గీతోపదేశతత్త్వము

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆరోగ్యాది అనేక విషయాలు తెలుసుకోండి... ఫేస్‌బుక్

Like us to follow

@mohanpublications

ఆధ్యాత్మిక గ్రంథ నిలయం

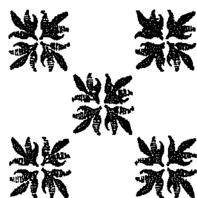
మోహన్ పబ్లికేషన్స్

కోటగుమ్మం, అజంతా హోటల్ ఎదుట,

రాజమహేంద్రవరం - 533101.

గీతోపదేశతత్త్వము

ప్రథమ భాగము

రచన

"విద్యాప్రవీణ, భాషాప్రవీణ"

ఆకెళ్ళ అచ్చన్నశాస్త్రి B. A.

లెక్చరర్, యస్. వి. ఓ. కాలేజి, తిరుపతి.

గీతోపదేశ తత్త్వము - విషయసూచిక

గీతోపదేశతత్త్వము

భగవద్గీత - యోగశాస్త్రము

కృష్ణార్జునసంవాదమగు భగవద్గీతలో 18 అధ్యాయములు ఉన్నవి. ప్రతిపాద్యవిషయానుసారముగా ప్రతి అధ్యాయమునకు విషాద, సాంఖ్య, కర్మ ఇత్యాదిగా నామము నిర్దేశింపబడినది. అన్ని అధ్యాయములకు అంతమున యోగశబ్దము కలుపబడినది. దీనినిబట్టి గీతాబోధ యోగసంపన్నమని తెలియుచున్నది.

"పరమం రూప మైశ్వరమ్" (గీ. 11-9)
"మహాయోగేశ్వరో హరిః" (11-9)
"పశ్య మే యోగ మైశ్వరమ్" (11-8)
"యత్ర యోగేశ్వరః కృష్ణః" (18-78)
"యోగం యోగేశ్వరాత్కృష్ణాత్" (18-74)

మున్నగు ప్రయోగములవలన కృష్ణుడు యోగసంపన్నుడు అని స్పష్టము.

"తస్మా ద్యోగాయ యుజ్యస్వ, యోగః కర్మసు కౌశలమ్" (గీ 2-50)
"సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః స్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే" (2-48)
"సమాధా వచలా బుద్ధి స్తదా యోగ మవాప్స్యసి" (2-53)

యోగనిర్వచనపూర్వకముగా కృష్ణుడు అర్జునుని యోగమును పొందుమని చెప్పుటవల్ల దానిని విని తెలిసికొనిన అర్జునుడును యోగసంపన్నుడని విశదమగును.

"అన్నం చ బ్రహ్మ అహం చ బ్రహ్మ భోక్తా చ బ్రహ్మ"

అనినట్లు తెలియదగిన విషయము, దానిని తెలిసి చెప్పిన వక్త, దానిని శ్రద్ధాసక్తులతో విని తన్మహత్త్వము నొందిన శ్రోతకూడ యోగసంపన్నులగుచున్నారు.

"జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్" (గీ 7-18)

ఇత్యాది వాక్యములవలన గీతాబోధ నిపి జ్ఞానియైన అర్జునుడు భగదభిన్నుడు. వారి నర్థైక్య మొనర్చిన గీతాప్రతిపాదితయోగశాస్త్రము కృష్ణార్జునకభిన్నమే యగును. భగవానుడు, తదనతిరిక్తుడగు నర్జునుడు ఎట్టిమహిమాన్వితు అట్లే భగవద్గీతయు అంతటి యోగమహిమాన్వితమే.

గీత భగవదభిన్నము

అర్జునునివలె సదసద్వివేకము కోల్పోయి కర్తవ్యాంశమున సమ్మూఢులైన వారలకు ఉపదేష్ట గీతయే. అనగా ఆనాడు సాక్షాద్భగవన్ముఖారవిందనిర్గళితగీ రూపయోగమకరందామృతమును ఆస్వాదించి అమృతతత్త్వము నందిన అర్జునునివ గీతాసారము గ్రోలువారు అమృతతత్త్వము నొందుదురు. యోగులును అగుదురు "బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవభవతి" ఇత్యాదివచనములందు పేర్కొనబడినట్లు భగవతత్త్వమగు యోగమహిమ నెరిగినవారు యోగయుక్తులైన భగవదభిన్నులే యగుదురు

"య ఇదం పరమం గుహ్యం మద్భక్తే ష్వభిధాస్యతి ।
భక్తిం మయి పరాం కృత్వా మా మే వైష్య త్యసంశయః ॥" (18-62)
న చ తస్మా న్మనుష్యేషు కశ్చి న్మే ప్రియకృత్తమః ।
భవితా న చ మే తస్మా దన్యః ప్రియతరో మమ ॥ (18-69)
అధ్యేష్యతే చ య ఇమం ధర్మ్యం సంవాద మావయోః ।
జ్ఞానయజ్ఞేన తే నాహ మిష్టస్స్యా మితి మే మతిః ॥ (18-70)
శ్రద్ధావా ననసూయ శ్చ శృణుయా దపి యో నరః । (18-71)
సోఽపి ముక్త శ్శుభా న్లోకాన్ ప్రాప్నుయా త్పుణ్యకర్మణామ్ ॥ (18-71)

భగవానుడే చెప్పిన ఈ వచనములు పై విషయమునకు స్ఫోరకములు.

నరనారాయణరూపు లగు కృష్ణార్జునులు పరస్పర మభిన్నులే "ఏకం సత్ విప్రా బహుధా వదన్తి" అన్న వచనమువలన ఏకమే యగు తాత్త్వికాంశము బహు ముఖముల నున్నట్లు విప్రులు చెప్పుచున్నారు. అట్లే ఒక్కరే అగు కృష్ణార్జునులు అనేకముగ చెప్పబడుచున్నారు.

ఏష నారాయణః కృష్ణః ఫాల్గుణశ్చ నరః స్మృతః ।
నారాయణో నర శ్చైవ సత్త్వ మేకం ద్విధా కృతమ్ ॥ (ఉ 48-21)
ఏతౌ హి కర్మణా లోకా న శ్రువాతే క్షయా న్ధ్రువాన్ ।
తత్ర తత్రైవ జాయేతే యుద్ధకాలే పునః పునః ॥ (ఉ 48-22)

ఏకరూపమే యుద్ధకాలమున ద్విధాభూతమై జన్మించి ఆ యుద్ధకర్మను పూర్తి గావించును. ద్విధాభూతులుగా నున్నవారు ఏకరూపమున ఆ కర్మయందు ఏకాకారమున కారణముగా నుండవలె నన్న వారి నట్లు ఐక్య మొందించు సాధనము కావలెను. యోజనము చేయునది ఈ యోగశాస్త్రము. ఏకరథస్థులై రథరథికరూపమున భిన్నులుగ నున్నను వారు యోగసంపత్తి నందినవారై అద్వితీయులై అలరుచున్నారు.

కర్మ్యైకాకారయుతల ఏకరూపము గీత

మహాభారతమునందు గీతాబోధానంతరము అనేకస్థలములలో "నరునకు నేను, నాకు నరుడు ఆత్మలమైయుంటి" మని పలు పర్యాయములు కృష్ణుడనును.

భీష్మునితో యుద్ధము చేసి పాండవసేనలు అంత్యదశకు చేరినవి. ధర్మరాజు యుద్ధమైన తర్వాత రాత్రి కృష్ణుని చేరి ఇట్లనును.

సోఽహ మేవంగతే కృష్ణ! నిమగ్నః శోకసాగరే ।
ఆత్మనో బుద్ధి దౌర్బల్యా ద్భీష్మ మాసాద్య సంయుగే ॥ (భీ 108-18)
వనం యాస్యామి దుర్ధర్ష శ్రేయో మే తత్ర వై ధ్రువమ్ ।
న యుద్ధం రోచయే కృష్ణ హన్తి భీష్మో హి న స్సదా । (భీ 108-19)
క్షయం నీతోఽస్మి వార్ష్ణేయ రాజ్యహేతోః పరాక్రమీ ॥ (భీ 108-21)
జీవితం బహు మన్యేఽహం జీవితం హ్యద్య దుర్లభమ్ ।
జీవిత స్యావశేషేణ చరిష్యే ధర్మ ముత్తమమ్ ॥ (భీ 108-23)

అట్లు ధర్మరాజు అనగా కృష్ణుడిట్లనును "నన్నుకూడ యుద్ధమున నియోగింపుము. ఈ మహాహవమున నీచే నియోజితుడనై ఏమి చేయను? విషాదము చెందకుము. ఒకవేళ అర్జునుడు ఇష్టములేక భీష్మాదులను చంపకున్న నేను చంపెదను. ఇంద్రునివలె విక్రమించు నన్ను చూడుము భీష్ము నిప్పుడే రథమునుండి పడద్రోతును." అని మరియు ఈవచనము లనును —

య శ్శత్రుః పాండుపుత్రాణాం మచ్ఛత్రు స్స న సంశయః ।
మదర్థా భవదీయా యే యే మదీయా స్త వైవ తే ॥ (భీ 108-32)
తవ భ్రాతా మమ సఖా సంబంధీ శిష్య ఏవ చ ।
మాంసా న్యుత్కృత్య దాస్యామి ఫాల్గునార్థం మహీపతే ॥ (భీ 108-33)

ఏష చాపి నరవ్యాఘ్రే మత్కృతే జీవితం త్యజేత్ ।
ఏష న స్తమయ స్తాత తారయేమ పరస్పరమ్ ॥ (భీ 108-3
స హనిష్యతి సంగ్రామే భీష్మం పరపురంజయమ్ ।
అశక్య మపి కుర్యా ద్ధి రణే పార్థ స్సముద్యతః ॥ (భీ 108-3
నిహన్యా దర్జున స్సంఖ్యే కిము భీష్మం నరాధిప । (భీ 108-3

ఈ కృష్ణవచనములలో ఎన్ని విషయములో వాచ్యవ్యంగ్యరూపమున తర తందోపతందములుగ వెలుగొందుచున్నవి. 'శిష్య ఏవ చ' అనుటకు "శిష స్తేహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్ ।" అని అర్జునుడు శిష్యత్వము నంగీ రించుటను స్మరింపజేయుచు తత్ఫలితముగ తా నొనరించిన యోగవిషయకము బోధ ప్రతిఫలించును. "నా కతడు, ఆతనికి నేను ప్రాణము లర్పించ కొందుమ ఇది మా సమయము" అనును. ఇది ఏమి ? ఎప్పు డిట్టి సమయము నేర్పర కొనిరి? అని ఆలోచించగా నది గీతాబోధయే తప్ప మరొక్కటి కాదు అ తేలును. గీతాఫల మిట్లున్నది. నిష్క్రియుడైన కృష్ణుడు కర్త యగును కర యగు అర్జునుడు అకర్తగనే కీర్తింపబడుచున్నాడు.

మ యైవైతే నిహతాః పూర్వ మేవ
నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్ ॥ (గీ 11-33)

అని భగవంతుడు చెప్పుట యుక్తముగా నున్నది. ఆపైన అర్జును యందు క్రియాశీలము తగ్గిన సందర్భములలో ఆయుధము పట్ట నన్న కృష్ణుడు ఆయుధము పట్టును. భీష్మ నెదుర్కొనును. చక్ర మడ్డువేసి, మాయ కల్పించి, సూర్యాస్తమయమును కల్పించి సైంధవవధకు కారణ మగును. సైంధవవధా దివసమున అర్జునుని పూజాప్రక్రియలో తన క్రియాచణత్వము చూపును. కనుక తరచి తరచి చూచినకొలది కృష్ణార్జును లిరువురును మహాభారతరణయజ్ఞ మున సమభాగులే యనియు, శత్రుసంహార-భూభారహరణ-ధర్మస్థాపనాద్యనితర సాధారణకృత్యసంసిద్ధికి ఏకరూప ఏకకారణములై యున్నా రనియు సుస్పష్ట మగుచున్నది వారిలో ఏకత్వము గీతాయోగమహిమచే సిద్ధించిన దనుట నిస్సం దేహము.

"సహ వీర్యం కరవావహై" అను వచనమునకు వీరి యైక్యమే ప్రత్యక్ష నిదర్శనము.

భగవద్గీత కృష్ణార్జునుల కభిన్నము-యుద్ధకారణము

"తత్ర తత్రైవ జాయేతే యుద్ధకాలే పునః పునః" (ఉ 48-22)

యుద్ధనాయకులు :— ధృష్టద్యుమ్నుడు సేనానాయకుడు. ఆనాయకునికి నాయకుడు నరుడు. వానికిని నాయకుడు నారాయణుడు.

తతో ద్రుపద మానాయ్య విరాటం శినిపుంగవం ।
ధృష్టద్యుమ్నం చ పాంచాల్యం ధృష్టకేతుం చ పార్థివ॥ (ఉ 156-11)
శిఖండినం చ పాంచాల్యం సహదేవం చ మాగధం ।
ఏతా న్సప్త మహాభాగా న్వీరా న్యుద్ధాభికాంక్షిణః ॥ (ఉ 156-12)
సేనాప్రణేతౄ న్విధివదభ్యషించ ద్యుధిష్ఠిరః ।
సర్వసేనాపతిం చాత్ర ధృష్టద్యుమ్నం చకార హ ॥ (156-13)
ద్రోణాంతహేతో రుత్పన్నో య ఇద్ధా జ్జాతవేతసః ।
సర్వేషా మేవ తేషాం తు సమస్తానాం మహాత్మనామ్ ॥ (156-14)
సేనాపతిపతిం చక్రే గుడాకేశం ధనంజయమ్ ।
అర్జునస్యాపి నేతారం సంయంతా చైవ వాజినామ్ ॥ (ఉ 156-15)
సంకర్షణానుజ శ్శ్రీమా న్మహాబుద్ధి ర్జనార్దనః ॥ (ఉ 156-16)

కృష్ణార్జునులు యుద్ధకారకులు, తన్నాయకులును అన్న విషయము సుస్పష్టము. "సంయంతా చైవ వాజినాం" అని జనార్దనుడు పేర్కొనబడుట గమనార్హము. వాజులకు నియామకు డైనట్లే "ఇంద్రియాణి హయా నాహుః" అన్న ఇంద్రియ వాజులకును కృష్ణుడు సంయంతగా భావింపదగును. గుడాకేశుడుగా నరుడు కీర్తింపబడుచున్నాడు. అనగా నిత్యోత్సాహము కలవాడని పర్యవసితార్థము. వీరు సంవదించుకొనిరి. ఆ సంవాదము వారిని అభిన్నులను చేసినది. వారు యుద్ధకారకులైరి. వారివలెనే ఈగీతాయోగము యుద్ధకారణము. కృష్ణార్జునులతో అభిన్నమై యుద్ధకారణమైన గీత యనశ్వరము; అజరామరము; నిత్యోత్సాహ తరంగితము. కృష్ణార్జునులు లౌకిక దేహమును విడిచినను వారి కభిన్నమగు ఈగీత నిత్యక్రియాచణ మగుచున్నది. ఎవరికి ఎట్టి విషాద మేర్పడిననూ జ్ఞానోపదేష్టయై కర్తవ్య నిర్వహణమున ప్రధానకర్తృత్వమును తానే బూని కర్తను నిమిత్త మాత్రునిగా చేసి ఫలసిద్ధిని ప్రసాదించుచున్నది.

"కౌంతేయ ప్రతిజానీహి న మే భక్తః ప్రణశ్యతి"

అన్న గీతాచార్యుని ప్రతిజ్ఞను నిలుపు బాధ్యతను గీత స్వీకరించినది. లౌకికదృష్టితో చూచినపుడు ఆ నరనారాయణాకృతు లగు కృష్ణార్జునులయందు ఏవో కొన్ని దోషము లున్నట్లు అజ్ఞులకు అనిపించును. అట్లుగాని నిర్దుష్టమగు నీ గీతాచార్యుడు మనకు లభించెను గదా। గీత చెప్పినందువలననే కృష్ణుడు భగవంతుడైనాడు.

సర్వధర్మా న్పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ ।
అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః ॥ (గీత 18-66)

అను భగవద్వచనము భగవంతునివలెనే బోధించుచు "మనలను తదేక శరణులను గావించికొని సకలపాపములనుండియు విముక్తులను చేయుచున్నది." అని పెద్దలు అనుభవరసికులు చెప్పుచున్నారు.

కనుకనే భగవంతుడు గీతలో అట నట భవద్వేషమును నరునకు చూపినట్లు గీతకూడ సూచించుచున్న దనుటవలన నిది భవద్వేషిణిగా గీతామాహాత్మ్యమున కీర్తింపబడినది. "గీతాజ్ఞాన ముపాశ్రిత్య త్రీ న్లోకా న్పాలయా మ్యహమ్," అని గీతామాహాత్మ్యమున భగవంతుడే చెప్పుచుండుటవలన గీతామహిమ నిజమునకు భగవంతుని కన్న మిన్న యని భావింపవచ్చును.

అవినాశి తు తద్విద్ధి యేన సర్వ మిదం తతమ్ ।
వినాశ మవ్యయ స్యాస్య న కశ్చి త్కర్తు మర్హతి ॥ (గీ 2-17)

ఈ శ్లోకము గీతకు అన్వయింపదగును.

తత్=నాచే నీకు చెప్పబడే ఆ తత్త్వము ఈ చరాచర భూతప్రపంచవ్యాప్తమైన పరమాత్మవలె సకలలోకమును వ్యాపించును. ఈ గీతాతత్త్వము అవినాశి నిన్ను, నన్ను లౌకికదేహవంతుల మగుటవలన ఏ మృత్యువైనను కబళింపవచ్చును ఏ నాస్తికుడుకాని, ఏ మతస్థుడుకాని అవ్యయమగు నీ తత్త్వమును వినాశము కావింపలేడు. అని వ్యంగ్యార్థము ప్రకాశించుచున్నది.

గీత – కర్తవ్యబోధకుడు

ఏత న్మే సంశయం కృష్ణ। ఛేత్తు మర్హ స్యశేషతః ।
త్వ దన్య స్సంశయ స్యాస్య ఛేత్తా న హ్యుపపద్యతే ॥ (గీ 6-39)

కృష్ణుడు సర్వసంశయ ఛేదకుడుగా నిందు కీర్తింపబడుచున్నాడు. అట్లే సంశయములు కలిగినపుడు గీతకు మించిన బోధకుడు లేడు.

కనుక భగవద్గీత యోగసంపన్నులైన కృష్ణార్జునుల వలె యోగ సంపన్నమై, ఈశరీరమధ్యమున రథికత్వము వహించి కర్తవ్యనిర్వహణమున మైమరచిన కార్పణ్యదోషదుష్టజీవునకు ఉపదేశకమై గురువుగా నున్నది.

గురు ర్బ్రహ్మ గురు ర్విష్ణు ర్గురు ర్దేవో మహేశ్వరః ।
గురు స్సాక్షా త్పరం బ్రహ్మ తస్మై శ్రీ గురవే నమః ॥

అన్న గురుమహత్త్వబోధక మగు గురువచనము గీతయందు సమన్విత మగును. కర్తవ్యాంశమును బోధించు విధానమును బట్టి బోధ రాజ మిత్ర కాంతా బోధగా విభక్తమైనది. ఆ త్రివిధమగు బోధ గురువు శిష్యుని బోధించుపట్ల మనము గమనింతుము. అట్టి గురువు బ్రహ్మాద్యభిన్నుడే. కృష్ణుని లోకగురువుగా భారతము పలుచోట్ల కీర్తించినది. "కృష్ణం వందే జగద్గురుం" "త్వ మస్య పూజ్య శ్చ గురు ర్గరీయాన్" (గీ 11-43). అట్టి కృష్ణునికి అభిన్నమగు నీ బోధ కూడ అట్టి గురుత్వ మహిమాన్వితమే యగుట మనము గీతలో చూడగలము.

తా నహం ద్విషతః క్రూరా న్సంసారేషు నరాధమాన్ ।
క్షిపా మ్యజస్ర మశుభా నాసురీ ష్వేవ యోనిషు ॥ (16-19)

ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని ।
మా మప్రాప్యైవ కౌన్తేయ! తతో యా న్త్యధమాం గతిమ్ ॥ (16-20)

కామః క్రోధ స్తథా లోభ స్తస్మా దేత త్త్రయం త్యజేత్ ॥ (గీ 16-21)

ఏ తై ర్విముక్తః కౌన్తేయ తమో ద్వారై స్త్రిభి ర్నరః ।
ఆచర త్యాత్మన శ్శ్రేయ స్తతో యాతి పరాం గతిమ్॥ (16-22)

య శ్శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః ।
న స సిద్ధి మవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్ ॥ (16-23)

తస్మా చ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ ।
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధా నోక్తం కర్మ కర్తు మిహార్హసి ॥ (16-24)

చేతసా సర్వకర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరః ।
బుద్ధియోగ ముపాశ్రిత్య మచ్చిత్త స్సతతం భవ ॥ (18-57)

మచ్చిత్త స్సర్వదుర్గాణి మత్ప్రసాదా త్తరిష్యసి ।
అథ చే త్త్వ మహంకారా న్న శ్రోష్యసి వినంక్ష్యసి॥ (గీ 18-58)

య దహంకార మాశ్రిత్య న యోత్స్య ఇతి మన్యసే ।
మిథ్యైష వ్యవసాయ స్తే ప్రకృతి స్త్వాం నియోక్ష్యతి ॥ (18-59)

ఈ వచనముల సారము రాజబోధ. ఇట్లు చేయకున్న నాపరిస్కృతి నీ: చేయించును. ఇది విధి.

ఉత్సీదేయు రిమే లోకా న కుర్యాం కర్మ చే దహం ।
సంకరస్య చ కర్తా స్యా ముపహన్యా మిమాః ప్రజాః ॥ (గీ 3-24)
సక్తాః కర్మ ణ్యవిద్వాంసో యథా కుర్వన్తి భారత ।
కుర్యా ద్విద్వాం స్తథాఽసక్త శ్చికీర్షు ర్లోకసంగ్రహమ్ ॥ (3-25)
య ద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్త త్త దేవేతరో జనః ।
స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తతే ॥ (3-21)
కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః ।
లోకసంగ్రహ మేవాపి సంపశ్య న్కర్తు మర్హసి ॥ (3-20)

ఇత్యాది వాక్యములచే చేసిన బోధ మిత్రబోధ.

పార్థ ! నైవేహ నాఽముత్ర వినాశ స్తస్య విద్యతే ।
న హి కల్యాణకృ త్కశ్చి ద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి ॥ (6-40)

ఇత్యాది చేసిన బోధ కాంతాబోధ.

ప్రకృతవిశేషరూప మగు నర్థమును అప్రకృతమగు నర్థముచే సమర్థించుట కనుగొందుము. సామాన్యముచే విశేషార్థసమర్థనరూపమగు నర్థాంతరన్యాస మిందు గలదు. అందువలన నిట్టి బోధ కాంతాసమ్మిత మగు బోధ.

గురువు శిష్యుని మదికి తాను చెప్పు అంశము సుకరముగ గ్రాహ్య మగు నట్లు ఆ యా సందర్భముల నెట్లు చెప్పవలెనో అట్లు చెప్పి, ఆతనిని కృతార్థుని చేయును.

బహవో గురవ స్సన్తి శిష్యవిత్తాపహారకాః ।
న హ్యేకో గురు రస్తీహ శిష్యచిత్తాపహారకః ॥

అని సద్గురువు లభించుట దుర్ఘటము.

గీతను తన్మయమై చదువుదు మేని ఈ గీతలో చెప్పెడి ప్రతివిషయము గురువువలెనే చెప్పుచున్న ట్లుండును.

న మాం కర్మాణి లింపంతి న మే కర్మఫలే స్పృహా ।
ఇతి మాం యోఽభిజానాతి కర్మభి ర్న స బధ్యతే ॥ (గీ 4-14)
భోక్తారం యజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరమ్ ।
సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాంతి మృచ్ఛతి ॥ (5-29)

ధాయబారిగా ప్రోవు కృష్ణునితో అర్జునుడు ఇట్లనెను.

పాండవానాం కురూణాం చ భవా న్నః ప్రథమ స్సుహృత్ ।
సురాణా మసురాణాం చ యథా వీరః ప్రజాపతిః ॥ (ఉ. 77-7)

కృష్ణుడు కురుపాండవుల కిరువురికి ప్రథమస్నేహితు డని స్పష్ట మగుచున్నది.

ఇది చదువునప్పుడు నిజముగా గీత మనలను పిలిచి "సర్వభూతసుహృత్తుని నేను సర్వలోకమహేశ్వరుడను నేను, యజ్ఞతపోదానాదులవలనమీకు కలిగిన పుణ్య ఫలములను నేనే అనుభవింతును. అనగా మీకు మోక్షప్రతిబంధకములగు పుణ్యములను పాపములతో భుజించి మీకు మోక్షమును ప్రసాదింతును " అనుచున్నదా? అని పించును."అహం, మాం, మయా,మత్తః,మమ,మయి" అని చెప్పిన కృష్ణవచనము లన్నియు గీత చెప్పినవే అని భావింపదగును. గీతలో కృష్ణార్జున సంవాదమని చెప్పుచు కృష్ణ గీత అనక భగవద్గీత అనుట ఎట్లు? "అర్జున ఉవాచ" అనినప్పుడు "కృష్ణ ఉవాచ" అనికదా అనవలయును.

"కేషుకేషుచ భావేషు చింత్యోసి భగవ న్మయా"అని అర్జునుడు కృష్ణుని"భగవన్" అని సంబోధించినందున కృష్ణుని భగవతత్త్వము ఇందు ప్రకాశింపబడుటవలన భగవంతుడుగా చెప్పుచుండెనేకాని కృష్ణుడుగా చెప్పుటలేదు. అందువలన "భగవానువాచ" అనియు, "భగవద్గీత" అనియు పేర్కొనుట జరిగినది. యోగసంపన్నుడైనవాడు భగవానుడే అనుటయు పొసగును.

బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున! ।
తా న్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థ పరంతప ॥ (4-5)

ఎవడు త్రికాలవేదియో, తానెవడో తెలిసినవాడో వాడు భగవంతు డని తెలియదగును.

నరనారాయణులు కాని, కృష్ణార్జునులుకాని ఒకే తత్త్వము నుండి వెలువడిన రెండురూపాలు. ఆరూపములు కృష్ణార్జునులు. వారు యోగవిషయములను చర్చించిన అనంతరము ఏకతత్త్వము భగవద్రూపముగా నుందురు.

ఇ త్యహం వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః ।
సంవాద మిమ మశ్రౌష మద్భుతం రోమహర్షణమ్ ॥ (18-76)

ఇది సంజయ వచనము.

వాసుదేవ స్సర్వ మితి స మహాత్మా సుదుర్లభః ॥

అని కృష్ణు డనెను. ఈపై సంజయవచనమువలన వాసుదేవుడే సర్వ: అని అర్జునుడు భావించి యుండును. అందుకే పార్థుని "మహాత్మనః" అనె: 'పార్థస్య చ' అనుచోటగల చ కారము "వాసుదేవస్య" అన్న పదము నాక: చును. మహాత్ముడై వాసుదేవు డైనవాడు భగవంతుడు. అని చెప్పవచ్చును. .. గీతాబోధ కృష్ణార్జునులను భగవంతులనుగా చేయుచున్నందున భగవతత్త్వ: నంటుటకై వారిరువురు చర్చించుకొనిన విషయమే భగవద్గీత యని చెప్పనగున భగవంతుడు జ్ఞానమే రూపముగా కలవాడు. అతనికి వేరే నామములు లే: జ్ఞానమే భగవంతుడు.

"ఆత్మాన మాత్మనా వేత్సి" ఇత్యాది మహాకవుల వచనములు —

సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్త స్స్మృతి ర్జ్ఞాన మపోహనం చ।
వేదైశ్చ సర్వై రహ మేవ వేద్యో వేదాన్తకృ ద్వేదవి దేవ చాహమ్॥
(15-1E

న హి తే భగవన్। వ్యక్తిం విదు ర్దేవా న దానవాః॥ (10-14
స్వయ మేవాత్మనాఽఽత్మానం వేత్థ త్వం పురుషోత్తమ।
భూతభావన భూతేశ దేవ దేవ జగత్పతే॥ (10-15

ఇత్యాదివచనములవలన భగవత్స్వరూపము కృష్ణతత్త్వమున కన్న భిన్న మైనది కాదని చూపుటకే "భగవా నువాచ". ఆతడు కృష్ణుడుగా కాక, భగవంత డుగా చెప్పుటచేత భగవద్గీత అని తెలియవలయును.

"ఓదనం పచతి" అని భవిష్యద్వృత్తి నాశ్రియించి తండులపచనము: "ఓదనం పచతి" అని ప్రయోగించుచున్నట్లు ఈ ప్రశ్నోత్తరానంతరము ఉభయుల భగవతత్త్వరూపు లగుదురు. కాన "భగవా నువాచ" అని భగవద్గీత అని చెప్ప బడుచున్నది.

ఈ గీతామాహాత్మ్యమువలననే నేను త్రిలోకపాలనము చేయుచుంటి న: భగవంతుడే చెప్పుటవలన నిర్గుణభగవతత్త్వము ఈ గీతయే అని చెప్పుటక భగవద్గీత భగవ దభిన్నమైన గీత అని పేర్కొనవలసినది. కృష్ణార్జునులన భగవంతులను చేయునది ఈ గీత యగుటవలన భగవద్గీత అని ప్రసిద్ధి నందినది.

కనుకనే పార్థునివలెనే మహాత్ముడు అని కీర్తింపబడిన శ్రీగాంధీమహాత్ముడు కర్తవ్య మేమియో తోచనప్పుడు గీతాపఠనము తన్నిర్వహణోపాయమును తోపింప జేయునని చెప్పుచుండెడివాడు. ఇట్లే లౌకికాలౌకికవ్యవహారవ్యగ్రులైనవారందరును

భగవద్గీత తమ్మి ఎట్లు తీర్చి దిద్దినదో చెప్పుకొనుటకు కారణమైనది. కనుక కృష్ణుని వలెనే భగవద్గీతయు గురువై బోధించుచున్నది.

"భగవద్గీత" అని సామాన్యముగ అనుచున్నారు దీనికి కృష్ణార్జునసంవాద మని పేరు. "ధర్మ్యం సంవాద మావయోః, సంవాద మహ మశ్రౌషం" ఇత్యాదివచనముల వలన భగవదర్జునసంవాద మని, కృష్ణార్జునసంవాద మని పేరుండుట తగును. భగవద్గీత అని తగియున్నదా? ఇద్దరి సంవాదమునకు ఒకరి పేరు పెట్టుట తగదనే చెప్పవలెను.

కాని కృష్ణార్జును లిరువురును భగవచ్ఛబ్దవాచ్యులే యని నిర్ణయింపవలెను. నన్ను తెలిసినవాడు జ్ఞాని. "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్" అన్నట్టి వాక్యాలు వరుసలో సమన్వయించుకొనుచో కృష్ణుడు వేరు, అర్జునుడు వేరు కాదు. ఇద్దరు ఒక్కరే. "ఉత్పత్తిం చ వినాశం చ భూతానా మాగతిం గతిమ్‌। వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవా నితి ॥" అన్న నిర్వచనము ననుసరించి వీటినితెలిసినవాడు కృష్ణుడు;అట్లే అర్జునుడును అందుకే అర్జునుడు అనును- "నష్టో మోహః" జీవాత్మభేదవాదము మోహము అది నశించినది. తానుఎవరు? అని తెలిసికొనుట స్మృతి. "స్మృతి ర్లబ్ధా". సందేహము ఉన్నచో నాజ్ఞానము యథార్థము కాదు. "గతసందేహః" ఇత్యాదివచనములు భగవదభిన్నుడు అర్జునుడు అని నిరూపింపగలవు. భగవద్గీత-భగవంతులే యగు కృష్ణార్జునుల సంవాదరూప మగు గీత అని నిష్కర్షింపవలెను. దీనివలన అర్జునునికి కర్మయందే అధికారము; జ్ఞానమునందధికారము లేదు. జ్ఞానులు వేరు, కర్మలు వేరు ఇత్యాది అపార్థకవ్యాఖ్యానములు హేయములు, నింద్యములు, తిరస్కార్యములు, ఉపేక్షణీయములు ఆదరణీయములు గావు. గీత చదివినతరువాత దానికి వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు కూడ ఇట్టి భేదవాదమును చేయుటకు సాహసించు పెద్దలను వారు పెద్దలగుటవలన వారిని అనరాదు. కనుక వారి అజ్ఞానము "నశించుకాక" అని గీతాభగవానుని ప్రార్థించుట విజ్ఞుల కర్తవ్యము

యోగము - విషాదము

భగవద్గీతలోని 18 అధ్యాయములు 18 యోగములుగ పేర్కొనబడినవి. సాంఖ్యకర్మాదులతో విషాదముకూడ యోగముగ పరిగణనమునందుట గమనార్హము.

తం విద్యా ద్దుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజ్ఞితమ్ ।
స నిశ్చయేన యోక్తవ్యః యోగోఽనిర్విణ్ణచేతసా ॥ (గీ. 6-23)

అను నిర్వచనానుసారముగా యోగశబ్దము విషాదశబ్దముతో కలుపతగదు

యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ ।
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే ॥ (2-48)
బుద్ధియుక్తో జహా తీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే ।
తస్మా ద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలమ్ ॥ (2-50)

ఈ పై నిర్వచనములకు తగినట్లుగా లేదు. విషాదయోగము. ఇది ఇట్లుండ సాంఖ్యాదియోగములు సాంఖ్యయోగము, కర్మయోగము అని నిరుపపదముగ నుండ విషాదయోగముమాత్రము అర్జునపదఘటితమై అర్జునవిషాదయోగముగా నిర్దేశింపబడినది. మిగిలినవానికి అర్జున శబ్దసంబంధములేదు. ఇం దేమియో గూఢార్థము ఇమిడియే యుండును. అని విచారించిన స్పష్ట మగును. సాంఖ్యాది యోగములు ఒక్క అర్జునునికే పరిమితములు కావు. అందర నుద్దేశించి ప్రవర్తిల్లి నవి. విషాదయోగము మాత్రము ఒక్క అర్జుననకుమాత్రము చెందినది. కావున అర్జునవిషాదయోగమైనది. ఇది ఒక సమర్థనము.

గీతాబోధ కేవలము కృష్ణుడుగా చేయలేదు. యోగమహిమాన్వితుడై భగవ దభిన్నుడై భగవదభిన్నమైన యోగ బోధచేసెను. కావున ద్వితీయాధ్యాయమునుండి చెప్పిన అంశము ఒక్క అర్జుననకే కాక ఎల్లరకు నుపదేశములుగ నలరారుచున్నవి. ప్రథమాధ్యాయములో ప్రసక్తులైన కృష్ణార్జునులు యోగవిషయులు కారు. అశ్వమేధికపర్వములో,అనుగీతాపర్వము పదునారవ అధ్యాయమున "పూర్వము చెప్పిన గీతార్థమును మరల చెప్పుము." అని అర్జునుడు కృష్ణుని అడుగును.

విదితం మే మహాబాహో సంగ్రామే సముపస్థితే ।
మాహాత్మ్యం దేవకీమాత స్తచ్చ తే రూప మైశ్వరమ్ ॥ 5
య త్త ద్భగవతా ప్రోక్తం పురా కేశవ సౌహృదాత్ ।
త త్సర్వం పురషవ్యాఘ్ర! నష్టం మే భ్రష్టచేతసః ॥ 6
మమ కౌతూహలం త్వస్తి తే ష్వర్థేషు పునఃపునః ।
భవాంశ్చ ద్వారకాం గంతా న చిరాదివ మాధవ ॥ 7

అప్పు డది యోగయుక్తుడ నై చెప్పితిని. మరల చెప్ప వీలుకాదు. తదర్థక మగు కథ చెప్పెదను అనును.

శ్రీవీత స్త్వం మయా గుహ్యం జ్ఞాపితశ్చ సనాతనమ్ ।
ధర్మం స్వరూపిణం పార్థ సర్వలోకాంశ్చ శాశ్వతాన్ ॥ 9
అబుద్ధ్యా యన్న గృహీథా స్త్వం త న్మే సుమహ దప్రియమ్ ।
న చ సాఽద్య పున ర్భూయః స్మృతి స్తే సంభవిష్యతి ॥ 10
నూన మశ్రద్దధానోఽసి దుర్మేధా హ్యసి పాండవ ।
న చ శక్యం పున ర్వక్తు మశేషేణ ధనంజయ ॥ 11
స హి ధర్మ స్సుపర్యాప్తో బ్రహ్మణః పదవేదనే ।
న శక్యం త న్మయా భూయః తథా వక్తు మశేషతః ॥ 12
పరం హి బ్రహ్మ కథితం యోగయుక్తేన త న్మయా ।
ఇతిహాసం తు వక్ష్యామి తస్మి న్నర్థే పురాతనమ్ ॥ 13
యథా తాం బుద్ధి మాస్థాయ గతి మగ్ర్యాం గమిష్యసి ।
శృణు ధర్మవతాం శ్రేష్ఠ! గదితం సర్వమేవ తత్ ॥ 14

కనుక కృష్ణుడు అర్జునుని విషాదమును బోగొట్ట యోగయుక్తుడై బోధించెను. "అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వమ్" (2-11) అను శ్లోకమునుండి బోధ ఆరంభింపబడినది. యోగసంబంధముకూడ కృష్ణునికి ఇక్కడనుండియే యని ఎంచదగును. అంతకుముందు కృష్ణుడు యోగిగా పేర్కొనబడుచున్నాడేకాని. ఈ యోగమహిమాన్వితుడు కాడని చెప్పవలయును.

భోగా యస్మా త్ప్రతిష్ఠంతే వ్యాప్య సర్వా న్సురాఽసురాన్ ।
ప్రణతో ద్రష్టు మిచ్ఛామి కృష్ణం యోగిన మవ్యయమ్ ॥ (ఉ. 105-16)
కృష్ణ కృష్ణ మహాయోగిన్ విశ్వాత్మన్ విశ్వభావన ।
ప్రపన్నాం పాహి గోవింద! కురుమధ్యే చ సీదతీమ్ ॥ (స. 67-44)

ఇత్యాదిస్థలములలో కృష్ణునికి ప్రయోగింపబడిన యోగిశబ్దము గీతార్థబోధానంతరము ప్రయుక్త యోగిశబ్దముకన్న భిన్నార్థకమై యుండును. ఈ దృష్టితో చూచినప్పుడు ప్రథమాధ్యాయమునందు అర్జునునియందు ప్రకటిత మగు విషాదము యోగము అనుట తగదు. అందుచేతనే విషాదయోగము అర్జునవిషాదయోగముగ విశిష్టమగు నామమున పేర్కొనబడినది. అనగా నిది సాంఖ్యాదులవలె యోగము కాదని స్పష్టము. అయినచో యోగశబ్ద మేల జోడింపవలసివచ్చినది? "ఛత్రిణో యాంతి" అన్న స్థలమున ఛత్రరహితు దగువాడును ఛత్రములు గలవారిమధ్య ఛత్రిగా చెప్పబడినట్లు సాంఖ్యాదియోగసంబంధమున అర్జునవిషాదముకూడ

యోగ మని సామాన్యముగ గృహీతమైన దనవచ్చును. 'తన్మధ్యపతితన్యాయము చేతకూడ విషాదమును యోగముగ సాధింపవచ్చును.

అయినను ఏదైన ఒక మహావిషయముతో యోగశబ్దమును జోడింపవచ్చునేమో కాని, విషాదముతో జోడింపవచ్చునా? అన్న ప్రశ్న అందరికిని కలుగుచున్నది. నిజమే ఇచ్చట అర్జునుని విషాదము యోగశాస్త్రావతరణమునకు దారితీసినది. ఎందరు విషణ్ణులు అగుటలేదు? వారందరి విషాదము యోగశాస్త్రావతరణమునకు మార్గదర్శకము కాగలిగినదా? అందుచేతనే అర్జునశబ్దము ఇందు ప్రయుక్తమైది. కార్యకారణముల కభేద మున్నందున యోగకారణమైన అర్జున విషాదము యోగమే యగుచున్నది.

అయినచో "కారణగుణాః కార్యే సంక్రామంతి" అను న్యాయమున్నది కదా! యోగశాస్త్రము అవతరించుటకు కారణభూతమైన విషాదము తక్కిన సాంఖ్యాదియోగములందుకూడ అనుస్యూతము కావలెనే! అని సామాన్యాకారమున ప్రశ్న కలుగును. అందుకే—

కర్మ ణ్యకర్మ యః పశ్యే దకర్మణి చ కర్మ యః ।
స బుద్ధిమాన్ మనుష్యేషు స యుక్తః కృత్స్నకర్మకృత్ ॥

అని భగవంతుడు చెప్పినాడు.

అనగా కారణము కార్యముగను, కార్యము కారణముగను గ్రహింపవలెనని ఇందు వ్యంగ్యార్థము భాసిల్లుచున్నది. అప్పుడు అర్జునవిషాదము కారణము కాదు. అది కార్యము. సాంఖ్యాదిబోధ కార్యమును కాదు. అదికారణమే. కారణమైన సాంఖ్యాదియోగబోధ కార్య మగు విషాదమునందును యోగత్వమును కలిగించినది.

ప్రత్యక్షకర్త యగు అర్జునుడు నిమిత్తమాత్రుడు; నిమిత్తమాత్రుడై నటింపించుచున్న కృష్ణుడు ప్రధానకర్త. ఈ క్రిందివచనములు ఇందుకునిదర్శనములు.

మ యై వై తే నిహతాః పూర్వమేవ ।
నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్ ॥ (గీ. 11-33)
మయా హతాం స్త్వం జహి మా వ్యథిష్ఠాః ।
యుధ్యస్వ జేతాసి రణే సపత్నాన్ ॥ (గీ. 11-34)
తస్య కర్తార మపి మాం విద్ధ్యకర్తార మవ్యయమ్ ॥ (గీ. 4-13)

ఇత్యాదివాక్యములును ఈ పై అంశమును బలపరచును. రామాయణమునందు రాక్షసులు; ద్విజమన్యుహతులు, తరువాత వారిని రాముడు సంహరించెను. ప్రతిప్రత్యక్షమగు క్రియకు పరోక్షక్రియ ఒకటి ఉండియే తీరును.

పఞ్చైతాని మహాబాహో కారణాని నిబోధ మే।
సాఙ్ఖ్యే కృతాన్తే ప్రోక్తాని సిద్ధయే సర్వకర్మణామ్ ॥ (గీ. 18-13)

అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్ ।
వివిధాశ్చ పృథక్ చేష్టా దైవం చైవాఽత్ర పంచమమ్ ॥ (గీ. 18-14)

శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్మ ప్రారభతే నరః ।
న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పఞ్చైతే తస్య హేతవః ॥ (గీ. 18-15)

ఏకర్మయైనను సిద్ధిని పొందవలె నన్నచో కారణపంచకమును గీత పేర్కొని నది. పంచమకారణము దైవము. ఈ దైవ మనగా నేమి? "దైవం దిష్టం భాగధేయం" అన్నప్రకారము దైవ మన్నను, దిష్ట మన్నను, భాగధేయమన్నను సమానములే. విధి భవితవ్యము మున్నగు పదములుకూడ దైవపదమునకు పర్యాయములే.

పూర్వజన్మార్జితం కర్మ దైవ మిత్యభిధీయతే ।

పూర్వజన్మలో చేసిన కర్మఫలము దైవమని చెప్పుదురు.

"ప్రకృతి స్త్వాం నియోక్ష్యతి" అని చెప్పినప్పుడు ప్రకృతిశబ్దము దైవపదమునకు పర్యాయమే.

న దేవా దండ మాదాయ రక్షన్తి పశుపాలవత్ ।
యం తు రక్షితు మిచ్ఛన్తి బుద్ధ్యా సంబోధయన్తి తమ్ ॥ (ఉద్యో.)

దేవశబ్దముచే చెప్పబడునది దైవమే "న కర్తృత్వం న కర్మాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః; స్వభావస్తు ప్రవర్తతే" స్వభావము దైవమే. ఇంతకు చెప్పున దేమన దేనికైనను దైవము వెనుకబలమై పని చేయుచుండును, అది కర్తవ్యము వెనుక నుండి ఒకకొలిక్కి తెచ్చియుండును: ఆదైవమే ప్రకృతము కృష్ణుడు— "మ యైవైతే నిహతాః పూర్వ మేవ॥" అనగా దైవ మగు నాచే పూర్వమే వీరు నిహతులైరి. వీరు తమ కర్మానుసారముగా నిహతి పొందుదురు. అనియే అర్థము: రామాయణమునందు "ద్విజమన్యుహతాని వై" అన్నప్పుడు ద్విజమన్యురూపముగనే దైవము వారల చావునకు అంతరకారణము.

భగవంతుడు ధర్మమునకు గ్లాని ఏర్పడగా, అధర్మము తల ఎత్తి విచ్చల విడిగా వీరవిహారము చేయుచుండ అవతరించును. ముఖ్యము ధర్మోద్ధరణమే ఆ ధర్మము తనను ఉద్ధరించుకొనతలంచి కృష్ణార్జునుల నాశ్రయించినది,

ఇందు ఒకడు ధర్మము తెలిసినవాడుగా, రెండవవాడు తదజ్ఞుడుగా నున్నారు. ఇది ఆ ధర్మవిలాసమే. గుణనిధి యగు నరునిలో పరాకృపను జనింపచేసి కర్తవ్యము తోపకుండ చేసినది. బంధుమిత్రాదులన్న భావము ఇంతకు ముందు అర్జునునకు వారియందు ఉన్నదే. తదర్థమే వారితో కలసియుండవలె నని సంధిప్రయత్నములు జరిగినవి. శత్రువులుగా ఇట చేరిరి. శత్రువులయందు మిత్రభావము కన్పట్టినది. ఇది విషాదము. దీనికి కారణము కృప మాత్రము కాదు. పరాకృప. పరాకృపాకార్యమే విషాదము. ఆవిషాదమునకు యోగధర్మము కారణము. యోగధర్మకార్యము విషాదము. కనుకనే విషాదము యోగముగా ప్రోక్తము. అర్జునవిషాదయోగములో అర్జునశబ్దముచే స్వచ్ఛమైన ధర్మము చెప్పబడుచున్నది. ఆ స్వచ్ఛధర్మకార్యము విషాదము అర్జునవిషాదము. అదే యోగము. అర్జునవిషాదయోగము.

లోకములోనిసామాన్యవిషాదమునకంటె ధర్మగుణమైన పరాకృపాజనిత విషాదము విలక్షణమైనది అని చెప్పుటకే అర్జున విషాదమని పేర్కొనబడినది.

ధర్మగుణ మగు పరాకృప స్వచ్ఛమైనది. అది అర్జునశబ్దముచే నిర్దేశింపబడుచున్నది అర్జునవిషాదమనగా అర్జునునియొక్క విషాద మనిచెప్పుట తగదు. స్వతః ప్రకాశమానమైన శుద్ధసత్త్వధర్మగుణమే అర్జునశబ్దార్థము. "పరయా కృపయాఽఽవిష్టః" అను వచనపరిశీలనమున తేలు సారాంశ మేమన ఉత్తమమైన కృపతో అర్జునుడు ఆవేశింపబడినట్లే ఉత్తమపరమకృపతో కూడునదిగా పరమధర్మము తనను మరచిపోయిన యీలోకమును గురించి వీరందరు నొకప్పుడు ఎంతో ప్రీతి-ఆనందము కలిగియుండి, ఇప్పుడు దుఃఖమున బడుచున్నారే, వీరిని ఉద్ధరించుట ఎట్లు? అని విషాదము పొందినది. కనుక గీత మొదటి అధ్యాయమునందు వివరి పబడిన విషయము పరధర్మకృపావిలాసమే. అర్జునశబ్దమునకు ధర్మ మర్థము. ఆ ధర్మము కృష్ణుడే. ధర్మము కృష్ణుడు వేరు గారు. అర్జునశబ్దమునకే కృష్ణుడు అర్థము. ఆ ధర్మము కృష్ణార్జునరూపముగ విభక్తమై యున్నది. కృష్ణశబ్దమునకు భారతమున కృష్ణార్జును లిరువురు వాచ్యార్థముగా గ్రహింపబడుచున్నారు అర్జునశబ్దముచేతను కృష్ణుని చెప్పవచ్చును. కృష్ణశబ్దముచే అర్జునుడు గౌణముగను, వాసుదేవుడు ప్రధానముగ నిర్దేశింపబడుచున్నటు అర్జునశబ్దముచేఅర్జునుడుప్రధానముగను, కృష్ణుడు అప్రధానముగను గ్రహింపబడుచున్నారు. ఈ కారణంబున సాక్షాత్కర్త అర్జునుడు కదా! ధర్మాభిన్నుడగు కృష్ణుడు తన రూపమే అగు అర్జునునియందు విషాదమును కల్గించినట్లు భాసిల్లచేసి, తాను అర్జునునికి యోగ

మహిమ బోధించుచున్నట్లు చూపి గురుశిష్యపరంపర లోకమున నెలకొల్పినాడు. కనుక అర్జునవిషాదము యోగధర్మమే అయి యున్నందున అర్జునవిషాదయోగ మని చెప్పుటకు హేతు వైనది.

ఆత్మాన మాత్మనా వేత్సి సృజ స్యాత్మన మాత్మనా. ఆత్మనా కృతినా చ త్వా మాత్మన్యేవ ప్రలీయసే (కు. 2-10) ఇత్యాది మహాకవి వచనములందు ఈ మహార్థమే భాసిల్లుచున్నది.

న హి తే భగవ న్వ్యక్తిం విదు ర్దేవా న దానవాః। (గీ 10-14) స్వయ మేవాత్మనాత్మానం వేత్థ త్వం పురుషోత్తమ । భూతభావన భూతేశ దేవదేవ జగత్పతే। (గీ. 10-15)

ఇత్యాది భగవద్వచనములును సుసంపన్నము లగుచున్నవి ప్రకృతము అర్జునశబ్దగ్రాహ్యు డగు కౌంతేయుడు భగవదభిన్నుడు. ఆతని నావేశించిన "పరా కృప" భగవత్కృపయే. పరాకృప ఈతని నావేశించినది. అర్జునునకు కర్తృత్వము లేదు. పరాకృపకే కర్తృత్వము. కృప అర్జును నావేశించి తన మహత్త్వమును వెలువరించుకొనుటకు అవసర మైన పలుకుల నాతనిచే ననిపించి మరల నాకృపయే కృష్ణనిద్వారమున ఉపదేశముగా నావిష్కృత మైనది. కనుక అర్జునునియందు గలిగిన విషాదము కృష్ణునివలన ప్రవర్తిల్లిన దివ్యబోధ రెండు యోగశక్తిచే-భగవదిచ్ఛచే ప్రవర్తితములు. కృప – విషాదము, బోధ, యోగధర్మములు.

అర్జున విషాద యోగము

ఏ శబ్దమున కైనను అర్థనిర్ణయము చేయునప్పుడు కేవలసంకేతితార్థమును చెప్పుట గాక, సందర్భమునుబట్టి వాచ్య, లక్ష్య, వ్యంగ్యములలో నేది సమరస మగునో దానిని చెప్పవచ్చును. ఒకప్పు డీ యర్థములు వెగటును కల్గింపవచ్చును. కాని శాస్త్రీయ మగు చర్చ చేయునప్పుడు తమ తమ యభిప్రాయములను వ్యక్తము చేయుటకుగ విమర్శకులు, ముఖ్యముగ పండితులు ఈ వింతవ్యాఖ్యానములను చేయుచునే యున్నారు.

"విషం అత్తీతి విషాదః" దుర్యోధనుడు పెట్టిన విషము తినిన భీముడు విషాదుడు. ఇతడు వాయుపుత్రుడు. అర్జునుడు ధనంజయుడు. అనగా అగ్ని వాయ్వగ్నిసంయోగమువలె వీరిద్దరు ధార్తరాష్ట్రవనదహనమునందు కలసిరి.

"వనాని దహతో వహ్నేః సఖా భవతి మారుతః" అన్నట్లు యుద్ధనాయకు డగు అర్జునునకు వాయువు వలె మారుతి తోడ్పాటుగ నున్నందున అర్జునవిషాద యోగ మన్న పేరు వచ్చినది.

విషాదుఁడు ఈశ్వరుఁడు. హాలాహలమును భక్షించిన శివుఁడు అర్జునకు పాశుపతము నిచ్చెను. అంతమాత్రముతో తృప్తి పడక త్రిశూలధారియై యుద్ధములో శత్రుసంహారమున తోడ్పడుచున్నాఁడు. ఈ వ్యాసవచనములు పరిశీలింప దగును:–

సంగ్రామే న్యహన న్యత్రూన్ శరౌఘై ర్విమలై రహమ్ ।
అగ్రతో లక్షయే యాంతం పురుషం పావకప్రభమ్ ॥ (ద్రో 203–4)
జ్వలన్తం శూల ముద్యమ్య యాం దిశం ప్రతిపద్యతే ।
తస్యాం దిశి విశీర్యంతే శత్రవో మే మహామునే । (– 5)
తేన భగ్నా నరీ న్సర్వా న్మద్భగ్నా న్మన్యతే జనః ।
తేన భగ్నాని సైన్యాని పృష్ఠతో నుదదా మ్యహమ్ ॥ (– 6)
భగవం స్త్వం మమాఽఽచక్ష్వ కో వై స పురుషోత్తమః ।
శూలపాణి ర్మయా దృష్ట స్తేజసా సూర్యసన్నిభః ॥ (– 7)
న పద్భ్యాం స్పృశతే భూమిం న చ శూలం విముంచతి ।
శూలా చ్ఛూలసహస్రాణి నిపేతు స్తస్య తేజసా॥ (– 8)

ఇట్లర్జునుఁడు ప్రశ్నించగ వ్యాసు డిట్లు సమాధానము చెప్పెను;—

ప్రజాపతీనాం ప్రథమం తేజసాం పురుషం ప్రభుమ్ । (– 9)
ఈశానం వరదం పార్థ! దృష్టవా నసి శంకరమ్ ।
తం గచ్ఛ శరణం దేవం వరదం భువనేశ్వరమ్ ॥ (– 10)
స శివ స్తాత ! తేజస్వీ ప్రసాదా ద్యాతి తేఽగ్రతః ॥ (– 20)

యుద్ధమునందు అర్జునునకు ముందు పోవుచున్న దివ్యశక్తి సాక్షాత్తు శివుఁడే యనియు, అర్జునునిపై గల దయతో అత డట్లే తానే శత్రువులను సంహరించి అర్జునునియొక్క కార్యమును సులభము చేయుచుండు ననియు, కావున అర్జును డాశివుని శరణు జొచ్చుట శ్రేయస్కర మనియు, శ్రీ వేదవ్యాసుడు వివరించెను. ఈ యుద్ధమున అర్జున–విషాదుల కలయికయే అర్జునవిషాదయోగము.

విష మనగ శబ్దాదివిషయములు. దానివల్ల కలుగు సుఖదుఃఖములు, శీతాతపములు, ఆధ్యాత్మిక,ఆధిదైవిక, ఆధిభౌతికము లగు త్రివిధపీడలు, మోక్షప్రతిబంధకములగు పుణ్యపాపములు మున్నగున వన్నియును. వాటిని "అత్తి నాశయతి భగవాన్" అనగ భగవంతుడే విషాదుడు. "అత్తా చరాచర గ్రహణాత్" విషయసుఖములకాధార మైన చరాచరములను తాపత్రయకలితమైన చరాచరసంసారమును నాశనము చేయువాడు; అట్టి భగవంతునితోటి అర్జునునకు యోగము కలదు.

ఒకే రథమున ఒకే కార్యమునుసాధించు అర్జున-విషాదుల కలయికే అర్జున విషాదయోగము.

విష మనగ జలము. "విషం అత్తి పాతి" నీటిని త్రాగునది మేఘము. "ధాతూనా మనేకార్థత్వాత్" అనుటవలన భక్షణార్థక మగు "అద-"ధాతువునకు త్రాగుట అను అర్థము చెప్పవచ్చును.

అబ్భక్షణము అను ప్రయోగము కలదు. కనుక విషాదశబ్దమునకు మేఘ మని యర్థము చెప్పవచ్చును. భగవంతుని రూపము మేఘముతో పోల్చుటయే గాక, మేఘముగ రూపించుటయు గలదు. "కృష్ణమేఘః" ఆదిగ ప్రయోగములు కొల్ల లుగ నున్నవి.

స్మృతాపి తరుణాతపం కరుణయా హరన్తీ నృణామ్
అభంగురతనుత్విషాం వలయితా శతై ర్విద్యుతామ్।
కళిందగిరినందినీతట - సురద్రుమాలంబినీ మదీయ
మతిచుంబినీ భవతు కాపి కాదంబినీ ॥ (రస. 1-1)

భగవంతుడు-మేఘము అభిన్న మని వర్ణించు పద్యము లెన్నియో గలవు. ప్రకృతము విషాదశబ్దముచే చెప్పబడు మేఘము కృష్ణుడే. వారిరువురి కలయికయే అర్జునవిషాదయోగము. వారిరువురు ఒకరి కొకరు ప్రాణము లైనను రథ-రథి కులుగ ప్రకృతయుద్ధమున మహాస్యందనమున ఉండుటవలన వారిరువురి యోగము అర్జునవిదషాయోగము.

విష మనగ సంసారము. సంసారమును వృక్ష మందురు. "సంసార విషవృక్షస్య" అను వచనము ప్రమాణము. ఈ సంసారవృక్షమున జీవాత్మ-పర మాత్మలు పక్షిరూపమున ఉన్నా రని :-

ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే ।
తయో రన్యః పిప్పలం స్వా ద్వత్తి అనశ్న న్ననోఽభిచాకశీతి॥ అను వచ నము ప్రమాణము ఇక్కడ చెప్పిన వృక్షమే గీతలో కృష్ణార్జును లధిరోహించిన రథముగ రూపొందినది. అర్జునశబ్దముచే కృష్ణార్జును లిరువురును తెలియబడుదురు.

దుర్యోధనుడే విషరూపమైన వృక్షము. "దుర్యోధనో మన్యుమయో మహా ద్రుమః" అన్నది ప్రమాణము. ఈమహాద్రుమము కూల్చుటకు అర్జునశబ్ద వాచ్యులైన కృష్ణార్జునుల కలయికే అర్జునవిషాదయోగము.

ఊర్ధ్వమూల మధశ్శాఖం అశ్వత్థం ప్రాహు రవ్యయమ్,
ఛందాంసి యస్య పర్ణాని య స్తం వేద స వేదవిత్ ॥ (గీ. 15-1.)

అధ శ్చోర్ధ్వం ప్రసృతా స్తస్య శాఖా గుణ ప్రవృద్ధా విషయప్రవాలాః ।
అధశ్చ మూలా న్యనుసంతతాని కర్మానుబంధీని మనుష్యలోకే ॥ (-2)

ఇందు వర్ణిత మగు అశ్వత్థవృక్షము దుర్యోధనుడే. అశ్వత్థమనగ రేపు ఉండనిది. అనగ యుద్ధానంతరము దుర్యోధను డుండడు. ఈ అశ్వత్థము సువి రూఢమూలము. అనగ రాజ్యములో పాతుకుపోయినాడు. అసంగశస్త్రముతో వీనిని ఛేదింపవలయును అనగా బంధు వసు సంగము లేక నాశనము చేయవలయును. అపిస్మృట సకలభోగస్థాన మగు రాజ్యప్రాప్తి కలుగును. అని (గీ.15-3) దీనివలన తెలియుచున్నది ఇట్లు విషరూపమైన అశ్వత్థమన్యమహాద్రుమనాశనము చెప్పుటయే అర్జునవిషాదయోగము.

కాలమునకు విషముతో పోలిక గలదు. కాలకూటవిషము అనగా కాల సమూహమే విషము. కాల మనగ మృత్యువు. విషరూప మగు మృత్యువును భక్షించువాడు భగవంతుడు. "మృత్యు ర్యస్యోపసేచనం ।" అని కఠోపనిషత్తు. అట్టికాలమృత్యుభక్షకు డగు భగవానుడు విషాదుడు. అట్టి విషాదునితో అర్జునయోగము అర్జునవిషాదయోగ మైనది.

లోకము విషముతో పోల్చబడుచున్నది. "లోక్యత ఇతి లోకః" అనగా దృశ్యప్రపంచము. ఇట్టి లోకము నాశనము చేయువాడు "కాలోస్మి లోకక్షయకృత్ప్రవృద్ధః" "లోకాన్ సమాహర్తు మిహ ప్రవృత్తః (గీ 11-32)" భగవంతుడు విషాదుడు. అట్టి విషాదునితో అర్జునుని కలయికయే అర్జునవిషాదయోగమైనది.

యథాఽమృతం చ సత్యం చ యథా చాపి విషామృతే ।
తథా త్వ మపి పార్థ శ్చ ప్రఖ్యాతా వాత్మకర్మభిః ॥ (కర్ణ. 30-5)

శల్యుడు పార్థుని అమృతముగను, కర్ణుని విషముగను చెప్పుచున్నాడు. ఈ కర్ణుడేకాక కర్ణునివలన ప్రేరితు లగు దుర్యోధనాదులును కూడ విషశబ్దముచే చెప్పబడుదురు. వీరందరినీ నాశనము చేసినవాడు విషాదుడు.

య స్తాన్ ద్వేష్టి స మాం ద్వేష్టి య స్తా నను స మా నను ॥ (ఉ 90-28)
ఐకాత్మ్యం మాం గతం విద్ధి పాండవై ర్ధర్మచారిభిః ॥ (29)
పాండవాన్ ద్విషతే రాజన్। మమ ప్రాణా హి పాండవాః ॥ (33)

దుర్యోధనునితో కృష్ణుడు చెప్పిన ఈ వచనములవలన పాండవశత్రువులను పాండవులకన్న కృష్ణుడే ఎక్కువగ శత్రువులుగ చూచుచున్నాడని వారినిచంపుటకు తానే పూనుచున్నాడని తెలియుచున్నది.

తతః స్రాస్యంతి సమయే పాండవా ఇతి మే మతిః ।
సముచ్ఛేదం హి నః కృత్స్నం వాసుదేవ శ్చికీర్షతి ॥ (ఉ. 54-8)

దుర్యోధనుని ఈ వచనమువలన పాండవద్వేషులను చంపు పట్టుదల కృష్ణున కున్నట్లు తెలియుచున్నది. ద్యూతకృత్య మైనతర్వాత పాండవు లరణ్యమునకు పోయినపుడు పాండవులను చూచుటకు వెళ్ళిన కృష్ణుడు కౌరవులను నాశనము చేసి, ఆ ధర్మజునకు రాజ్యమిచ్చెదు ననగ అర్జునుడుకృష్ణుని కోపము నుపశమింపజేయును. మరల అరణ్యవాసములో నుండగ అజ్ఞాతవాసము కంటె ముందు కృష్ణుడు పాండవుల దగ్గరకు వచ్చి యుద్ధమునకు సేనలను సమకూర్చితి నని చెప్పును. కృష్ణుని కన్న సాత్యకి పాండవశత్రువులను నాశము చేయుటకు పనిగట్టుకొని యున్నాడు. కావున విషాదు డనగ కృష్ణు డైనను కావచ్చును. సాత్యకి యైనను కావచ్చును అర్జునున కట్టి విషాదునితో యోగమును చెప్పుటయే అర్జునవిషాదయోగము.

కృష్ణుడే విషరూపులగు శత్రువులను నాశనము చేసె ననుటకు "మయై వైతే నిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్" అను వాక్యమే ప్రమాణము.

విషరూపశత్రుసంహారమున ప్రత్యక్షముగ సారథి యై ఎక్కడి కక్కడ తగు సహాయము చేయుచు శత్రునాశము చేయుచున్న కృష్ణుడు విషాదుడు. త్రిశూల ధారియై పరోక్షముగ శత్రునాశము చేయుచున్న విషాదుదే విషాదుడు. అభిన్నులగు శివకేశవులు విషాదశబ్దముచే చెప్పబడుచున్నారు. వారిద్దరితో యోగము అర్జునునకు కలదు కావున అర్జునవిషాదయోగము.

కర్ణునిచే భంగపడిన ధర్మరాజు గుడారములోనికి పోగా అన్నను చూచి వత్తమని అర్జునుడు కృష్ణునితో అటు పోయెను. కర్ణుని చంపలేదని తెలిసి ధర్మజుడు గాండీవమును అవమానపరచెను. అది యొక విషమఘట్టము. విషరూప మగు ఆ ఘట్టమునుసూక్ష్మధర్మప్రసంగముచే విషరూపమైన అర్జునుని ప్రతిజ్ఞను మరొక రీతిలో నాశనము చేసి కృష్ణుడు విషాదు డైనాడు. అట్టి విషాదునితో యోగము అర్జునవిషాదయోగము.

విషయసుఖములు విషము. స్త్రీధనములు 'విష' శబ్దముచే రూపించుట ప్రసిద్ధమే.

వేధా ద్వేధా భ్రమం చక్రే కాంతాసు కనకేషు చ ।
తాసు తే ష్వప్యనాసక్తః సాక్షాత్ భర్గః నరాకృతిః ॥

మన్మథసంహారము చేసి కాంతారూపవిషమును, దిగంబరత్వము, వహించి కనకరూపమైన విషమును నాశనము చేసిన ఈశ్వరుడు విషాదుడు. అట్టివాడే భీష్ముడు. వారిద్దరూ విషాదులే. వారిద్దరితో శత్రు-మిత్రరూపమున అర్జునునకు ఈ యుద్ధమున యోగ మున్నందున అర్జునవిషాదయోగ మనవచ్చును.

"ఈశ్వరానుగ్రహాదేవ పుంసా మద్వైతవాసనా ।" అన్నట్లు ఈశ్వరుని వలననే అద్వైతజ్ఞానము కలుగును. ఈశ్వరాభిన్నుడగు భీష్మునివలన జ్ఞానమును అర్జునుడు ధర్మరాజుతోకూడ పొందబోవుచున్నాడు. గనుక విషరూపమైన అజ్ఞానమును నశింపజేసినవారు ఈశ్వర, భీష్ములు విషాదులు. వారితో యోగ మున్నందున అర్జునవిషాదయోగ మనవచ్చును.

ఉలూకునిద్వారా రాయబార మంపుచూ :— క్రోధో బలం తథా వీర్యం జ్ఞానయోగోఽస్త్రలాఘవమ్ । ఇహ తే దృశ్యతాం పార్థ! యుధ్యస్వ పురుషో భవ ॥" క్రోధము, బలము, వీర్యము జ్ఞానయోగము, అస్త్రలాఘవము అర్జునునియందున్నట్లు దుర్యోధనుడు పేర్కొనుచున్నాడు. ఈ జ్ఞానయోగము కల యర్జునుడే విషాదుడు. అనగా విషరూపమైన అజ్ఞానమును నాశనము చేసినవాడు "అర్జునశ్చాసౌవిషాదశ్చఅర్జునవిషాదః, అర్జునవిషాదస్య యోగః అర్జునవిషాదయోగః" జ్ఞానయోగముద్వారా అజ్ఞానమును నశింపజేసికొనిన యర్జునుడు శత్రుసంహారకర్మచేయుచుండుట అర్జునవిషాదయోగమున కర్థముయోగశబ్దము యుద్ధార్థక మని ముందు వివరింపబడును.

అర్జున శబ్దముపలక్షణము. పాండవులను, పాండవసైన్యమును కూడ ఇది చెప్పును. విషశబ్దము కర్ణుని చెప్పుచు తత్సహాయమున యుద్ధమునకు కడంగిన దుర్యోధనపక్షమునంతను చెప్పును. శల్యుడు పార్థకర్ణులను అమృతవిషములతో పోల్చుటలో ఎంతో యర్థమున్నది. "సంసారవిషవృక్షస్యద్వేఫలేఅమృతోపమే" అని లోకమున సాహిత్యపరు లర్థము చెప్పుచున్నారు. "ద్వేఏ తే విషామృతే" అని చెప్పినచో కుంతి యను వృక్షమునకు కర్ణ పార్థులను విషామృతఫలములు పుట్టినవన్న భావము శల్యుని వాక్యములలో కన్పట్టుచున్నది. నిజమునకు ఈ రెండు ఫలములు విషతుల్యములే. ఒకటి బాహిరముగ, మరియొకటి ఆంతరంగికముగ రెండును పీడాకరములే. అర్జునవిషములు అన్నప్పుడు పాండవ, కౌరవసేనలుగ చెప్పవచ్చును ఈ రెంటినికూడ "శత్రూన్నాశయతి" అనగ భగవంతుడు ఈ రెంటిని కూడానాశనముచేయబూనియే యున్నాడనగ కృష్ణభగవానుడే. అతనియొక్క యోగము. అనగా యోగశక్తితో కూడిన యుద్ధకర్మ. అర్జునవిషాదయోగము.

నిజమునకు కృష్ణుడు పాండవులను రక్షించె నని, కౌరవులను నాశనము చేసె నని అనుకొనుచున్నారు. కౌరవపక్షమున ముగ్గురు, పాండవపక్షమున ఏడుగురు మిగిలినా రని తెలియుచున్నది. ఇందులో సాత్యకి కృష్ణుడు ఇరువురు, పోగా పంచపాండవులు మిగులుదురు. ఈ పాండవుల పుత్రులు ఎవర్తూ మిగలనే లేదు. ఈ యుద్ధమునకు ఫలముగనే గాంధారీశాపము యాదవవంశము నాశన మగుటకు కారణ మగుచున్నది. ఋషిశాపముకూడ ముసలోత్పత్తికి కారణమై యాదవ వంశము నాశ మగుటకు కారణమగుచున్నను, ముఖ్యముగ కురుపాండవయుద్ధము ఆ వంశనాశనములో హేతుభూత మగుచున్నది. కృతవర్మ సాత్యకులు ఈ యుద్ధములో జరిగిన అన్యాయములను ఎత్తిపోతలతో కలహము ప్రారంభమగును. కనుక "లోకక్షయకృత్ప్రవృద్ధః" అను కృష్ణుని వచనము యథార్థము. అర్జునుడు విశ్వరూపములో చూచినదానితో ఉభయసేనల వీరులు నశించిపోవుటనే చూచెను. కృష్ణుడు పంచపాండవులను మాత్రమే మిగల్పదలచెను కాని, ఎవరినీ మిగిలింప దలంపలేదు. అతడు త్రికాలవేది. 'కర్తు మకర్తు మన్యథా కర్తుం ప్రభవతి ప్రభుః" అన్నట్లుగ చేయుటకు, చేయకుండుటకు, అన్యథాకరించుటకు సమర్థుడు. అభిమన్యువధ అతనికి అభిమతమే. దిష్టము నాపనని కృష్ణుడే చెప్పినాడు పదునారు సంవత్సరముల తర్వాత అభిమన్యుడు చనిపోవు నని అతనియుత్పత్తిలోనే యున్నది. దుర్యోధనవధానంతరము ధర్మజుని ప్రేరణతో గాంధారీధృతరాష్ట్రుల నోదార్చుటకు వారు క్రుద్ధులై శపింపకుండ శాంతింపజేయుటకు కృష్ణుడు పోయెను. అక్కడ ఉండగనే అశ్వత్థామ చేయు హత్యాకాండ కృష్ణుడు ప్రత్యక్షముగ చూచును. పాండవులు అశ్వత్థామచే దగ్ధు లగుదురు. నేను శీఘ్రముగ పోవలయు నని ధృతరాష్ట్రునితో ననగ మహాత్ములు పాండవులు వారిని కాపాడు మని ధృతరాష్ట్రు డనును. అతడు వచ్చునప్పటికి సౌప్తికము పూర్తి యయినది. చక్ర మడ్డువేసి సూర్యాస్తమయమును కల్పించి సైంధవుని వధకు కారణ మైన కృష్ణుడు తన మాయాయోగశక్తిచే ఈ ఘోరవిశసనము నాపడా? ద్యూతకాలమున నేను సౌంభకవధలో నుండుటచే ఇట జూడ మాపలేకపోతిని అనెను. కాని అదే సమయమున ద్రౌపది ప్రార్థింపగ ఆమెను మానభంగమునుండి రక్షించెనే! అన్య కార్యవ్యాపృతు డైన సమయములో కూడ భగవంతుడు తన యోగమహిమచే భక్తులను కాపాడగలుగుట ఈ ఘటమున తెలియుచున్నది. మరి ఈసౌప్తికము నేల ఆపలేకపోయెను ? ఆప దలంపలేదు. ధర్మరాజు ప్రశ్నకు అశ్వత్థామ యంతటి శక్తిమంతు డగుటకు కారణముగ శివశక్తిని ఉట్టంకించెను. ఆ శివుడెవరు? తానేకదా! "తాను వేరు, శివుడు వేరు" అని కృష్ణుడు చెప్పునా? తాను ప్రత్య

క్షముగ సారథి యై యుద్ధతంత్రి ...ను నడుపుచుండ మరి అరునుని శత్రు సంహారములో త్రిశూలధారి యై ఈశ్వరుడు శత్రుసంహారమును చేయుచుండ "మ యై వై తే నిహ తాః పూర్వ మేవ నిమిత్త మాత్రం భవ సవ్యసాచిన్" అను వాక్యార్థము సరస మగుట గమనించినచో ఆ ఈశ్వరుడు తానే అయినట్లు అ మగుట లేదా? ద్యూతకాలమున "నేనున్నచో ఆపెడివాడను." అన్నదానికి అ మేమి? నన్ను తలంచినచో నే నట్లు చేసి యుండెడివాడను అని. కనుక పాండవుల సర్వాత్మనా కృష్ణు నాశ్రయించినారనుట తగదు. కృష్ణుని ధర్మరాజు పిలచి యంశమున నియోగించెనో ఆ యంశమువరకు సంరక్షింపబడినది. ద్యూతవిషయ మున పాండవులు కృష్ణుని స్మరింపలేదు. దాని ఫల మనుభవించిరి. అభిమన్యు పద్మవ్యూహములో జొనుపుటకు కృష్ణుని స్మరించి అతడు నీకు రక్షకు డని అ లేదు. అందుల కతడు చనిపోయెను. ధర్మరాజు యుద్ధభూమిలో రక్షణబాధ్యత ప్రస్తావింపకయే గాంధారీధృతరాష్ట్రుల దగ్గరకు పంపును. దాని ఫలితమున అనుభవించిరి.

అటుచో పాండవులకు అశ్వత్థామ హానిచేయుచున్నాడని పరిగెత్తుకొనివచ్చెనే అప్పుడు తలంచిరా? "యేన వినా య దనుపపన్నం తత్ తేనాఽఽక్షిప్యతే" ఏది లేక,ఏది ఉండదో,అది దానిని తప్పక ఆకర్షించును. పాండవులు స్మరించిరికనుక నే వచ్చినాడు. వచ్చి అశ్వత్థామబారినుండి పాండవులను కాపాడినాడు. అదికూడ వ్యాస మహర్షిని అడ్డువేసుకొని కాపాడినాడు. అశ్వత్థామమీద కోపముచే ఉత్తరాగర్భమును రక్షింపతలంచెను. ఆ ఉత్తర కనినపుడు మొత్తము యావన్మంది, కుంతి, సుభద్ర, ఉత్తరతో సహా ప్రార్థించి శరణు పొందగ అప్పుడు తన ప్రతిజ్ఞానుసారము పరీక్షిత్తును బ్రతికించెను కాని ఈవంశములో పాండవులు తప్ప అందరు చచ్చి రని చెప్పుటయే. చచ్చినవానిని బ్రతికించుట యుదాహరణము. కనుక కౌరవపాండవ పక్షములను రెంటినికూడ కృష్ణుడు నిర్ధూమధామమై భస్మీపటలము చేసెను. పాండవ సమక్షములో సంజయునితో, దుర్యోధను డను మన్యుమయమహాద్రుమమునకు ధృతరాష్ట్రుడు మూలము. ధర్మరాజను ధర్మమయమహాద్రుమమునకు నేను బ్రహ్మ బ్రాహ్మణులు అని చెప్పెను. అనగా నీ రెండువంశములు కాలపక్వమై ప్రకృతికాలవాయువీచికలకు వేర్పు బయట పడినవి ఈ రెండు వృక్షములు కూలి పోవును ధృతరాష్ట్రుడుమనీషి పైరమునందు భావ ముంచినాడు. నేనును అంతే సంజయా! గ్రహింపుము. అని చెప్పును వృష్ణివంశమునకు బ్రాహ్మణశాపము వలన నాశన మగును. అని సూచించుటయు కలదు,

వనం రాజా ధృతరాష్ట్ర స్సపుత్రో
వ్యాఘ్రాస్తే వై సంజయ పాండుపుత్రాః ।
మా వనం ఛింధి సవ్యాఘ్రం
మా వ్యాఘ్రా నీనశు ర్వనాత్ (ఉ 28-55)
నిర్వనో వధ్యతే వ్యాఘ్రో నిర్వ్యాఘ్రం ఛింద్యతే వనమ్ ।
తస్మా ద్వ్యాఘ్రో వనం రక్షే ద్వనం వ్యాఘ్రం చ పాలయేత్ ।
(28-56)

అని ధృతరాష్ట్రునికి ఇందులో ఎంత నీతి, బెదరింపు ఉన్నవో, అంతా పాండవులకును, కౌరవులు నశించిన మీరు నశింతురు అన్నదే సారం. "ధృతరాష్ట్రో మనీషీ" సంజయా: ధృతరాష్ట్రుడు మనీషి; ఆత డెరుగును; ఈ విషయమున నీవు బాధ పడకుము అని తాత్పర్యము. వ్యాఘ్రవనములు రెండు కాపాడబడితేనే తప్ప ఇందులో ఒక దానికి రక్షణ, ఇంకొకదానికి భక్షణ అన్నది లేదు.

లతాధర్మాః ధార్తరాష్ట్రాః సాలా స్సృంజయ పాండవాః ।
న లతా వర్ధతే జాతు మహాద్రుమ మనాశ్రితా ॥ (ఉ 28-56)

లతాధర్ములు కౌరవులు; మహాద్రుమధర్ములు పాండవులు. ధార్తరాష్ట్రులు పాండవుల నాశ్రయించిన బ్రతుకుదురు. వాచ్యార్థ మిది. లత ఉపలక్షణము. చిగుళ్ళు వగైరాలు ధార్తరాష్ట్రులు. అవి పోయిన మ్రాను నిరుపయోగము. వంటచెరకునకే పనికివచ్చును. శాఖా, పత్ర, పల్లవ పుష్ప, ఫలసమృద్ధి పోయిన చెట్టు ఉన్నా నశించి నట్లే. పాండవుల విషయమిది. చివరకు మిగిలినది ఇంతియ కదా। ఎండిన మోడులు పాండవులు. కృష్ణభావము ఇది. ఆతని కర్తవ్య మిది. కృతమును ఇదే కదా। పాండవులు బ్రతికి రనుకొనుచున్నాముకాని, ఇంచుమించు వారును చచ్చినట్లే. "ఆత్మా వై పుత్రనామాసి. తస్మాత్పుత్రో హి హృదయం. ప్రజయాహి మనుష్యః పూర్ణః ।" మున్నగు వేదవాక్యముల సారము కనుగొనుచో పాండవులు శారీరకముగ ప్రత్యక్షముగ బ్రతికినను, మానసికముగ పరోక్షముగ వారి చావు వారు చచ్చిరి. కావుననే ధ్వన్యాలోకకర్త చతుర్థోద్యోతమున భారతమున పరమార్థము శాంతరస మని చెప్పుచూ, ఆ ఒక్క పరమాత్మయే సత్యము, నిత్యము అని చెప్పెను. పరాక్రమములయందు, గుణములయందు బుద్ధిని ఉంచుటకూడ అప్రయోజకమే. కేవలము భగవంతునియందే దృష్టి నుంచుట పరమార్థ మని వ్యాస భారతతాత్పర్య ముగ నిర్ణయించెను. ఈయంశము సమర్థించుటకు వృష్ణిపాండవావసానదశను కూర్చ గమనింప దగు నని చెప్పెను.

"శాస్త్రరూపే కావ్యచ్ఛాయాన్వయిని వృష్ణిపాండవవిరసావసానవైమనస్యదాయినీం సమాప్తి ముపనిబధ్నతా మహామునినా వైరాగ్యజననతాత్పర్యం ప్రాధాన్యేన స్వప్రబంధస్య దర్శయతా మోక్షలక్షణః పురుషార్థః శాంతో రసశ్చ ముఖ్యతయా వివక్షితవిషయత్వేన సూచితః। అనేన హ్యయ మర్థో వ్యంగ్యత్వేన వివక్షితః:- యదత్ర మహాభారతే పాండవాదిచరితం య త్కీర్త్యతే త త్సర్వం అవసానవిరసం అవిద్యాప్రపంచరూపం చ పరమార్థస్వరూప స్తు భగవాన్ వాసుదేవోఽత్ర కీర్త్యతే, తస్మాత్ తస్మిన్నేవ పరమేశ్వరే భగవతి భవత భావితచేతసః, మాభూత్ విభూతిషు నిస్సారాసు రాగిణో గుణేషు వా నయవినయపరాక్రమాది ష్వమీషు కేషు చి త్సర్వాత్మనా ప్రతినివిష్టధియః ॥" (ధ్వన్యాలోక - 4 ఉద్యోతము)

అర్జునవిషాదయోగము నిజముగ అర్జుని దుఃఖమును చెప్పునదియే యగుచో అది కేవలము యుద్ధభూమిలో తన శత్రువు లగు ధార్తరాష్ట్రులను చూచినపుడు కలిగినది కాదు. కుమారాస్త్రప్రదర్శనములో కర్ణుడు మేఘగంభీరస్వనమున రంగమున ప్రవేశించినప్పుడే అర్జునునియందు హ్రీక్రోధములు ప్రవేశించినవి. ద్రోణుడు కర్ణునకు అనుమతి నిచ్చెను. అప్పుడు దుర్యోధనుడు కర్ణునితో సఖ్యము చేసెను. అనాహూతోపదిష్టులు, అనాహూతోపజల్పితు లగువారలకు ఏలోకములువచ్చునో ఆ లోకములకు నిన్ను పంపుదు నని అర్జునుడు ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ఈ ప్రతిజ్ఞయే భావిభారత సంగ్రామమునకు పునాది. ఇంద్రుడు మేఘములతో కలసి ప్రదర్శనమును చూచుటకు రాగా, సూర్యుడు కర్ణుని వైపునుండి ఆ మేఘములను అర్జునునిమీదకు మరలించెను. ఇది అతని జీవితములో విషాదము. ఇచట ఇంద్రదత్తమైన శక్తిని కర్ణుడు అర్జునునిపై ప్రయోగించుట అను అర్థమునకు స్ఫోరకము. కృష్ణుడు దానినితొలగించును. ఇదంతయు నీ ఘట్టములో మనకు స్ఫురించును. యుద్ధభూమిలో నీతడు విషాదము నొందినది తన శత్రువు లగు ధార్తరాష్ట్రులను చంపుటయందు కాదు; ఈ యుద్ధమునకు ఫలితముగ వృష్ణియాదవవంశములుకూడ నశించిపోవునని గమనించెను. కనుక అర్జునుడు విషాదము పొందెను. కృష్ణుడు విశ్వరూపము చూపి అతడు యుద్ధము చేసినను, యుద్ధము చేయకున్నను తా నీ సర్వక్షత్రియసమూహమును నశింపజేయ సమకట్టితి నని నీవు తప్ప నింకెవరు మిగలరు అనువాక్యమువలన తెలియజేసెను. నీవు తప్ప ఈ విశ్వరూపము నెవ్వరు చూడలే దని చెప్పినదానికర్థము అసలు విశ్వరూపమునే చూడలేదని కాదు. కౌరవసభలో చూపిన విశ్వరూపము కురుపాండవవీరవినాశనప్రదర్శనాత్మకమే, కాని అర్జునునకు చూపిన విశ్వరూపములో కౌరవపక్షము పాండవపక్షముల వీరుల వినాశముతో బాటు వృష్ణియాదవవంశవినాశము, బలరామనిర్యాణము కృష్ణనిర్యాణము మొదలైనవన్నియు చూపెను. అందుకే అతనికి

దివ్యచక్షువు నొసంగెను. అర్జునుడు మరల ఆ రూపమును చూపు మనగ గీతార్థమును మాత్రమే చెప్పెను కాని, ఆ రూపమును చూపలేదు. చూప లేననుట నిజమే యగుచో ఉదంకునకు ఏల చూపెను? కావున అర్జునుకు ఏ దుష్ఫలితముల నూహించి విషాదము నందెనో వాటన్నింటికి ఈ యుద్ధమును మానినంత మాత్రమున పరిష్కారము కాదని, సమస్త వీరులు కురుపాండవవృష్ణివంశములలోని వారందరు నశించుటను ఎవ్వరూ ఆపలేరు. అని విశ్వరూపమును చూపి, ప్రబోధించిన తర్వాత అర్జునుడు మోహము తొలగిన దని తాను కృష్ణునితోబాటే భూభార హరణార్థ మవతరించిన నరాంశ మని స్మృతిని పొంది తా నీయుద్ధమును మానినంత మాత్రమున వీరు బ్రతుకుదు రేమో, లేక తానీయుద్ధమునకు కర్తనేమో, లేక, తాను సంపాదించిన అస్త్రశస్త్రాదులవలన ధర్మజాదులు పౌరుషమును చూపి యుద్ధమును చేయ బూనుచున్నారు; తాను మానిన ఈ యుద్ధముమానునేమో మున్నగునవెన్నియో సందేహములు అతని మనస్సులో తండోపతండములుగ వరలె ననియు, పోగా, గతసందేహుడై తాను యుద్ధము బుద్ధిపూర్వకముగ చేయకున్నను భగవంతుడు యుద్ధము చేయించియే తీరును. నారాయణాంశము యుద్ధప్రవృత్తమై క్షత్రియక్షయ కారకమై తదున్ముఖమై యుండ ఆ నారాయణాంశములో నారాయణావతారమునకు చెందిన ఆ ప్రకృతిలో ఒక భాగము పొంది భూభారహరణార్థము అవతరించిన ప్రకృతి తనను వివశము గావించి యుద్ధము చేయించు నని "మిథ్యైష వ్యవసాయ స్తే ప్రకృతి స్త్వాం నియోక్ష్యతి" అన్న వాక్యమువలన నిర్ధారణము చేసికొని "కరిష్యే వచనం తవ" అని యుద్యోన్ముఖు డైనాడు. కాని అతనిలో నున్న విషాదము తొలగలేదు. ప్రతి విషయములోను భీష్మ, ద్రోణ, సౌమదత్తి, ప్రతి జయద్రథకర్ణవధలలో "కరిష్యే వచనం తవ" అని మరలమరల అనుచు ఆ యుద్ధ వీరులను మడియించెను. ధర్మరాజు గాండీవమును అవమానమొనర్చినపుడు తన ప్రతిజ్ఞను వివరించి ధర్మరాజు నిపుడు చంపవలయునుకదా! "కథం త్వం కృష్ణ మన్యసే" అని కృష్ణుని వచనమునే తాను పాటింపదలచినట్లువివరించి ఆ సందర్భమున కృష్ణుడు వివరించునట్లు చేసెను. దుర్యోధన - భీమగదాయుద్ధములో అన్యాయముగనే భీముడు దుర్యోధనుని చంపగలడుకాని న్యాయముగ చంపలేడు. భీమునకు సంజ్ఞ చేయుము. తొడలు విరుగకొట్టి ప్రతిజ్ఞానుసారముగ భీమునికి దుర్యోధనుని చంపుమని సూచించుము. అనగ అట్లే చేసి ఆఘట్టమున కృష్ణవచనకారిత్వమును చేసెను. అపాండవ మగుగాక అని అశ్వత్థామ అస్త్రము ప్రయోగించినపుడు దానికి బదులుగ కృష్ణవచనానుసారమే మరల అస్త్రమును ప్రయోగించెను. కృష్ణానుమతుడై అక్కడకు వచ్చిన భగవదభిన్నుడే యగు కృష్ణద్వైపాయనుని వచనాను

సారము అస్త్రమును ఉపసంహారింపు మనగా ఉపసంహారించుకొనును. ఉదంకో పాఖ్యానములో ఉదంకుడు పౌష్యమహారాజును శపించుట, పౌష్యమహారాజు ఉదంకుని శపించుట జరిగినది. ఆఘట్టములో ఉదంకుడు శాపమును ఉపసంహ రించుకొనెను. కాని రాజగు పౌష్యుడు శాపము నుపసంహరింపలేదు. అచట "రాజు యొక్క మాటలో మెత్తదనము, మనస్సులో కాఠిన్య ముండును. బ్రాహ్మ ణుని మాటలో కాఠిన్యము, మనస్సులో మెత్తదనము ఉండు" నని చెప్పుటవలన బ్రాహ్మణుడు శాపోపసంహారము చేయ గలిగెను, కఠినచిత్తు డగు రాజు అన్నది మరలించుకోలేడు. అన్న అంశమును పరిశీలించినపుడు క్షత్రమూర్తి యగు అర్జు నుడు నిజమునకు అస్త్రము నుపసంహరించువాడు కాదు. వ్యాసవచనానుసారముగ కృష్ణున కిచ్చిన మాటప్రకారముగ అర్జునుడు ఆ అస్త్రము నుపసంహరించుట ఆతని "కరిష్యే వచనం తవ" అనుదానికి పరమోదాహరణము.

ధృతరాష్ట్రుడు పదహారు సంవత్సరముల తర్వాత భీష్మాదులకు, దుర్యోధ నాదులకు శ్రాద్ధక్రియలు జరిపి అరణ్యములకు పోదు ననగ భీముడు సుతరామూ అంగీకరింపలేదు. అర్జునుడు :- "ధృతరాష్ట్రుడు రాజర్షి, వృద్ధుడు, ఆతడు కోరిన ధన మిమ్ము; అపకారములను స్మరింపరాదు." అని ఎంత చెప్పినను వినలేదు. కాని అర్జును డట్లు చెప్పుటకు హేతువేమి? భీమునివలె అతడును కష్టములను పొందినవాడు కదా! కాని కృష్ణుడు ద్వారకకు పోవుచు "పూర్వవిషయములను స్మరించి బాధపడవల" దని ధర్మరాజునకు చెప్పి వెడలెను. అదిగాక, ధృత రాష్ట్రుడు చనిపోదు నన్నప్పుడు వ్యాసుడు "నీవు చనిపోవలదు; పాండవుల మేలు కోరుచూ ఇక్కడనే ఉండు" మని చెప్పగ ధృతరాష్ట్రుడు అట్లే యుండెను. కృష్ణవచనానుసారము, కృష్ణద్వైపాయనవచనానుసారము ప్రవర్తింప వలసియుండగ భీముడు తద్విరుద్ధముగ ప్రవర్తించుచున్నను, అర్జునుడు మాత్రము అట్లే ఉండుట కృష్ణవచనకారిత్వమునకు ఉదాహరణము.

ముప్పదిఅయిదు సంవత్సరములు గడిచినవి. అర్జునుడు ద్వారకకు పోయి అక్కడ జరిగిన సమస్తవిషయములు తెలిసికొనెను.

యత్ర సర్వక్షయం కృత్వా తౌ పుత్రౌ రామకేశవౌ । (ఆ. 2-350)
నాతిచక్రమతుః కాలం ప్రాప్తం సర్వహరం మహత్ ॥
ఋతాంర్జునో ద్వారవతీ మేత్య వృష్ణివినాకృతామ్ ।
దృష్ట్వా విషాద మగమత్ పరాం దార్తిం నరర్షభ ॥ (ఆ. 2-351)
దృష్ట్వా నిర్వేద మాపన్నో వ్యాసవాక్యప్రచోదితః ।
ధర్మరాజం సమాసాద్య సన్న్యాసం సమరోచయత్ ॥ (8-2)

యతః రాజ్యం పరిత్యజ్య పాండవాః పురుషర్షభాః ।
ద్రౌపద్యా సహితా దేవ్యా మహాప్రస్థాన మాశ్రితాః ॥ (359)
యత్ర తేఽగ్నిం దదృశిరే లౌహిత్యం ప్రాప్య సాగరమ్ ।
యత్రాఽగ్నినా చోదిత శ్చ పార్థ స్తస్మిన్ మహాత్మనే ॥ (360)
దదౌ సంపూజ్య త ద్దివ్యం గాండీవం ధను రుత్తమమ్ ।

ఈవాక్యములవలన కాలవశులై రామకృష్ణులు సర్వక్షయమును బూర్తి చేసి వారునూ ఆ కాలగర్భములో కలసిపోయిరి. అర్జునుడు శూన్య మగు ద్వారకను పొంది విషాదార్తులను పొందును. ఆ సందర్భములో అర్జునుని సర్వశక్తులు నశించినవి. గాండీవము పట్టు తప్పినది. తాను సంపాదించిన అస్త్రము లన్నియు నిరుపయోగము లైనవి. వృష్ణికళత్రములను రక్షింపలేకపోయెను. ప్రభావ మనిత్య మని తెలిసికొనెను. వ్యాసవాక్యములవలన ధర్మరాజును చేరి సన్న్యాస మును పొంద గోరెను. పాండవు లందరు కూడ ద్రౌపదీసహితులై మహాప్రస్థా నము చేసిరి. అగ్నిచోదితుడై గాండీవము నగ్ని కిచ్చివేసెను.

ఈ ఘట్టమునకు అర్జునవిషాదఘట్టము స్ఫోరకము. అస్త్రశస్త్రములను విడచి, రథోపస్థ డగుటకు భవిష్యత్తున తాను చేయ బోవు గాండీవత్యాగమున కుపలక్షణము. ఆత డక్కడ ప్రదర్శించిన ఘట్ట మంతయు భవిష్యదర్థస్ఫోరకము. కనుక కర్ణునిరాకతో ఆరంభమైన విషాద మేఘావరణము అర్జునుని జీవితమంతయు వ్యాపించి చివరకు కృష్ణనిర్యాణమున పరిపూర్ణమై చివరకు మహాప్రస్థానమున పూర్తియైనది. కనుక అర్జునుడు అస్త్రశస్త్రాదులను పొందినప్పటినుండి మరల అతడు వాటిని వదలిపెట్టునంత వరకు అర్జునవిషాదయోగమే.

ఈ మహాయుద్ధమునకు కాని, మధ్యమధ్యలో జరిగిన ఇన్ని వైపరీత్యము లకుగాని ప్రేరకుడు భగవంతుడు. కర్ణార్జునులు దైవాసుర సంపదలకు ప్రతీకలు. వారు భూభారహరణకార్యములో నిమిత్తమాత్రులై యున్నారు. దీనిలో పాచికలుగ ఉపయోగపడినవారు దుర్యోధనాదులు. కర్ణుడు చనిపోవునప్పుడు "నేను రథచక్ర మును ఎత్తునంతవరకు యుద్ధ మాపుము" అని అడిగినపుడు కృష్ణుని వచనములు దుర్యోధనుడు భీమునకు విషము పెట్టిన దాదిగా తత్క్షణపర్యంతము జరిగిన ప్రతి విపరీతకృత్యమునకు కర్ణుడు మూలకారణ మని నిరూపించెను. నిజమునకు దైవా సుర సంపదలకు ప్రతీక లగు అర్జునకర్ణులు ఒక తల్లి బిడ్డలే. కావున అర్జునశబ్ద మును చెప్పుచున్నప్పుడు ఆ అర్జునశబ్దముతో కర్ణుని గూడ గ్రహించుచుండవల యును. కృష్ణార్జును లన్నప్పుడు కృష్ణశబ్దసాహచర్యముచే అర్జునుని గ్రహించి

నట్లు, రామరావణు లన్నప్పుడు విరోధిధర్మముచే దశరథరాముని గ్రహించునట్లు అర్జునశబ్దముచే ఇక్కడ కర్ణుని గ్రహించుచుండవలయును. అందుకే వ్యాసమహర్షి కర్ణుని విషముగ చెప్పెను అర్జునవిష మనగ అర్జునుడు, కర్ణుడు వానిద్వారా భూభారహరణార్థప్రయోజక మగు క్షత్రియవంశనాశనము అర్జునవిషాదమున కర్థము. లేక అర్జునవిషణ్ణ అనగ అర్జున, కర్ణులకొరకే అదనార్థము అనగ భక్షణార్థము యోగము అనగ యుద్ధము అర్జునవిషాదయోగము.

కనుక అర్జునవిషాద మనగ కేవలము కురుపాండవసంగ్రామాదిలో అర్జునుడు విషణ్ణుడై ప్రకటించిన భావములను చెప్పు గ్రంథభాగమును గీతాప్రథమాధ్యాయమునకు మాత్రమే చెందినదిగ భావింపరాదు. అర్జునవిషాదశబ్దము పూర్వగ్రంథమునకు, ఉత్తరగ్రంథమునకు సేతువై యున్నట్లు వ్యాఖ్యానింపవలయును.

అస లింతకు అర్జునుడు దుఃఖించినాడా? అన్నది ప్రధానాంశము. అర్జునుడు మహావీరుడు మహాభారతసంగ్రామతంత్రమునయుద్ధనాయకుడు. ఇందులకు-

సేనాపతిపతిం చక్రే గుడాకేశం ధనంజయమ్ ।
అర్జునస్యాపి నేతా చ సంయంతా చైవ వాజినామ్ ॥ ఉ 156-15
స కర్షణానుజః శ్రీమాన్ పరబుద్ధి ర్జనార్దనః । ఉ. 156-16

ఇత్యాదిశ్లోకములు ప్రమాణములు. నాయకునియందు కావ్యశాస్త్రము ననుసరించి ఉత్తమలక్షణము లన్నియు తగియున్నవి. జరుగబోవునది మహాసంగ్రామము ఇందు భీష్మాదులవంటి వృద్ధులు, ద్రోణాదులవంటి గురువులు, అశ్వత్థామ మొదలగు గురువు లట్లు పూజింపదగిన గురుపుత్రులు, ఇంకను ఇతర బంధువర్గము, మిత్రవర్గమును ఇరుపాగులందు యుద్ధసన్నద్ధులై తృణీకృతప్రాణులై యున్నారు. వీరులందరును ఈ యుద్ధమున పాల్గొనిరి.

శూన్యా చ పృథివీ సర్వా బాలవృద్ధావశేషితా ।
నిరశ్వపురుషే వాసీ ద్రథకుంజరవర్జితా ॥ (భీ-1-7.)

కారణాంతరముచే బలరాముడు, రుక్మి యుద్ధమున పాల్గొనలేదు.

ద్వా వేవ తు మహారాజ! తస్మా ద్యుద్ధా దపేయతుః (ఉ - 157-38-39)
రౌహిణేయ శ్చ వార్ష్ణేయో రుక్మీ చ వసుధాధిప ॥

యుద్ధముదుష్టము:-ఇట్టి సంవర్భమువో రెండంశములుఅర్జునునికికన్పట్టినవి.తన స్వార్థమునకై ఇంతమ దిని చంపవలసినదేనా? ఇది పాపహేతువే యగుచున్నది. కానిక్షత్రియులకు యుద్ధము కర్తవ్య మైనను, విధివిహిత మైనను, దోషస్పృష్టము కాదని చెప్పుటకు వీలు లేదు. భగవంతుడుకూడ యుద్ధమును దుష్టముగనే చెప్పెను,

"సదోష మపి న త్యజేత్" భ. 18-48 అని చెప్పెను. ఈ దోషమును ప్రథమతః ఆలోచింప తగినదిగా తలంచినాడు అర్జునుడు.

యుద్ధము కులక్షయకరము :- ఇంక రెండవ యంశము. ఇంతకు ముందు ఏ యుద్ధములోను వీర్యవత్తరమయిన జాతియే పూర్తిగా అడుగంటిపోవు స్థితి రాలేదు. ఇప్పు డట్లు గాదు. ఇప్పుడు సమాగతులైన ఈ వీరు లందరిలో యుద్ధమునుండి తిరిగి వెళ్ళువారు ఎవరును లేరు. అందరును శూరులే. మహేష్వాసులే, క్షత్రియధర్మనిర్వహణ ధౌరంధర్యులే. మరి వీరందరు చనిపోయినచో ఈ జాతిలో నున్నట్టి స్త్రీలందరు దుష్టలగుట యనివార్య మగును. అందుచే క్షత్రియ జాతియే గాక "రాజా కాలస్య కారణమ్" అనియు, "యథా రాజా తథా ప్రజాః" అనియు చెప్పబడియున్నందున సమస్తప్రపంచము రాజరక్షితమై వెలుగొందు చున్నందున రక్షకుడైన రాజే లేకపోయినచో, రాజవంశమే నశించిపోయినచో సకలవర్ణములు అథోగతి పాలై వర్ణసంకరము కలుగును. ఇట్టిది లోకవ్యవస్థకే తీరని నష్టము కల్గించును. తత్కారణమైన మాకును, దుర్యోధనాదులకును పాపము వచ్చును. అని అర్జునుడు దుఃఖించినాడు.

కాని, ఈ విషయమును ఆవైపున ఉన్న దుర్యోధనుడు గాని, తక్కినవారు గాని ఆలోచింపరాదా? యని అనరాదు. అందుచేతనే మనమైనను ఈ పాపమునుండి తొలగి చనవలెను గదా అని అర్జునుడు చెప్పినాడు.

ఈ దృష్టితో అర్జునుని యాలోచన ధర్మసంబద్ధమైనదా? దుష్టమైనదా? అని ఆలోచించినవారే అగుపడుటలేదు. ఎంతసేపును అర్జుననియందు శోకమోహము లున్నవి. అందువల్లనే స్వధర్మమును విడిచి, పరధర్మమైన భిక్షాచరణము చేయుటకు సంకల్పించినాడు. ఇత్యాదిగా వ్యాఖ్యలు చేయుచున్నారు. ఇంకను కొంత మంది, "అర్జునుడు తీవ్రవైరాగ్యము పొందినాడు" అనిరి. "య దహ రేవ విరజే త్తదహ రేవ ప్రవ్రజేత్" అని ఉన్నందున విరక్తుడై అప్పుడే సన్న్యాసమును స్వీకరించినాడు. అందుచేత "సన్న్యస్య శ్రవణం కుర్యాత్" అను న్యాయము ననుసరించి జిజ్ఞాసువై "ముముక్షు ర్వై శరణ మహంప్రపద్యే" అన్నట్లు "శిష్య స్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నం" అని శరణు పొందినాడు. ఇంతే కాదు, దీర్ఘ శరణాగతి పొందినాడు. ఇందుకు తగ్గ సాధనచతుష్టయసంపత్తి అంతయు మొత్తముగ ఈ యర్జునునిలో నెక్కొనియున్నది. అనుచు వ్యాఖ్యాన పరంపరలు కొల్లలుగా సాగించుచున్నారు.

నిజమును ఆలోచించిన అర్జునుడు స్వధర్మమును విడువలేదు. పరధర్మమును ఆశ్రయింపనులేదు 'భైక్ష్య మ పీహ లోకే' అన్నాడు. అదైనను మేలుగానే కన్పడుచున్నది అన్నాడు. దీనిలో ప్రధానాంశ మేమనగా కులముకొఱకు తనను గ్రామముకొఱకు కులమును, రాష్ట్రముకొఱకు గ్రామమును త్యాగము చేయవలెను.

త్యజే దేకం కుల స్యార్థే గ్రామ స్యార్థే కులం త్యజేత్ ।
గ్రామం జనపద స్యార్థే హ్యాత్మార్థే పృథివీం త్యజేత్ ॥ ఆ 115-39

ఈ భారతధర్మబోధ హృదయమునకు తాకగా ఇంత మహావ్యవస్థ నశించి పోవుటకన్నను నేను, నావారు పతనమైపోయిన వచ్చు నష్ట మేమిటి? అన్న దృష్టితో ఈతని ప్రసంగము ప్రవర్తిల్లినది. ఇది ధర్మము కాదని ఎవరైన అన్నచో "తేభ్యో మహద్భ్యో నమః" ఇట్టి వారిని గూర్చిన భర్తృహరిసూక్తి స్మరణీయము.

అజ్ఞః సుఖ మారాధ్యః సుఖతర మారాధ్యతే విశేషజ్ఞః ।
జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం బ్రహ్మాపి నరం న రంజయతి ॥

అర్జునుడు స్వధర్మత్యాగపూర్వకముగ పరధర్మము నాశ్రయించినచో

కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః
పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసమ్మూఢచేతాః ।
య చ్ఛ్రేయ స్స్యా న్నిశ్చితం బ్రూహి త న్మే
శిష్య స్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్ ॥ (భ-2-7)

అనుచు శ్రేయోదాయక మగు ధర్మము నుపదేశింపు మని శిష్యుడై కృష్ణు నాశ్రయింపడు. కనుక అర్జునునకు ధర్మమునందు ఆస్థ కలదు అనియే చెప్పవలయును. శోకమోహము లున్నవాడని చెప్పు నవకాశము లేనే లేదు. కాని శోకమోహములు అర్జునునియం దున్నట్లు వాచ్యముగనే యున్నది కదా! అని అందురేమో? భారతము కావ్యము అను విషయము మరువరాదు. కావ్యము దేనినైనను వాచ్యముగా చెప్పినంతమాత్రమున చాలదు. ఆ యర్థము వ్యంగ్యవిలసితము కావలయును. అప్పుడే దానికి ప్రామాణ్యము.

అర్జునునకు శోకమోహములు లేవు :- స్వధర్మత్యాగము, పరధర్మగ్రహణము, శోకమోహములు కలవారి లక్షణములు;- స్వధర్మత్యాగము, పరధర్మగ్రహణ మనునవి అర్జునునియందు నిరూపితము లగుచో అతనియందీశోకమోహములు కూడ నిరూపితము లగును. కాని అట్లు చెప్పుటకు అవకా

శమే లేదు. తీవ్రముగా యుద్ధపరిణామములు విచారించునప్పటికి అర్జుననకు చేతులు వణకినవి. ఒడలు గగుర్పాటు చెందినది గాండీవము జారినది. అబ్బా! యని చతికిలబడినాడు. ఇది దుఃఖముకాదా? కాదు. ధర్మాభినివేశమే ఇందలి పరమార్థము. అందుచేత అర్జునుని దుఃఖమునే ప్రధానముగ జేసికొని ఈ అధ్యాయమునకు విషాదయోగ మని పేరు పెట్టినచో అవిచారితరమణీయమే.

ధర్మసంశయ యోగము :-

గీత ప్రథమాధ్యాయమును ధర్మసంశయయోగ మని చెప్పుట సముచితమై యుండును. ఈ అధ్యాయము "ధర్మక్షేత్రే" అని "ధర్మ" శబ్దముతో ప్రారంభించుటకు ధర్మవిషయికమైన తీవ్రసంశయములిందు ప్రకటీకృతములగుట హేతువుగా పేర్కొనతగును. ప్రతివచనము ప్రశ్నానుకూలముగా నుండుట శాస్త్రీయపద్ధతి.

"న హ్యాశ్వత్థా నాపృష్టః కోవిదారా నాచష్టే।"

"ధృతరాష్ట్ర స్తు ధర్మజ్ఞో న వధ్యః కురుసత్తమః !" (ఉ-54-9)

అని ధర్మజ్ఞుడుగా కీర్తింపబడిన ధృతరాష్ట్రుడు, 'ధర్మక్షేత్రే' అని ప్రారంభించి అడుగుచున్నా డనగా ఆ విషయము ధర్మసంబంధిగా నుండునే కాని తద్భిన్నముగ నుండదు ఒక్క విషయము ధృతరాష్ట్రుని యందు గమనార్హము. "పాండవులకై దుర్యోధనుని విడువను కాని ధర్మము జయించును అని చెప్పెదను" అనెను.

సర్వం త్వ మాయతీయుక్తం భాషసే ప్రాజ్ఞసమ్మతమ్।

న చోత్సహే సుతం త్యక్తుం యతో ధర్మ స్తతో జయః॥ (ఉ-37-9)

వేయి భగవద్గీతలు కాని, భీష్ముడు చెప్పిన శాంత్యానుశాసనిక పర్వవ్యాప్త ధర్మకోటులు కాని దీనికి సరిరావు.

అట్టి ధృతరాష్ట్రుడు "వారు ధర్మవిషయిక మగు చర్చ ఏమైనను జరిపి యుద్ధము చేసిరా; " అని అడుగును.

అప్పటికిని ధృతరాష్ట్రుడు కుమారునకు నీతి చెప్పకపోలేదు

దుర్యోధన! హృషీకేశం ప్రపద్యస్వ జనార్దనమ్ ।

ఆప్తో న స్సంజయ స్తాత! శరణం గచ్ఛ కేశవమ్ ॥ (ఉ-68-6)

అని ధృతరాష్ట్రుడు విదురినితో అనుట అతని ధర్మబుద్ధికి తార్కాణము.

'న చైవ శక్యం సంయంతుం యతో ధర్మ స్తతో జయః' (భీ-2-13) అను వ్యాసమహర్షి వచనము ధృతరాష్ట్రుని వాక్యమువలెనే భవితవ్యమును ఎవ్వరును ఆపలేరని, ధర్మము మాత్రమే జయించు నని వ్యక్తము చేయుచున్నది. కావున ధర్మాభినివేశ

ము కలవాడు అగు ధృతరాష్ట్రుడు, ,ధర్మక్షేత్రే' ఇత్యాదిగా ప్రశ్నించిన విధానమ చూడ 'ధర్మవిషయికమైన ప్రసంగమును చెప్పు' మనియే అతడు సంజయునిఅడుగ నని తెలియును. తదనుగుణముగానే సంజయుడును - ర్మవిషయకప్రసంగమున చెప్పుటకే ఉపక్రమించెను.

మామకాః పాండవాః :-

"మామకాః పాండవా శ్చైవ" అని తనవారిని, పాండవులను విడదీసి అడుగుటలో ధృతరాష్ట్రుని మమకారము "మామకాః" అన్న పదమువలన వ్యక్తమగుచున్న దని "పాండవాః" అన్నపదమువలన పాండవులు తన వారితో యుద్ధము చేసి గెలువగలరాః నావారు నూర్గుర, వారు ఐదుగురు. నావారి సైన్యము పదకొండు అక్షౌహిణులు, పాండవులది ఏడు అక్షౌహిణులు. వారు నావారిని గెలువ గలరాః అన్న అహంకారము వ్యక్తమగుచున్నదని వ్యాఖ్యానించుచున్నారు.

కాని ఈ అర్థమును వివరించుటకు ముందు ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్నశ్లోకములోని అన్ని పదములు పరిశీలింపవలెను. 'సమవేతాః' అను పదము కలదు. ఈ పదము ఉభయపక్షములను చెప్పును. ఈ "సమవేత" పదము ఎంత అర్థసంవలితమో గ్రహింపవలెను. "సుహృదః సమవేతాన్ మంత్రవతః వరాన్ ప్రహిణుయాత్" అని వివాహమునందు వరుడు తనకై 'కన్య నన్వేషింపు" దని ఎటివారిని పంపవలెనో వివరించు సూత్రము. ఇందులో సమవేతు లన, మనో వాక్కాయకర్మలలో ఇసుమంతయు భేదము లేనివారు అని అర్థము. ఈ కురుక్షేత్రమున యుయుత్సులై చేరిన వీరు లందరు క్షత్రియునికి యుద్ధము ముఖ్యధర్మమై యున్నది అని నమ్మి అట్టి యుద్ధము చేయ వలెనని పెండ్లికుమారులవలె వచ్చిన వారే. ఇందులో ఎవరికిని అధర్మబుద్ధి లేదు. అన్నభావమే.

అనేక స్థలములలో "కురుక్షేత్ర సంగ్రామములో పాల్గొన్న మహా వీరులందరు తమ తమ వర్ణానుకూలముగ స్వధర్మములను ఆచరించినవారే" అని చెప్ప బడుట గమనార్హము. ఇది ధృతరాష్ట్రునికి తెలియదనుకొనుట మన అజ్ఞానమును నిరావరణముగా చూపుట. కనుక 'నావారుకాని, పాండవులు కాని ధర్మవిషయికముగా ఏమి చేసి' రని ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్నసారముగా గ్రహింపదగును.

మామకాః పాండవాశ్చైవ కి మకుర్వత సంజయః (గీత 1-1)

'మామకాః పాండవాః' పదములు ప్రయోగించుటలో ధృతరాష్ట్రుని ఆశయము ఇక్కడ కిక్కడ అవసరమైనదేద్య, లేక, గ్రహణస్నాన, లేక, ప్రాణాపాయ

సమయభక్షణ-న్యాయానుసారముగ వ్యాఖ్యానింపబూనుట తగదు. సంజయునికి ధృతరాష్ట్రునికి ఇంతకుముందు జరిగిన చర్చలను పురస్కరించుకొని విమర్శింప వలయును.

విమర్శకమ్మన్యులు :-

విమర్శకు లెంత వింతగా నున్నారో తెలియవలె ననుకున్నచో ఒక ఉదాహరణము చాలును. "సంజయుడు జ్ఞాని, కనుక ఇంటిలో ఉండే అన్ని యుద్ధతంత్రములను దివ్యదృష్టితో ప్రత్యక్షముగా చూచి చెప్పెనని ప్రచారము చేయుచున్నారు. ఇది అజ్ఞానవిలసితము.

యుయుత్సువులై ఇరువాగులవారు కురుక్షేత్రమున చేరగా ధృతరాష్ట్రుని కడకు వ్యాసుడు వచ్చెను. వ్యాసుని వైశంపాయనుడు —

'ప్రత్యక్షదర్శీ భగవాన్ భూత భవ్యభవిష్యవిత్' (భీ-2-2) అనును.

'శోచంత మార్తం ధ్యాయన్తం పుత్రాణా మనయం తదా' (భీ-2-3)

అనగా తన పుత్రుల అనయము వలననే ఈ యుద్ధము వచ్చినదని, పాండవులు నయపరులేయని ధృతరాష్ట్రుని ఆశయము గదా!

రాజన్! కాలపరీతా స్తే పుత్రా శ్చాన్యాశ్చ పార్థివాః ।
తే హింసం తీవ సంగ్రామే సమాసా ద్యేతరేతరమ్ ॥ (భీ-2-4)
తేషు కాలపరీతేషు వినశ్యత్స్వేవ భారత ।
కాలచక్రం సమాజ్ఞాయ మా స్మ శోకే మనః కృథాః ॥ (-5)
యది చేచ్ఛసి సంగ్రామే ద్రష్టు మేతా న్విశాంపతే ॥
చక్షు ర్దదామి తే పుత్ర యుద్ధం తత్ర నిశామయ ॥ (-6)

యుద్ధమును చూడగల శక్తి నిచ్చెదనని వ్యాసు డనగా చూడను కాని విందునని ధృతరాష్ట్రు డనును.

న రోచయే జ్ఞాతివధం ద్రష్టుం బ్రహ్మర్షిసత్తమ ।
యుద్ధ మేత త్త్వశేషేణ శృణుయాం తవ తేజసా ॥ (భీ-2-7)

అందుకే 'వింటే భారతం వినాలి. తింటే గారెలే తినాలి' అని సామెత వెలసింది. అవును మరి ఇంతమంది చచ్చిన దెక్కడ? ఒక్కసారి ఇంతమందికి పారలౌకికకర్మలు జరిగిన దెక్కడ? సరే! ధృతరాష్ట్రుడట్లనగ వ్యాసుడు సంజయునకు వర మిచ్చెను.

ఏష తే సంజయో రాజన్! యుద్ధ మేత ద్వదిష్యతి ।
ప్రకాశం వాఽప్రకాశం వా దివా వా యది వా నిశి ॥ (భీ-2-10)

మనసా చింతిత మపి సర్వం వేత్స్యతి సంజయః ।
నైనం శస్త్రాణి ఛేత్స్యంతి నైనం బాధిష్యతే శ్రమః ॥
గావల్గణి రయం జీవన్ యుద్ధా దస్మా ద్విమోక్ష్యతే। (11)

వరమువలన సంజయుడు శస్త్రాస్త్రలకు అతీతుడు కదా।

అథ గావల్గణి ర్విద్వా న్సంయుగా దేత్య భారత ।
ప్రత్యక్షదర్శీ సర్వస్య భూతభవ్యభవిష్యవిత్ ॥ (భీ-13-1)
అస్త్రై రసంగో యుద్ధేషు వరదానా న్మహాత్మనః (భీ-15-9)

ఇంకను ఎన్నో ఉదాహరణము లున్నవి వీటివలన సంజయుడు యుద్ధభూమిలో ఉన్నా డని స్పష్ట మగుచున్నది.

సంజయుడు యుద్ధములో ఉన్నాడనుటకు ధృతరాష్ట్రుడు వేసిన అతి స్వరసమైన ఒక తమాషాప్రశ్నవలన తెలియును. "ఇంద్రదత్తమైన శక్తిని ఘటోత్కచుని మీద ప్రయోగించెను. కృష్ణార్జునులమీద ప్రయోగింపవలెనని ఎన్నిపర్యాయము లనుకొనినను ఎవరికిని గుర్తు వచ్చుట లేదు. కృష్ణుడట్లు తన శక్తిచేత పార్థుని రక్షించెను." అని సంజయుడు చెప్పగ, ధృతరాష్ట్రు డిట్లనును :-

విరోధీ చ కుమంత్రీ చ ప్రాజ్ఞమానీ మమాత్మజః ।
య స్యైష సమతిక్రాంతో వధోపాయో జయంప్రతి ॥ (ద్రో-183-17)
స వా కర్ణో మహాబుద్ధిః సర్వశస్త్రభృతాం వరః ।
న ముక్తవా న్కథం సూత తా మమోఘాం ధనంజయే ॥ (ద్రో-183-18)
త్వ వాపి సమతిక్రాంత మేత ద్గావల్గణే కథం ।
ఏన మర్థం మహాయుద్ధే య త్త్వయా నావబోధితః ॥ (ద్రో-183-19)

"తెలివి మాలిన నాపుత్త్రుడు, బుద్ధిశాలి కర్ణుడు, జయకరమగు అస్త్రమును మరపుచే ప్రయోగింపలేదు పో। సరే నీవు మేధానిధివి కదా। సంజయా। కర్ణునికి గుర్తుచేయక పోయావా। నీబుద్ధికిని మరుపు కలిగినదా।" అనును. దీనినిబట్టి సంజయుడు యుద్ధము జరుగుచుండగా ఆయుద్ధభూమిలోనే ఉన్నట్లు స్పష్టము అగుచున్నది గదా।

ఇంతటి విషయమును కూడ గమనింపలేనివారు భగవద్గీతను ప్రచారము చేయుచుండుట, వారిని మనము మహాత్ములనుట మనవిజ్ఞానభాస్కరుని కాలమేఘము లావరించుట కాక మరేమి? కావున పూర్వాపరసందర్భశుద్ధి కలిగిననేగాని, విమర్శతత్త్వమును వెలువరింపదు, ప్రకృతమునకు అవతరింతుము.

సేనాముఖేషు స్థాస్యంతి మామకానాం నరర్షభాః ।
బలీయః సర్వతో దిష్టః పురుషస్య విశేషతః ॥ (ఉ-50-47)
పశ్య న్నపి జయం తేషాం న నియచ్ఛామి య త్సుతాన్ ।
తే పురాణం మహేష్వాసాః మార్గ మైంద్రం సమాశ్రితాః ॥ (48)
త్యక్ష్యంతి తుములే ప్రాణాన్ రక్షంతః పార్థివం యశః ।
య థైషాం మామకాః తాత! త థైషాం పాండవా అపి ॥ (49)

భీష్మద్రోణకృపులు ముగ్గురు నావారి సైన్యముఖముల నుందురు; కాని దిష్టము బలీయము, పాండవులదే జయ మని తెలియును. నావారు పురాణ మగు నైంద్రమార్గ మాశ్రయించిరి. పార్థివ మగు యశము కాపాడు యుద్ధమున ప్రాణములను త్యజింతురు. భీష్మద్రోణకృపులకు నావా రెట్లో పాండవులు నట్లేకదా! అని ధృతరాష్ట్రుడు సంజయునితో అనును.

ప్రయాతు నో భవా నగ్రే దేవానా మివ పావకిః ।
వయం త్వా మనుయాస్యామ సౌరభేయా ఇవర్షభమ్ ॥ (ఉ-155-15)

అని దుర్యోధనుడు భీష్మునితో అనగా భీష్మ డిట్లనును-

ఏవ మేత న్మహాబాహో యథా వదసి భారత ।
య థైవ హి భవంతో మే; తథైవ మమ పాండవాః ॥ (ఉ-155-16)
అపి చైవ మయా శ్రేయో వాచ్యం తేషాం నరాధిప ।
సంయోద్ధవ్యం తవార్థాయ యథా మే సమయః కృతః ॥ (ఉ-155-17)
న త్వేవోత్సాదనీయా మే పాండోః పుత్రా జనాధిప ।
తస్మా ద్యోధా న్హనిష్యామి ప్రయోగే ణాయుతం సదా ॥ (ఉ-155-21)

దుర్యోధనునితో భీష్ముడు పలికిన ఈవచనములవలన ధృతరాష్ట్రుడు పైన సంజయునితో చెప్పిన భావాలు కేవలోహామాత్రకల్పితములు కాక యథార్థవచనములని తెలియును. ఇట్లే తక్కినవారును చెప్పిరి.

కనుక సర్వధర్మవిదులగు వృద్ధవీరత్రయము నా పక్షమువారికి నాయకత్వము వహించినందున, పాండవులును వీరికి కావలసినవారే అగుట వలన, నావారు కాని, పాండవులుకాని ఈ వీరత్రయమును అవమానింపలేదు కదా! సంజయా! యుద్ధమునందు ఎవరు గెలిచినను, ఎవరు ఓడినను అది దైవికమే.

దిష్టమేవ పరం మన్యే పౌరుషం చా ప్యనర్థకమ్ । (ఉ-158-4)

ధర్మక్షేత్రమునగదా యుద్ధము జరుగుచున్నది. అందును మాపూర్వపురుషుడును, ధర్మస్వరూపుడును అగు కురువు పేరగదా ఆ క్షేత్రముపెలసినది. 'మామకాః

పాండవాః' భీష్మాదిత్రియమునకు కావలసినవా రగుటవలన ధర్మపద్ధతి నవలం బించిరా, లేదా? అన్నదే ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్నసారము. మామకాః అని ధృత రాష్ట్రుడు దుర్యోధనుని, తదనుజులను నిందించుచుండును. 'పాండవాః' అని వారి మహత్త్వము కీర్తించుచుండును. మామకులు జనార్దనుని ఆశ్రయింపలేదు. చెడు చున్నారు. "మమ ప్రాణా హి పాండవాః" అని పాండవులుకృష్ణునిచే ఆదరింప బడుచున్నారు. సంజయుడు ప్రశ్నానుకూలముగా సమాధానము చెప్పెను. నీవారు, పాండవులుకూడ యుద్ధమారంభించుటకు ముందుపెద్దలఅనుమతిని, ధర్మానుసార ముగా పొందిరి. అని వివరించెను. దుర్యోధనుడు పెద్దల అనుమతి బడసెను.

దృష్ట్వా తు పాండవానీకం వ్యూఢం దుర్యోధన స్తదా ।
ఆచార్య ముపసంగమ్య రాజా వచన మబ్రవీత్ ॥ (భీ-1-2)

ద్రోణుని "ఆచార్య" పదమున చెప్పుటవలన దుర్యోధనుని చేరిక "ఉపసం గమ్య" అనుటవలన గురుశిష్యులకు విద్యాగ్రహణకాలమున ఉండురీతి ఇందు గోచ రించుచున్నది. దుర్యోధనుడు ఆచార్యుని చేరి తన విద్యామహిమను అతిశయింప చేసికొనినట్లు తెలియును.

త చ్ఛ్రుత్వా త్వరితః పార్థ శ్శుచి ర్భూత్వా సమాహితః ।
ఉపసంగమ్య విశ్వేశం అధీ ష్వే త్యథ సోఽబ్రవీత్ ॥ (అర. 40-19)

నరుడు శివునివలన అస్త్రమును పొందినపుడు "ఉపసంగమ్య" అన్న ప్రయోగము గమనార్హము.

దుర్యోధనుడు ద్రోణు నేల చేరెను?

'పశ్యైతాం' అని మొదలు "అయనేషుచ" అను శ్లోకము వరకు (గీ 1-3-11) దుర్యోధనుడు చెప్పిన వచనములు విని ఏమియు సమాధాన మొసంగనందున ద్రోణుడు దుర్యోధనుని నిర్లక్ష్యము చేసినాడు అనియు, దుర్యోధనునకు యుద్ధ ధర్మము తెలియదు అనియు, అట్లు తెలిసినచో సర్వసేనానాయకుడగు భీష్ముని చేరక పరిమితసేనానాయకు డగు ద్రోణుని చేరునా? అనియు వ్యాఖ్యానములు చేయు చున్నారు. దుర్యోధనుడు భీష్ముని చేరక ఆచార్యుని చేరుటలో అతని నీతి తెలి యును. కొన్ని కారణముల వలన భీష్ముని సర్వసేనానాయికునిగా చేసినను దుర్యో ధనునికి, అతడు నమ్మిన నెచ్చెలి కర్ణునికి కూడ ద్రోణుడు నాయకుడు అగుట సమ్మతము. అర్జునుని ద్రోణుడు తన పుత్త్రునికన్న మిన్నగా భావించెనని, అందరు అంగీకరించిన నగ్నసత్యమే. కాని పాంచాలురమీద నున్న ద్వేషమున కావచ్చును,లేక కౌరవుల కూడు తిన్నందులకు ఈ శరీరము వారి దన్న భావముకావ

ప్పును. కారణ మేమైనను, ద్రోణుడు తనశక్తినిదాపరికము లేక దుర్యోధనహితార్థము వినియోగించెననుటకు ఒకటి పది కాదు; వందకు మించి ఘటనలు నిరూపకములుగ ఉన్నవి. ఒక సందర్భములో ఇతడు పాంచాలురను చంపక కవచము విడువను అను ప్రతిన గొనును. నేను చంపగా మిగిలిన పాంచాలురను మిగిలిన వారిని చంపుమని, అశ్వత్థామకు చెప్పుమని సుయోధనునితో చెప్పును

"నాఽహత్వా సర్వపాంచాలా న్కవచస్య విమోక్షణమ్ ।
కర్తాఽస్మి సమరే కర్మ ధార్తరాష్ట్రహితం వచః ॥ (ద్రో 161-34.
రాజ న్ప్రియా స్సుతం మే త్వ మశ్వత్థామాన మాహవే ।
న సోమకాః ప్రమోక్తవ్యా జీవితం పరిరక్షతా ॥ (ద్రో 35)
య చ్చ పిత్రానుశిష్టోఽసి తద్వచః పరిపాలయ ।
అనృశంస్యే దమే సత్యే ఆర్జవే చ స్థిరో భవ ॥ (-36)
ధర్మార్థ కామ కుశలో ధర్మార్థా వప్యపీడయన్ ।
ధర్మప్రధానకార్యాణి కుర్యా శ్చేతి పునః పునః ॥ (-37)

ద్రోణుడు శస్త్రము విడుచుచు కర్ణకృపసుయోధనులను సంబోధించి ఇట్లనును.
"సంగ్రామే క్రియతాం యత్నో బ్రవీ మ్యేష పునః పునః ।
పాండవేభ్యః శివం వోఽస్తు శస్త్ర మభ్యుత్సృజా మ్యహమ్ ॥ (ద్రో. 193-44)

సంజయుడు దౌత్య మొనరించిపోవుచు ధర్మజాదులను, జనార్దనుని ఆమంత్రించి ఇట్లనును. "ఆమంత్ర్య గచ్ఛామి శివం సుఖంవః సౌమ్యేన మాం పశ్యత చక్షుషా నృపాః (ఉ 9-?.) ఇత్యాదులందు పాండవులకై అందరిచేత శివము ధ్యానింపబడెను. ఆ శివము పాండవులనుండి మీకు లభించును సుయోధనుడు ద్రోణుని చేరినందుకు ఫలము చూచితిరా! ఇంక ద్రోణాత్మజుడగు అశ్వత్థామ సుయోధనునకు చేసినది కనుడు.

సుయోధన జీవసి త్వం వాక్యం శ్రోత్రసుఖం శృణు ।
సప్త పాండవత శ్చేషా ధార్తరాష్ట్రా స్త్రయో వయమ్ ॥ (సౌ. 9-49)
తే చైవ భ్రాతరః పంచ వాసుదేవోఽథ సాత్యకిః ।
అహం చ కృతవర్మా చ కృపః శారద్వత స్తథా ॥ (సౌ- 9-50)
కృతే ప్రతికృతం పశ్య హతపుత్రా హి పాండవాః। (సౌ-9-51)

ఇట్లు అశ్వత్థామ తాను చేసిన కృత్యము వివరించెను.

దుర్యోధన స్తు తాం వాచం నిశమ్య మనసః ప్రియామ్ ।
ప్రతిలభ్య పున శ్చేత ఇదం వచన మబ్రవీత్ ॥

న మేఽకరో త్త్వద్గాంగేయో న కర్ణో న చ తే పితా ।
య త్త్వయా కృపభోజాభ్యాం సహితే నాద్య మే కృతమ్ ॥
స చ సేనాపతిః క్షుద్రో హత స్త్వర్థం శిఖండినా ।
తేన మన్యే మఘవతా సమ మాత్మాన మద్య వై ।
స్వస్తి ప్రాప్నుత భద్రం వః స్వర్గే నః సంగమః పునః ॥

ఈ ఘట్టమువలన అతడు ఆచార్యుని ఎందుకు చేరెనో అర్థ మగును. రాజనీతి మాత్రమే కాదు. ధార్మికమగు విషయమును గ్రహించుటకు సుయోధనుడు ద్రోణుని చేరెను.

బలరాముడు సుయోధనుని పక్షము :-

సుయోధనుడు బలరాముని తనకు సహాయము చేయు మని ప్రార్థింపగా నాతడు ఉభయపక్షములకు దూరముగా నుండ తలంచుటను వివరించి,

జాతోఽసి భారతే వంశే సర్వపార్థివపూజితే ।
గచ్ఛ యుధ్యస్వ ధర్మేణ క్షాత్రేణ భరతర్షభ ॥ (ఉ-6-31)

అని చెప్పెను. ఇందు వేయి గీతలయినను లీన మగును. ఇంతటి పరమబోధను బలరామునివలన సుయోధనుడు పొందెను. కృష్ణుడు పూర్ణావతారు డగుచో అంశావతారుడు బలరాముడని కదా! పూరాణవిదుల భాషితము. ఈ అంశావతారరూపము సుయోధనుని పక్షము.

దుర్యోధనుడు ధర్మాత్ముడు :-

జలస్తంభవిద్యవలన సుయోధనుడు సాధించినదేమో తెలియునా? తన యోగమహిమచే అవతారమూర్తిని బలరాముని ఆకర్షించెను. ఈ రహస్యము ఆ ఘట్టమున వ్యక్త మగుచున్నది. ఇది తెలియని మహాత్ములు సుయోధనుని పిరికితనముగా వ్యాఖ్యానింతురు పాపము వారి తప్పేమి ఉన్నది. చదువెంత ఉన్నను ఆర్షగ్రంథముల సార మెరుగు నేర్పు తక్కువ. "తా స్స్రతిష్ఠై ష యత్నః" బలరాముడు వచ్చి భీమ దుర్యోధనుల గదాయుద్ధమున సుయోధనునిది ధర్మ మని ప్రకటించినాడు. పాండవులది అధర్మమనియు చెప్పినాడు ఆ మొత్తము ఘట్టము చూచినచో బలరాముని తీర్పునకు పాండవులతోబాటు కృష్ణుడును అవనతశిరస్కుడైనాడు. సుయోధనుడు తాను స్వర్గమునకు పోదు ననగానే మహాత్ములు, పుణ్యపురుషులు చనిపోవునప్పుడు జరుగు గొప్పవింతలు, పుష్పవర్షము కురియుట మున్నగునవన్నియు సంభవించినవి సుయోధను డిట్లనును;

అధీశం విధివ ద్దత్తం భూః ప్రశాస్తా ససాగరా ।
మూర్ధ్ని స్థిత మమిత్రాణాం కో ను స్వంతతరో మయా ॥ (శ-162-51)
య దిష్టం క్షత్రబంధూనాం స్వధర్మ మనుపశ్యతామ్ ।
య దిదం నిధనం ప్రాప్తం కో ను స్వంతతరో మయా ॥ (52)
దేవార్హా మానుషా భోగాః ప్రాప్తా అసులభా నృపైః ।
ఐశ్వర్యం చోత్తమం ప్రాప్తం కో ను స్వంతతరో మయా ॥ (53)
ససుహృ త్సానుజ శ్చైవ స్వర్గం గంతాహ మచ్యుత ।
యూయం నిహతసంకల్పాః శోచంతో వర్తయిష్యథ ॥ (54)

ఈవచనములు సుయోధనుడు పలుకగా జరిగిన విషయమును సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునితో చెప్పెను.

అస్య వాక్యస్య నిధనే కురురాజస్య ధీమతః ।
అపత త్సుమహ ద్వర్షం పుష్పాణాం పుణ్యగంధినాం ॥ (55)
ఆవాదయంత గంధర్వా వాదిత్రం సుమనోహరమ్ ।
జగు శ్చాప్సరసో రాజ్ఞో యశస్సంబద్ధ మేవ చ ॥ (56)
సిద్ధా శ్చ ముముచు ర్వాచ స్సాధు సాధ్వితి భారత ।
వవౌ చ సురభి ర్వాయుః పుణ్యగంధో మృదు స్సుఖః ॥ (57)
వ్యరాజం శ్చ దిశ స్సర్వా నభో వైదూర్యసన్నిభమ్ ।
అత్యద్భుతాని తే దృష్ట్వా వాసుదేవపురోగమాః ॥ (58)
దుర్యోధనస్య పూజాం తు దృష్ట్వా వ్రీడా ముపాగమన్ ।
హతాం శ్చాధర్మత శ్శ్రుత్వా శోకార్తా శుశుచు ర్హి తే ॥ (59)

సంజయునికి వ్యాసమహర్షి ప్రసాదించిన దివ్యదృష్టి దుర్యోధనుడు దివంగతుడు కాగా పోయినదట.

"తవ పుత్రే గతే స్వర్గం శోకార్త స్య మమానఘ ।
ఋషిదత్తం ప్రణష్టం త ద్దివ్యదర్శిత్వ మద్య వై ॥" (సౌ-9-63)

దీనివలన తెలియున దేమి? సుయోధనుడు పుణ్యపురుషు డగుటవలన ధార్మికు డగుటవలన ఆతని సన్నిధానములో నాకు ఆ దివ్యదర్శిత్వ మున్నది. అది ఆ ధర్మస్వరూపుడు పోగా గతించినదన్న భావమే సంజయునిది. వ్యాసుని ఉద్దేశ్యము కూడ ఆసుయోధనుని ధార్మికబుద్ధిని వెలుగొందచేయుటయే కనుక వ్యాసుడు అట్లు నిరూపించుటకు ఆ మాట సంజయుని నోట పలికించెను.

తే పురాణం మహేష్వాసాః మార్గ మైంద్రం సమాశ్రితాః । (ఉ-50-13)

అని ధృతరాష్ట్రుడు తనవారిని గురించి సంజయునితో అనుటయు,

"తేన మన్యే మఘవతా సమ మాత్మాన మద్య వై ।" (సౌ-9-56)

అని సుయోధనుడు ద్రౌణితోననుటయు ఏకముఖముగా నున్నవికనుక సుయోధనుని ఇంద్రమార్గసమాశ్రయణము ఏకరీతిగా, ఏకోన్ముఖముగ నెక్కడను కుంటుపడక నడిచినదని మనకు భారతమంతయు వరుసగా చదువుచో నరము కాగలదు. సుయోధనుడు అట్లు ఐంద్రమార్గాశ్రయమువనే తాను ఇంద్రసమానుడనైతి ననుచు మరణించెను.

ఇట్టి దుర్యోధనుడు యుద్ధమునకు ముందుగా "ఆచార్య ముప సంగమ్య" (గీ. 1-2) అనుటవలన ఎంత మహార్థమున్నదో "ఆచార్య" పదము వలన, "ఉపసంగమ్య" అను పదమువలన వ్యక్తము గావింపబడినది తత్త్వార్థ ప్రకాశనార్థమె అట్లు చేరె నన్నదే సారము. ఇది సరసులకు తప్ప అన్యుల కేల అవగత మగును?

శబ్దార్థశాసనజ్ఞానమాత్రేణైవ న వేద్యతే ।
వేద్యతే స తు కావ్యార్థతత్త్వజ్ఞై రేవ కేవలమ్ ॥

అని ధ్వన్యాచార్యులవారి సరససారస్వతమధురోదారసూక్తి. ఆచార్యుని మౌన భావమేమి? అందుకా। "గురోస్తు మౌనవ్యాఖ్యానం శిష్యాస్తు ఛిన్నసంశయాః ॥" అన్న సూక్తి పరమార్థమే. అందులకే-

"తస్య సంజనయ న్హర్షం కురువృద్ధః పితామహః ।
సింహనాదం వినద్యోచ్చైః శంఖం దధ్మౌ ప్రతాపవాన్ ॥ (గీ- 1-2)

అట్టి ఆచార్యోపసదనము చేసి ధర్మమార్గ మవలంభించినందుల కట్టి ధార్మికునికి, పరమాత్మజ్ఞానికి హర్షము కలిగింప భీష్ముడు సింహనాదము చేసెను. "కురువృద్ధః పితామహః" "ప్రతాపవాన్" అను భీష్మగతః విశేషణములు ఏమహార్థమును చెప్పునో ముందు వివరింపబడుచున్నవి. సింహనాదశబ్దముచేత పరమాత్మ విషయకజ్ఞానమే వ్యక్తీకరింపబడిన దనియు ముందు వివరింపబడును.

ఇట్లు సుయోధనుడు కౌరవపక్షమున యుద్ధధర్మప్రకారముగా పెద్దల అనుమతి నొంది సదాచారమునకు మార్గదర్శి కాగా, ఆచార్యుడు మౌనముతో హర్షమును జనింప జేయగా, సదాచారమును పాటించినందులకు కేవల మౌనముననేకాక సింహనాదము చేసి భీష్ముడు మరింత హర్షింపచేసెను. "జనయన్" అనుపదమునకు "సం" అను ఉపసర్గను చేర్చుట గమనింపదగినదికదా। ద్రోణుడు సుయోధనునకు

హర్షము "జనయన్" కలిగించుచుండ, భీష్ముడు "సంజనయన్" మరింత ఆహ్లాదము నతిశయింపచేసె ననుభావము తరలి వరలును

అర్జునుడు ధర్మచర్చ చేయుటకును, ధర్మరాజు శస్త్రాదులు విడిచి పాదచారియై భీష్మాదులను చేరుటకును కూడ ఈ సుయోధనుని సన్మార్గమే నిదాన మనదగును. బలరామునివలన సుయోధనుడు ఏమి ఉపదేశము నంది వచ్చెనో అది తానుకూడ పొంద తలంపుతో "శిష్య స్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్॥" (గీ-2-7) అని అర్జునుడు కృష్ణునికి శిష్యుడైనా డనుట తగును.

అర్జునుని ప్రవృత్తికి కారణము ధర్మసంశయము :-

నరుని ప్రవృత్తికి కారణము తెలియని ప్రతిభోజ్జ్వలమతులు "అర్జునుడు ధర్మమునకు విముఖుడై క్లైబ్యకశ్మలత్వములను పొందెను" అని చెప్పి తమ భావములకు అనువుగా చేయు వ్యాఖ్యానము పరమాన్నము కత్తిపీటవలె నుండును అని నిరూపించిన వాఖ్యానమువలె నుండును.

ఒక యూరిలో నొక గ్రుడ్డివాడు కలడు. అతడొకనాడొక బాలుని సహాయముతో మార్గమున పోవుచుండగా ఒకచోట రోదనధ్వని విని కారణ మెరుగ బాలుని పంపెను. మరలివచ్చిన యాబాలుడు పరమాన్నము తిని ఒకబాలుడు మరణించె నని, కావున వాని బంధువులు ఏడ్చుచుండి రని చెప్పెను. పరమాన్న మనగా ఎట్లుండు నని గ్రుడ్డివాడు అడిగెను. తెల్లగా ఉండునని బాలుడు సమాధాన మిచ్చెను. తెలుపెట్లుండును? కొంగవలె నుండును. కొంగ ఎట్లుండును? అని ప్రశ్నించగా ఎట్లుచెప్పవలెనో తెలియక ఆబాలుడు చివరకు దగ్గరలోనున్న ఒక కత్తిపీటనుతెచ్చి తాకించి ఇట్లుండు నని చెప్పెను అప్పుడాగ్రుడ్డివాడు ఇంతటి పరమాన్నమును తిన్నందున బాలుడు మరణింప కెట్లుండును? అని ఆశ్చర్యమును ప్రకటించెను. ఇట్టి వ్యాఖ్య వలెనే బాలబుద్ధుల వ్యాఖ్యలు కూడ విసర్జింపతగినవే యున్నవి.

అర్జునుడిదివరకు యుద్ధములుచేసినాడు. అవి ధర్మపరిరక్షణకై చేసినాడు. అందులో ఒక భాగము ఆత్మరక్షణము. ఆయాత్మరక్షణకొఱకు పరులను చంపుట జరిగినది. కాని ఏ యుద్ధమును ఇతరుల చంపుటయే ప్రధానముగ చేయ డు. ఉదాహరణకు ఉత్తరగోగ్రహణము. అక్కడ ఈ దుర్యోధనాదులు ఉండనే ఉన్నారు. అందు వీరిలో నెవరినీ చంపలేదే. ఆవచ్చినవారు చావో, బ్రతుకో తేల్చుకొనుటకు రాలేదు. వారొక ఉద్దేశ్యముతో వచ్చినారు. అర్జును డొకదృష్టితో యుద్ధము చేసినాడు. ఇందులో కొంతమంది మరణించుట జరిగినది. జాతి జాతే

నశించు యుద్ధమే జరుగలేదే! లోకవ్యవస్థను రక్షించు క్షత్రియజాతి నశించిపోవు స్థితి రాలేదే! అట్టి యుద్ధమున్ను జరుగలేదే!

కురుక్షేత్రము - తపఃక్షేత్రము :—

ఇప్పుడో : ఇది ధర్మక్షేత్రము, కురుక్షేత్రము. ఇందెవ్వడును తిరిగిపోరు. అందరును చావవలసినవారే. ఏతత్ఫలితమే అర్జును డాలోచించినది. కురుక్షేత్రములో నున్నందుననే అతని కీ ఆలోచన కలిగినది. కురుక్షేత్రము తపఃక్షేత్రము. తప మనగా ఆలోచించుటయేకదా! "తప ఆలోచనే" అని ధాతువు. "కురుక్షేత్రే తపఃక్షేత్రే" అని జనమేజయుడు కురుక్షేత్రమును తపఃక్షేత్రముగా వర్ణించినాడు. ఆలోచించినమాత్రమున యుద్ధము చేయుటకు విముఖు డనతగదు. "కార్పణ్యా దోషోపహతస్వభావః పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసమ్మూఢచేతాః" (గీ-2-7) అని మాత్రమే కదా అర్జును డనినాడు.

"న సంశయ మనారుహ్య నరో భద్రాణి పశ్యతి" అని ఉన్నందున ఏది ధర్మమో, ఏది అధర్మమో సంశయము కలిగినకాని పెద్దల నడిగి తెలిసికొనుట జరుగదు ఈ మహాయుద్ధ మనేతి "మహాధికరణమునకు విషయము-సంగతి-సంశయము- పూర్వపక్షము - సిద్ధాంతములను నిర్ణయించుకొనుట సత్పురుషుల లక్షణములు తెలిసికొనకుండుట కృపణలక్షణము.

ఏత దేవ హి కార్పణ్యం సమగ్ర మసమీక్షితమ్ ।
య చ్ఛే త్సమీక్ష యైవ స్యా ద్భవే త్తస్మిన్ తతో గుణః ॥ (శాం-152-6)

సమగ్రముగా నాలోచింపకుండుటయే కార్పణ్యము; ఆలోచించి ధర్మవిషయక సంశయనిరాసము నొందుటయే అర్జునుని ముఖ్యాశయము. తనకు కలిగిన ధర్మసంశయములు వ్యక్తము చేయుటయే అర్జునుని వాక్యముల పరమార్థము. ఇట్లు సంశయములను వ్యక్తముచేయునట్టి యవకాశము ఇదివరకు రాలేదు. ఈ విషయముపై చర్చ పూర్వము జరుగలేదు. సర్వసంశయచ్ఛేదకుడైనట్టి కృష్ణుని గూఢాశయము తెలిసికొనవలె ననుటయే ఇందలి పరమార్థము

ఏతం మే సంశయం కృష్ణ ఛేత్తు మర్హ స్యశేషతః ।
త్వదన్య స్సంశయ స్యాస్య ఛేత్తా న హ్యుపపద్యతే ॥ (గీ-6-39)

అను అర్జునుని వాక్యము ఈ భావమును బలపరుచుచున్నది. యేదేని ఒక పనీ చేయునప్పుడు దాని మంచిచెడ్డలను ముందుగా సమగ్రముగ సాకల్యముగ పెద్దల నడిగి తెలిసికొని ఆకార్యమున ప్రవేశించుట వివేకుల లక్షణము. అట్లు

అడుగుట, తెలిసికొని ప్రవర్తించుట ధర్మరక్షణలో భాగమే అగును. ఆ ధర్మరక్షణ దీక్షయే అర్జుననిలో సువ్యక్తమైనదిగా సరసులు గుర్తింపవలయును. అట్లడుగుటకు కలిగిన తీవ్రభావసంచలనమే అర్జునుని శరీరమందు స్వేదకంపాదులుగ, మనో వైకల్యముగ అభివ్యక్తమైనది. అందు వలన ఈ అధ్యాయము నరుని ధర్మసంశయయోగ మని చెప్పవలెను.

సంశయములు మహాత్ములకు గలవు :-

అర్జుననకే కాదు; మహాపురుషులందరకును సంశయములు గలుగుచుండును. అప్పుడు మహాత్ము లెవరైనను అందుబాటులో నున్నచో వారివలన తమ సంశయములను పోగొట్టుకొందురు. లేక ఆ సంశయములను తామే హేతుబద్ధముగా తొలగించుకొందురు.

హనుమంతుడు :-

హనుమంతుడు లంకలో రావణాంతఃపురమున సీతను వెదుకుచు స్వేచ్ఛగ శయనించిన స్త్రీలను చూచుట అధర్మ మని సందేహించెను. స్త్రీలయందే ఒకానొక స్త్రీని వెదకుట సంభవము. కనుక తాను చేసిన పరిశీలనము అధర్మము కాదని నిశ్చయించుకొనెను. అంతేగాక తానట్లు పరిశీలించునపుడు తన మనస్సులో ఏ విధమగు వికారమును పొడచూపలే దనియు గుర్తించినవాడై తన ప్రవృత్తి ధర్మప్రవృత్తియే యనియు తీర్మానము చేసెను.

పరదారావరోధస్య ప్రసుప్తస్య నిరీక్షణమ్ ।
ఇదం ఖలు మ మాత్యర్థం ధర్మలోపం కరిష్యతి ॥ (సుం-8-37)
న హి మే పరదారాణాం దృష్టి ర్విషయవర్తినీ ।
అయం చాత్ర మయా దృష్టః పరదారపరిగ్రహః ॥ (38)
తస్య ప్రాదురభూ చ్చింతా పున రన్యా మనస్వినః ।
నిశ్చితై కాంతచిత్తస్య కార్యనిశ్చయదర్శినః ॥ (39)
కామం దృష్టా మయా సర్వా విశ్వస్తా రావణస్త్రియః ।
న హి మే మనసః కించి ద్వైకృత్య ముపపద్యతే ॥ (40)
మనో హి హేతు స్సర్వేషా మింద్రియాణాం ప్రవర్తనే ।
శుభాశుభా స్వవస్థాసు త చ్చ మే సువ్యవస్థితమ్ ॥ (41)

దుష్యంతుడు :-

శాకుంతలమున దుష్యంతుడు శకుంతలను ప్రథమవీక్షణముననే ప్రేమించి,

ఆ తర్వాత మునికాంతయందు తన మనస్సు లగ్నమగుట అధర్మము కాదా? అని సందేహాత్ముడై, ఆర్యమగు తన మనస్సు అధర్మపరము కాదు కనుక ఆమె ముని కాంత కాదనియు, క్షత్రియపరిగ్రహక్షమ యనియు నిర్ధారణ గావించెను. పిదప అనసూయవలన శకుంతలాకన్య వృత్తాంతమును విని తన నిశ్చయమును పరీక్షించుకొని యోగ్యమైనదిగా భావించెను.

ప్రవరుడు :—

మనుచరిత్రమున ప్రవరుడు "పిన్నతనముననే అల్పకాలమున సమస్త దేశాటనము చేసి వచ్చితి" ననిన సిద్ధుని వాక్యమును సంశయింపగ అట్లు సంశయించుట దోషము కానేర దని సిద్ధుడు నుడువును. "సందియమ్ము, దెలియ నడుగుట దప్పా?" (మను—1-74)

కావున సంశయములు గలుగుట, వాని నివృత్తికై తమ మనస్సుపై ఆధారపడుట, లేక మహాత్ములను పరిపృచ్ఛ చేయుట మహాత్ములకైనను సహజమే. కావున అర్జునుడు శ్రీకృష్ణుని అడుగుట అసహజము కాని, అసమంజసము కాని కాబోదు. అట్లు అడుగుట అజ్ఞానమువలన కాదనియు తెలియవలయును.

కృష్ణుడును సంశయాత్ముడయ్యెను :—

శిశుపాలుని చంపు మని ఇంద్రుడు నారదునిచేత కృష్ణునకు సందేశమంపెను. "రాజసూయము చేయుచున్నాను రమ్ము" అని ధర్మజుడు కృష్ణుని ఆహ్వానించెను. కార్యద్వయాకులుడైన కృష్ణుడు ఉద్ధవబలరాములతో మంతనము జరుప వారితో సమావేశము ఏర్పాటుచేసి తన మతము చెప్పి, ఇట్లనును:-

మమ రావ న్మత మిదం శ్రూయతా మంగ వా మపి ।
జ్ఞాతసారోఽపి ఖల్వేక స్సందిగ్ధే కార్యవస్తుని ॥ (శిశు-2-12)

ఇట "జ్ఞాతసారోఽపి" అన్న పదము నిదానించి చూడదగినది. కనుక అర్జునుడు ఇంత మహాయుద్ధము ప్రారంభము చేయుచు పలికిన ఆ పలుకులు అజ్ఞాన ప్రకాశములు కాకపోగా, మీదుమిక్కిలి అతడి సమయజ్ఞతకు నిదర్శనములు.

అర్జునుడు యుద్ధము నుండి విరమింపవలెను :—

అర్జునునకు అజ్ఞానము ఎంత పేరుకొనిన దనగ-కృష్ణుడు మరల మరల ఒక్క తీరున కాక అనేక రీతులలో బోధించిన గాని ఆ అర్జునునకు అజ్ఞానము నివృత్తము కాలేదు. కనుక అర్జునుడు శోకమోహావిష్టచేతస్కుడై

క్షత్రియధర్మము మరచి బంధువధ చేయుటకు వైముఖ్యము చూపి యుద్ధమునుండి విరమించుటకు సిద్ధపడినాడు- అని వ్యాఖ్యానించుట సరికాదు పలుమార్లు హెచ్చరింపబడవలసి వచ్చుట దోషము కాదు.

తాటకావధ :—

రామాయణములో తాటకావధ ఘట్టము నొకింత పరికింతము తాటక లోక కంటకముగా నున్నందున ఆమెను చంపు మని విశ్వామిత్రుడు రాముని ప్రబోధించెను. స్త్రీని చంపుట యధర్మమని రాముడు సంశయించెను. ఆమెను చంపుటకు బదులు కర్ణనాసికలు కోసి విరూప మొనరించి వదలుట మేలు అని భావించెను. కాని విశ్వామిత్రుడు పలుమార్లు తాటకను చంపుట తప్ప దని ప్రబోధింపగ చివరకు ఒప్పుకొని ఆమెను చంపును.

ఏనాం రాఘవ! దుర్వృత్తాం యక్షీం పరమదారుణామ్ ।
గోబ్రాహ్మణహితార్థాయ జహి దుష్టపరాక్రమామ్ ॥ (బా. కాం. 25-14)
న హి తే స్త్రీవధకృతే ఘృణా కార్యా నరోత్తమ ।
చాతుర్వర్ణ్యహితార్థాయ కర్తవ్యం రాజసూనునా ॥ (16)
నృశంస మనృశంసం వా ప్రజారక్షణకారణాత్ ।
పాతకం వా సదోషం వా కర్తవ్యం రక్షతా సతా ॥ (17)
రాజ్యభారనియుక్తానాం ఏష ధర్మ స్సనాతనః ।
అధర్మ్యం జహి కాకుత్స్థ ధర్మో హ్యస్యా న విద్యతే ॥ (18)
మునే ర్వచన మక్లీబం శ్రుత్వా నరవరాత్మజః ।
రాఘవః ప్రాంజలి ర్భూత్వా ప్రత్యువాచ దృఢవ్రతః ॥ (26-1)
పితు ర్వచననిర్దేశా త్పితుర్వచనగౌరవాత్ ।
వచనం కౌశిక స్యేతి కర్తవ్య మవిశంకయా ॥ (2)
సోఽహం పితు ర్వచ శ్శ్రుత్వా శాసనా ద్బ్రహ్మవాదినః ।
కరిష్యామి న సందేహ స్తాటకావధ ముత్తమమ్ ॥ (4)
గోబ్రాహ్మణహితార్థాయ దేశ స్యాస్య సుఖాయ చ ।
తవ చైవాప్రమేయస్య వచనం కర్తు ముద్యతః ॥ (5)
ఏనాం పశ్య దురాధర్షాం మాయాబలసమన్వితామ్ ।
వినివృత్తాం కరో మ్యద్య హృతకర్ణాగ్రనాసికామ్ ॥ (11)
న హ్యేనా ముత్సహే హంతుం స్త్రీస్వభావేన రక్షితామ్ ।
వీర్యం చాస్యా గతిం చాపి హనిష్యా మీతి మే మతిః ॥ (12)

అలం తే ఘృణయా రామ! పాపైషా దుష్టచారిణీ ।
యజ్ఞవిఘ్నకరీ యక్షీ పురా వర్ధతి మాయయా ॥ (21)
వధ్యతాం తావ దేవైషా పురా సంధ్యా ప్రవర్తతే । (22)
శరే ణోరసి వివ్యాధ సా పపాత మమార చ ॥ (25)

రాము డజ్ఞాని అయినచో అర్జునుడు అజ్ఞానియే :-

ఈ సందర్భములో రాముని సంశయములు అజ్ఞానవిలసితముగ విమర్శకులు భావించినచో అర్జునుని సంశయము కూడ అట్టిదే యగును. కాని వా రట్లు చేయక ఒకే విధ మగు రెండు ఘట్టములను వేర్వేరు విధములుగ విమర్శింపబూనుట సద్విమర్శకుని లక్షణము కాదు. రాముని సందేహము వలెనే అర్జునుని సందేహము కూడ ధర్మవిషయకమే కాని మోహజుష్టము కాదు.

గోబ్రాహ్మణ రక్షణార్థమే యుద్ధము చేయవలయును.

అర్జునుడు గురుబంధుమిత్రాదులను చంపుటకు వెనుకాడుటలో ఎంతో సరసమైన నిగూఢాశయము కలదు క్షత్రియధర్మ మగు యుద్ధము నిర్వహింపవలసి వచ్చినపుడు కేవలము రాజ్యకాంక్షయే ప్రధానాంశముగ నుండరాదు. ఆ యుద్ధము వలన గోబ్రాహ్మణాదులకు మేలు కలుగ నున్నప్పుడే ఆ యుద్ధఫలము ధార్మిక మగు నని విదురుడు ధృతరాష్ట్రునకు చెప్పిన నీతులలో సూచించుట గమనార్హము.

అధీత్య వేదా న్పరిసంస్తీర్య చాగ్నీ నిష్ట్వా యజ్ఞైః పాలయిత్వా ప్రజా శ్చ ।
గోబ్రాహ్మణార్థే శస్త్రపూతాంతరాత్మా హత స్సంగ్రామే క్షత్రియస్స్వర్గమేతి ॥"
(ఉ-39-26)

భారత యుద్ధ మధర్మము

కామక్రోధప్రదీప్తమైన ఈ యుద్ధమువలన అధర్మమే కల్గినది కాని ధర్మము సంభవింప లేదని, ఇటి యుద్ధమువలన లభించిన రాజ్యమును నేను పరిపాలింపను అని ధర్మరాజు శాంతిపర్వములో చెప్పుటయు గమనార్హము. 7వ అధ్యాయములో 3 నుండి 27వ శ్లోకమువరకు, 28వ అధ్యాయములో 1 నుండి 12వ శ్లోకము వరకు పరిశీలించిన భారతయుద్ధము అధర్మమే యని ధర్మరాజుయొక్క సుదృఢాభిప్రాయ మని తెలియును.

యుద్ధమువలన భూమి, మిత్రము, హిరణ్యము సంభవించిననే ఆ యుద్ధము ధర్మఫలము అన్న విషయము మన సారస్వతమునం దంతయు, పరమాత్మ ప్రపంచమంతయు వ్యాపించియున్న విధమున, "ఇందుగల డందు లే దని

సందేహమువలదు చక్రి సర్వోపగతుండు" అని ప్రహ్లాదు డన్నవిధమున, వ్యాపించి యుండుట పద్వివమర్శకులకు తెలియనిదికాదు.

అథోచ్చకై ర్తోరణసంగభంగభయావనమ్రీకృతకేతనాని ।
క్రియాఫలా నీవ సుసీతిభాజాం సైన్యాని సోమాన్వయ మన్వయు స్తమ్ ॥
(శిశు-3-26)

ఈ ను శ్లోకములో "క్రియాః సామాద్యుపాయప్రయోగాః, తాసాం ఫలాని హిరణ్య భూమిత్రాది లాభాః" అని మల్లినాథుని వాక్యము గమనార్హము.

భూమి ర్మిత్రం హిరణ్యం చ విగ్రహస్య ఫలం త్రయమ్ ।
య దైత న్నిశ్చితం భావి కర్తవ్యో విగ్రహ స్తదా ॥ (హితోపదేశము)

కృతఘ్నత, మిత్రద్రోహము నరకహేతువులు.

భూమి, మిత్రము, హిరణ్యము ఇవి లభించుటకై యుద్ధ మొనరింపవలయు నని ఈ పైప్రమాణములు తెల్పుచున్నవి. ప్రస్తుతయుద్ధము మిత్రద్రోహమునే కల్పించునదై, మిత్రలాభము నుద్దేశించి ప్రవర్తింపవలసిన యుద్ధకర్మలో విపరీత ప్రయోజనము కలిగించుచున్నది యగుటవలననే 'మిత్రద్రోహే చ పాతకం' (గీ. 1-38) అని అర్జునుడు చెప్పెను. ఇది అజ్ఞానము కాదు.

మిత్రద్రోహీ కృతఘ్న శ్చ యః ప్రోక్త స్త ద్వదస్వ మే" (శా. 168-28) అని ధర్మరాజు అడుగగా భీష్ముడు గౌతము డను బ్రాహ్మణుడు కృతఘ్నుడు, మిత్రద్రోహి అని వాని కథ చెప్పి చివర ఇట్లు ముగింపు చేయును.

క్రవ్యాదా అపి రాజేంద్ర కృతఘ్నం నోపభుంజతే ।
బ్రహ్మఘ్నే చ సురాపే చ చోరే భగ్నవ్రతే తథా ॥ (శా. 172-25)
నిష్కృతి ర్విహితా రాజ న్కృతఘ్నే నాస్తి నిష్కృతిః ।
మిత్రద్రోహీ కృతఘ్న శ్చ నృశంస శ్చ నరాధమః ॥ (శా. 172-26)
కుతః కృతఘ్నస్య యశః కుత స్స్థానం కుత స్సుఖం (శా. 173-20)
అశ్రద్ధేయః కృతఘ్నో హి కృతఘ్నే నాస్తి నిష్కృతిః ।
మిత్రద్రోహో న కర్తవ్యః పురుషేణ విశేషతః । (శా. 173-21)
మిత్రధ్రు జ్నరకం ఘోరం అనంతం ప్రతిపద్యతే ॥ (శా. 173-22)
మిత్రద్రోహీ కులాంగారః పాపకర్మా నరాధమః ॥ (శా. 173-24)

రామాయణమున కృతఘ్నమిత్రద్రోహములు నిందింపబడెను.

పూర్వం కృతఘ్నో మిత్రాణాం న త త్ప్రతికరోతి యః ।
కృతఘ్న స్సర్వభూతానాం స వధ్యః ప్లవగేశ్వర ॥ (కి 34-10)

బ్రహ్మఘ్నే చ సురాపే చ చోరే భగ్నవ్రతే తథా ।
నిష్కృతిః విహితా సద్భిః కృతఘ్నే నాస్తి నిష్కృతిః ॥ (కి 34-12)

ఈశ్లోకము బ్రహ్మ చెప్పినట్లు లక్ష్మణుడు సుగ్రీవునితో ననెను. "ఉపకారఫలం మిత్రం అపకారోఽరిలక్షణం" అన్నన్యాయానుసారము కృతఘ్నుడు మిత్రఘ్నుడు ఇద్దరూ సమానులే.

మిత్రసంగ్రహము

స్వధర్మం యః పరిత్యజ్య పరార్థ మనుతిష్ఠతి ।
మిథ్యా చరతి మిత్రార్థే య శ్చ మూఢ స్స ఉచ్యతే ॥ (ఉ. 32-36)
అమిత్రం కురుతే మిత్రం మిత్రం ద్వేష్టి హినస్తి చ ।
కర్మ చారభతే దుష్టం త మాహు ర్మూఢచేతసమ్ ॥ (ఉ. 32-38)
సుహృ న్మిత్రం న లభతే త మాహు ర్మూఢచేతసమ్ ॥ (ఉ. 32-40)

ఈ విదురవాక్యములవలన మిత్రసంపాదన మెంత ముఖ్యమో గమనించినచో అర్జునుని భావము శోకజుష్టము కాదని తెలియును.

బంధుప్రీతి

కులవృద్ధిం చ రాజేంద్ర తస్మా త్సాధు సమాచర ।
శ్రేయసా మోక్ష్యతే రాజన్ కుర్వాణో జ్ఞాతిసత్క్రియామ్ ॥ (ఉ. 38-19)
నిర్గుణా హ్యపి సంరక్ష్యా జ్ఞాతయో భరతర్షభ । (ఉ. 38-20)
జ్ఞాతిభి ర్విగ్రహ స్తాత! న కర్తవ్య శ్శుభార్థినా ॥ (ఉ. 38-23)
సుఖాని సహభోజ్యాని జ్ఞాతిభి ర్భరతర్షభ ।
సంభోజనం సంకథనం సంప్రీతి శ్చ పరస్పరమ్ ॥ (ఉ. 38-24)
జ్ఞాతిభి స్సహ కార్యాణి న విరోధః కదాచన ।
జ్ఞాతయ స్తారయం తీహ జ్ఞాతయో మజ్జయంతి చ ॥ (ఉ. 38-25)
సువృత్తా స్తారయం తీహ దుర్వృత్తా మజ్జయంతి చ ।
సువృత్తో భవ రాజేంద్ర! పాండవా న్ప్రతి మానద ॥ (ఉ. 38-26)

ఈశ్లోకములలో విదురుడు ధృతరాష్ట్రునకు వివరించిన భావము, ఒక్క ధృతరాష్ట్రునకు మాత్రమే వర్తించు ననుకొనరాదు. ధర్మపరు లందరకు వర్తించును. అందుకే అర్జునుడు ఈ భావములను సంగ్రహించునట్లు ఇట్లు అనెను.

తస్మా న్నార్హా వయం హంతుం ధార్తరాష్ట్రా న్స్వబాంధవాన్ ।
స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖిన స్స్యామ మాధవ ॥ (గీ. 1-37)

యద్యప్యేతే న పశ్యంతి లోభోపహతచేతసః ।
కులక్షయకృతం దోషం మిత్రద్రోహే చ పాతకమ్ ॥ (గీ. 1-38)
కథం న జ్ఞేయ మస్మాభిః పాపా దస్మా న్నివర్తితుమ్ ।
కులక్షయకృతం దోషం ప్రపశ్యద్భి ర్జనార్దన ॥ (గీ. 1-39)

ఆతతాయులను చంపవలయును.

గురుం బాలం తథా వృద్ధం బ్రాహ్మణం వా బహుశ్రుతం ।
ఆతతాయిన మాయాంతం హన్యా దే వాఽవిచారయన్ ॥ (మను. 8-350)

ఆతతాయులను తప్పక చంపవలయు నని, విచారింపరా దని రాజధర్మము కదా ।

నాతతాయివధే దోషో హంతు ర్భవతి కశ్చన । (మను. 8-351)

ఆతతాయులను చంపినందున హంతకునకు ఏ దోషమును రాదు అని మనువు చెప్పుటవలన వీరు గురువులు వీరు బంధువులు అని సామాన్యధర్మము గూడ పాటింప నక్కరలేదు అన్న విశేషము గోచరించుచున్నది.

అతతాయు వ లెవరు?

అగ్నిదో గరద శ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః ।
క్షేత్రదారాపహారీ చ షడేతే హ్యాతతాయినః ॥ (వశిష్ఠస్మృతి 1-19)

ఆతతాయులెవరో ఈ శ్లోకము వివరించుచున్నది.

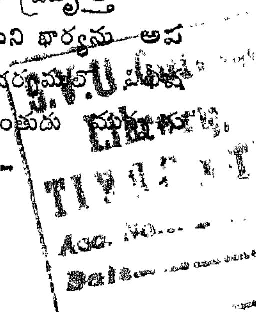
దుర్యోధనాదులు ఆతతాయులు

దుర్యోధనాదులు వారణావతమున పాండవగృహమును దహించుట, భీమునకు విషము పెట్టుట, ద్రౌపదిని సభలో వస్త్రాపహారము గావించి అవమానించుట, మున్నగు పాపకృత్యము లొనరించుటచే ఆతతాయు లగుట నిస్సంశయము. మరి ఇట్టి ఆతతాయులగు దుర్యోధనాదులను చంపిన—

"పాప మే వాశ్రయే దస్మాన్ హత్వైతా నాతతాయినః" (గీ. 1-36)
అని అనుట అర్జునుని విపరీతబుద్ధికి తార్కాణము కాదా? కాదు.

ఆతతాయులనుచంపితీరవలయునని లేదు. రాముని ప్రవృత్తి

భార్య నపహరించినవాడును ఆతతాయియే కదా? శ్రీరాముని భార్యను అపహరించిన రావణుడును ఆతతాయియే. విభీషణ శరణాగతిసందర్భములో విభీషణుని స్వీకరింపవచ్చునా। స్వీకరింపరాదా? అన్నచర్చలో జాంబవంతుడు మున్నగువారు పలుపోకడలు పోవుచుండిరి. అప్పుడు రాముడు ఇట్లనును—

TIRUPATI
Acc. No.
Date

మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన।
దోషో యద్యపి తస్య స్యాత్సతా మేత దగర్హితమ్॥ (యు. 18-3)
సకృదేవ ప్రపన్నాయ త వాస్మీతి చ యాచతే।
అభయం సర్వభూతేభ్యః దదా మ్యేత ద్వ్రతం మమ॥ (యు. 18-34)
ఆన యైనం హరిశ్రేష్ఠ దత్త మ స్యాభయం మయా।
విభీషణో వా సుగ్రీవ! యది వా రావణ స్స్వయం॥ (యు. 18-35)

"మిత్రభావముతో వచ్చినవారిని, నేను నీవాడను అన్నవానిని నేనువిడువను. వానియందు ఆతతాయిత్వదోషమున్నను సత్పురుషుల కది గర్హణీయము కాదు. విభీషణు డేమి, రావణుడైనను వచ్చినచో నేను గ్రహింతును" అని రాము డనును. అగుచో శరణాగతిని పొందవలెను గదా! అందు రేమో రావణుడు యుద్ధములో రామునిచేత నిరాయుధుడుగా హతసారథుడుగా చేయబడినాడు. అప్పుడు రాము డిట్లనెను.

కృతం త్వయా కర్మ మహ త్సుభీమం
హతప్రవీర శ్చ కృత స్త్వయాహమ్।
తస్మా త్పరిశ్రాంత ఇవ వ్యవస్య
న త్వాం శరై ర్మృత్యువశం నయామి॥ (యుద్ధ. 59-142)
గచ్ఛానుజానామి రణార్దిత స్త్వం
ప్రవిశ్య రాత్రించరరాజ! లంకామ్।
ఆశ్వాస్య నిర్యాహి రథీ చ ధన్వీ
తదా బలం ద్రక్ష్యసి మే రథస్థః॥ (యుద్ధ. 59-143)

భార్య నపహరించిన ఆతతాయి రావణుడు చేతికి చిక్కినను రాముడు విడిచిపెట్టెను. శరణాగతి పొందకున్నను ఒక అవకాశము కల్పించినచో శరణు వేడు నేమో అని రాముడు రావణున కవకాశము మిచ్చె నని ఇట పెద్దలు వ్యాఖ్యానించుచున్నారు.

అట్లే అర్జునుడు తాను చూపు బంధుప్రీతిని పురస్కరించుకొని దుర్యోధనాదులును మారవచ్చునేమో అన్నదే అర్జునుని భావముగ మనము గ్రహింపవలయును. అట్టి భావము కలిగించుటకు ధను వెక్కుపెట్టి సేనలనడుమకు రథము పోనిచ్చి గురుబంధుమిత్రవర్గము ఈయుద్ధమున అధర్మముగ వధింపబడుచున్న దని ఏలుగెత్తి చెప్పి ధనుర్బాణములను విడచి రథోపస్థమున ఉపవిష్టు డయ్యెను.

ఈ సందర్భమున అర్జునుడు భయంకర మగు శత్రువాహినిని చూచి పిరికి వాడై యుద్ధము చేయ నని బిచ్చ మెత్తుకొని యైనను బ్రతుకవచ్చు నని అర్జునుని భావముగ వ్యాఖ్యానించుచున్నారు.

యది మా మప్రతీకార మశస్త్రం శస్త్రపాణయః
ధార్తరాష్ట్రా రణే హన్యు స్తన్మే క్షేమతరం భవేత్ ॥ (గీ. 1-46)

ఇందులో గమనింపదగు భావమున్నది. "అశస్త్రు"డ నగు నన్ను వీరు చంపవచ్చు నేమో కాని శస్త్రముకల నన్ను ఎవరును ఏమియు చేయలేరు అన్న వీరోచితభాషిత మిది. ఇట్టి భావమును ప్రకటించి తన సామర్థ్యమును వెలువరించుచునే కేవలము ధర్మదృష్టిని పురస్కరించుకొనియే అహితులకును హితము సూచించుటకే ఇట్లు చెప్పి ధనుర్బాణములు విడచెను. అర్జునునియందు గురుబంధు కృతముగ కలిగిన శోకము లేక కృప అస్థానపతితము, అందువలన అజ్ఞానమే నరవర్యునిది అనుట కూడ తప్పే.

లంకనుండి తిరిగివచ్చిన హనుమవలన సీతావృత్తాంతము వినిన వానర వాహిని శత్రువులను నాశనమొనరింతు మని సమరోత్సాహము ప్రకటించుచున్నను శ్రీరాముడు శోకమును అధైర్యమును ప్రకటించెను గీతలో అర్జునుడు శోకాక్రాంతచిత్తుడై ప్రకటించిన భావము లన్నియు ఆ సందర్భమున రాముని వాక్యములలో రాముని ఓదార్చిన సుగ్రీవాదులవాక్యములలో స్పష్టముగ నున్నవి. రాముని శోకము అస్థానపతిత మనగలమా?

అర్జునుని ప్రసంగఫలము ధర్మము

సరే! అర్జునుని ప్రసంగ మంతయు ధర్మసంబద్ధమే అగుచో దానిఫలమేమి? రాముడు శోకించి నట్లు అగుపడునే కాని నిజమునకు ఆ శోకము ధర్మమే జీవముగ కలది. కనుకనే ఆసందర్భములో—

"విభీషణ స్తు ధర్మాత్మా న తు రాక్షసచేష్టితః"

అని శూర్పణఖచేతను కీర్తినందిన విభీషణుడు అన్నను విడచి రామునితో చేరెను. అట్లే అర్జునుని విషాదము ధర్మమేజీవముగకలది. దుర్యోధనుని తమ్ముడు యుయుత్సుడు పాండవపక్షమునకు తరలివచ్చెను. రాముడు ఆవచ్చిన విభీషణునకు అప్పటి కప్పుడే లంకారాజ్యమును పట్టము కట్టెను. అట్లే ఆవచ్చిన యుయుత్సునకు ధర్మరాజుకూడ దుర్యోధనునిస్థానమును పట్టము కట్టెను.

త్వయి తంతు శ్చ పిండ శ్చ ధృతరాష్ట్రస్య దృశ్యతే । (భీష్మ. 43-93)

అని ధర్మరాజు యుయుత్సునితో అనుట ప్రత్యేకపరిశీలనార్హము కదా!

తం తథా కృపయావిష్ట మశ్రుపూర్ణాకులేక్షణమ్ ।
విషీదంత మిదం వాక్య మువాచ మధుసూదనః ॥ (గీ. 2-1)

అశ్రుపూర్ణాకులేక్షణు డగుట అర్జునుని ధర్మాభినివేశమునకు నిదాన మగునా? పరిశీలించిన ధర్మమే అని తెలియును.

"జీవాగ్ం రుదంతి వియయన్త్యేఽధ్వరే దీర్ఘా మను ప్రసితిం దీధియుర్నరః" అని. వివాహ మంత్రములలో గలదు. వివాహము అధ్వరము. ఈ సందర్భమున నిజమునకు దుఃఖింపరాదు కాని కన్యాబంధువులు కన్య తమను విడచిపోవుచున్న దని విమనస్కులై ఏడ్చుచుందురు. ఆమెయు దీర్ఘకాలిక మగు బంధువులతో గల సంబంధము తెగిపోవుచున్నదే యని రోదించునట.

"కన్యాదానే న మ మేతి న వాచ్యం".

ఏ వస్తువు నైనను దాన మిచ్చుచో ఆ వస్తువునందు దాత స్వామ్యమును "న మమ" అని త్యజించును. కన్యావాత మాత్రము స్వత్వమును త్యజింపరాదు. అట్టి సందర్భమున దుఃఖించుట కవకాశమే, లేదు. కాని బంధువులు దుఃఖితురు.

ఇది సంసారలంపటులకు మాత్రమే, జ్ఞానులు దుఃఖింప రనుట తగదు. శాకుంతలమున కులపతి శ్వాశతబ్రహ్మనిష్ఠుడు కణ్వుడు శకుంతలను పంపుచు ఇట్లనుకొనును.

యాస్య త్యద్య శకుంత లేతి హృదయం సంస్పృష్ట ముత్కంఠయా
కంఠస్తంభితబాష్పవృత్తి కలుష శ్చింతాజడం దర్శనమ్ ।
వైక్లబ్యం మమ తావ దీదృశ మహో స్నేహా దరణ్యౌకసః
పీడ్యంతే గృహిణః కథం ను తనయావిశ్లేషదుఃఖై ర్నవైః ॥

ఎవరైనను కణ్వుని ఈ ఆవేశమును శోక మోహాకృతమని అనగలరా? శోకము కలిగినంతమాత్రమున ఆతనిలో ధర్మబుద్ధి నశించినది. అని చెప్పుచో వాల్మీకిమహర్షి క్రౌంచపక్షులజంటనుండి బోయవాడుమగపక్షిని చంపగ అది నెత్తుటిలో పొర్లాడుచుండ దానిని చూచి ఆడపక్షి భర్తృవియోగమునను, అట్లు చనిపోవుచుండుటకు దుఃఖించుచుండ ఆ దుఃఖము తనదిగా భావించి ఆ బోయవానిని శపించెను. అచ్చట వాల్మీకియే తన గురించి ఇట్లనును.

"ఋషే ర్ధర్మాత్మన స్తస్య కారుణ్యం సమపద్యత"

"శ్లోకత్వ మాపద్యత యస్య శోకః" అని భోజమహారాజు చంపూరామాయణమున చెప్పును. దీనినిబట్టి చూడ శోకావేగాశ్రుపాతాదులు కేవలాజ్ఞానాధర్మ సంజనితములు మాత్రమే కాదు. సత్త్వగుణసంపన్నులగువారికి పరదుఃఖదుఃఖి

త్వము సహజము అదియే అర్జునునిలో ధర్మాత్ముడగు కృష్ణుని ఎదుట ఆవిష్కృత మైనది.

శోకమోహములలో ధర్మ ముండునా?

శోకమోహాకోశమందు ధర్మ ముండునా? అని అకృతమతులకు సందియము కలుగుట సహజము. ఇట్టివారిని గూర్చియే భగవానుడు "సంశయాత్మా వినశ్యతి" అనెను.

సంజయుని ఈ వాక్యములు చూడుడు.

కుంతీపుత్ర స్తు తం మంత్రం స్మర న్నేవ ధనంజయః ।
ప్రతిజ్ఞా మాత్మనో రక్షన్ ముమోహాచింత్యవిక్రమః ॥ (ద్రో 80-1)
తం తు శోకేన సంతప్తం స్వప్నే కపివరధ్వజమ్ ।
ఆససాద మహాతేజా ధ్యాయంతం గరుడధ్వజః ॥ (ద్రో. 80-2)
ప్రత్యుత్థానం చ కృష్ణస్య సర్వావస్థో ధనంజయః ।
న లోపయతి ధర్మాత్మా భక్త్యా ప్రేమ్ణా చ సర్వదా ॥ (ద్రో 80-3)
ప్రత్యుత్థాయ చ గోవిందం స తస్మా ఆసనం దదౌ ।
న చాసనే స్వయం బుద్ధిం బీభత్సు ర్వ్యదధా త్తదా ॥ (ద్రో 80-4)
తతః కృష్ణో మహాతేజా జానన్ పార్థస్య నిశ్చయమ్ ।
కుంతీపుత్ర మిదం వాక్య మాసీనః స్థిత మబ్రవీత్ ॥ (ద్రో 80-5)
మా విషాదే మనః పార్థ కృథాః కాలో హి దుర్జయః ।
కాల స్సర్వాణి భూతాని నియచ్ఛతి పరే విభౌ ॥ (ద్రో 80-6)
కి మర్థం చ విషాద స్తే త ద్బ్రూహి ద్విపదాం వర ।
న శోచ్యం విదుషాం ! పార్థశోకః కార్యవినాశనః ॥ (ద్రో 80-7)
య త్తు కార్యం భవే త్కార్యం కర్మణా త త్సమాచర ।
హీనచేష్టస్య య శ్శోకః స హి శత్రు ర్ధనంజయ ॥ (ద్రో 80-8)
శోచ న్నందయతే శత్రూన్ కర్శయ త్యపి బాంధవాన్ ।
క్షీయతే చ నర స్తస్మా న్న త్వం శోచితు మర్హసి ॥ (ద్రో 80-9)

ఈశ్లోకములవలన తెలియ వలసిన దేమనగ శోక మోహావిష్టుడైనను ధర్మాత్మ భ్రాంతుడు కా డనుట. శోకమోహము లున్నంతమాత్రమున ధర్మహీను డగుచో నిట అర్జుననకు శోకమోహములున్నట్లు వాచ్యముగచెప్పియు, ధర్మాత్మా అని విశేష ణము మహర్షి వ్యాసుడు ప్రయోగింపడు. మరొకవిషయము-ధర్మహీనుడే యగుచో అర్జునుడు ధర్మస్వరూపు డగు కృష్ణుడు ఆతనికి సాక్షాత్కరింపడు.

ధర్మజునకును విషాదము కలదు

యుద్ధానంతరము ధర్మజుడు కూడ ఇట్టి భావమునే ప్రకటించెను.

బహుకల్యాణసంయుక్తా నిచ్ఛంతి పితర స్సుతాన్ ।
తపసా బ్రహ్మచర్యేణ సత్యేన చ తితిక్షయా ॥ (శాం 7-13)
ఉపవాసై స్త థేజ్యాభిః వ్రతకౌతుకమంగళైః ।
లభన్తే మాతరో గర్భం స్తాన్ మాసాన్ దశ బిభ్రతి ॥ (శాం 7-14)
యది స్వస్తి ప్రజాయన్తే జాతా జీవంతి వా యది ।
సంభావితా జాతబలా స్తే దద్యు ర్యది న స్సుఖమ్ ॥ (శాం 7-15)
ఇహ వా ముత్ర వా చేతి కృపణాః ఫలహేతుకాః ।
తాసా మయం సమారంభో నివృత్తః కేవలో౽ఫలః ॥ (శాం 7-16)
య దాసాం నిహతాః పుత్రా యువానో మృష్టకుండలాః ॥ (శాం 17)
అభుంక్త్వా పార్థివాన్ భోగాన్ ఋణా న్యనపహాయ చ ।
పితృభ్యో దేవతాభ్య శ్చ గతా వైవస్వతక్షయమ్ ॥ (శాం. 7-18)
య దైషా మంబ పితరౌ జాతకామా వుభా వపి ।
సంజాతబహురూపేషు త దైవ నిహతా నృపాః ॥ (శాం. 7-19)
సంయుక్తాః కామమన్యుభ్యాం క్రోధహర్షాసమంజసాః ।
న తే జయఫలం కించి ద్భోక్తారో జాతు కర్హి చిత్ ॥ (శాం. 7-20)
వయ మే వాస్య లోకస్య వినాశే కారణం స్మృతాః ।
ధృతరాష్ట్రస్య పుత్త్రే తు త త్పూర్వం ప్రతిపత్స్యతి ॥ (శాం. 7-22)

యుద్ధమువలన లోకక్షయమునకు తామే కారణ మని ధర్మజుడు అంగీకరించుచు, ఆ యుద్ధమువలన తల్లీబిడ్డలకు శాశ్వతవియోగము సంభవించిన దనికుందును. అధ్వరమున అనగా వివాహమున తాత్కాలికవియోగమునకే విషణ్ణత నొందుట ధర్మము అయినచో శాశ్వతవియోగకర మగు యుద్ధాధ్వరమున అర్జునుడు విషాదము నందుట అధర్మము కా దని నిరూపించుటకు ధర్మరాజవచనములు కూడ పరమప్రమాణమూర్ధన్యములై అలరారుచున్నవి.

ఆత్మగుణాష్టకములోని కృపవేరు – ఈ కృప వేరు.

అర్జునునియందు కల్గిన కృప సామాన్యముగ అందరియందును తప్పక ఉండదగిన ఆత్మగుణాష్టకములోని కృప కాదు.

"దయా సర్వభూతేషు క్షాంతి రనసూయా శౌచ మనాయాసో మంగళ మకార్పణ్య మస్పృహేతి అష్టా వాత్మగుణాః" (గౌతమధర్మసూత్రం 8-24) ఇందు దయ చాల ప్రధానమైనది.

అష్టా వాత్మగుణా యే హి తేషా మాదౌ దయా ద్విజ ।
తాం కరోషి కథం న త్వం మయి సద్ధర్మపాలక ॥

అని వరూధిని మార్కండేయపురాణమున ప్రవరునితో అనును. ఈదయాప్రధానమగు ఆత్మగుణములు అందరియందును సాధారణముగ నుండతగినవి. అర్జునుని యందు ప్రకృతమున్నదయ ప్రత్యేకమయినది. "పరయా కృపయాఽఽవిష్టః" అని. అందుకే కృపకు "పరా" యను విశేషణము ప్రయుక్తమైనది. ఇట్టి కృప అధర్మప్రవృత్తునియందు కలుగు ననుటకు అవకాశము లేదు. అగుచో "విషీదంతం "శోకసంవిగ్నమానసః" మున్నగు పదములు ప్రచురముగ ప్రయోగింపబడినందున అర్జునునియందు ప్రత్యేకముగ దుఃఖమే కాని, ధర్మము లేదు అని శంకింపరాదు. ఈ విషాదదుఃఖము లున్నంతమాత్రమున అధర్మము, అజ్ఞానము వానియందున్నదని నిరూపించ ప్రయత్నించినచో ఒక్క అర్జునుడే కాదు, కృష్ణుడును అట్టివాడే యగును.

కృష్ణునకు శోకదుఃఖములు కలవు.

తాం నిశాం శోకదుఃఖార్తౌ నిశ్శ్వసంతా వి వోరగౌ।
నిద్రాం నైవోపలభతే వాసుదేవధనంజయౌ ॥ (ద్రో. 77-1)
నరనారాయణౌ క్రుద్ధౌ జ్ఞాత్వా దేవా స్సవాసవాః ।
వ్యథితా శ్చింతమాయాసుః కింస్వి దేత ద్భవిష్యతి ॥ (ద్రో. 77-2)

కృష్ణార్జునులే కాక వాసవాదిదేవతలు కూడ వ్యథితులైనారని చెప్పిన ఈ వాక్యము వలన వారును అజ్ఞానులే అనవలసివచ్చును.

అర్జునుని దుఃఖము అసాధారణము; అది నిజమైన విషాదము. అట్టి యథార్థ విషయమును నివారించుటకై భగవంతుడు పలుమార్లు అతనిని హెచ్చరించవలసి వచ్చెను." అని అందురేమో అట్లనుట తగదు.

హ్రదస్థుడగు దుర్యోధనుని పిలచి ధర్మజుడు "నీవు ఎవ్వరితోనైనను యుద్ధము చేయుము. ఏ ఒక్కరిని నీవు గెలచినను జయము నీదే" యని అనగ అప్పుడు కృష్ణు డలిగి ఇట్లనును; —

ధర్మరాజాపరాధేన భయం నః పున రాగతమ్ ॥ (శ. 59-10)
త దేవ విజయః ప్రాప్తః పునః సంశయితః కృతః ।

అబుద్ధి రేషా మహతీ ధర్మరాజస్య పాండవ ॥ (శ 59-12)
య దేకవిజయే యుద్ధం ఘణితం ఘోర మీదృశమ్ ।
సుయోధనః కృతీ వీర ఏకాయనగత స్తథా ॥ (శ. 59-13)

గదాయుద్ధ దగు దుర్యోధనుని ఎవ్వరును గెలువలేరు. ధర్మరాజా! నీవు కాని, నకులసహదేవులు కాని, అర్జునుడు కాని సుయోధనుని గెలువలేరు.

న త్వం భీమో న నకులః సహదేవోఽథ ఫాల్గునః ।
జేతుం న్యాయేన శక్తో వై కృతీ రాజా సుయోధనః ॥ (శ. 34-12)
స కథం వదసే శత్రూన్ యుద్ధ్యస్వ గద యేతి హి ।
ఏకం చ నో నిహ త్యాజౌ భవ రా జేతి భారత ॥ (శ 34-13)
వృకోదరం సమాసాద్య సంశయో వై జయే హి నః ।
న్యాయతో యుధ్యమానానాం కృతీ హ్యేష మహాబలః ॥ (శ. 34-14)
ఏకం వాస్మా న్నిహత్య త్వం భవ రా జేతి వై పునః ।
నూనం న రాజ్యభాగేషా పాండోః కుంత్యాశ్చ సంతతిః ॥
అత్యంతవనవాసాయ సృష్టా భైక్షాయ వా పునః ।

కుంతీ-పాండురాజుల సంతతిలో రాజ్యమును పొందు భాగ్యములేదు. వనవాసము చేయుచు బిచ్చమెత్తుకొనుటకే వారు సృష్టింప బడిరి. ఇది నిశ్చయము. కృష్ణుని నిందావాక్యములను వినిన భీము డిట్లనును.

మధుసూదన మాకార్షీః విషాదం యదునందన ।
అద్య పారం గమిష్యామి వైరస్య భృశదుర్గమమ్ ॥ (శ. 34-17)
అహం సుయోధనం సంఖ్యే హనిష్యామి న సంశయః ।
విజయో వై ధ్రువః కృష్ణ! ధర్మరాజస్య దృశ్యతే ॥ 18
అత్యర్థేన గుణో నేయం గదా గురుతరీ మమ ।
న తథా ధార్తారాష్ట్రస్య మా కార్షీ ర్మాధవ వ్యథామ్ ॥ 19

ఈ శ్లోకములయందు కృష్ణుడు అర్జునుని విషాదము చెందవద్దు, నేను నీ యోగక్షేమములను చూతును. అన్నట్లు,కృష్ణునివిషాదముపొందవద్దు,వ్యథచెందవద్దు అని భీముడు అనును. దీనినిబట్టి కృష్ణుడు కూడ శోక మోహావిష్టచేతస్కుడై నందున అధర్మాజ్ఞానదోషజుష్టుడై భీముని యుపదేశము వలన విశదమనస్కుడాయె ననుట తగునా? కావున సందర్భము ననుసరించి నరనారాయణులు కార్యగౌరవమును, భీభత్సములను, యుద్ధపరిణామములను మనస్సులో నిడుకొని విషణ్ణు లగుచున్నా రని తెలియుచున్నది,

అర్జునుడు కృష్ణునివలెనే జ్ఞాని. భూతభవిష్యద్వర్తమానములను తెలిసినవాడే. ధర్మరాజు ఏ అంశములలో యుద్ధానంతరము దుఃఖించునోవాటిని కొంత ఇచ్చటనుగా ఉట్టంకించి వివరించినాడు.

స రాజా పుత్త్రపౌత్త్రాణాం సంబంధి సుహృదాం తథా ।
స్మరన్నుద్విగ్నహృదయో బభూవోద్విగ్నచేతనః ॥ (శా 6-12)
తత శ్శోకపరీతాత్మా సధూమ ఇవ పావకః ।
నిర్వేద మగమ ద్ధీమా న్రాజా సంతాపపీడితః ॥ (శా 6-13)
యుధిష్ఠిర స్తు ధర్మాత్మా శోకవ్యాకులచేతనః ।
శుశోచ దుఃఖసంతప్తః స్మృత్వా కర్ణం మహారథమ్ ॥ (శా. 7-1)
ఆవిష్టో దుఃఖశోకాభ్యాం నిశ్వసం శ్చ పునఃపునః ।
దృష్ట్వాఽర్జున మువా చేదం వచనం శోకకర్శితం ॥ (శా. 7-2)

ఈశ్లోకములలో ధర్మరాజు శోకించుట ఉద్విగ్నహృదయుడగుట ఉద్విగ్న చేతనుడగుట అతని అజ్ఞానవిలసిత మని అనగలమా? ఇట్లు శోకించుచు ధర్మరాజు అర్జునుని గురించి పలికె ననుటలో ఎంతో మహార్థమున్నది. అర్జునా! నీవు యుద్ధారంభమున ప్రకటించిన యుద్ధవైముఖ్యము ఎంత దూరదృష్టితో కూడినది. అన్న అర్థము. అర్జునుడు అజ్ఞానకృతముగా శోకింపలే దని తెలియును.

అర్జునుడు దుఃఖమును నటించెను.

పుత్త్ర స్సఖా వా భ్రాతా వా పితా వా యది వా గురుః । (ఆది-140-52)
రిపుస్థానేషు వర్తంతః కర్తవ్యా భూతి మిచ్ఛతా ।
శపథే నా ప్యరిం హన్యా దర్థదానేన వా పునః ॥ (53)
విషేణ మాయయా వాపి నోపేక్షేత కథంచన ।
ఉభౌ చే త్సంశయోపేతౌ శ్రద్ధావాం స్తత్ర వర్ధతే ॥ (54)
గురో ర ప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్య మజానతః ।
ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య న్యాయ్యం భవతి శాసనమ్ ॥ (55)
క్రుద్ధోఽ ప్యక్రుద్ధరూపః స్యాత్ స్మితపూర్వాభిభాషణః ।
న చాప్యన్య దపధ్యం చే త్కదాచి త్కోపసంయుతః ॥ (56)
ప్రహరిష్యన్ ప్రియం బ్రూయాత్ ప్రహర న్నపి భారత ।
ప్రహృత్య చ కృపాయీత శోచేత చ రుదేత చ ॥ (57)
ఆశ్వాసయే చ్చాపి పరం సాంత్వధర్మార్థవృత్తిభిః ।
అ థాస్య ప్రహరే త్కాలే యదా విచలితే పథి ॥ (58)

ఈ శ్లోకములు కణికుడు ధృతరాష్ట్రునకు చెప్పినవి. ఎవరు ఎవరికి చెప్పిరీ అన్నది కాదు. ఇవి రాజనీతికి సంబంధించిన ముఖ్యసూత్రములు.

న శాతేః స్తంబకరితా వక్తు ర్గుణ మపేక్షతే"

అన్న న్యాయము సరసులు మరువరానిది. కణికుడు చెప్పినాడు. కావున ఈ నీతులు అపఖ్యాతి పొలగుట తగదు. నరుడు ఇట్టి నీతుల నెన్నింటినో ఆకళించు కొని జీర్ణించుకొనినాడు. మహానీతిజ్ఞు డగు కృష్ణుని నెచ్చెలి ఎదుటివారిని లోగొను టకు ఎన్ని కపటనాటకము లాడవలయునో అన్నియు నాడుటలో కృష్ణుని చెప్పి వెంటనే అర్జునుని చెప్పవలెను.

కృష్ణుని భేద నీతి.

కృష్ణుడు దూతకృత్యము భంగమైన మరుక్షణమే కర్ణుని ఏకాంతమునకు పిలచి ఆతని జన్మరహస్యము వివరించి,—

"షష్ఠే త్వాం చ తథా కాలే ద్రౌపదీ ద్యుపగమిష్యతి॥" (ఉ. 139-15)

వంతుల ప్రకారము 6 వ వంతులో నిన్ను కూడ ద్రౌపది ఉపగమించు నని చెప్పెను. కాని నిజముగ నిది జరుగునా? ఇక్కడ కృష్ణుడు కర్ణుని యందు భేదోపాయమును ప్రయోగించెను. అంతే. అట్టి కృషునితో నొక్క రథములో కూర్చుని, అతని సారథ్యమున నడచిన అర్జునుడు దుఃఖించునా? విషాద మందునా? క్లైబ్యమందునా? ఇది ఒక నాటకము. ఒక నీతి ప్రయోగము. కృష్ణుడు దౌత్య మొనరింపబోవునపుడు, దుక్మి తనంతట తానుగ వచ్చి "నీవు కర్ణుని చంపలేకపోయి నచో నాకు చెప్పుము, నేను చంపుదును' అని చెప్పినప్పుడు, దుర్యోధనుడు ఉలూ కుని రాయబారిగ పంపినపుడు అర్జునుడు భీష్మద్రోణులను మొదటి ముద్దలుగ కబ ళింతు నని నొక్కినొక్కి గట్టిగ విస్పష్టముగ చెప్పియున్నాడు. ఎక్కడను అర్జు నుడు భీతు డగుట కాని, వారిని పడగొట్టుట యందు వెనుకంజ వేయు భావము కాని ఈషణ్మాత్రముగ నైనను పలుకలేదు. కృష్ణుడుకూడ అర్జునుని ధైర్యస్థైర్య పరాక్రమాతిశయములను సహస్రముఖములుగ ఎలుగెత్తి చాటినాడు. ఇక ధర్మ రాజు ఏ మాట అన్నను - పార్థుని గొప్పతనమును కీర్తించుటకు భీష్మాదు లందరు ఆతని బాణాగ్నికి ఆహుతి కాగల రని ప్రకటించుటకు ఉద్దేశింపబడుచూ ఉన్నది. ఇట్టి సందర్భములలో ఎక్కడను ఒక్కసారియైనను సూచనామాత్రముగ నైనను అధైర్యమును, యుద్ధవైముఖ్యమును కాని ప్రకటింపలేదు. అట్టి నరుడు యుద్ధా రంభమున ఇట్లు ప్రవర్తించె ననగ "త న్నరస్య నరత్వమ్" అనగ అతని జ్ఞానమునకు, నమయజ్ఞతకు నిదర్శనము, ప్రతిపక్షీయులను తన వశము చేసి

కొనుటకు వేసిన పెద్ద ఎత్తు. తానెవరితో యుద్ధము చేయవలయునో ఆ మహా వీరులను చూడ నెంచి "సేనామధ్యమునకు రథము నడుపు" మని హృషీకేశునితో ననగ అత డట్లు చేసి భీష్మద్రోణాదుల యెదుట రథమును నిలపినాడు. ఇప్పుడు ఉన్నట్లుండి అర్జుననకు పిరికితనము కాని, బంధువధ దూష్య మన్న భావము కాని కలిగిన దనుట అసహజము. ఇంతకు ముందే ధర్మరాజు భీష్మవ్యూఢమైన పర సైన్యమును చూచి విషాదము నందగ ఆ విషాదమును మాన్పి యతనిని అర్జునుడు ఉత్సాహ పరచెను. అటువంటి సవ్యసాచి అంతలోనే ఇంత వింతగ మారెననుటకు కారణము లేదు. అర్జునుని మనోనిశ్చయము, గుండెనిబ్బరము, దాని వెనుక దాగిన రాజనీతి తెలియకపోవుటయే అర్జును డేడ్చెా ననుటకు మూలము. మన అజ్ఞానమును, మన పిరికితనమును అర్జునుని యం దారోపించి ఆనందించుట మాత్రమే ఈ వ్యాఖ్యానఫలము.

దుర్యోధనుడు ఆచార్యుని చేరి స్వపరబలాబలములను సమీక్షించి ఒక విధముగ ఆ సంగ్రామారంభమున కొందరిని ఆకట్టుకొనెను. దానికి ప్రతిక్రియ కొంత చేసిన కాని కొందరి మనస్సులు తమ వైపున ఆర్ద్రము కావు అని భావించిన అర్జునుడు ఇరువాగులకు మధ్యగ, ముఖ్యముగ భీష్మద్రోణుల ఎదుటకు రథమును నడపించెను. అక్కడ నిర్వ్యవనికముగ ఒక నాటక మాడెను.

ప్రహరిష్యన్ ప్రియం బ్రూయాత్ ప్రహర న్నపి భారత ।
ప్రహృత్య చ కృపాయీత శోచేత చ రుదేత చ ॥

ఈ నీతిని చక్కగ నటించినాడు.

'కృపయా పరయావిష్టః' 'శోకసంవిగ్నమానసః' 'అశ్రుపూర్ణాకులేక్షణః,' ఇత్యాదిగ విశేషణము లన్నియు వరుసగ "కృపాయీత, శోచేత, రుదేత చ" అన్న వాటికి సరిపోవును. దీని ఫలము యుద్ధమునందు అర్జునుడు బహుముఖముగ పొందెను.

ఈ ప్రసంగమంతయు కణికనీతు లాధారముగ చెప్పబడినది కావున అప్రమాణ మని కొందరు తలంపవచ్చును కాని భీష్ముడు ధర్మజునకు చేసిన నీతి బోధలో కూడ ఈవిషయము గలదు. గమనింపుడు. ధర్మరాజు భీష్ముని ప్రశ్నించును.

జేతాః కాని చ రూపాణి భవంతి భరతర్షభ ।
పృతనాయాః ప్రశస్తాని తాని చేచ్ఛామి వేదితుమ్ ॥ (శా. 102-1)

భీష్ముడు సమాధానము చెప్పుచు ఇట్లనును:—

ప్రహరిష్యన్ ప్రియం బ్రూయాత్ ప్రహర న్నపి భారత ।
ప్రహృత్యచ కృపాయీత శోచ న్నివ రుద న్నివ ॥ (శా. 102-34)

ఇది కణికనీతిలోని శ్లోకమునకు ప్రతిరూపమే కదా! కావున యుద్ధనీతి ఎవరు చెప్పినను ఏకరూపమే.

ఇది అర్జునునకు బాగుగా తెలియును. అందువలననే అట్లు విషాదమును నటించెను

ఎందుల కీ నటన?

అస లీ నాటక మెందుల కాడవలసివచ్చినది? అన్నచో కారణ మిది.

భీష్ముడు, ద్రోణుడు, కృపుడు, అశ్వత్థామ, వీరు ముఖ్యముగ పాండవ పక్షపాతులు.

సభలలోను, ఏకాంతముగాను, దుర్యోధనునితోను ఈభావమును వీరు పలుమార్లు ప్రకటించిరి. ప్రత్యేకముగా అర్జునుని పరాక్రమము నుగ్గడించుచు అతడీశ్వరునకు నజేయు డని ప్రశంసించుచు పుత్రవాత్సల్యమును ప్రకటించుచు అతనిని నొప్పించుటకు ఏ పరిస్థితులలోను తమ వ్యతిరేకతనే చూపిరి. అవునా ఇట్టి పరిస్థితులలో అర్జునుడు ఒక్కసారి కూడ ఒక్కమాట కూడ సూచనాప్రాయముగ నైనను వా రజేయులని గాని. వారిని నొప్పించుట తప్పనిగాని అనలేదు. ఇది అతనికి మనస్సులో నున్న భావము. ఇప్పుడిక్కడ వా రెదుట నుండగ తగినకాలమని తగినసమయమని. నరుడు భావించినాడు. వారియందు తనకును అట్టిభావమే కలదని సూచింపదలచినాడు. అంతమాత్రమే నరుని ఆశయము.

అగుచో గురుబంధువధాదికమునకు అర్జునుడు వెగటు నొందలేదా? లేదు. దుర్యోధనుని చూడగనే కృష్ణార్జును లిర్వురికిని సమముగనే క్రోధరసము పెల్లుబుకుచు నుండును. అతని పక్షమువారు కూడ అతనియట్లే శిక్షింపదగినవారను భావము కృష్ణార్జును లిర్వురును అనేకపర్యాయములు సువ్యక్త మొనరించిరి.

"క్షణక్షణములో జవరాండ్ర చిత్తముల్" అన్నట్లుగ కృష్ణార్జునుల మనస్సులు మారునవి కావు. వారిద్దరును ఒకే హృదయము, రెండు శరీరముల యందు విభక్తమైయున్నట్లున్నవారని చెప్పిన వాక్యమున కెక్కడను లోసుగుబాటు లేదు. ఇరువురు వ్యక్తులు తనలో తాను చర్చించుకొనునప్పుడు ఎంతటి విలువ ఆ చర్చకు కలదో, అంతే ఈ కృష్ణార్జునుల గీతా రూపచర్చకును విలువ. అంతకు మించి ఇందు ఒకరు బోధ, మరియొకడు బోధ్యుడు అన్న భేదభావమును చెప్పుచో కృష్ణార్జునులు నరనారాయణు లన్న పరమసత్యము పరమ సత్యము కాక తప్పదు.

అర్జునుడు నీతిజ్ఞుడు

అర్జునుడు నీతిప్రయోగకుశలుడు అగుట అతడు యుద్ధసందర్భమున కేవల నీతినే ప్రయోగించె ననుట మనము గమనింప వలెనన్నచో కొన్ని ఘట్టములు పరికింప దగి యున్నవి.

సైంధవవధ దినమున కృష్ణానుమతుడై ద్రోణునితో "నీవు అశ్వత్థామతో నన్ను సమానముగ చూచితివి. ఆ ద్రోహిని చంప నేను ప్రతిన పట్టితిని. నా కనుజ్ఞ ఇమ్ము" అనును. గురు డనుమతించును. ఇది మొదటి రోజున ఆడిన నాటకమునకు ఫలమే అగును. ద్రోణుడు రాత్రియందును యుద్ధమును పొడిగించినాడు. ఆ సందర్భమున ఉభయసేనావాహినులు సుర్రిక్కుచూ సోలుచూ నిలువలేకపోయినవి. అప్పుడు సమయము కని పెట్టి యుద్ధమును కొంతకాలము నిలుపుమని ఆజ్ఞాపించినాడు. ఆ సందర్భములో స్వపక్షవీరులే కాదు, పరపక్షవీరులు అర్జునుని కృపావిలాసమును వేనోళ్ళ పొగడిరి.

అసత్య మాడి గురువధకు కారణమైన ధర్మరాజును వాలివధఘట్టము రామున కెట్లు శాశ్వతాపకీర్తికరమో నీకును అది అట్లే అని క్రుద్ధుడై పలుకును. అశ్వత్థామ పితృవధజనితామర్షమున సింహగర్జనము చేయగ హడలిన ధర్మరాజునకు అశ్వత్థామ ప్రతాపాదికమును వివరించుచు ధృష్టద్యుమ్నుని కాపాడుకొను మనును. కాని వెంటనే యుద్ధమునందు అశ్వత్థామ నెదుర్కొని "నీకు గల దుర్యోధనపక్షపాతము, అస్త్రశస్త్రబలము ఎంత గలదో చూపుము, చూతము" అని యుద్ధమున పొలుగొనును ఇదియును ఒక నీతియే. అంతకుమునుపు దుర్యోధనుడు అశ్వత్థామతో ద్రోణవధ వివరించి చెప్పుచూ ధృష్టద్యుమ్నుని దుష్టకృత్యమును వివరించి అర్జునుడు తప్ప తక్కినవారు ఆ విధానమునకు ఆమోదించి రని అశ్వత్థామతో చెప్పును. ఈ ఘట్టమున నేమి తేలును? అర్జును డెక్కడి కక్కడ తనవైపుకు పాపపంకిలము రాకుండ కాపాడుకొనుచున్నా డనుట నిశ్చయము చేయదగును. ఆ దుర్యోధనుడు అట్లు మెచ్చుకొనుట కూడ అర్జునునకు ఆకాంక్షితమే. తదర్థమే అర్జునుడు అన్న ధర్మజునితో వివదించెను. అట్లు కన్పట్టుచునే కృత్యమును విస్మరింపకపోగా మరింత ఉద్ధృత మొనరించుచుండును. అదే అశ్వత్థామను అంతకు ముందుకన్న పరుషోక్తులాడుటగ మనము కనుగొనవచ్చును. అర్జును డనిన మాటలు సంజయుడు చెప్పగా వినిన ధృతరాష్ట్రుడు నిర్ఘాంతపోయి అదిరిపడి "ఏమి అర్జునుడు గురుపుత్త్రు నింత ఘాట అనెనా?" అని ప్రశ్నించెను

శల్యపతనానంతరము కృష్ణుడు గురరిపుదళము మధ్య నున్న దుర్యోధనుని చూపి వీనిని చంపినచో నీకు గల పగ తీరును. కృతకృత్యుడ వగుదువు.

ఏత ద్బల మభూత్ శేషం ధార్తరాష్ట్రస్య మాధవ!
మోక్షో న నూనం కాలా త్తు విద్యతే భువి కస్యచిత్ ॥ (శ. 28-18)
అపనేష్యామి గాంధారం ఘాతయిత్వా శితైః శరైః ।
నికృత్యా వై దురాచారో యాని రత్నాని సౌబలః ॥ 22
సభాయా మాహర ద్ద్యూతే పున స్తా న్యాహరా మ్యహమ్ ।
అద్య తా అప్య వేక్ష్యంతి సర్వా నాగపురస్త్రియః ॥ 23
శ్రుత్వా పతీం శ్చ పుత్రాం శ్చ పాండవై ర్నిహతా న్యుధి ।
సమాప్త మద్య వై కర్మ సర్వం కృష్ణ! భవిష్యతి ॥ 24
అద్య దుర్యోధనో దీప్తాం శ్రియం ప్రాణాం శ్చ మోక్ష్యతి । 25

ఈ వాక్యములలో అర్జునునియందు గల నిగూఢమైన భావరత్నములు వెలుగొందును. సౌబలుడు జూదములో ఏ రత్నములను గెలిచెనో వాటిని మరల స్వీకరింతు ననును. అతని కోపతీవ్రత ఎంత కలదో "నాగపురస్త్రీలు తమ పతి పుత్రులు పాండవనిహతులైరని విని వారును పాండవు లెట్టివారో తెలిసికొనగలరు" అన్నమాట వ్యక్తీకరించును దుర్యోధనుడు ప్రదీప్త మగు సిరిని, ప్రాణములను విడచును. అన్న మాటలో అతనికి దుర్యోధనునియందు గల పగ, అర్జునునకు గల రాజ్యరత్నాదిగ్రహణేచ్ఛ వెల్లడి కాగలదు. ఇట్టి మాటలు నిజముగ గురుపుత్రవధాదికమునకు దుఃఖించినవాడే అగుచో నరుడు అనగలడా? నరుని కోపము దుర్యోధనాదులయందే కాక వారల అంతఃపురస్త్రీలయందును కలదు. ఇట్టి అర్జునుడు నిజముగ కృపాయత్తచిత్తుడైనా డనుట తగదు. అట్లు అయి కృష్ణుని చేత బోధింపబడి "కామః క్రోధ స్తథా లోభ స్తస్మా దేత త్త్రయం త్యజేత్" అన్న వాక్యము నిర్విణ్ణహృదయుడై ఉపదిష్టుడే యగుచో ఇట్టిట్టి పలుకులు పలికియే ఉండడు.

దుఃఖము అహంకారమమకారప్రేరితమై తమోగుణప్రధానమై యున్నదా? లేక కామరాగప్రేరితమై రజోగుణవిశిష్టమై యున్నదా? లేక ఏ ధర్మముకొఱకు ప్రయత్నము జరుగుచున్నదో ఆ ధర్మమే నశించిపోవుచున్నదే యని సత్త్వగుణప్రధాన మగు విషాదముతో ధర్మహానిని మాత్రమే దృష్టియం దిడుకొని ప్రవర్తించినదా? అని విచారింపవలయును. సత్త్వగుణప్రేరిత మగుచో దుఃఖముకూడ ధర్మమే యగును. కనుక అట్టి దుఃఖముగలవాడు ధర్మనిరతుడు కాడనుటకు వీలులేదు,

దుఃఖము కూడ ధర్మమే

దుఃఖము అహంకారమమకారప్రేరితమై తమోగుణప్రధానమై యున్నదా? లేక కామరాగప్రేరితమై రజోగుణవిశిష్టమై యున్నదా? లేక ఏ ధర్మముకొఱకు ప్రయత్నము జరుగుచున్నదో ఆ ధర్మమే నశించుపోవుచున్నదే యని సత్త్వగుణ ప్రధాన మగు విషాదముతో ధర్మహానిని మాత్రమే దృష్టియం దిడుకొని ప్రవర్తించినదా? అని విచారింపవలయును. సత్త్వగుణప్రేరితమగుచో దుఃఖము కూడ ధర్మమే యగును. కనుక అట్టి దుఃఖముగలవాడు ధర్మనిరతుడు కాడనుటకు వీలు లేదు.

అర్జునవిషాదయోగములోని 'అర్జున' శబ్దము అతని యందలిసత్త్వగుణమును ప్రధానముగ సూచించు నని పూర్వమే వివరించితిమి. మరియు యుద్ధము ధర్మహానికరమని భావించుటచేతనే యతనకి ధర్మవిషయకవిషాదము కలిగినది. అందువలన అర్జునుని ధర్మనిరతి అసందిగ్ధముగ వెల్లడి యగుచున్నది.

సామాన్యవిశేషధర్మములు

కాని, కృష్ణుని గీతోపదేశము అర్జునునకు ధర్మము గరపుటకు ఉద్దేశించినది కదా! కృష్ణుడు విశేషధర్మముల నాశ్రయించి తద్ద్వారా ధర్మబోధ గావించెను. అర్జునుడు సామాన్యధర్మములను మాత్రమే విమర్శించుచు విషణ్ణు డయ్యెను. శాస్త్ర ప్రకారముగ విశేషధర్మము సామాన్యధర్మమును వ్యావృత్త మొనరించును.

"అపవాదై రివోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః" (కు. 2-27) అని కాళిదాసు. కనుక విశేషధర్మ మున్నచో సామాన్యధర్మమును పరిగణింప వీలులేదు. విశేషధర్మమునే పాటింపవలయును. అట్లు పరికించినచో స్వధర్మమగు విశేషధర్మమును ఉజ్జగించి సర్వసామాన్యధర్మమును మాత్రమే పురస్కరించుకొని విషణ్ణు డగుచున్న అర్జునుని ప్రవృత్తి ధర్మప్రవృత్తియే కాదు. కనుక అర్జునుడు ధర్మనిరతుడు కాడు. అతని యందలి దుఃఖము ధర్మరాహిత్యమువలన కలిగినదేఅని చెప్పుదురేమో, అట్లనుటకు అవకాశము లేదు.

సామాన్యధర్మములు పరామర్శించి బంధుమిత్రవధ మున్నగునవి పాపములని అర్జునుడు భావించెను. విశేషధర్మముల నుట్టంకించి ఆతతాయులు, లోకవినాశహేతువులు అగువారు బంధువులైనను, మిత్రులైనను వధార్హులే యని కృష్ణుడు ఉపదేశించెను. కాని అర్జునునకు సంశయచ్ఛేదము కాలేదు.

కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే ద్రోణం చ మధుసూదన! (గీ 2-4)

అనుచు పూజార్హు లగు భీష్మద్రోణులను చంపుట ఏ శాస్త్రమును సమ్మతింపదు కదా! యని కృష్ణుని ప్రశ్నించును.

గురో ర ప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్య మజానతః ।
ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య కార్యం భవతి శాసనమ్ ॥

అను సూక్తి ననుసరింతు మన్ననో భీష్మద్రోణులు ఆసూక్తి యందలి లక్షణముల కతీతులై యున్నారు. వారు ధర్మపరులు. కార్యాకార్యవిచక్షణులు; సత్పథగాములు. మరియు వారికి అర్జునునిపై ప్రీతి మెండు.

శుశ్రూష మనసూయుం చ బ్రహ్మణ్యం సత్యవాదినమ్ ।
ప్రతియోత్స్యమహే పార్థ మతో దుఃఖతరం ను కిమ్ ॥ (ఉ 138-3)
అశ్వత్థామ్ని యథా పుత్రే భూయో మమ ధనంజయే ।
బహుమానః పరో రాజన్ సన్నతి శ్చ కపిధ్వజే ॥ (4)
తం చ పుత్రాత్ ప్రియతమం ప్రతియోత్స్యే ధనంజయమ్ ।
క్షాత్రధర్మ మనుష్ఠాయ ధి గస్తు క్షత్రజీవికామ్ ॥ (5)

అను భీష్మద్రోణవాక్యములలో అర్జునునిపై వారికి గల ప్రీతి తేటతెల్లమగుచున్నది. అట్టి వారిని చంపుట పాపము మూటకట్టుకొనుట కాక మరింకే మగును? కావున సామాన్యశాస్త్రమువలెనే విశేషశాస్త్రముకూడ అకించిత్కరమే.

భీష్మద్రోణులును ధర్మపరులు కారు.

కావున భగవంతునియుపదేశప్రయోజనము అర్జునునకు ధర్మముగరపుటకాదు.

యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత ।
అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాఽఽత్మానం సృజా మ్యహం ॥

అని కదా భగవంతుని యనుశాసనము. అనగా గీతాశాస్త్రము నాటికి ధర్మము గ్లాని పొందినది. అర్జునుడు చెప్పిన ధర్మములుగాని, ధర్మపరులుగాని, యథార్థమునకు ధర్మములు కావు. ధర్మపరులు కారు. అవి ధర్మాభాసములు మాత్రమే. అట్లే ధర్మపరులవలె కనబడు భీష్మద్రోణులు సైతము ధర్మపరులు కారు.

అర్థస్య పురుషో దాసో దాస స్త్వర్థో న కస్యచిత్ ।
ఇతి సత్యం మహారాజ బద్ధో స్మ్యర్థేన కౌరవైః ॥ (భీష్మ. 13-35)
అత స్త్వాం క్లీబవ ద్వాక్యం బ్రవీమి కురునందన।

అను భీష్మ వాక్యము అతని ధర్మోపేక్షను, అర్థాపేక్షను వెల్లడించుచున్నది. ద్రోణుడును ఈ వాక్యమునే అనువదించెను. కావున వీరును ధర్మపరులు కారనియు, ధర్మాభాసములవలన ధర్మపరులుగ కనిపించుచుండిరనియు స్పష్టము. ఈధర్మములు, ఈ ధర్మపరులు నశింపకతప్పదు. అప్పుడే యథార్థధర్మము ఉత్థానము నందును,

అట్లు ధర్మోత్థానము గావించుటకే భగవంతుడు భువియం దవతరించును. ఈవిషయ మునే విశ్వరూపసందర్శనయోగమున వివరించుచున్నాడు.

భగవంతుని ప్రవృత్తిని అర్జునుడు ప్రశ్నించుచున్నాడు—

ఆఖ్యాహి మే కో భవాన్ ఉగ్రరూపో నమోఽస్తు తే దేవవర ప్రసీద ।
విజ్ఞాతు మిచ్ఛామి భవంత మాద్యం న హి ప్రజానామి తవ ప్రవృత్తిమ్ ॥
(11-31)

భగవంతు డాతని కిట్లు సమాధానము చెప్పుచున్నాడు—

కాలోఽస్మి లోకక్షయకృత్ ప్రవృద్ధో లోకా న్సమాహర్తు మిహ ప్రవృత్తః ।
ఋతేఽపి త్వా న భవిష్యంతి సర్వే యేఽవస్థితాః ప్రత్యనీకేషు యోధాః॥ 11-32
తస్మా త్త్వ ముత్తిష్ఠ యశో లభస్వ జిత్వా శత్రూన్ భుంక్ష్వ రాజ్యం సమృద్ధమ్,
మయై వైతే నిహతాః పూర్వ మేవ నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్ ॥ 33
ద్రోణం చ భీష్మం చ జయద్రథం చ కర్ణం తథాఽ న్యానపి యోధవీరాన్ ।
మయా హతాం స్త్వం జహి మా వ్యథిష్ఠాః యుధ్యస్వ జేతాసి రణే సపత్నాన్॥

"ప్రత్యనీకేషు యోధాః, జిత్వా శత్రూన్" అను పదములతో సామాన్యా కారముగ దుర్యోధనాదులను వధ్యులనుగ తెలిపి, మరల "ద్రోణం చ భీష్మంచ" అను పదములతో భీష్మద్రోణులను కూడ వధ్యవీరులలో పరిగణించి,అర్జునుని "కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే ద్రోణం చ మధుసూదన" అను సంశయమును పరాస్త మొనర్చుచున్నాడు. అంతేగాక, నిజముగ భీష్మద్రోణుల వధ దుఃఖకరమే యగు ననియు, అయినప్పటికి దుఃఖింపవలదనియు, "మావ్యథిష్ఠాః" అని అనునయించు చున్నాడు. వారందరూ అంతకు పూర్వమే కాలపురుషునిచే నిహతు లైనా రనియు, యుద్ధమున వారిని చంపుట కేవలము వ్యవహారము మాత్రమే అనియు, అట్టి వ్యవ హారమున నిమిత్తమాత్రుడుగా నుండుట తప్ప వేరు కర్తృత్వబాధ్యత అర్జునునకు లేదనియు వివరించుచున్నాడు. మరియు సామాన్యవిశేషవిధులనురెండింటిని ఖండిం చుటకే భగవంతుడు ఒకే కార్యమును — అందరూ చంపబడినారు — అనుదానిని "మయైవైతే నిహతాః పూర్వ మేవ" యనియు, "మయా హతాన్" అనియు వేర్వే రుగ చెప్పెను. అనగా సామాన్యవిశేషవిధుల నన్నింటిని ధ్వంసము గావించుటయే భగవంతుని కార్యమని తెలియుచున్నది. ఆ విధముగ ఆచరించిన గాని ధర్మమున కభ్యుత్థానము కలుగదు.

క్షేత్రము బలహీన మైనపుడు ఆ క్షేత్రములో అప్పటి కున్న పంటలను అట్లే పడగొట్టి దానిని దున్ని మరల సారవత్తరము చేయుదురు. కృషికర్మ తెలి

యనివారు 'అయ్యో! పంటను పాడు చేయుచున్నారే' అని విచారింపవచ్చును పం
లను పండించు విధము తెలిసిన కర్షకుడు కాని, తత్త్వము నెరిగిన వివేకి గ
అట్లనుకొనడు.

"శాపోఽప్యదృష్టతనయాననపద్మశోభే
సానుగ్రహో భగవతా మయి పాతితోఽయమ్।
కృష్యాం దహ న్నపి ఖలు క్షితి మింధనేద్ధః
బీజప్రరోహ జననీం దహనః కరోతి॥" అను దశరథుని వాక్యములో

భావము స్పష్టమై యున్నది.

సర్వధర్మపరిత్యాగము.

అందువలన కృష్ణుని యుపదేశసారము సర్వధర్మధ్వంసమే. కావున
"సర్వధర్మా న్పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ। అహం త్వా సర్వపాపేభ్
మోక్షయిష్యామి మా శుచః॥" (గీ.,18-6

అని చెప్పెను. సర్వధర్మపరిత్యాగము సర్వధర్మధ్వంసమునకే అనగా స
ధర్మాభాసధ్వంసమునకే మరియొక పేరు. సర్వధర్మాన్ అనగ సామాన్య, వి
రూపములగు వైయ్యక్తికముగ, సాముహికముగ దేశకాలాదిభేదములచేతను వి
రీతులలో నున్న ధర్మములు. ఆ ధర్మములన్నియు అర్జునునకు త్యాజ్యములే య
కృష్ణుని ప్రబోధము. 11వ అధ్యాయము 32, 33, 34 శ్లోకములలోని బహువ
పదములు- యోధాః, లోకాన్, శత్రూన్, యోధవీరాన్, సపత్నాన్-
అన్నియు ధర్మాన్ అను శబ్దమునందు సంగ్రహింపబడినవి.

ధర్మోద్ధరణకే యవతరించిన కృష్ణుడు సామాన్యవిశేషరూపము
ధర్మము లన్నింటిని ధ్వంసము గావించుటకే ప్రవర్తించె ననియు, గీతోపదేశ
తదర్థకమే యనియు చెప్పుట అసమంజసము అందురేమో మందబుద్ధులు.

కృష్ణుని ఉపదేశ సారమిది.

ధర్మ మనునది ఆచరించువారి శక్తిసామర్థ్యములను అనుసరించి, దృఢని
శ్చయము ననుసరించి నిలచును. ఇప్పటివరకు నున్నవా రందరుకూడ ధర్మమునకు
ద్ధముగనే నడచుకొనుచున్నారు. మొత్తము క్రిందినుండి పైదాక ఉత్తమమధ్యమాధ
వర్గములవా రందరు కూడ ధర్మరహితులు, అధర్మగ్రస్తులై యున్నారు. క
అహంకారప్రేరితమైన కామక్రోధసమన్వితమైన ఈ జనసందోహ మంత
వచ్చిననే గాని ధర్మ మనునది మరల నిలువదు. అట్టి స్థితిలోనే భగవంతుడు జని
చును.

స్వల్ప మ ప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్ । (గీ. 2-40)

అన్న రీతిగా నేకొద్ది ధర్మము నాచరించు పరిస్థితు లీ భూలోకములో నున్నను భగవంతుని యవతారమునకు ప్రసక్తి కలుగదు.

"అల్పో హ్యేష జాతో మహాన్ భవతి" ఎండుకట్టెలలో పడిన నిప్పు కణికయు ప్రజ్వలించి యొప్పు నట్లు ఎచ్చటనో ఒక చోట అణుమాత్రముగ నిలచిన ధర్మము కూడ మహాకారమునొంది వరలి తరలనే తరలును. అట్టిదికూడ ఎక్కడను లేనేలేదు. ఈ ధర్మము పూర్తిగా నశించి అధర్మము పూర్తిగానెలకొన్న ఈ పరిస్థితులలో ఈ లోకములో భగవంతుడు కృష్ణస్వరూపమున జన్మించెను. ఎవరిలోనో ఏకొద్దిగానో ధర్మ మున్న ట్లున్నదే యని యనుకొనరాదు. అందరి యందున్న ధర్మములు ధర్మాభాసములే. "ధర్మ" శబ్దముచేనున్నవి పలురకములగు అధర్మములే. అందుచేత ఎల్లరియందునున్న ధర్మాభాసములను పరిత్యజింపు మనియే. "సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్య" అనువాక్యముద్వారా చేసిన ఉపదేశసారము. ఇంకొకవిషయము– "యదాయదా హి ధర్మస్య" అని చెప్పినప్పుడు "ధర్మ" శబ్దము ఏకవచనముననే గ్రహింపబడినది. ధర్మము నెలకొనియున్నచో సర్వత్ర ఏకస్వరూపముగనే భాసించును.

అది బహువిధత్వమును పొందినది. దాని నందరు అన్నిరకములుగ నున్నట్లు భావించుచున్నారు. అది ధర్మము కాదు, తదాభాసమే అనిచెప్పుటకే "సర్వధర్మాన్" అని బహువచనము వాడబడినది. పరమాత్మ యెక్కడ నున్నను అద్వితీయము, ఏకమే యై యున్నట్లు పరమాత్మాభిన్నమైన ధర్మము కూడ అద్వితీయమై ఏకమై యుండును. నానావిధములుగ ఉండదు. "తస్మా ద్ధర్మం పరమం వదన్తి" అన్న వేదవాక్యము కూడ ధర్మము అద్వితీయ మనియే చెప్పుచున్నది. "తాని ధర్మాణి ప్రథమా న్యాసన్" అను వచనమునందు "ధర్మాణి" బహువచనము కర్మపరము. కనుక అర్జునుడు ఏది ధర్మ మనుకొనునో అదంతయు విషాదముగ భావింపదగియున్నది. అర్జునుడు ధర్మబుద్ధికలవాడు కదా! కాదన చెల్లదు. అంతవరకు లోకవ్యవహృతమైన పండితపామరజనప్రచారములో సామాన్యవిశేషరూపముగ నున్న ధర్మస్వరూపము నంతటిని యెఱిగినవాడే. కాని నిజమునకు అవి అన్నియు ధర్మాభాసములే యనియు, ధర్మాభాసములే ధర్మములుగ చెల్లుచూ లోకోపద్రవకరములు అగుచున్న వని అత డెరుగడు. అట్లు ధర్మాభాసములు ధర్మము నాక్రమించి, మించుసందర్భములోనే భగవంతుడు స్వాంశమును విమిత్తమాత్రముగ ముం దిడుకొని కార్యోన్ముఖుడై దుష్టశిక్షణా, శిష్టరక్షణాకార్యములను నిర్వ

హించి, ధర్మప్రతిష్ఠను గావించును. అట్టి జన్మల నన్నింటిని భగవత్స్వరూపుడగు శ్రీకృష్ణుడు జ్ఞాపకముంచుకొనెను. నిమిత్తమాత్రులగు వివస్వంతుడు మున్నగు వారు విస్మరించుచుండిరి. అట్లే ప్రస్తుతనిమిత్తమాత్రుడగు అర్జునుడును విస్మరించగా దాని నాతనికి జ్ఞప్తికి తెచ్చుటయే భగవంతుని ఆశయమని "బహూనాం జన్మనా మంతే" అను శ్లోకము వలన తెలియవలయును. ఇంకను వివరము కోరినచో "ఇమం వివస్వతే యోగం" అను శ్లోకములో భగవంతుని వలన యోగోపదేశమును బొందిన వివస్వంతుడు-మనువు-ఇక్ష్వాకువుల పరంపర ప్రకృతనిమిత్తమాత్రమగు భగవదంశమైన అర్జునాత్మకమే తప్ప వేరుకాదు అని చెప్పవలెను. ఆ యా జన్మలలో భగవంతునినుండి యోగసారమును గ్రహించుచు, కార్యాంతమున మరచి పోవుచు, ప్రస్తుతము అర్జునరూపియైన నిమిత్తాంశము మరల భగవదుపదేశకాంక్షియై మోహము బొందిన విధమున భాసించుచున్నది.

"ధర్మోద్ధరణము చేయుచుండగా ఆనుషంగికముగ భూభారహరణము జరుగుచున్నది. కనుక యుద్ధము చేయుమని అర్జునునకు ఉపదేశించుట కూడ ప్రధానబోధ కాదు-" అని చెప్పువారి వాదము సరి కాదు. ఎందు కనగా భూమి గోరూపమును ధరించి తానీ భారమును మోయలేకున్నట్లు చెప్పగా భూభారహరణమునకు అవతార మెత్తినాడు భగవంతుడు భూమికి బరువు ఎక్కువమంది జనులుండుట వలన కానే కాదు. అందరు అధర్మపరులైనప్పుడే బరువగును. ఇందులో ఏ ఒక్కడు ధర్మపరుడైనను భూమాత బరువుగా భావింపనే భావింపదు. ఏ ఒక్కడు ధర్మపరుడుగా కనబడనందున వీరందరిని నశింపజేయుటకే భూమి భగవంతుని ప్రార్థించినది. తదర్థమే భగవంతుని యవతారము. అహంకార మమకార విశిష్టమైనట్టి ధర్మ మాచరించుచున్నా మనుకొనుచున్నట్టివారు, ధర్మ మనేకరీతులుగా వ్యాఖ్యానించి అధర్మమునే ధర్మముగా వ్యాఖ్యానించుచున్నట్టివారును సకలజనులు నశింపవలసినదే. అందుకే సమస్తవీరపురుషవినాశకరమైన యుద్ధము సంభవించినది. తన్నిర్వహణార్థము భగవంతుడు పూనుకొనినాడు. అధర్మప్రవర్తకులైనవారివినాశము జరిగినచో స్వతఃప్రకాశమానమైన ధర్మము మబ్బులు తొలగిన నభోమణి వలె తేజరిల్లును. ధర్మసంస్థాపనము అనెడి భగవదవతారప్రయోజనము సుసంపన్న మగును.

అధర్మపరులను నాశనము చేయుట కర్తవ్యము.

అందుచేత ధర్మసంస్థాపనము గాదు ఇప్పుడు చేయవలసినది. ధర్మహానికి కారణభూతులైన అధర్మప్రవర్తకులను తొలగించుటయే ప్రస్తుతకర్తవ్యము. అది

క్షత్రియోచితమైన యుద్ధమునందు స్వాంశభూతుడగు నరుని ద్వారమున చేయింప నెంచెను. భగవంతుడు అనగా జ్ఞానస్వరూపుడే. కనుక భగవంతుడు మరువలేదు.

"పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్ ।
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే ।"

ఈ శ్లోకమును ఇట్లు వ్యాఖ్యానింపవలెను:—ధర్మసంస్థాపనాప్రయోజనము సిద్ధించుటకే దుష్కృతవినాశము సాధుపరిత్రాణము భగవత్కృత్యములు. దుష్కృతవినాశ, సాధు పరిత్రాణములు ప్రధానప్రయోజనములు. ఇది జరిగిన మరుగున పడిన ధర్మము ప్రకాశించును. కావున యుద్ధమే ముఖ్య కర్తవ్యము. అధర్మముల నాశ్రయించినవారిని మత్తిల్లజేసిన భీష్మాదులతో దుర్యోధనాదులవినాశము, సాధువులగు పాండవుల పరిత్రాణము చేయుటకు యుద్ధకర్మ ప్రధానము.

"మమ ప్రాణా హి పాండవాః" కావున పాండవపరిత్రాణము ఆత్మపరిత్రాణమే యగును. "నాత్మాన మవసాదయేత్" అవి భగవంతుడు ఆచరణ పూర్వకముగా ఉపదేశించెను.

"అపరం భవతో జన్మ పరం జన్మ వివస్వతః ।
కథ మేత ద్విజానీయాం త్వ మాదౌ ప్రోక్తవా నితి ॥ (గీ. 4-4)

అను అర్జునప్రశ్నమునకు—

"బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున ।
తా న్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థ పరంతప ॥" (గీ-4-5)

అని భగవంతుడు చెప్పిన సమాధానము అర్జునునికి కృష్ణునికి జరిగిన జన్మ పరంపరలను గూర్చికాక, ఈసృష్టిస్థితిప్రళయముల యొక్క స్వరూపమును చెప్పుట యనియే తాత్పర్యముగ గ్రహింపవలయును.

అయితే ధర్మమునకు ఏ కొద్ది యాధారముగనో ఉన్న ఈ సకల వీరమహా పురుషులను నాశన మొనరించినచో ఆ కొద్దిపాటి ధర్మము ఉండదు కదా! అని ప్రశ్నింపజనను. ఈ విధమైన ప్రశ్న అల్పజ్ఞులకు కలుగునదే. ధర్మస్వరూపుడైన శ్రీకృష్ణుడుండగ ధర్మ మెక్కడికి పోవును. "ఈ భూతప్రపంచము నంతను కల్పాదియందు సృజించుచున్నాను. కల్పక్షయము కాగానే సంహరించుచున్నాను." అని చెప్పిన భగవంతుని వాక్యమునందు గురి ఉన్నచో భగవద్విలాసములో ఇది అణుమాత్రనిర్వహణమే అని వ్యక్తమగును. అందువలన ప్రకృతము ఎక్కడను

ధర్మమునకు తావు లేదు. అధర్మమునకే సంపూర్ణమగు నెలవై వీరపురుషుల మని విఱ్ఱవీగుచు ధర్మపరుల మని డబ్బాలు వాయించుకొనుచున్నవారందరిని కడ తేర్చుటయే భగవంతుని యవతారప్రయోజనము.

అర్జునునకు విషాదము అప్పటికప్పుడే కల్గినది కాదు.

ఆసలు అర్జునునకు విషాదము ఇప్పటి కిప్పుడే పుట్టినదా! పూర్వము నుండియే అతని మనస్సులో దాగియున్నదై అవకాశము వచ్చినప్పుడు ప్రబుద్ధమైనదా! అని కొంత యోచింపవలయును. ఏదియును హఠాత్తుగా ఆవిర్భవింపదు. దానివెనుక ఎంతో గ్రంథము జరుగును అట్లే అర్జునుని వైరాగ్యస్థితికి స్వజన హత్యలో పాపానుదర్శనమునకు వెనుక ఎంతో కారణ మున్నది.

"కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః ।
పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసమ్మూఢచేతాః ॥"

అనుచోట పూర్వరంగము గోచరించును. "ధర్మసమ్మూఢచేతాః" అని అను కొనును. ధర్మమునందు అర్జునునికి మూఢచేతస్త్వము గాక సమ్మూఢచేతస్త్వము ఎందు కేర్పడవలయును. అని అలోచించినచో ఇదియును ఇప్పటి కిప్పుడు కలిగినది కాదు. అనగా ఈ యుద్ధమునందు వచ్చి నిలచుటకు ముందే అర్జునునిలో ధర్మసమ్మూఢచేతస్త్వము, త దాధారముగ కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావముకలిగిన వని మన మూహింపనగును.

అథ వ్యవస్థితాన్దృష్ట్వా ధార్తరాష్ట్రా న్కపిధ్వజః ।
ప్రవృత్తే శస్త్రసంపాతే ధను రుద్యమ్య పాండవః ॥ (గీత-1-20)
హృషీకేశం తదా వాక్యం ఇద మాహ మహీపతే ।
సేనయో రుభయో ర్మధ్యే రథం స్థాపయ మే ఽచ్యుత ॥ (గీ-1-21)
యావ దేతా న్నిరీక్షేఽ హం యోద్ధుకామా నవస్థితాన్ ॥
కై ర్మయా సహ యోద్ధవ్య మస్మిన్ రణసముద్యమే ॥ (గీ-1-22)
యోత్స్యమానా నవేక్షేహం య ఏతేఽ త్ర సమాగతాః ।
ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధే ర్యుద్ధే ప్రియచికీర్షవః ॥ (గీ-1-23)

ఈ వాక్యములకు అందరును వాచ్యార్థమునే గ్రహించుచున్నారు. కాని భావార్థమును గ్రహించుట లేదు. ఈ వాక్యములను పర్యాలోచింపగా అర్జునుడు యుద్ధోత్సాహము కలవాడుగా పైకి అగపడుచున్నను యుద్ధోన్ముఖుడుగా లేడని తోచును.

శస్త్రసంపాతము ప్రవృత్తము కాగా ధను వెత్తి హృషీకేశునితో "రెండు సేనల మధ్యనా రథము నిలుపుము. వచ్చిన వారందరిని చూడ గలుగు చోటు ఏదో అక్కడ నా రథ ముంచుము" అన్నాడు. ఇచ్చట యావత్ శబ్దము నందు ఒక స్వారస్యము గలదు. మన మెంత కాలము ఇరుసేనల నడుమ ఉండ వలసి వచ్చునో అంతదనుక ఉండుటకు వీలగునట్లును, అందరిని వీక్షించుటకు వీలగు నట్లును, ఒక ప్రదేశమున ఉంచుము అని వ్యాఖ్యానించినచో అర్జునుని మనస్సులో యుద్ధభూమికి వచ్చుటకు ముందు అనేక సంశయములు ఘూర్ణమానము లగుచున్న వనియు, వాని నివృత్తి చేసుకొనుటకే అతడు సర్వసంశయచ్ఛేత్త యగు కృష్ణుని రథస్థాపనవ్యాజమున అడిగె ననియు, తెలిసికొనవలయును. కృష్ణుడును అర్జునుని మనోగతమును అవగాహన చేసికొనినవాడై భీష్మద్రోణుల ఎదుట రథమును ఉంచెను వారే కదా ఇరువాగుల యుక్తతరులు. ఎవరితో తాను యుద్ధము చేయ వలయునో చూడవలయును. తనతో యుద్ధము చేయుటకు యోగ్యత కలిగినవారు ఎవరును లేరనే యిందు తాత్పర్యము. ఎందువలన అనగా: ఇంతకు ముందే ఈ యోధు లందరు ఎప్పుడో,ఒకప్పుడు తన ఎదుట పడి ఓడి పలాయనము చిత్తగించిన వారే ఇంక నిలిచి యుద్ధము చేయదగినవారు ఇద్దరే ఇద్దరు.

ఒకడు భీష్ముడు; రెండవవాడు ద్రోణుడు. ప్రస్తుతయుద్ధములో ప్రధాన లక్ష్యము వీరు కాదు గదా! కనుక వీరితో యుద్ధము చేయు ప్రసక్తే లేదు. యుద్ధము దుర్యోధనుని తోనే చేయవలె దుర్యోధను డొక్కడేనా? తక్కిన వారం దరును ఏమైనారని ప్రశ్న కలుగకుండుటకై "ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః" అని ఏకవచనము. దుశ్శాసనాదులు కూడ ఈతని దృష్టికి ఆనలేదు. ఒక్క దుర్యోధ నుడే మనసులో మెదిలినాడు వానికి ఈ వచ్చిన వారందరును హితైషులు కారు. ప్రియచికీర్షులు ప్రియము హితము అని రెండు గలవు. ప్రియ మనగా తాత్కాలికానందము. హిత మనగా శాశ్వతానందము. వీరు శాశ్వతానందము నిచ్చు వారు కారు. నశ్వరమైన తాత్కాలికమైన ప్రియమును చేకూర్చువారు దుర్యోధ నుని దుష్బుద్ధి కారణముగ కొందరు వచ్చిరి. కొందరు దుష్టబుద్ధి యగు దుర్యోధనుని దృష్టిలో పెట్టుకొని రాలేదు. ధృతరాష్ట్రుని పుత్రుడని వారు వచ్చిరి.

దుర్బుద్ధి - ధార్తరాష్ట్రుడు.

దుర్యోధనుని పేర్కొనుచు అర్జునుడు ధార్తరాష్ట్రు డనిచెప్పి ఆతనికి విశే షణముగా దుర్బుద్ధి యని విశేషణ మిచ్చెను. ఇచ్చట పెద్దలు;- జ్ఞానమున శిశువుల్లు,

ప్రతిభలో అల్పులు, సమయసందర్భములను గుర్తించుటలో మందప్రజ్ఞులు అ విమర్శకులు ఇట్లనుచున్నారు. దుర్యోధనునిలో ధృతరాష్ట్రుని అంధత్వము ప్ర శించినది. కనుక ధార్తరాష్ట్రశబ్దముచే వీడును గ్రుడ్డివాడే. అయితే దుర్యోధనుడు ఘున్న కబోది అని చెప్పి అంతటితో ఆగక దుర్బుద్ధి యని విశేషణముగూడ వా నాడు. కనుక దుర్యోధనుడు ధృతరాష్ట్రజనితు డగుటవలన అతని గ్రుడ్డితనమ దుర్యోధనునిలో వచ్చిన దనియు, అతనిలోని దుర్బుద్ధికూడ ఈతనిలో వచ్చిన ద యును అజ్ఞానవిలసితము లగు వ్యాఖ్యలు వెలయించుచున్నారు. తత్త్వ మిది కాదు అర్జునుడు దుర్యోధనుని, తదనుజులను నామ ముచ్చరించి పేర్కొనక "ధా రాష్ట్రస్య" "ధార్తరాష్ట్రాన్" "ధార్తరాష్ట్రాః" అనిపేర్కొనుట అర్జునుని దృష్టిలో భావ వేమో సహృదయులు గమనింపదగియున్నది. పుణ్యనామసంకీర్తనము పుణ్యము, పాపనామసంకీర్తనమువలన పాపము సంభవించును. అన్న పరమార్థమ తెలిసిన అర్జునుడు దుర్యోధనుని పేరు ఉచ్చరింపలేదు. తప్పనిసరిగా గ్రహింపవలసి వచ్చినది కనుక ధృతరాష్ట్రస్మరణపూర్వకముగా వానిని పేర్కొనుచున్నాడు. అందుకే "ధార్తరాష్ట్రస్య" అని పేర్కొనుట యుక్తముగా నున్నది. ఎందుల కిట్లు అర్జునుడు దుర్యోధనుని,దుర్యోధనాదులను పేర్కొనలేదు? అనగా అర్జునునకు దుర్యోధనునిపై గల పగ అంతటిది.

కృష్ణునితో యుద్ధసందర్భమున మొదటిసారిగా చెప్పుచుండుటవలన అర్జును నకే గాక, కృష్ణునకును దుర్యోధనునియందే విరోధభావము మెండుగా నున్న దనియు తెలియుచున్నది.

అర్జునునకును, కృష్ణునకును దుర్యోధనునిపైగల విరోధభావము
భారతములో స్పష్టముగ వివరింపబడినది.

ఆత్త క్రోధవిషం పార్థ! విముంచ చిరసంభృతమ్ ।
ఏష మూల మనర్థానాం పాండవానాం మహారథః ॥ (ద్రో. 102-5)
సోఽయం ప్రాప్త స్త వాక్షేపే పశ్య సాఫల్య మాత్మనః ।
కథం హి రాజా రాజ్యార్థీ త్వయా గచ్ఛేత సంయుగమ్ ॥ 6
దిష్ట్యా త్విదానీం సంప్రాప్త ఏష తే బాణగోచరమ్ ।
యథాయం జీవితం జహ్యాత్ తథా కురు ధనంజయ ॥ 7
ఐశ్వర్యమదసమ్మూఢో నైష దుఃఖ ముపేయివాన్ ।
న చ తే సంయుగే వీర్యం జానాతి పురుషర్షభ ॥ 8

త్వాం హి లోకా స్త్రియః పార్థ! ససురాసురమానుషాః ।
నోత్సహంతే రణే జేతుం కిము తైక స్సుయోధనః ॥ 9

దుర్యోధనుడు ద్రోణునివలన కవచధారణవిద్యను గ్రహించి, కవచధారియై అర్జునునితో తలపడెను. ఆసమయమున నిరంతరపాండవద్వేషి యగు అతనిని చంపినచో ఆత్మసాఫల్యము గలుగు నని కృష్ణుడు పార్థునితో చెప్పెను. "చిర సంభృత మగు క్రోధవిషమును, మీకు కలిగిన సర్వానర్థములకు మూల మైన దుర్యోధనునిపై విడువుము.

తతః ప్రాయాత్ త్వరన్ పార్థో దీర్ఘకాలం సుసంవృతమ్ ।
ముంచన్ క్రోధవిషం తీక్ష్ణం ప్రస్థరాధిపతిం ప్రతి ॥ (శ. 28-43)

శల్యపతనానంతరము కృష్ణ డర్జునునితో ని ట్లనెను—"నీశత్రువు లందరు నించుమించు నిహతు లైనారు. దుర్యోధనుని విడచిన కృతవర్మకృపాశ్వత్థామలు ముగ్గురు మహారథులు మాత్రమే మిగిలిరి. దుర్యోధనుడు రాజమధ్యమున నిలచి యున్నాడు. వీనిని చంపినచో కృతకృత్యుడ వగుదువు. కావున సుయోధనుని చంపుము.

దుర్యోధన మభిత్యజ్య త్రయ ఏవ వ్యవస్థితాః ।
కృప శ్చ కృతవర్మా చ ద్రౌణి శ్చైవ మహారథః ॥ (శ. 28-5)
అసౌ దుర్యోధనః పార్థ! వాజిమధ్యే వ్యవస్థితః ।
ఛత్రేణ ధ్రియమాణేన ప్రేక్షమాణో ముహుర్ముహుః ॥ 7
ప్రతివ్యూహ్య బలం సర్వం రణమధ్యే వ్యవస్థితః ।
ఏనం హత్వా శితై ర్బాణైః కృతకృత్యో భవిష్యసి ॥ 8
గజానీకం హతం దృష్ట్వా త్వాం చ ప్రాప్త మరిందమమ్ ।
యావ న్న విద్రవం త్యేతే తావ జ్జహి సుయోధనమ్ ॥ 9

దుర్యోధనుని చూచినంతనే కృష్ణార్జునులకు క్రోధవిషము పెల్లుబుకు చున్నది. అని దీనివలన తెలియును. కృష్ణు డిట్లు చెప్పగ "ధృతరాష్ట్రసుతు లందరు భీమనిహతులైరి. భీష్ముడు, ద్రోణుడు, కర్ణుడు, మద్రపతి, జయద్రథుడు కూడ నిహతులైరి. అశ్వత్థామ, కృపుడు, త్రిగర్తాధిపతి, ఉలూకుడు, శకుని, కృతవర్మ వీరు మాత్రమే మిగిలిరి" అని అర్జును డనును.

ఏత ద్బల మభూత్ శేషం ధార్తరాష్ట్రస్య మాధవ!
మోక్షో న నూనం కాలా త్తు విద్యతే భువి కస్యచిత్ ॥ (శ. 28-18)

అపనేష్యామి గాంధారం ఘాతయిత్వా శితైః శరైః ।
నికృత్యా వై దురాచారో యాని రత్నాని సౌబలః ॥ 22
సభాయా మాహర ద్ద్యూతే పున స్తా నాహరా మ్యహమ్ ।
అద్య తా అపి వేత్స్యంతి సర్వా నాగపురస్త్రియః ॥ 23
శ్రుత్వా పతీం శ్చ పుత్రాంశ్చ పాండవై ర్నిహతా న్మృధే ।
సమాప్త మద్య వై కర్మ సర్వం కృష్ణ భవిష్యతి ॥ 24
అద్య దుర్యోధనో దీప్తాం శ్రియం ప్రాణాం శ్చ మోక్ష్యతి । 25

అర్జును డిట్లు చెప్పగ కృష్ణుడు దుర్యోధనబలమువైపు రథము తోలెను. భీమార్జునసహదేవులు ముప్వురు దుర్యోధనుని చంపుటకు వెడలిరి. మధ్యలో సౌబలు డడ్డుపడెను. అర్జునుడు త్రిగర్తుల మీదకు పోయి సత్యకర్మను చంపెను. సుశర్మతో యుద్ధము చేసెను ప్రస్థరాధిపతిపైకి పోయెను.

అ ప్రస్థరాధిపతిపై దీర్ఘకాలసుసంవృత మగు తీక్ష్ణ మగు క్రోధవిషమును విడచెను.

ప్రకరణమును బట్టి కృష్ణార్జునుల సంభాషణవిషయము, అర్జునుడు భీమ సహదేవులతో కలసి యుద్ధము చేయబోవుట, సుయోధనుని దృష్టియందుంచుకొనియే జరిగినది. కాని మధ్యలో సౌబలు డడ్డుపడుటవలన అర్జునుడు త్రిగర్తులమీదకు పోవ లసివచ్చెను. దీర్ఘకాలసుసంవృతమును, దీక్ష్ణమును అగు క్రోధవిషమును దుర్యోధ నునిపై విడచుటయే అర్జునుని ఆశయము. అందువలననే 'ముంచన్' అని శతృ ప్రత్యయము నుపయోగించెను. నిజమునకు దుర్యోధనునిమీద వదలబోవు నీ క్రోధవిషము సత్యకర్మాదులమీదకు మళ్ళినది.

ఇంతకు చెప్పవచ్చిన దేమనగ కృష్ణార్జును లిర్వురును ప్రతిపక్షములోని వీరు లందరికంటె దుర్యోధనుని యందే క్రోధదీప్తులుగ నున్నా రనియు, అతని గాంచినంతనే ఆ క్రోధము విషమై వెలువడుచుండెననియు గ్రహింపవలయును.

సైంధవవధానంతరము కృపాశ్వత్థామలు అర్జును నెదుర్కొనిరి. వారిరు వురిచే పీడితుడైన నడుడు పరమార్తిని పొందియు గురువు-గురుపుత్రుడును వధింప తగినవారు కారు అని మృదువుగనే బాణములను ప్రయోగించెను.

అజిఘాంసు ర్గురుం సంఖ్యే గురో స్తనయ మేవ చ ।
చకా రాత్రార్యకం తత్ర కుంతీపుత్రో ధనంజయః ॥ (ద్రో. 148-9)
అస్త్రై రస్త్రాణి సంవార్య ద్రౌణే శ్శారద్వతస్య చ ।
మందవేగా నిషూం స్తాభ్యా మజిఘాంసు రవాసృజత్ । (ద్రో. 147-7)

అథ శారద్వతో రాజ న్కౌంతేయశరపీడితః ।
అవాసీద ద్రథోపస్థే మూర్ఛా మభిజగామ హ ॥ (ద్రో. 147-9)
దృష్ట్వా శారద్వతం పార్థో మూర్ఛితం శరపీడితమ్ ।
రథ ఏవ మహేష్వాసః కృపణం పర్యదేవయత్ ॥ (ద్రో. 147-12)
అశ్రుపూర్ణముఖో దీనో వచనం చేద మబ్రవీత్ ।
పశ్య న్నిమం మహాప్రాజ్ఞం క్షత్తా రాజాన ముక్తవాన్ ॥ (ద్రో. 147-13)
కులాంతకరణే పాపే జాతమాత్రే సుయోధనే ।
నీయతాం పరలోకాయ సా ధ్వయం కులపాంసనః ॥ (ద్రో. 147-14)
అస్మా ద్ధి కురుముఖ్యానాం మహ దుత్పత్స్యతే భయమ్ ।
త దిదం సమనుప్రాప్తం వచనం సత్యవాదినః ॥ (ద్రో. 147-15)
శతక్రృతే హ్యాద్య పశ్యామి శరతల్పగతం గురుమ్ ।
ధి గస్తు క్షాత్ర మాచారం ధి గస్తు బలపౌరుషం ॥ (ద్రో. 147-16)

ఇక్కడ గమనింపదగు భావము : దుర్యోధనుని చంపి యుండినచో ఈఅనర్థము రాదుకదా ? విదురుడుదుర్యోధనుడుజన్మించినతక్షణమే, "దుర్యోధనునిచంపు" మని ధృతరాష్ట్రునితో అనును. అట్లు జన్మింపగనే చంపి యుండవలసినది. అన్నభావమే అర్జునుని వచనములో కన్పట్టుచున్నది. దుర్యోధనునిమీద అర్జునునకు ఎంత పగ ఉన్నదో కదా! అర్జునుడు, 'ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః' అని అనుటకూడ తనకు ఆతనియందే శత్రుత్వము కల దని తక్కినవారియందు లే దని చెప్పుటకు ఉద్దేశించినది. ఇది ఒక్కటేకాక మొత్తము ప్రసంగ మంతయు ఈవిషయమునే వెల్లడించు నని స్పష్టము. ఆ ఒక్క దుర్యోధనునికొరకు ఇంతమందిని చంపవలయునా అని అర్జునుడు విషాదమును ప్రకటించెను.

దుర్యోధనునియందు పగ భీమునికి గలదు. అని ప్రసిద్ధి. కాని భారతము ఆద్యంతములు వరుసక్రమములో చూచినప్పుడు దుర్యోధనునియందు భీముని కున్న పగకన్న అర్జునునకు కృష్ణునకుగల పగ పెద్దది. అర్జునునకు దుర్యోధనునియెడ గల వైరము అధిక మనుటకు ఎన్నో ఉదాహరణములు అనేకఘట్టములలో ఈభారతమున వాచ్యవ్యంగములుగా మహర్షివ్యాసునిచే నిరూపింపబడినవి.

అంధకా యాదవా భోజా స్సమేతాః కంస మత్యజన్ ।
నియోగా త్తు హతే తస్మి న్కృష్ణే నామిత్రఘాతినా ॥ (స. 61-8)
ఏవం తే జ్ఞాతయ స్సర్వే మోదమానా శ్శతం సమాః ।
త్వన్నియుక్త స్సవ్యసాచీ నిగృహ్ణాతు సుయోధనమ్ ॥ (స 61-9)

నిగ్రహో దస్య పాపస్య మోదంతాం కురవ స్సుఖమ్ ।
కాకే నేమాం శ్చిత్రబర్హా న్ శార్దూలాన్ క్రోష్టుకేన చ ॥ (స. 61-10)
క్రీణీష్వ పాండవా న్రాజ న్మా మజ్జీ శ్శోకసాగరే ।
త్యజే త్కులార్థే పురుషం గ్రామ స్యార్థే కులం త్యజేత్ ॥ (స. 61-11)
గ్రామం జనపద స్యార్థే హ్యాత్మార్థే పృథివీం త్యజేత్ ।
సర్వజ్ఞ స్సర్వభావజ్ఞ స్సర్వశత్రుభయంకరః । (స. 61-11)
ఇతి స్మ భాషతే కావ్యో జంభత్యాగే మహాఽసురాన్ ॥ (స. 61-12)

ఇందు కంసుని చంపిన కృష్ణుని అర్జునునకు ఉపమాన మగునట్లు చెప్పుట వలన కంసునియట్టివాడే దుర్యోధను డని తెలియుచున్నందున దుర్యోధనునిమీద పగ కృష్ణునకును కల దని సూచింపబడుచున్నది ఘోర మగు ద్యూతము ప్రవర్తిల్లుచుండ పాండవుల సర్వస్వము ఈద్యూతమున అపహరింపబడుచుండుటచూచి "సర్వసంశయనిర్మోక్త" (స. 61-1) అగు విదురుడు మహారాజు అగు ధృతరాష్ట్రునితో "దుర్యోధనుడు కులఘ్నుడు; దుర్యోధనునిరూపములో నీయింట నివసించుచున్న గోమాయువును నీవు తెలసికొనకున్నావు. అంధక యాదవ భోజులు కలసి కంసుని త్యజించి వానిని చంపుటకు కృష్ణుని నియోగించిరి అట్లే నీవు కూడ సుయోధన నిగ్రహార్థము సవ్యసాచి ని నియోగింపుము. కంసుని కృష్ణుడు చంపగా సుఖశాంతు లున్నట్లే, అర్జునునిచే దుర్యోధనుడు నిగ్రహింపబడగా కురువు లందరు సుఖముగా నుందురు. ఇట భీముడున్నాడు దుర్యోధనుని వధార్థము విదురుడు భీముని నియోగింపుమని ధృతరాష్ట్రునికి చెప్పక అర్జునుని నియోగింపుమనుటలో నర్థమేమి? అర్జునునికి సామ్యముగా కృష్ణుని చెప్పుటేమి? దుర్యోధనునికి సామ్యముగా కంసుని చెప్పుటేమి?

అసంఖ్యేయా గుణాః పార్థే తద్విశిష్టో జనార్దనః । (ఉ. 95-48)
నరనారాయణౌ యౌ తౌ తా వే వార్జునకేశవౌ ।
విజానీహి మహారాజ ప్రవరౌ పురుషోత్తమౌ ॥ (ఉ. 95-49)

"అ తోస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః" అని గీతలో చెప్పిన పురుషోత్తములే నరనారాయణులుగా అవతరించె నని వారే కృష్ణార్జునులుగా యుద్ధసమయమున జన్మించిన పురుషోత్తములుగా చెప్పుటచే దుర్యోధనునియందు కృష్ణునకు గల పగ అర్జునునకును గలదు. గనుకనే విదురుడు అర్జునునిచేత దుర్యోధనుని చంపింపు మని ద్యూతకాలమున చెప్పుటకు కారణమైనది.

అర్జునం కేశవ। బ్రూయా స్త్వయి జాతే స్మ సూతకే ।
ఉపోపవిష్టా నారీభి రాశ్రమే పరివారితా ॥ (ఉ. 136-1)
అ థాంతరిక్షే వా గాసీ ద్దివ్యరూపా మనోరమా ।
సహస్రాక్షసమః కున్తి భవిష్య త్యేష తే సుతః ॥ (ఉ. 136-2)
ఏష జేష్యతి సంగ్రామే కురూ న్సర్వా న్సమాగతాన్ ।
భీమసేనద్వితీయ శ్చ లోక ము ద్వర్త యిష్యతి ॥ (ఉ. 136-3)
పుత్ర స్తే పృథివీజేతా యశ శ్చాస్య దివం స్పృశేత్ ।
హత్వా కురూం శ్చ సంగ్రామే వాసుదేవసహాయవాన్ ॥ (ఉ. 136-4)
పిత్ర్య మంశం ప్రణష్టం చ పున ర ప్యుద్ధరిష్యతి ।
భ్రాతృభి స్సహిత శ్శ్రీమాం స్త్రీ న్మేధా నాహరిష్యతి ॥ (ఉ 136-5)
స సత్యసంధో భీభత్సు స్సవ్యసాచీ యథాచ్యుతః ।
తథా త్వ మేవ జానాసి బలవంతం దురాసదం ॥ (ఉ. 136-6)
తథా త దస్తు దాశార్హ। యథా వా గభ్యభాషత ।
ధర్మ శ్చే దస్తి వార్ష్ణేయ। తథా సత్యం భవిష్యతి ॥ (ఉ. 136-7)
త్వం చాపి తత్తథా కృష్ణ। సర్వం సంపాదయిష్యసి ।
నాహం త దభ్యసూయామి యథా వా గభ్యభాషత ॥ (ఉ. 136-8)
నమో ధర్మాయ మహతే ధర్మో ధారయతే ప్రజాః ।
ఏత ద్ధనంజయో వాచ్యో నిత్యోద్యుక్తో వృకోదరః ॥ (ఉ. 136-9)

ఈ కుంతీవచనములు ఎన్ని విషయరత్నములనో మెరుగుతో వెలుగుతో వెలువరించును. భీమసేనద్వితీయుడు "వాసుదేవసహాయవాన్" అగు అర్జునుడు కురువులను నాశనము చేయును. అని ఆకాశవాణి అర్జునుడు పుట్టగా పలికినదట। సత్యసంధు డగునట్లు అర్జునుని కృష్ణుడు తీర్చిదిద్దవలె నని కుంతి చెప్పుచున్నది. అనగా అర్జునునికన్న కృష్ణునకే కురువంశనాశములో కర్తృత్వ మిచ్చుచున్నది. కనుక కృష్ణార్జునులిరువురూ కురువంశనాశనకారకులే యనియు, అందు ముఖ్యముగా దుర్యోధనుడు వీరల క్రోధమునకు ఆశ్రయ మయినా డనియు తెలియుచున్నది. కౌరవసభనుండి దుర్యోధనుడు క్రుద్ధుడై సానుగుడై వెడలిపోవును. అపుడు కృష్ణుడు ఇట్లు అనును।-

ప్రత్యక్ష మేత ద్భవతా య ద్వక్ష్యామి హితం వచః ।
భవతా మానుకూల్యేన యది రోచేత భారతాః ॥ (స. 27-36)

భోజరాజస్య వృద్ధస్య దురాచారో హ్యనాత్మవాన్ ।
జీవతః పితు రైశ్వర్యం హృత్వా మృత్యువశంగతః ॥ (స. 2-37)
ఉగ్రసేనసుతః కంసః పరిత్యక్త స్స్వబాంధవైః ।
జ్ఞాతీనాం హితకామేన మయా శప్తో మహామృథే ॥ (స 27-38)
ఆహుకః పున రస్మాభిః జ్ఞాతిభి శ్చాపి సత్కృతః ।
ఉగ్రసేనకృతో రాజా భోజరాజ్యస్య వర్ధనః ॥ (స. 27-39)
కంస మేకం పరిత్యజ్య కులార్థే సర్వయాదవాః ।
సంభూయ సుఖ మేధంతే భారతాంధకవృష్ణయః ॥ (స. 27-40)
త్యజే త్కులార్థే పురుషం గ్రామ స్యార్థే కులంత్యజేత్ ।
గ్రామంజనపదస్యార్థే హ్యాత్మార్థే పృథివీం త్యజేత్ ॥ (స. 27-49)
రాజన్ దుర్యోధనం బద్ధ్వా తత స్సంశామ్య పాండవైః ।
తత్కృతే న వినశ్యేయుః క్షత్రియాః క్షత్రియర్షభ ॥ (స. 2'-50)

విదురుడు సభాపర్వమునందు చెప్పిన వచనములతో ఈ కృష్ణవచనములు సరి తూచి చూచినచో విదురుని భావమే కృష్ణునిదైనట్లు తోచుచున్నది విదురుడు అర్జునునిచే దుర్యోధనుని నిగ్రహింపుమని చెప్పినాడు. కృష్ణుడు దుర్యోధన నిగ్రహమున కర్తను పేర్కొనలేదు. అర్జునుడే కర్త యని ఫలితార్థము. ఆసందర్భమంతయు చూచిన తెలియును. కృష్ణు డీమాటలు చెప్పినతరువాత ధృతరాష్ట్రుడు సర్వధర్మజ్ఞు డగు విదురుని పిలచి ఇట్లు అనును;-

గచ్ఛ తాత! మహాప్రాజ్ఞాం గాంధారీం దీర్ఘదర్శినీమ్ ।
ఆన యేహ తయాసార్థ మనునేష్యామి దుర్మతిమ్ ॥ (స. 128-2)
యది సాపి దురాత్మానం శమయే ద్దుష్టచేతసమ్ ।
అపి కృష్ణస్య సుహృద స్తిష్ఠేమ వచనే వయమ్ ॥ (స. 128-3)
అపి లోభాభిభూతస్య పంథాన మనుదర్శయేత్ ।
దుర్బుద్ధే ర్దుస్సహాయస్య శమార్థం బ్రువతీ వచః ॥ (స. 128-4)
అపి నో వ్యసనం ఘోరం దుర్యోధన। కృతం మహత్ ॥
శమయే చ్చిరరాత్రాయ యోగక్షేమవ దవ్యయమ్ ॥ (స. 128-5)

ఈవాక్యములు పరిశీలించినపుడు కృష్ణుని సుహృత్తునిగా పేర్కొన్న ధృతరాష్ట్రుని అర్జునుడు నిందించి ఆతని పుత్రుడు దుర్యోధనుడు తండ్రివలె దుష్టుడే అని నిందింపనెంచియే "ధార్తరాష్ట్రస్యదుర్బుద్ధేః" అని అర్జునునిమాటకు వ్యాఖ్యా

నము చేయుట ధార్తరాష్ట్రునియందు దుర్బుద్ధిని అర్జునుడు పేర్కొనెను. అన్న దానికన్న ఈవ్యాఖ్యాతలు దుర్బుద్ధులని చెప్పుట తప్పేమి? ఒప్పే అగును. భీష్ముడు అర్జునునితో యుద్ధము చేయుచున్నాడు. అతని అస్త్రలాఘవమును ఇట్లు పొగడు చున్నాడు

సాధు పార్థ మహాబాహో : సాధు భో పాండునందన । (భీ. 59-57)
త్వ య్యే వైత ద్యుక్తరూపం మహత్కర్మ ధనంజయ ।
ప్రీతోస్మి సుదృఢం పుత్ర కురు యుద్ధం మయా సహ ॥ (భీ. 59-58)

ఇట్లు ప్రశంసించి భీష్ముడు విజృంభించెను. కాని అర్జునుడు మృదుయుద్ధము చేయుచుండెను. భీష్ముని యుద్ధమునకు "యౌధిష్ఠిరబలము ఒక్కరోజులోనే అంత మగు నని అర్జునుడు భీష్మగౌరవముచే కర్తవ్యమెరుంగ కున్నా డని తాను పూను కొననిగాని ఫలితముదక్కదు." అని కృష్ణుడు భావించి భీష్మునిమీదికి బోయెను. అట్లువచ్చుచున్న చక్రధారిని చూచి శాంతను వుడి ట్లనుచున్నాడు.

ఏ హ్యే హి దేవేశ! జగన్నివాస! నమోఽస్తు తే శార్ఙ్గగదాసిపాణే ॥
(భీ. 59-97)
ప్రసహ్య మాం పాతయ లోకనాథ రథో త్తమా ద్భూతశరణ్య! సంఖ్యే ।
త్వయా హత స్యేహ మ మాద్య కృష్ణ శ్రేయః పరస్మి న్నిహ చైవ లోకే॥
(భీ. 59-98)

సంభావితో స్మ్యంధకవృష్ణినాథ! లోకై స్త్రిభి శ్చ ప్రథితప్రభావః ।
శ్రుత్వా వాచ శ్శాంతనవస్య కృష్ణో వేగేన ధావంత మథాఽభ్యువాచ ॥(భీ59-99)

ఈ శాంతనవుని వాక్యములు విని కృష్ణు డిట్లు అనుచున్నాడు. :-

త్వం మూల మ స్యేహ భువి క్షయస్య దుర్యోధనం చాద్య సముద్ధరిష్యసి ।
దుర్ద్యూతదేవీ నృపతి ర్నివార్యః సుమంత్రిణా ధర్మపథి స్థితేన ॥ (భీ. 59-100)
త్యాజ్యోథ వా కాలపరీతబుద్ధి ర్ధర్మాతిగో యః కులపాంసన స్స్యాత్ ।
భీష్మ స్త దాకర్ణ్య యదుప్రవీరం రాజా పరం దైవత మి త్యువాచ॥ (భీ59-101)

కృష్ణుడు భీష్ముని క్షయమునకు మూలముగా దుర్యోధనుని సముద్ధరించు వాడుగా నున్నా డని ఎత్తిపొడిచి ధర్మపథము నందున్న మంత్రి దుర్ద్యూతదేవి యగు రాజును నివారింపవలయును. లేక కులపాంసనుడు కాబోవు నట్టి విపరీతబుద్ధిని విడువ నైనను విడువవలయును. అని అనగా భీష్ముడు ఆకృష్ణవచనములు విని "రాజా పరం దైవతం" అనగా రాజు ఉత్తమ మైనదైవము అని చెప్పి, మరియు నిట్లనుచున్నాడు, భీష్ముని దృష్టిలో దుర్యోధనుడు రాజే అని భీష్మ డెప్పుడు, ఎన్నిఁ

సందర్భములలో ఎన్నినీతులు ఎన్నిబోధలు గరపినను దుర్యోధనునియందు రాజ బుద్ధిని చూపుచు ఆతడిని ధర్మానుసారముగ దైవ మనియే భావించెనని తెలియు చున్నది.

త్యక్త స్తు కంసో యదుభి ర్హితార్థే సంబోధ్యమానో న బుబోధ రాజా ।
క్లేశాయ దైవా ద్విపరీతబుద్ధిః శ్రోతా హితం యస్య న కశ్చిదస్తి ॥

(భీ. 58-102)

యదుపులచేత కంసుడు త్యజింపబడె నని నీచేత ప్రబోధింపబడియు, విప రీతబుద్ధి యగు రాజు వినలేదు అనెను. ఇచ్చట రాజశబ్దముచే ధృతరాష్ట్రుని చెప్ప బూనుట తగదు. దుర్యోధనునే చెప్పవలెను. ధృతరాష్ట్రునికూడ చెప్పినను తప్పు లేదు. కాని "దుర్ద్యూతదేవీ నృపతిః" అన్న కృష్ణవచనమువ న దుర్యోధనునే చెప్పకతప్పదు. మొత్తముమీద ఈ సందర్భములో కంసునివలె దుర్యోధనుడు త్యాజ్యు డని కృష్ణుడు కౌరవసభలో చెప్పినదానిని భీష్ముడు ఈ సందర్భమున ప్రసక్తమొనరించి చెప్పుచున్నా డనగ దుర్యోధనునికి కంససామ్యము అనేక సంద ర్భములలో స్వీకరింపబడుచున్న దనుట తథ్యము.

పరీక్షిత్తుని జీవింపచేయ కృష్ణు డిట్లు ప్రతిజ్ఞ చేయును :-

ప్రతిజజ్ఞే చ దాశార్హః తస్య జీవిత మచ్యుతః ।
అబ్రవీ చ్చ విశుద్ధాత్మా సర్వం విశ్రావయ న్జగత్ ॥ (అశ్వ. 69-17)
న బ్రవీ మ్యుత్తరే! మిథ్యా సత్య మేత ద్భవిష్యతి ।
ఏష సంజీవయా మ్యేనం పశ్యతాం సర్వదేహినాం ॥ (అశ్వ. 69-18)
నోక్తపూర్వం మయా మిథ్యా స్వైరే ష్వపి కదాచన ।
న చ యుద్ధా త్పరావృత్త స్తథా సంజీవతా మయా ॥ (అశ్వ. 69-19)
యథా మే దయితో ధర్మో బ్రాహ్మణా శ్చ విశేషతః ।
అభిమన్యో స్సుతో జాతో మృతో జీవ త్వయం తథా ॥ (అశ్వ 69-20)
యథాహం నాభిజానామి విజయేన కదాచన ।
విరోధం తేన సత్యేన మృతో జీవ త్వయం శిశుః ॥ (అశ్వ. 69-21)
యథా సత్యం చ ధర్మ శ్చ మయి నిత్యం ప్రతిష్ఠితౌ ।
తథా మృతః శిశు రయం జీవతా మభిమన్యుజః ॥ (అశ్వ. 69-22)
యథా కంస శ్చ కేశీ చ ధర్మేణ నిహతో మయా ।
తేన సత్యేన బాలోఽద్య పున స్సంజీవతా మయం ॥ (అశ్వ. 69-23)

ఇత్యుక్తో వాసుదేవేన స బాలో భరతర్షభ ।
శనైః శనైర్మహారాజ ప్రాస్పందత సచేతనః ॥ (అశ్వ. 69-24)

ఇందు ముఖ్యముగా "కంసుడు, కేశి ధర్మముగా నాచే చంపబడినచో ఈ బాలుడు బ్రతుకుగాక, అన్న ప్రతిజ్ఞానంతరము శిశువు బ్రతుకును. ఇదేమి? ఈ భారతయుద్ధమునందు పాండవులు ధర్మయుద్ధము చేసినచో శిశువు బ్రతుకునని గదా ప్రతిజ్ఞ చేయవలయును లేక నాచే ప్రేరితులై పాండవులు కౌరవులను చంపిరి. నాకారయితృత్వమునందు ధర్మము ఉన్నచో ఈ బాలుడు బ్రతుకునని యైనను చెప్పవలయును కంసప్రసక్తి తెచ్చుట యేల? ఆర్షవచనములలోని, మహాకవుల వాక్యములలోని సారము గ్రహింపవలె నన్న నిరంతరపరిశ్రమ, పూర్వాపరసందర్భములను పరిశీలించెడి ఓర్పు, పువ్వుకందకక్షతు మ్మెద మకరందము గ్రహించునట్లు సారాంశమును గ్రహించు నేర్పు, ఉన్నగాని యథార్థము గ్రహింపబడదు. గ్రంథము చదువరు. చదివినదైనను సరిగా గ్రంథార్థమేమో జిజ్ఞాసతో చదువరు. ఎవరో ఏదో ఉబుసుపోకకు వంచనాపర మగు బుద్ధిలో చెప్పినమాటలను వినియో, అట్టివారు చేసిన విమర్శలలోని కొన్నిభాగములను తస్కరించి వానితో సత్కారము పొందవలె నన్న దుర్మేధస్కులు రసజ్ఞులై సహృదయులు కాగలరా? సరే,

"యథాఽహం నాభిజానామి విజయేన కదాచన ।
"విరోధం" అహం కదాచనవిజయేవిరోధం నాభిజానామి । (21)

అనగా నేను విజయునియందు ఎప్పుడు విరోధభావ మెరుగను. "తేన సత్యేన మృతో జీవ త్వయం శిశుః॥ (24)" ఆసత్యముతో మృతుడగు నీశిశువు బ్రతుకుగాక అనుచున్నాడు. అనగా అర్జునునకు నాకు ఎప్పుడు విరోధభావము అనగా భేదభావము లేకపోయినచో అనగా నర్థమేమి? నాకు అర్జునుడు గాని, అర్జునునకు నేను గాని ఏరూపమున వేరైనను ఈబిడ్డ బ్రతుకడు. దీనినిబట్టి కృష్ణార్జునులు శరీరమున వేరుగా నున్నను ఆత్మయం దైకాత్మ్యలే ఏకమనస్కులే ఏకక్రియావ్యగ్రులే అని తెలుచున్నది.

ఇంతకుముందు అనేకపర్యాయములు కంసదుర్యోధనులకు త్యాజ్యత్వమున, వధ్యత్వమున సామ్యము చెప్పబడినది. ఇక్కడ తనకు అర్జునునకు అభేదము చెప్పుచూ కంసవధ ధర్మ్య మగుచో శిశువు బ్రతుకుగాక అనుచున్నాడు. అనగా నర్థమేమి? నేను చేసిన కంసవధవలె అర్జునుడు చేసిన లేక అర్జునసహాయముతో భీముడుచేసిన ధార్తరాష్ట్రవధ ధర్మ్యమైనచో ఈ శిశువు బ్రతుకుగాక యన్న వ్యంగ్యార్థ మిందు పరిమళించుచున్నది. కనుక నాకు కంసు డెంత ద్వేష్యుడో నా

కఠినుఁ డగు అర్జునునకు దుర్యోధను డంత ద్వేష్యుడు అని తేలుచున్నది. పాండవశత్రువులు నాశత్రువులు; నాశత్రువులు పాండవశత్రువు లని ఇదివరకు చెప్పుట వలన అనేక పర్యాయములు అర్జునునివలననే తాను పాండవప్రాణుడ నని నిరూపించుటవలన పాండవద్వేషి యగు దుర్యోధనుడు తనకు కంసునివలె ద్వేష్యు డగుటవలన అర్జునసహాయముతో తాను కంసశబ్దముచే నిగీర్ణ మొనరించి చెప్పబడిన దుర్యోధనుడు ధర్మబద్ధముగా చంపబడినచో ఈబిడ్డ బ్రతుకుగాక అన్నసారాంశమే ఇందు విలసిత మగుచున్నది.

కనుక దుర్యోధనుడు కృష్ణార్జునులకు ద్వేష్యుడై నంతగా ఇతరులకు ద్వేష్యుడు గాలేదు ఈ అర్థమును అంతను సంగ్రహించునదే "ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః" అన్న అర్జునవాక్యము. కనుక ఇక నైనను విమర్శకమూర్ధశిఖామణులు దుర్యోధనుని దుర్బుద్ధికి ధృతరాష్ట్రజనితత్వము నిరూపింప వ్యర్థప్రయాసము చేయరని అట్లు చేసిన పశ్చాత్తప్తు లగుదు రని నమ్మవచ్చునా?

దుర్యోధనవధసందర్భమున కృష్ణప్రేరితుడైన అర్జునుడు భీమునకు దుర్యోధనుని చంపువిధానము సూచన చేయగా భీముడు దుర్యోధనుని చంపును. కనుక దుర్యోధనవధలో భీముడు ప్రధానకర్తయైనను ప్రేరణకర్తలు కృష్ణార్జునులు. హత్య చేసినవానికన్న హత్యచేయించినవాడే ఎక్కువ నేరస్థుడు అన్న చట్టమునకు ఇదే మూలమేమో? భీష్ముడు, ద్రోణుడు, కృపుడు వీరల విషయములో ధర్మరాజుయొక్క దృష్టి వేరు. అర్జునునియొక్క దృష్టి వేరు. గౌరవమునందు వీరిరువుర దృష్టి భీష్మాదులయందు ఏకాకారమైయున్నను ధర్మజుడు భీష్మాదులు వధార్హులే యని భావించువాడు. అర్జునుడు వారు వధార్హులు కాదు; అని భావించువాడు. అర్జునుని దృష్టిలో ఒక్క దుర్యోధనుడు, ఆతనికి బాసటగా నిలచిన కర్ణుడు వీరిరువురే ముఖ్యముగా వధార్హు లని భారతము అంతయు చదివిన తెలియును.

ధృతరాష్ట్రుడుకూడ అర్జునునిభావముతో భీష్మాదులట్లే గౌరవార్హుడని భారతమంతయు చదివిన తెలియును. కనుక ధృతరాష్ట్రుని అర్జునుడు నిందింపడు. "ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః" అనినప్పుడు ధృతరాష్ట్రునివలెనే ధృతరాష్ట్రపుత్రుడైన దుర్యోధనుడు అంధుడు-జ్ఞానాంధుడు, దుష్టబుద్ధి అన్నభావము అర్జునునిభావమైనట్లు వ్యాఖ్యానించుట వ్యాఖ్యాతల అజ్ఞానాంధత్వమునకు నిదర్శనము. అర్జునునిభావమును తెలిసికొనలేని పామరబుద్ధికి తార్కాణము. వ్యాసహృదయమును చిక్కబట్టలేని నిస్సారభావమునకు నిదానము. సద్విమర్శ చేయుటలో అలసత్వ మొంది ఏదో చెప్పెదము. అన్న దుర్బుద్ధికి నిదానము.

తాన్ సదోపగతాన్ దృష్ట్వా జవే నోద్యతకార్ముకాన్ ।
ఉవాచ దేవకీపుత్రం కుంతీపుత్రో ధనంజయః ॥ (శ. 25-15)
చోద యాశ్వా నసంభ్రాంతః ప్రవి శైనం బలార్ణవమ్ ।
అంత మద్య గమిష్యామి శత్రూణాం నిశితై శ్శరైః ॥ (16)
అష్టాదశ దినా న్యద్య యుద్ధ స్యాస్య జనార్దన ।
వర్తమానస్య మహతః సమాసాద్య పరస్పరమ్ ॥ (17)
అనంతకల్పా ధ్వజినీ భూత్వా హ్యేషాం మహాత్మనామ్ ।
క్షయ మద్య గతా యుద్ధే పశ్య దైవం యథావిధమ్ ॥ (18)
సముద్రకల్పం చ బలం ధార్తరాష్ట్రస్య మాధవ ।
అస్మా నాసాద్య సంజాతం గోష్పదోపమ మచ్యుత ॥ (19)
హతే భీష్మే తు సంధధ్యా చ్ఛివం స్యా దిహ మాధవ ।
న చ తత్కృతవాన్ మూఢో ధార్తరాష్ట్ర స్సుబాలిశః ॥ (20)
ఉక్తం భీష్మేణ య ద్వాక్యం హితం పథ్యం చ మాధవ ।
తథాపి నాసౌ కృతవాన్ వీతబుద్ధి స్సుయోధనః ॥ (21)
తస్మిం స్తు తుములే భీష్మే ప్రచ్యుతే ధరణీతలే ।
న జానే కారణం కిం ను యేన యుద్ధ మవర్తత ॥ (22)
మూఢాం స్తు సర్వథా మన్యే ధార్తరాష్ట్రాన్ సుబాలిశాన్ ।
పతితే శంతనోః పుత్రే యేఽకార్షు స్సంగరం పునః ॥ (23)
అనంతరం చ నిహతే ద్రోణే బ్రహ్మవదాం వరే ।
రాధేయే చ వికర్ణే చ నైవాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (24)
అల్పావశిష్టే సైన్యేఽస్మిన్ సూతపుత్రే చ పాతితే ।
తత్పుత్రే చ నరవ్యాఘ్రే నైవాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (25)
శ్రుతాయుషి హతే వీరే జలసంధే చ పౌరవే ।
శ్రుతాయుధే చ నృపతౌ నైవాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (26)
భూరిశ్రవసి శల్యే చ సాల్వే చైవ జనార్దన ।
ఆవంత్యేషు చ వీరేషు నైవాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (27)
జయద్రథే చ నిహతే రాక్షసే చాప్యలాయుధే ।
బాహ్లీకే సోమదత్తే చ నైవాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (28)
భగదత్తే హతే శూరే కాంభోజే చ సుదక్షిణే ।
దుశ్శాసనే చ నిహతే నైవాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (29)

దృష్ట్వా చ నిహతాన్ శూరాన్ పృథ ఙ్మాండలికా న్నృపాన్ ।
బలిన శ్చ రణే కృష్ణ! నై వాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (30)
అక్షౌహిణీపతీన్ దృష్ట్వా భీమసేనేన పాతితాన్ ।
మోహా ద్వా యది వా లోభా న్నై వాఽశామ్యత వైశసమ్ ॥ (31)
కో ను రాజా కులే జాతః కౌరవేయో విశేషతః ।
నిరర్థకం మహా ద్వైరం కుర్యా దన్య స్సుయోధనాత్ ॥ (32)
గుణతోప్యధికం జ్ఞాత్వా బలత శ్శౌర్యతోపి వా ।
అమూఢః కో ను యుధ్యేత జానన్ ప్రాజ్ఞో హితాహితమ్ ॥ (33)
య న్న తస్య మనో హ్యాసీ త్త్వ యో క్తస్య హితం వచః ।
ప్రశమే పాండవై స్సార్థం సోన్యస్య శృణుయా త్కథమ్ ॥ (34)
యేన శాంతనవో వీరో ద్రోణో విదుర ఏవ చ ।
ప్రత్యాఖ్యాతా శ్శమ స్యార్థే కిన్ను తస్యాద్య భేషజమ్ ॥ (35)
మౌర్ఖ్యా ద్యేన పితా వృద్ధః ప్రత్యాఖ్యాతో జనార్దన ।
తథా మాతా హితం వాక్యం భాషమాణా హితైషిణీ ॥ (36)
ప్రత్యాఖ్యాతా హ్యసత్కృత్య స కస్మా ద్రోచయే ద్వచః ।
కులాంతకరణో వ్యక్తం జాత ఏష జనార్దన ॥ (37)
త థాస్య దృశ్యతే చేష్టా నీతి శ్చైవ జనార్దన ।
నైవ దాస్యతి నో రాజ్య మితి మే మతి రచ్యుత ॥ (38)
ఉక్తోహం బహుశ స్తాత విదురేణ మహాత్మనా ।
స జీవన్ దాస్యతే భాగం ధార్తరాష్ట్ర స్తు మానద ॥ (39)
యావ ద్ధరిష్యతి ప్రాణాన్ ధార్తరాష్ట్ర స్తు దుర్మతిః ।
తావ ద్యుష్మా స్వపాపేషు ప్రచరిష్యతి పాతకమ్ ॥ (40)
న చ యుక్తోఽన్యథా జేతు మృతే యుద్ధేన మాధవ ।
ఇ త్యబ్రవీ త్సదా మాం హి విదుర స్సత్యదర్శనః ॥ (41)
త త్సర్వ మద్య జానామి వ్యవసాయం దురాత్మనః ।
య దుక్తం వచనం తేన విదురేణ మహాత్మనా ॥ (42)
యో హి శ్రుత్వా వచః పథ్యం జామదగ్న్యా ద్యథాతథమ్ ।
అనామన్యత దుర్బుద్ధి ర్ధ్రువం నాశ ముపస్థితమ్ ॥ (43)
ఉక్తం హి బహుశ స్సిద్ధైః జాతమాత్రే సుయోధనే ।
ఏనం ప్రాప్య దురాత్మానం క్షయం క్షత్రం గమిష్యతి ॥ (44

త దిదం వచనం తేషాం నిరుక్తం వై జనార్దన ।
క్షయం గతా హి రాజానో దుర్యోధనకృతే భృశమ్ ॥ (45)
సోఽద్య సర్వాన్ రణే యోధా న్నిహనిష్యామి మాధవ ।
క్షత్రియేషు హతే ష్వాశు శూన్యే చ శిబిరే కృతే ॥ (46)
వధాయ చాత్మనోఽస్మాభి స్సంయుగం రోచయిష్యతి ।
తదంతం హి భవే ద్వైర మనుమానేన మాధవ ॥ (47)
ఏవం పశ్యామి వార్ష్ణేయ చింతయన్ ప్రజ్ఞయా స్వయా ।
విదురస్య చ వాక్యేన చేష్టయా చ దురాత్మనః ॥ (48)
తస్మా ద్యాహి చమూం వీర యావ ద్ధన్మి శితై శ్శరైః ।
దుర్యోధనం మహాబాహో వాహినీం చాస్య సంయుగే ॥ (49)
క్షేమ మద్య కరిష్యామి ధర్మరాజస్య మాధవ ।
హ త్వైత ద్దుర్బలం సైన్యం ధార్తరాష్ట్రస్య పశ్యతః ॥ (50)

దుర్యోధనుని దుష్టబుద్ధి యని ఎందు కనెనో ఈ గ్రంథసందర్భమునుబట్టి తెలియుచున్నది. "ధార్తరాష్ట్రస్య" అనినప్పుడు దుర్యోధనుని దుర్బుద్ధికి ధృతరాష్ట్రునివలన జన్మించుట కారణముగా అర్జునుడు భావింప లేదనియు, ఈ గ్రంథ సందర్భమును బట్టియే గ్రహింపవచ్చును. భీష్ముడు, ద్రోణుడు, విదురుడు చెప్పినను వినలేదు. కృష్ణుడు చెప్పినను వినలేదు. తండ్రిధృతరాష్ట్రుడు, తల్లి గాంధారి చెప్పినను వినలేదు; అని దుర్యోధనుని అర్జునుడు నిందించుచున్నాడు. ఈసందర్భములో భీష్మాదులు, కృష్ణుడు చెప్పినట్లు ధృతరాష్ట్రుడు గాంధారీ కూడ దుర్యోధనునికి హిత ముపదేశించినవారే, అన్నభావమువలన కృష్ణభీష్మాదులతో సమానముగనే ధృతరాష్ట్రునికూడ సద్భావముతోనే అర్జునుడు చూచెను. ఇట్టి ప్రమాణము లెన్నియో భారతమున ఉన్నవి. ఒక్క ఘట్టము నందైనను అర్జునుని భావము ధృతరాష్ట్రునియందు ఎట్లున్నదో, వ్యాసుడు అర్జునుని దృష్టిలో ధృతరాష్ట్రుని పాత్రను ఎట్లు చిత్రించెనో, ఇంచుమించుకయైనను పరిశీలింపకయే తమ అజ్ఞానాంధత్వమును ధృతరాష్ట్రునియందు పులిమెడు ఉబలాటముతోనే ఉన్న విమర్శకశిఖామణుల వ్యాఖ్యలవలన ఆర్షధర్మ మెంత కలుషిత మైనదో, కశ్మల మైనదో ఆలోచించిన ధర్మబద్ధమగు మనస్సు ఎంత కుందునో గదా!

దుర్యోధనుని చూచినంతనే అర్జునుని మనస్సులో చిరకాలసంవృతమై యున్న క్రోధవిషము ఉద్బుద్ధ మగుచున్నది. ఆ విషమును కక్కుటకు యుద్ధమే

శరణ్యము. అదే ప్రవృత్త మగుచున్నది. తత్సంబంధమగు యోగమే అర్జున విషాదయోగము. శబ్దవిభజన మి ట్లుండవలయును-

"అర్జునస్య విషం క్రోధవిషం అర్జునవిషం అర్జునవిషం అత్తి నాశయతి ఇతి అర్జునవిషాదః సంగ్రామః తస్మై యోగః - అర్జువిషాదయోగః."

యోగ మనగా కర్మకౌశలము. 'యోగః కర్మసు కౌశలం' దుఃఖసంయోగవియోగము. "తం విద్యా ద్దుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజ్ఞితమ్" ఇరెండు నిర్వచనములు భగవద్గీతలో వివరింపబడినవి. ఇవిరెండును ప్రకృతార్థమునుపరిపోషించును. ఎట్లనగా దుఃఖరూప మగు దుర్యోధనసంయోగవియోగము ఈ యుద్ధమువలన కలుగును. మరియు ఆత్మక్షేమము కూడ సిద్ధించును. అనగ అర్జునవిషాద మనగ యుద్ధమనియు అర్జునవిషాదయోగమనగా ఆ యుద్ధమువలన లభించబోవు యోగములని, యోగము లనగా (1)దుఃఖరూపమగు దుర్యోధనునితోడి సంగమవియోగము, (2)స్వకౌశలము ఈరెండును సిద్ధించు నని తెలియవలయును

ధృతరాష్ట్రుని పుత్రప్రీతి

భారతమునందు ధృతరాష్ట్రుని పుత్రప్రీతి పలుసార్లు ప్రస్తావింపబడినది. ఆతడు పుత్త్రప్రీతికలవాడనుట నిజమే. అయితే అది తప్పేనా?

"అంగా దంగా త్సంభవసి హృదయా దధిజాయసే।
ఆత్మా వై పుత్రనా మాసి స జీవ శరద శ్శతమ్ ॥"
"తస్మా త్పుత్రో హి హృదయమ్"
"ప్రజయా హి మనుష్యః పూర్ణః"

ఇట్లు వేదము పుత్రవిషయమున చెప్పుచున్నది. అయితే పుత్రుడు దుష్టు డగుచో వానిని త్యజింపవలెను. రామాయణమున "ఘాతయేయు స్సుతా నపి" అని ఉన్నది. ప్రజారక్షణమున దుష్టుడు పుత్రు డైనను విడచుట కర్తవ్యము.

స చ జ్యేష్ఠో నరశ్రేష్ఠః సగర స్యాత్మసంభవః ।
బాలా న్గృహీత్వా తు జలే సరయ్వ్యాం రఘునందన ॥ (బా. 38-20)
ప్రక్షిప్య ప్రహస న్నిత్యం మజ్జత స్తా న్సమీక్ష్య వై ।
ఏవం పాపసమాచారః సజ్జనప్రతిబాధకః ॥ (బా. 38-21)
పౌరాణా మహితే యుక్తః పిత్రా నిర్వాసితః పురాత్ ।
తస్య పుత్రోంశుమా న్నామ అసమంజస్య వీర్యవాన్ ॥ (బా. 38-22)
సమ్మత స్సర్వలోకస్య సర్వ స్యాపి ప్రియంవదః ॥ (బా. 38-23)

రామాయణమున ఈ కథవల్ల తండ్రి తప్పుడువాడైనను కొడుకు ధర్మపరుడు కావచ్చును. అసమంజుని కొడుకు అంశుమంతుడు యోగ్యుడైనాడు. పుత్రుడు ఎంత అయోగ్యుడైనను వాడికి సంతానము కలుగువరకు చంపరాదు. ఎంత చెడ్డవాడైనను దేశమునుండి తోలిన చాలును. అన్న విషయములు "ఘాతయేయుస్సుతానపి" అన్న సూత్రమునకు ఉదాహరణముగా సగరునిచర్య నిరూపించుచున్నది.

దుర్యోధనజననమైనంతనే ధృతరాష్ట్రుడు సభచేసి, "ధర్మరాజు తనగుణము వలన రాజ్యము నొందెను. అనంతరము దుర్యోధనుడు రాజు కాగలడా?" అనెను. వెంటనే విదురుడు దుర్యోధనుని విడువుము. నీకు తొంబదితొమ్మదిమంది చాలును. అని చెప్పెను. పుట్టగనే ఏ తండ్రి యైనను కొడుకు నుదుర్మార్గుడుగా రూపొందును. అని విడిచినఘట్టమున్నదా? అది ధృతరాష్ట్రునియందు దోషము కానేరదు. ఆ దుర్యోధనుడు చెడ్డవాడో, మంచివాడో, ఏది చేసినను తండ్రి అనుమతి లేనిదే చేసినది ఒక్కఘట్టము లేదు. పాండవుల అరణ్యాజ్ఞాతవాసానంతరమే ధృతరాష్ట్రుని మాట కాదనెను.

పుత్రస్నేహశ్చ బలవాన్ధృతరాష్ట్రస్య మాధవ ।
స పుత్రవశమాపన్నః ప్రణిపాతం ప్రహాస్యతి॥ (ఉ. 71-75)

ఇది, రాయబారిసిగా కృష్ణుని పంపుచు ధర్మజుడు మాధవునితో అన్నవచనము. ఇంక ననేకస్థలముల పుత్రప్రీతి ధృతరాష్ట్రునియందు కలదని నిరూపించు వచనము లున్నవి. ధృతరాష్ట్రుడు పుత్రప్రీతి తనయందు ఇంతగా వర్ణనీయమగుట తెలిసికొని ఒక్కమాట, ఒక్క మాటగా, కొట్టి పారవేసినాడు.

ఆత్మజేషు పరం స్నేహం సర్వభూతాని కుర్వతే ।
ప్రియాణి చైషాం కుర్వన్తి యథాశక్తి హితాని చ ॥ (ఉ. 59-8)

దుర్యోధనునితో ధృతరాష్ట్రుడు "సర్వభూతములు పుత్రులయందు ప్రీతి చూపును. ప్రియములు వారికి కలుగజేయును." అని చెప్పెను. "ధర్మరాజాదులు దేవపుత్రులు. దేవతలు వారివలన ప్రయోజనముల నందిరి. కావున దేవతలు పాండవులకు సహాయము చేతురనెను.

దీనికి ఉదాహరణములు కోకొల్లలుగా భారతమునందు కలవు. ఒకఘట్టము చూడుడు.

కర్ణార్జునులు ద్వంద్వయుద్ధము నకై రంగమునకు దిగిరి.

భ్రాతా భ్రాతర మజ్ఞాతం సావిత్రః పాకశాసనిం (అది. 136-8)

వీ రిద్దరు ముందే సూర్యేంద్రపుత్రులుగా పేర్కొనబడిరి.

తత స్స విద్యుత్స్తనితై స్సేంద్రాయుధపురోగమైః ।
ఆవృతం గగనం మేఘై ర్బలాకాపంక్తిహాసితైః ॥ (ఆది. 136-23)
తత స్స్నేహా ద్ధరిహయం స్నేహా ద్రంగావలోకినమ్ ।
భాస్కరోప్యనయ న్నాశం సమీపోపగతా న్ఘనాన్ ॥ (ఆది. 136-24)
మేఘచ్ఛాయోపగూఢ స్తు తతోఽ దృశ్యత ఫాల్గునః ।
సూర్యాతపపరిక్లిన్నా కర్ణోఽపి పరిదృశ్యత ॥ (ఆది. 136-25)

ఇందులో వ్యంగ్యముచాలకలదు. ఇంద్రుడు మేఘములచే కర్ణుని ముంచెత్తెను. సూర్యుడు వాటిని తొలగించెను. అవి అర్జునుని ఆవరించినవి. కావున పుత్రప్రీతి సూర్యేంద్రులయందును కలదు. మహాభారముతనందు అన్ని గ్రంథములందువలెనే, ఏవిషయమునందైనను, ఉపక్రమోపసంహారములు చక్కగా నిర్వహింపబడినవి. ఇతరగ్రంథములలో పరిమితమైన కథావస్తు వుండుటచేతను అవాంతరకథలు, అవాంతరవిషయములు ఆ పరిమితపరిధిలోనే పొందుపరుపబడియున్నవి. కాని మహాభారతము అనేకపాత లతోకూడిన, అనేకవిషయములతో కూడిన పెద్దకథయగుటచే ఇందు అవాంతరవిషయములు ఆట్లే సుదీర్ఘముగా పెరిగినవి. అందువలన విమర్శకులు చాల తెలివితో ఓర్పుతో స్ఫురణాత్మకబుద్ధివైభవముతో ప్రత్యుత్పన్నమతి కలిగి పూర్వాపరసందర్భస్ఫురణ కలిగి యుండకపోయినచో వ్యాసమహర్షియొక్క హృదయము పాత్రచిత్రణమునందు విషయనిర్ధారణమునందు ఎట్టిదో అవగతముకాదు. పుత్రప్రీతి అను విషయమునందు వ్యాసమహర్షి మహాభారతమున అనేకస్థానములలో వాచ్యవ్యంగ్యరూపమున ఎంతోవిషయమువివరించెను. కొన్నిస్థలములలో వాచ్యముగ ధృతరాష్ట్రుడీపుత్రప్రీతికి వశుడైనట్లు నిరూపించెను కాని అతడిచేతనే ఈపుత్రప్రీతి అందరకును కలదని నిరూపించెను. కడకు పుత్రప్రీతిని త్యజించినవాడుకూడ ఈ మహాభారతమునందు ఒక్క ధృతరాష్ట్రుడే అన్న పరమసత్యముకూడ చక్కగ వివరించెను. పుత్రగృద్ధుడని ధృతరాష్ట్రుడు వాచ్యముగనే నిరూపింపబడినాడు. ఆ ధృతరాష్ట్రునిచేతనే దేవతలకును ఇది కలదని వాచ్యముగ చెప్పించినాడు. కర్ణార్జునప్రథమసమాగమము ఇందు కుదాహరణముగ కనుగొంటిమికదా! ఆకర్ణార్జునులయొక్క చివరిసమావేశములో ఈ పుత్రప్రీతి బహుచమత్కారముగ చక్కని నాటకములో చూపినాడు. "ఆత్మజేషు పరాం ప్రీతిం సర్వభూతాని కుర్వతే" అన్న ధృతరాష్ట్రవచనమునకు ఈ క్రింది ఘట్టము ఉదాహరణము. విష్ణువీర్య

సములు, భవనములు, అగు కృష్ణార్జునులు ఉభయులు శ్వేతహయులు. ఉత్తమ సారథులు కలవారు. మహారథులు వారిని చూచి సిద్ధచారణసంఘములును విస్మయముల నందినవి. కౌరవపక్షమున కర్ణుడు గ్లహము పాండవపక్షమున అర్జునుడు గ్లహము. కృష్ణార్జునులు ద్యూతసమాసక్తులైరి. అన్యోన్యవధకాంక్షులై పోరాడుచుండిరి.

తతోంతరిక్షే సాక్షేవా వివాదా భరతర్షభ । (కర్ణ. 88-36)
మిథో భేదా శ్చ భూతానా మాస న్కర్ణార్జునాంతరే ।
వ్యశ్రూయంత మిథో భిన్నా స్సర్వలోకా స్తు మారిష ॥ (క. 88-37)
దేవదానవగంధర్వాః పిశాచోరగరాక్షసాః ।
ప్రతిపక్షగ్లహం చక్రుః కర్ణార్జునసమాగమే ॥ (88-38)
ద్యౌ రాసీ త్సూతపుత్రస్య పక్షే మా తేవ ధిష్ఠితా ।
భూమి ర్ధనంజయ స్యాసీ న్మా తేవ జయకాంక్షిణీ ॥ (క. 88-39)
గిరయ స్సాగరా శ్చైవ నద్య శ్చ జలదా స్తథా ।
వృక్షా శ్చౌషధయ శ్చైవ వ్యాశ్రియంత పరస్పరమ్ ॥ (క. 88-40)
అసురా యాతుధానా శ్చ గుహ్యకా శ్చ పరంతప ।
తే కర్ణం సమపద్యన్త హృష్టరూపా స్సమంతతః ॥ (క. 88- 1)
మునయ శ్చారణా స్సిద్ధా వైనతేయా వయాంసి చ ।
రత్నాని నిధయ స్సర్వే వేదా శ్చాఖ్యానపంచమాః ॥ (క. 88-42)
సోపవేదోపనిషద స్సరహస్యా స్ససంగ్రహాః ।
వాసుకి శ్చిత్రసేన శ్చ తక్షకో మణిక స్తథా ॥ (క. 88-43)
సర్పా శ్చైవ తథా సర్వే కాద్రవేయా శ్చ సాన్వయాః ।
విషవంతో మహారాజ! నాగా శ్చార్జున తోఽభవన్ ॥ (క. 88-44)
ఐరావతా స్సౌరభేయాః వైశాలేయా శ్చ భోగినః ।
ఏ తేఽభవ న్నర్జునతః క్షుద్రసర్పా శ్చ కర్ణతః ॥ (క 88-45)
ఈహామృగా వ్యాలమృగా మాంగల్యా శ్చ మృగద్విజాః ।
పార్థస్య విజయే రాజ న్సర్వా ఏవాభిసంవృతాః ॥ (క. 88-46)
వసవో మరుత స్సాధ్యా రుద్రా విశ్వేశ్వినౌ తథా ।
అగ్ని రింద్ర శ్చ సోమ శ్చ పవనోఽథ దిశో దశ ॥ (47)
ధనంజయస్య తే పక్షే ఆదిత్యాః కర్ణతోఽభవన్ ।
విశ శ్శూద్రా శ్చ సూతా శ్చ యే చ సంకరజాతయః ॥ (48)

సర్వత స్తే మహారాజ! రాధేయ మభజం స్తథా ।
దేవా స్తు పితృభి స్సార్ధం సగణా స్సపదానుగాః ॥ (49)
యమో వైశ్రవణ శ్చైవ వరుణ శ్చ యతోఽర్జునః ।
బ్రహ్మ క్షత్రం చ యజ్ఞా శ్చ దక్షిణా శ్చార్జునం శ్రితాః ॥ (50)
ప్రేతా శ్చైవ పిశాచా శ్చ క్రవ్యాదా శ్చ మృగాండజాః ।
రాక్షసా స్సహ యాదోభి శ్శ్వసృగాలా శ్చ కర్ణతః ॥ (51)
దేవబ్రహ్మనృపర్షీణాం గణాః పాండవ తోఽభవన్ ।
తుంబురుప్రముఖా రాజన్ గంధర్వా శ్చ యతోఽర్జునః ॥ (52)
ప్రాలేయా స్సహ మౌనేయా గంధర్వాప్సరసాం గణాః ।
ఈహామృగాః పక్షిగణాః ద్విపా శ్చ రథపత్తిభిః ॥ (53)
ఉహ్యమానా స్తథా మేఘైః వాయునా చ మనీషిణః ।
దిదృక్షవ స్సమాజగ్ముః కర్ణార్జునసమాగమం ॥ (54)
దేవదానవగంధర్వా నాగయక్షాః పతత్రిణః ।
మహర్షయో వేదవిదః పితర శ్చ స్వధాభుజః ॥ (55)
తపోవిద్యా స్తథౌషధ్యో నానారూపబలాన్వితాః ।
అంతరిక్షే మహారాజ నినదంతోఽవతస్థిరే ॥ (56)
బ్రహ్మా బ్రహ్మర్షిభి స్సార్ధం ప్రజాపతిభి రేవ చ ।
భవ శ్చైవ స్థితో యానే దివ్యం తం దేశ మాగమత్ ॥ (57)
సమేతౌ తౌ మహాత్మానౌ దృష్ట్వా కర్ణధనంజయౌ ।
అర్జునో జయతాం కర్ణ మితి శక్రోఽబ్రవీ త్తదా ॥ (58)
జయతా మర్జునం కర్ణ ఇతి సూర్యోఽభ్యభాషత ।
హత్వాఽర్జునం మమ సుతః కర్ణో జయతు సంయుగే ॥ (59)
హత్వా కర్ణం జయ త్వద్య మమ పుత్రో ధనంజయః ।
ఇతి సూర్యస్య చైవాసీ ద్వివాదో వాసవస్య చ ॥ (60)
పక్షసంస్థితయో స్తత్ర తయో ర్విబుధసింహయోః ।
ద్వైపక్ష మాసీ ద్దేవానా మసురాణాం చ భారత ॥ (61)
సమేతౌ తౌ మహాత్మానౌ దృష్ట్వా కర్ణధనంజయౌ ।
అకంపంత త్రయో లోకాః సహదేవర్షిచారణాః ॥ (62)
సర్వే దేవగణా శ్చైవ సర్వభూతాని యాని చ ।
యతః పార్థ స్తతో దేవాః యతః కర్ణ స్తతోఽసురాః ॥ (63)

రథయూథపయోః పక్షో కురుపాండవవీరయోః ।
దృష్ట్వా ప్రజాపతిం దేవాః స్వయంభువ మచోదయన్ ॥ (64)
కోఽనయో విజయో దేవః కురుపాండవయోధయోః ।
సమోఽస్తు విజయో దేవ ఏతయో ర్నరసింహయోః ॥ (65)
కర్ణార్జునవివాదేన సర్వం సంశయితం జగత్ ।
స్వయం భో బ్రూహి న స్తథ్య మేతయో ర్విజయం ప్రభో ॥ (66)
స్వయం భో బ్రూహి త ద్వాక్యం నమోస్తు విజఽయోఽనయోః ।
త దుప శ్రుత్య మఘవా ప్రణిపత్య పితామహం ॥ (67)
విజ్ఞాపయతి దేవేశ మిదం మతిమతాం వరం ।
పూర్వం భగవతా ప్రోక్తం కృష్ణయో ర్విజయో ధ్రువః ॥ (68)
త త్తథాస్తు నమ స్తేఽస్తు ప్రసీద భగవ న్మమ ।
బ్రహ్మేశానా వథోవాక్య మూచతు స్త్రిదశేశ్వరం ॥ (69)
విజయో ధ్రువ ఏ వాస్య విజయస్య మహాత్మనః ।
కాండవే యేన హుతభు క్తోషిత స్సవ్యసాచినా ॥ (70)
స్వర్గం చ సమనుప్రాప్య సాహాయ్యం శక్ర తే కృతం ।
కర్ణ శ్చ దానవః పక్షః అతః కార్యః పరాజయః ॥ (71)
ఏవం కృతే భవే త్కార్యం దేవానా మేవ నిశ్చితం ।
ఆత్మకార్యం చ సర్వేషాం గణయ స్త్రిదశేశ్వర ॥ (72)
మహాత్మా ఫాల్గున శ్చాపి సత్య ధర్మరత స్సదా ।
విజయ స్తస్య నియతం జాయతే నాత్ర సంశయః ॥ (73)
తోషితో భగవా న్యేన మహాత్మా వృషభధ్వజః ।
కథం వా తస్య న జయో జాయతే శతలోచన ॥ (74)
యస్య చక్రే స్వయం విష్ణుః సారథ్యం జగతః ప్రభుః ।
మనస్వీ బలవా న్శూరః కృతాస్త్రోఽథ తపోధనః ॥ (75)
బిభర్తి చ మహాతేజాః ధనుర్వేద మశేషతః ।
పార్థ స్సర్వగుణోపేతో దేవకార్య మిదం యతః ॥ (76)
క్లిశ్యంతే పాండవా నిత్యం వనవాసాదిభి ర్భృశం ।
సంపన్న స్తపసా చైవ పర్యాప్తః పురుషర్షభః ॥ (77)
అతిక్రమేణ మహతా దిష్ట మర్థస్య పర్యయమ్ ।
అతిక్రాంతే చ లోకానా మభావో నియతం భవేత్ ॥ (78)

న విద్యతే వ్యవస్థానం కుర్విద్దయోః కృష్ణయోః క్వచిత్ ।
స్రష్టారౌ జగత శ్చైవ సతతం పురుషర్షభౌ ॥ (79)

నరనారాయణౌ వేతౌ పురాణౌ వృషిసత్తమౌ ।
అనియమ్యౌ నియంతారౌ వేతౌ త స్మిత్పరంతపౌ ॥ (80)

నైతయోఽస్తు సమః కశ్చి ద్దివి వా మానుషేషు వా ।
అనుగమ్య త్రియో లోకా స్సహదేవర్షిచారణైః ॥ (81)

సర్వే దేవగణా శ్చాపి సర్వభూతాని యాని చ ।
అనయో స్తు ప్రభావేన వర్తతే నిఖిలం జగత్ ॥ (82)

కర్ణో లోకా నయం ముఖ్యా నాప్నోతు పురుషర్షభః ।
కర్ణో వై కర్తన శ్శూరో విజయ స్త్వస్తు కృష్ణయోః ॥ (83)

వసూనాం సమలోకత్వం మరుతాం వాస మాప్నుయాత్ ।
సహితో ద్రోణభీష్మాభ్యాం నాకలోక మవాప్నుయాత్ ॥ (84)

ఇత్యుక్తో దేవదేవాభ్యాం సహస్రాక్షోఽబ్రవీ ద్వచః ।
ఆమన్త్ర్య సర్వభూతాని బ్రహ్మశాసానుశాసనం ॥ (85)

శ్రుతం భవద్భి ర్యత్ప్రోక్తం భగవద్భ్యాం జగ ద్ధితం ।
త త్తథా నాన్యథా తద్ధి తిష్ఠధ్వం విగతజ్వరాః ॥ (86)

ఇతి శ్రు త్వేంద్రవచనం సర్వభూతాని మారిష ।
విస్మితా న్యభవ న్రాజన్ పూజయాం చక్రిరే తదా ॥ (87)

ఇందులో తనకొడుకు గెలువవలెనని గెలుచునని వాసవుడు, తన కొడుకే గెలువవలె నని గెలుచు నని సూర్యుడు, కర్ణార్జునయుద్ధసందర్భమున వివరించుకొనిరి. ఈసందర్భములో సర్వభూతప్రకృతి పుత్రగుర్విద్దులైన వాసవ సూర్యుల పక్షమును చేరినది. అనగా కర్ణుడు గెలువవలెనని కొందరు, అర్జునుడు గెలువవలెనని కొందరు అట చేరిరి. కర్ణునిపక్షమును, అర్జునునిపక్షమును చేరిన ఈ భూతప్రకృతివర్గమంతయు కేవలము కర్ణార్జునులను దృష్టియందుంచుకొని వారి వారి పక్షము చేరలేదు, వాసవసూర్యులను దృష్టియందుంచుకొని కొందరటు, కొంద రిటు జేరిరి. వాచ్యముగ పుత్రప్రేమ వాసవసూర్యులదే యైనను పుత్రప్రేమా కృష్టు లై నటువంటి వాసవసూర్యులపక్షముతో చేరినటువంటి వీరియందుకూడ అది వ్యంగ్యముగా నుండకపోయినచో తద్విశిష్టులగు వాసవసూర్యులపక్షము వహించి

కర్ణార్జునులపక్షమునచేరియుండరు. కనుక సర్వభూతములు పుత్రప్రేమకలవే అన్న ధృతరాష్ట్రుని వచనమును సమర్థించుటకే ఈ ఘట్టమును వ్యాసమహర్షి నిర్మించెను.

నిజమునకు అర్జుననిది దైవపక్షము, కర్ణునిది రాక్షస అసురపక్షము కదా! దైవపక్షముధర్మపక్షము అసురపక్షము అధర్మపక్షముకదా! ధర్మముజయింపవలెను. అధర్మము నశింపవలెను అనుచు ధర్మాశ్రయు డైన అర్జునుడు గెలువవలెను అధర్మాశ్రయుడైన కర్ణుడు ఓటమిని పొందవలెను అని ఆసందర్భమున వాదవివాదములు జరిగిన బాగుండెడిది. నాకొడుకు జయించును. నాకొడుకు జయించును. అని త్రిలోకాధపతి యైనటువంటిఇంద్రుడు, లోకబాంధవుడైనటువంటి సూర్యుడు ఇట్లు వివరించుకొనుటలో :—

ఆత్మజేషు పరాం ప్రీతిం సర్వభూతాని కుర్వతే ।

అన్న ధృతరాష్ట్రవాక్యపరమార్థమును నిరూపించుటకే వ్యాసమహర్షి ఈ ఘట్టము నింత వివరముగ నిర్మించె నని తెలియుచున్నది. "సర్వభూతాని" అన్న ఈ ధృతరాష్ట్రవాక్యములలోని సర్వభూతపుత్రప్రీతి చూపుటకే "సర్వభూతాని యాని చ" (63-82) శ్లోకములలో పునరుక్తముగా ఈఘట్టమునందు స్వీకరించెను. అర్జునవిజయార్థము ఇంద్రుడు పితామహునకు నమస్కరించి "కృష్ణులకు విజయము ధ్రువమైనట్లు భగవంతుడ వైన నీచేత మున్ను చెప్పబడెను" అని—

"పూర్వం భగవతా ప్రోక్తం కృష్ణయో ర్విజయో ధ్రువః ।" అన్న వాక్యముచే స్మరింపచేయుట-అది అట్లే అగుగాక. భగవానుడా! నమస్కారము "త త్తథాఽస్తు నమ స్తేఽస్తు ప్రసీద భగవ న్మమ" అనుటచేత ఇంద్రుడు పితామహునివలన తన పుత్రుని విజయమును సాధించుకోనెంచుట, చూడగా ఆతనిలో పుత్రప్రీతి పరాకాష్ఠను పొందిన దని తెలియుచున్నది. దీనినిబట్టి పుత్రప్రీతి ఒక్కధృతరాష్ట్రునకే కాదు. అందరియందును. అది—

ఈశ్వర స్సర్వభూతాని హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి ।
భ్రామయ న్సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా ॥

అన్న శ్లోకమునందు సర్వభూతహృదయములయందు ఈశ్వరు డున్నట్లు వ్యాపించియున్నది. పుత్రుడే హృదయము. అన్న వేదవాక్యము ననుసరించి హృదయస్థానీయుడైన పుత్రునియందు హృదయమునందుగల ప్రీతి హృదయదేశమందున్న ఈశ్వరుడే యని స్పష్టమగుచున్నది. ఇక్కడ "సర్వభూతాని" అన్న పదము ధృతరాష్ట్రుడు "ఆత్మజేష" అన్న శ్లోకములో చెప్పిన "సర్వభూతాని" అన్నపదమును అక్షరించును. ఆ సర్వభూతములయందు ఉన్న ఈశ్వరుడు సర్వభూతము

లను మాయతో త్రిప్ప ననగా ఈ పుత్రప్రీతితోనే త్రిప్ప నని చెప్పవలెను. ప్రకృతము అర్జునుడు హృదయదౌర్బల్యముతో నున్నా డని "క్షుద్రం హృదయ దౌర్బల్యం త్యక్త్వోత్తిష్ఠ పరంతప ।" అన్న గీతాచార్యుని వాక్యముచే తెలియు చున్నది. అర్జునుడు ముఖ్యముగా ముక్కుపచ్చలారని తన పుత్రుడు అభిమన్యుడు, తన హృదయరూపమైన అభిమన్యుడు చనిపోవుననే యుద్ధమై ముఖ్యము చూపు టలో హేతువుగా భావింపవచ్చును. "అశోచ్యా నన్వశోచస్త్వం" అన్న వాక్యము నకు పరమార్థము అభిమన్యు వధాఘట్టమే అని విచారింపగా తెలియును.

అవితృప్త స్స సంగ్రామా దశోచ్యః పుణ్యకర్మకృత్ । (ద్రో. 49-39)

ఇందలి "అశోచ్య" శబ్దము "అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వ" అన్న చోట అశోచ్య శబ్దము నాకర్షించుచున్నది. దీనిని బట్టి అశోచ్యు లెవరు? అనగా యుద్ధమునందు వెనుదీయక పోరాడినవారు. అని ఈ సందర్భమునుబట్టి తెలియును. ఈ సందర్భమున అనగా అభిమన్యు వధాసందర్భమున చెప్పిన కథలలో ముఖ్య ముగా పుత్రశోకార్తుల కథలు వారి బంధువులకు నారదాది మహర్షులు మున్నగు వారు ఆ మృతపుత్రులు అశోచ్యులు.

"తస్మా న్మృతాన్ నానుశోచంతి ధీరాః" (ద్రో. 54-51)

పుత్రా న్నష్టా చ్ఛోక మాశు త్యజస్వ ॥ (ద్రో. 54-52)

అని వివరించుట చూడగా అర్జునశోకము గీతాప్రథమాధ్యాయమున ద్వితీ యాధ్యాయములోను వాచ్యవిషయము లెట్లున్నను అంతరంగికముగా అర్జునుని హృదయములోని అభిమన్యువు మున్నగు కుమారులను మృతిని ఊహించుట వల నన్నే కలిగిన దని భారతమును పూర్తిగా చదివిన తెలియును. ద్రోణపర్వము 72 అధ్యాయములో 66 నుండి 74 శ్లోకములు చూడదగినవి.

వజ్రసారమయం నూనం హృదయం సుదృఢం మమ । (ద్రో.72-52)

వజ్రసారమయం నూనం హృదయం య న్న యాస్యతి । (ద్రో. 72-58)

ఈ రెండుశ్లోకములలోను అర్జునుడు కృష్ణునితో "క్షుద్ర మగు హృదయ దౌర్బల్యము విడువు మంటివి గదా. కృష్ణా! నా హృదయము వజ్రసారమయము" అని ఆగీతలో కృష్ణుడు చెప్పిన వాక్యమును ఎత్తి చూపుచున్న ట్లున్నది.

పుత్రశోకార్దితం పార్థం ధ్యాయంతం సాశ్రులోచనమ్ ।
నిగృహ్య వాసుదేవ స్తం పుత్రాధిభి రభిప్లుతం ॥ (ద్రో. 72-65)
మైవ మిత్యబ్రవీ త్కృష్ణ స్తీవ్రశోకసమన్వితమ్ ।
సర్వేషా మేష వై పంథా శ్శూరాణా మనువర్తి నామ్ ॥ (66)

క్షత్రియాణాం విశేషేణ యేషాం యుద్ధేన జీవికా ।
ఏషా వై యుధ్యమానానాం శూరాణా మనివర్తినాం ॥ (67)
విహితా ధర్మశాస్త్రజ్ఞై ర్గతి ర్మతిమతాం వర ।
ధ్రువం హి యుద్ధే మరణం శూరాణా మపలాయినామ్ ॥ (68)
గతః పుణ్యకృతాం ల్లోకా నభిమన్యు ర్న సంశయః ।
ఏత చ్చ సర్వవీరాణాం కాంక్షితం భరతర్షభ ॥ (69)
సంగ్రామే ఽభిముఖో మృత్యుం ప్రాప్నుయా దితి మానద ।
స చ వీరా న్రణే హత్వా రాజపుత్రా న్మహాబలాన్ ॥ (70)
వీరై రాకాంక్షితం మృత్యుం సంప్రాప్తో ఽభిముఖో రణే ।
మా శుచః పురుషవ్యాఘ్ర! పూర్వై రేష సనాతనః ॥ (71)
ధర్మకృద్భిః కృతో ధర్మః క్షత్రియాణాం రణే క్షయః ।
ఇమే తే భ్రాతర స్సర్వే దీనా భరతసత్తమ ॥ (72)
త్వయి శోకసమావిష్టే నృపా శ్చ సుహృద స్తవ ।
ఏతాం శ్చ వచసా సామ్నా సమాశ్వాసయ మానద ॥ (73)
విదితం వేదితవ్యం తే న శోకం కర్తు మర్హసి ।
ఏవ మాశ్వాసితః పార్థః కృష్ణే నాద్భుతకర్మణా ॥ (74)

ఇందులో ముఖ్యముగా "మా శుచః" "న శోకం కర్తు మర్హసి" అన్న కృష్ణునివచనములు గీతలోని "న త్వం శోచితు మర్హసి" "మా శుచః సంపదం దైవీం అభిజాతో ఽసి పాండవ" మున్నగు వాక్యముల నాకర్షించుచున్నవి. అర్జునుడు రాబోవు ఘోరసంగ్రామమునందు గతవయస్కులు ఎవరెట్లు పోవుదు రన్నది కాక తన పుత్రులగు అభిమన్యుడు మున్నగువారు చనిపోవుదు రని ఊహించియే యుద్ధవైముఖ్యమును చూపెను. శోకించెను.

"యా నేవ హత్వా న జిజీవిషామః ।
తే ఽవస్థితాః ప్రముఖే ధార్తరాష్ట్రాః ॥"

ఎవరిని చంపిన మనము బ్రతుకమో అట్టిధార్తరాష్ట్రులు ఎదుట నున్నారు. అన్నది వాచ్యార్థము. వ్యంగ్యార్థమును కూడ ఈ వాక్యమున గ్రహింప తగును. ధార్తరాష్ట్రులు ఎన్నో అపకారములు చేసినవారు. వారిని చంపిన అట్లు బ్రతుకలే మని ఎట్లు చెప్పగలడు? ముఖ్యముగా బ్రతుకలేము అని "న జిజీవిషామః" అన్న వచనములో కృష్ణునికూడ కలుపుకొనినట్లున్నది. కనుక అభిమన్యుడు చనిపోయి నప్పుడే కృష్ణుడు కూడ శోకార్తుడైనాడు. ఇంతకు చెప్పునదేమనగ అర్జునునియందున్న

ఈపుత్రప్రీతి ఉన్నది. అభిమన్యుడు చనిపోయినపుడు, ఘటోత్కచుడు చనిపోయి నపుడు ధర్మరాజు పొందిన శోకము ఇంతింతనరాదు. ఏకచక్రపురమున బకా సురుని చంపిన భీముని చూచి ధర్మరాజు కుంతితో అనిన పుత్రప్రీతి పురస్కృత మైన వచనములు ఆతని పుత్రగృద్ధిని వెల్లడించును. ఇట్లు మహాభారతమునం దంతయు ఎక్కడచూచిన అక్కడ ఎవరినిచూచిన వారియందే ఈ పుత్రగృద్ధి జ్ఞానికి సర్వత్ర పరమాత్మ కనపడినట్లు కనపడును.

కనుక పుత్రప్రీతి కలవాడని ధృతరాష్ట్రుని నిందించుచు అట్టివాని కొడుకే అయిన దుర్యోధనుడు అనేక విధములుగా దుష్టుడు దుర్బుద్ధి అని చెప్పుటకే "ధార్త రాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః" అని అర్జునుడు చెప్పినని వ్యాఖ్యానించుట అవిచారితరమణీ యము. కనుక సర్వభూతములయందు సమానముగనుండు పుత్రప్రీతి నింద్యము కాదు. ధృతరాష్ట్రుడు దుర్యోధనుని విడువకుండుట దోషము కాదు. మరి, దుర్యోధ నుడు దుష్టకార్యములు చేసిన యనంతరము వీని దౌష్ట్య మెత్తిచూపి శిక్షింపుమని చెప్పుచో ధృతరాష్ట్రుడు వినియుండెడివాడేమో. అటుకాక పుట్టగనే చంపుమన్నచో ఎంత ధార్మికుడైనను అట్లు చేయునా? అప్పటి నుండి ధృతరాష్ట్రుని మనస్సులో దుర్యోధనుని యెడల కొందరు అకారణవైరము కలిగియున్నారని నాటుకొనినది. అందువలన దుర్యోధనుని తప్పులు ధృతరాష్ట్రునకు అంతగ కన్పింపలేదేమో!

నిజ మాలోచింపగా సమస్తత్యాగములలోను పుత్ర త్యాగమే నచికేతో పాఖ్యానఫలముగా కన్పట్టుచున్నది. అంత గొప్ప వాజశ్రవుడు పీతోదకములు, జగ్ధతృణములు, దుగ్ధదోహములు అగు గోవులను దాన మిచ్చునా? అట్లు దాన మిచ్చుటలో వాజశ్రవుని భావము ఏమై యుండును. ఇట్లు చేసినచో కుమారుడు నచికేతుడు యేదియైనను అనును. ఆ సాకుతోనే ఆపుత్రుని త్యజింపవచ్చును అనియేకదా! నచికేతుడు తండ్రి భావమును తెలిసిన వాడగుటచే పుత్రుడైన తాను త్యక్తుడు కానిదే తండ్రికి త్యాగఫలము లభింపదని తదనుగుణముగ ప్రశ్నించి తండ్రి తనను త్యజించునట్లుగా చేసికొనెను. "న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన త్యాగే నైకే అమృతత్వమానసుః" అన్న ఉపనిషన్మంత్రార్థమగు పుత్రరూపమైన ధనత్యాగమువలననే అమృతత్వము లభించును. కనుకనే పుత్రరూపధన త్యాగమును వాజశ్రవుడు చేసెను. అట్టి త్యాగమును చేయుటకు తగిన వాతావరణ మును పుత్రుడు కలిగించెను.

ప్రకృతము ధృతరాష్ట్రుడు నిజముగా పుత్రత్యాగ మొనరించి అమృతత్వ మొందిన మహామనీషి.

సర్వా న్వ స్తాత! శోచ్యామి త్యక్తో దుర్యోధనో మయా ।
యే మంద మనుయాస్యధ్వం యాంతం వైవస్వతక్షయమ్ ॥ (ఉ. 57-19)

రాయబారిగా పోయిన సంజయుడు తిరిగివచ్చి కొన్ని పరుషోక్తులాడి ధర్మరాజుయొక్క సభలో తాను తెలిసికొనివచ్చిన విశేషములు మరుచటి రోజు ఉదయము సభలో చెప్పగలను. అని వెడలిపోగా దిక్కుతోచని ధృతరాష్ట్రుడు విదురుని పిలిపించుకొని అనేక నీతులను వినెను. మనస్సు ఇంకను కుదుటపడలేదు. సనత్సుజాతుని వలన వేదాంతమును వినెను. ఆపిమ్మట సంజయుడు తాను పోయి వచ్చిన విషయములను వివరించెను. ధృతరాష్ట్రుడు ఇట్లనెను ;—

న సన్తి సర్వే పుత్రా మే మూఢా దుర్ద్యూతదేవినః ।
యేషాం యుద్ధం బలవతా భీమేన రణమూర్ధని ॥ (ఉ. 56-26)
రాజానః పార్థివా స్సర్వే ప్రోక్షితాః కాలధర్మణా ।
గాండీవాగ్నిం ప్రవేక్ష్యంతి పతంగా ఇవ పావకమ్ ॥ (ఉ. 56-27)
విద్రుతాం వాహినీం మన్యే కృతవైరైర్మహాత్మభిః ।
తాం రణే కేఽను యాస్యన్తి ప్రభగ్నాం పాండవైర్యుధి ॥ (28)
సర్వే హ్యతిరథాః శూరాః కీర్తిమంతః ప్రతాపినః ।
సూర్యపావకయో స్తుల్యా స్తేజసా సమితింజయాః ॥ (29)
యేషాం యుధిష్ఠిరో నేతా గోప్తా చ మధుసూదనః ।
యోధౌ చ పాండవౌ వీరౌ సవ్యసాచివృకోదరౌ ॥ (30)
తాన్ సర్వగుణసంపన్నా నమనుష్యప్రతాపినః ।
క్రోశతో మమ దుష్పుత్రో యోద్ధు మిచ్ఛతి సంజయ ॥ (35)

ఈవిధముగా ధృతరాష్ట్రుడు చెప్పగా దుర్యోధనుడు ;—

ఉభౌ స్వ ఏకజాతీయౌ తథోభౌ భువి గోచరౌ ।
అథ కస్మా త్పాండవానా మేకతో మన్యతే జయమ్ ॥ (36)

ఇత్యాదిగా దుర్యోధనుడు ధృతరాష్ట్రవాక్యములను నిరాకరించెను. తరువాత ధృతరాష్ట్రుడు ఇంకను చెప్పవలసినది చెప్పగా, కడకు దుర్యోధను డిట్లు చెప్పెను.

నాహం భవతి న ద్రోణే నాఽశ్వత్థామ్ని న సంజయే।
చ భీష్మే న చ కాంభోజే న కృపే న చ బాహ్లికే॥ (ఉ 57-10)
సత్యవ్రతే పురుమిత్రే భూరిశ్రవశి వా పునః ।
అన్యేషు వా పావకేషు భారం కృత్వా సమాహ్వయే। (57-11)

అహం చ తాత కర్ణశ్చ ప్రాణయజ్ఞం వితత్యవై ।
యుధిష్ఠిరం పశుం కృత్వా దీక్షితౌ పురుషర్షభౌ ॥ (57-12)
రథో వేదీ స్రువః ఖడ్గో గదా స్రుక్కవచం సదః ।
చాతుర్హోత్రం చ ధుర్యామే శరదర్భా హవిర్యశః ॥ (57-13)
ఆత్మయజ్ఞేన నృపతే త్విష్ట్వా వైవస్వంతం రణే ।
విజిత్య చ సమేశ్యావో ష్యావోహతామిత్రౌ శ్రియా వృతౌ ॥ (57-14)
అహం చ తాత! కర్ణశ్చ భ్రాతా దుశ్శాసనశ్చ మే ।
ఏతే వయం హనిష్యామః పాండవాన్ సమరే త్రయః ॥ (57-15)
అహం హి పాండవాన్హత్వా ప్రశాస్తా పృథివీ మిమామ్ ।
మాం చ హత్వా పాండుపుత్రా భోక్తారః పృథివీ మిమామ్ ॥ (57-16)
త్యక్తం మే జీవితం రాజ్యం ధనం సర్వంచ పార్థివ ।
న జాతు పాండవై స్సార్ధం వసేయ మహ మప్యుత ॥ (57-17)
యావద్ధి సూచ్యాః తీక్ష్ణాయా విధ్యే దగ్రేణ మారిష ।
తావ దప్యపరిత్యాజ్యం భూమే ర్నః పాండవా న్ప్రతి ॥ (57-18)

ఈ శ్లోకములలో దుర్యోధనుడు, ధృతరాష్ట్రుడు తనను త్యజించు విధానము కల్పించెను. వెంటనే ధృతరాష్ట్రుడు "త్యక్తో దుర్యోధనో మయా" అని దుర్యోధనుని త్యజించెను. ఈ ఘట్టమునందు వాజశ్రవ నచికేతుల కథాసంవిధాన పరమార్థము ప్రకాశమాన మగుచున్నది. కనుక "ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః" అని నప్పుడు సర్వాత్మనా పుత్రత్యాగ [illegible]సరించిన ధృతరాష్ట్రుని నిందింప నవకాశము లేదు. అట్టి భావము నరునకు ఉండదు. వ్యాసుడు ధృతరాష్ట్రుని నిందించుటకే ధృతరాష్ట్రపుత్రులగు దుర్యోధనుని "ధార్తరాష్ట్రస్య" అని అర్జునుడు పేర్కొనినట్లు రచింపడు. కావున ఇట భావము వేరే రీతిలో స్వీకరింపవలెను. మహానుభావుడగు ధృతరాష్ట్రునియొక్క పుత్రుడై కూడ దుర్బుద్ధిగా నున్నాడే అన్నదే అర్జునుని భావముగా గ్రహింపవలయును. కావున గీత చదువునప్పుడు వ్యాసమహర్షి ఏ పాత్రను ఎట్లు పోషింప నెంచెనో పూర్వాపరసందర్భవిచారణాపుర[illegible]ముగా గ[illegible]ప కున్నచో గీత చదువుట వ్యర్థము. అట్లు వ్యర్థముగ చదివి [illegible]ము [illegible]సరించు కుమతుల దుష్టభావములను సహృదయులు చెవిని పెట్టుకుందురుగాక.

[illegible] ఘటములో దుర్యోధనుడు ధృతరాష్ట్రుడు త్యజించువరకు దుర్యోధ[illegible] ప్రత్యక్షముగ కాను [illegible]న్న [illegible]దు. అందువలన దుర్యోధనుడు

తండ్రిచాయ బిడ్డగనే ఉన్నా డనుట నిశ్చయము. కృష్ణవచనములకు సమాధానము చెప్పుచు దుర్యోధనుడు పలికిన ఈ క్రిందివచనములు తిలకింపుడు —

స్వధర్మ మనుపశ్యన్తో యది మాధవ సంయుగే ।
అస్త్రేణ నిధనం కాలె ప్రాప్స్యామ స్స్వర్గ మేవ తత్ ॥ (ఉ. 126-15)
ముఖ్య శ్చై వైష నో ధర్మః క్షత్రియాణాం జనార్దన ।
య చ్ఛయీమహి సంగ్రామే శరతల్పగతా వయమ్ ॥ (ఉ. 126-16)
తే వయం వీరశయనం ప్రాప్స్య మో యది సంయుగే ।
అప్రణ మ్యైవ శత్రూణాం న న స్తప్స్యతి మాధవ ॥ (ఉ. 126-17)
క శ్చ జాతు కులే జాతః క్షత్రధర్మేణ వర్తయన్ ।
భయా ద్వృత్తిం సమీక్ష్యైవ ప్రణమే దిహ కర్హిచిత్ ॥ (ఉ. 126-18)
ఇతి మాతంగవచనం పరీప్సన్తి హితేప్సవః ।
ధర్మాయ చైవ ప్రణమే ద్బ్రాహ్మణేభ్య శ్చ మద్విధః ॥ (19)
అచింతయన్ కించి దన్యం యావ జ్జీవం తథా చరేత్ ।
ఏష ధర్మః క్షత్రియాణాం మత మేత చ్చ మే సదా ॥ (20)
రాజ్యాంశ శ్చాభ్యనుజ్ఞాతో యో మే పిత్రా పురాభవత్ ।
న స లభ్యః పున ర్జాతు మయి జీవతి కేశవ ॥ (21)
యావ చ్చ రాజా ధ్రియతే ధృతరాష్ట్రో జనార్దన ।
న్యస్త శస్త్రా వయం తే వా ప్యుపజీవామ మాధవ ! ॥ (22)
అప్రదేయం పురా దత్తం రాజ్యం పరవతో మమ ।
అజ్ఞానా ద్వా భయా ద్వాపి మయి బాలే జనార్దన! ॥ (23)
న త దద్య పున ర్లభ్యం పాండవై ర్వృష్ణినందన ।
ధ్రియమాణే మహాబాహో మయి సంప్రతి కేశవ ॥ (24)
యావద్ధి తీక్ష్ణయా సూచ్యా విద్ధ్యే దగ్రేణ కేశవ ।
తావ ద ప్యపరిత్యాజ్యం భూమే ర్నః పాండవా న్ప్రతి ॥ (25)

ఈశ్లోకములు ఇంతవరకు జరిగిన యావద్విషయసంగ్రాహకములు. ముఖ్యముగా పాండవులకు రాజ్యార్హత లేకున్నను వారు తమ తండ్రి ధృతరాష్ట్రునివలన భాగమును పొందిరి. దానిని వారు పొందకుండగా తాను చేయలేకపోతి నని అందుకు తన అజ్ఞానముగాని, పాండవులు బలవంతు లన్న భయముకాని ఈరెంటికి కారణమైన తన బాల్యమువలనగాని పొందిరి. సరే దానిని వారు జూదమున ఓడగా నేను పొందితిని, ఇప్పుడు అది వారికి లభ్యము కాదు. ద్యూతమున అనుకున్న ప్రకార

ముగా వారు నియమపాలనము చేయలేదు అన్నభావము ఇంతకు ముందే నిరూపిత పరము. అయినందున దానిని వాచ్యముగ చెప్పక వ్యంగ్యముగా క్షత్రియులకు ధర్మ్యమైన యుద్ధమును తాను సమర్థించుచున్నట్లు చెప్పెను.

ఇందు ముఖ్యముగా గమనింపదగిన భావము తండ్రిమాట విని పాండవులకు రాజ్యాధికారము లేకపోయినను వారలకు తన తండ్రి రాజ్య మిచ్చుచుండగా దుర్యోధనుడు ఊరకుండుట "బాల్యాత్" అన్న శబ్దము పెద్దవాడు చెప్పుచుండగా పిల్లవాడు వినవలెను. అన్న సిద్ధాంతప్రకారముగానే నేను వింటిని అన్న భావమే.

ఇక్కడ విమర్శకపండితులు దుర్యోధనుడు "బాల్యాత్" అనుట దుర్యోధనుడు అబద్ధము చెప్పినట్లుగా వ్యాఖ్యానించిరి. కర్ణుడికి అంగరాజ్య మిచ్చుట మున్నగు పెద్దకార్యములు చేసియు, తన బాల్యమును చెప్పుకొనుట, అబద్ధముగాక మరేమగును? అని వారి భావన కాని తాము ఎంత పెద్దవార మన్న భావ మున్నను నిజముగ పెద్దవారెనను వినయవిధేయతలు కలవారు పెద్దవారి ఎదుట తాము బాలురమే అని వచింతురు. ఇట్లు చెప్పుట దుర్యోధనునియందు తగనితనమే అగుచో విదురుడు ధృతరాష్ట్రునితో పాండవులను గురించి చెప్పుచు "నీవు వృద్ధుడవు; వారు శిశువులు" అని చెప్పెను.

పితాఽసి రాజన్ పుత్రా స్తే వృద్ధ స్త్వం శిశవః పరే ।
వర్తస్వ పితృవ త్తేషు వర్త న్తే తే హి పుత్రవత్ ॥ (ఉ. 86-15)

ఈ శ్లోకములో విదురుడు పాండవులను శిశువులుగా చెప్పుచున్నాడే, ఇది విదురునియందలి అసత్యానౌచిత్యములను నిరూపించునా? కనుక తండ్రివద్ద బిడ్డ లెప్పుడు బాలురుగా శిశువులుగా చెప్పబడుట పండితులకు ఏల అనిపించినదో వారు తప్ప దీనికి మరొకరు సమాధానము చెప్పలేరు కదా?

"తత్సూక్తిసహస్రద్యోతితాత్మనాం మహాత్మనాం దోషోద్ఘోషణం ఆత్మన ఏవ దూషణం భవతి" అన్న ధ్వన్యాచార్యులవారి హితోక్తిని స్మరించి ముందుకు సాగుదము.

దుర్యోధనుడు ఏది చేసినను దానిని తండ్రిచే నంగీకరింపజేసి చేయుచుండును. ఈక్రింది ధృతరాష్ట్రవచనములే దుర్యోధనుని సత్ప్రవృత్తికి నిదర్శనములు.

తథాపి నికృతిప్రజ్ఞం పుత్రం దుర్ద్యూతదేవినం ।
న శక్నోమి నియంతుం వా కర్తుం వా హిత మాత్మనః ॥ (ఉ.158-5)
భవత్యేవ హి మే సూత బుద్ధి ర్దోషానుదర్శినీ ।
దుర్యోధనం సమాసాద్య పున స్సా పరివర్తతే ॥ (ఉ. 158-6)

సా తు బుద్ధిః కృతా ప్యేవం పాండవా న్ప్రతి మే సదా ।
దుర్యోధనం సమాసాద్య పున ర్విపరివర్తతే ॥ (ఉ. 39-31)

ఈ శ్లోకములవలన ధృతరాష్ట్రుడు ఏది అనుకున్నను దుర్యోధనుడు తన వినయవిధేయతచే తండ్రిని తనకు అనుకూలపరచుకొనుచుండెడివాడు. అందుచేత ధృతరాష్ట్రుడు పుత్రుని చర్యలను గర్హించుచున్నను పుత్రుని విడువలేకపోయెను. అంతమాత్రమున ధృతరాష్ట్రుని పుత్రగృద్ధుడని నిందింపబూనుట గొడ్డుమోతుల లక్షణము. పాండవులకు-ధార్తరాష్ట్రులకు కలిగిన తగవులలో ప్రతి తగవునకు, లేక దుర్యోధనుడు చేసిన ప్రతి అకృత్యమునకు పాండవులే కారణము. ఈవిషయము వివరముగా గీతోపదేశతత్త్వము రెండవభాగములో చూడగలరు. కనుక ధృతరాష్ట్రుడు పుత్రుని విడువలేదు. అన్నఅపనిందపాలుకావలసినవాడుకాడు.

సముచ్ఛేదం హి నః కృత్స్నం వాసుదేవ శ్చికీర్షతి ॥ (ఉ. 54-8)
ఋతే చ విదురా త్సర్వే యూయం వధ్యా మతా మమ ।
ధృతరాష్ట్ర స్తు ధర్మజ్ఞో న వధ్యః కురుసత్తమః ॥ (ఉ. 54-9)

ఈ వాక్యములలో ధృతరాష్ట్రుడు ధర్మజ్ఞుడుగా, అవధ్యుడుగా కురుసత్తముడుగా కృష్ణుడు చెప్పెను. అని దుర్యోధనుడు ధృతరాష్ట్రుని ఎదుట అనువదించెను. కృష్ణుని దృష్టిలో ధర్మజ్ఞుడుగా నవధ్యుడుగా కీర్తింపబడిన ధృతరాష్ట్రుని దుష్టునిగా దుర్బుద్ధినిగా చిత్రింప నెంచి "ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః" అని అర్జునుడు అనునా?

అగుచో "ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః" అనుట ఏల? కథాపి ఖలు పాపానాం అల మశ్రేయసే యతః। (శిశు.2-40)ఇత్యాదివచనములు దుర్మార్గులపేర్లు ఉచ్చరింపరాదని వచించుచున్నవి. కావున దుర్యోధనుని "ధార్తరాష్ట్రస్య" అని ధర్మజ్ఞుడగు ధృతరాష్ట్రుని అపత్యముగా పేర్కొనుచున్నాడు. "ధార్తరాష్ట్రస్య" అంతమాత్రమే అన్నచో ధృతరాష్ట్రునియందలి ధర్మజ్ఞత దుర్యోధనునియందుకూడ ననువర్తించు నేమో యని దుర్బుద్ధేః అని విశేషణము చేర్చినాడు. శత్రువును పేరున పేర్కొన్నచో మిత్రమగు నని వైదికరహస్యము. దుర్యోధనునితో యుద్ధము చేయ నెంచిన అర్జునుడు దుర్యోధన శబ్దముచే పేర్కొనలే దని చెప్పుటయు సమంజసము. దీనిని బట్టి కూడ అర్జునుడు యుద్ధవైముఖ్యము చూపలేదని తెలియును కాగా "ధార్తరాష్ట్రస్య" అన్నపదమును అర్జునుడు ధృతరాష్ట్రుని నిందించుటకుగా గ్రహింపలేదు. "ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః" "ధార్తరాష్ట్రాన్ స్వబాంధవాన్" అని రెండు ప్రయోగములను అర్జునుడే ప్రయోగించెను. ఏకవచనమువలన ఒక్క

దుర్యోధనుడే, అతని కభిన్నుడై అతని యథావచనకారి యగు దుశ్శాసనుడు వధింపతగు నని సూచింపబడుచున్నది. "ధార్తరాష్ట్రాన్ అన్న పదముతో" "స్వబాంధవాన్" అన్న పదము కలుపుచున్నాడు కనుక వికర్ణాదిదుర్యోధనసోదరు లందరు అవధ్యులని కూడ అర్జునుని ఆశయముగా గ్రహించవచ్చును. కనుక ఒక్క దుర్యోధనునియందే కృష్ణార్జునులు ఎక్కువ వైరము చూపిరి.

అగుచో కారణమందు లేని గుణములు కార్యమునం దుండునా? సంప్రదాయము ననుసరించి పుత్రుడు కారణమైన తండ్రిగుణములు కలిగియే యుండు నని ప్రసిద్ధి.

రూపం త దోజస్వి తదేవ వీర్యం
తదేవ నైసర్గిక మున్నతత్వమ్ ।
న కారణా త్స్వా ద్బిభిదే కుమారః
ప్రవర్తితో దీప ఇవ ప్రదీపాత్ ॥ (ర. 5-37)

ఇత్యాది మహాకవి వాక్కులు తండ్రికి కొడుకు అన్నిట నకలు అన్న విషయము నిరూపించుచున్నది. ఈ మహార్థమున భారతమున శకుంతలోపాఖ్యానము వలన ప్రదీప్తమగుచున్నది.

వేదే ష్వపి వదం తీమం మంత్రగ్రామం ద్విజా యతః ।
జాతకర్మణి పుత్రాణాం తవాపి విదితం తథా ॥ (ఆ. 74-63)
అంగా దంగా త్సంభవతి హృదయా దధిజాయసే ।
ఆత్మా వై పుత్రనామాసి స జీవ శరద శ్శతమ్ ॥ (ఆ. 74-64)
జీవితం త్వ దధీనం మే సంతాన మపి చాక్షయమ్ ।
తస్మా త్త్వం జీవ మే పుత్ర సుసుఖీ శరదాం శతమ్ ॥ (ఆ. 74-65)
త్వ దంగేభ్యః ప్రసూతోఽయం పురుషా త్పురుషోఽపరః ।
సరసీ వామలేఽఽత్మానం ద్వితీయం పశ్య వై సుతం ॥ (ఆ. 74-66)
యథా హ్యాహవనీయోఽగ్ని ర్గార్హపత్యా త్ప్రణీయతే ।
తథా త్వత్తః ప్రసూతోఽయం త్వా మేక స్స న్ద్విధా కృతః ॥ (ఆ 74-67)

ఈ శకుంతలావచనములు పితాపుత్రుల అభేదమును సూచించుచున్నవి. కావున దుర్యోధనునియందలి దుష్టబుద్ధికి ధృతరాష్ట్రుడు కాదన చెల్లదు. ఇంత మాత్రముచేత కొడుకుయందున్న దుర్గుణములకు తండ్రి కారణము అని సిద్ధాంతము చేయ సాహసింపరాదు.

"కుపుత్రో జాయేత క్వచి దపి కుమాతా న భవతి ।" అన్న శంకరవచనము కూడ పై వాదమునకు అపవాదము. ఇక్కడ మాతృశబ్దము ఉపలక్షణము, తండ్రిని గూడ చెప్పును. కనుక కొడుకునందు గల దుర్గుణములను పురస్కరించుకొని తండ్రి కూడ ఇట్టివాడే-అనుట అసంగతము. కావున "ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః" అన్నప్పుడు ఈ యర్జునుడు ధృతరాష్ట్రనిందాపూర్వకముగా దుర్యోధనుని నిందించెననుట అవిచారితరమణీయము.

"పాండవు లమనుష్యప్రతాపులు, సర్వగుణసంపన్నులు. వారలతో యుద్ధము చేయవలదని నే నాకోసించుచున్నను దుష్పుత్రుడైన దుర్యోధనుడు వినుటలేదు. అని ధృతరాష్ట్రుడు పలుకుచున్నను—

ఉభౌ స్వ ఏకజాతీయౌ తథోభౌ భువి గోచరౌ ।
అథ కస్మా త్పాండవానాం ఏకతో మన్యసే జయమ్ ॥ (ఉద్యో. 56-36)

దుర్యోధనుడు దుర్బుద్ధి కాకపోయినచో మాతో సమానముగా తనను పేర్కొనునా? అమనుష్యప్రతాపులనుగా తండ్రి మమ్ములను చెప్పుచున్నను వినలేదే? అట్టి యీ దుర్బుద్ధి ధృతరాష్ట్రునకు దుఃఖప్రదుడే కదా! అన్నదే అర్జునుని భావము.

అస్మాకం తు విశిష్టా యే తా న్నిబోధ ద్విజోత్తమ । (గీత. 1-7)

ఇందు దుర్యోధనుడు ద్రోణుని "ద్విజోత్తమ" అని సంబోధించెను. ఈ "ద్విజోత్తమ" పదము ద్రోణునికి ఇష్టము. ద్రోణుడు పరశురామునిచేరి యిట్లనును—

భరద్వాజా త్సముత్పన్నం తథా త్వం మా మయోనిజమ్ ।
ఆగతం విత్తకామం మాం విద్ధి ద్రోణం ద్విజోత్తమమ్ ॥ (ఆ-131-57)

ఇందు అస్త్రవిద్యను పొందదలచి పరశురామునితో తనను గురించి తానే ద్విజోత్తము డను అని పరిచయముచేసికొనెను. ఈ ద్విజోత్తమపదము ద్రోణునికి ఇష్టమైన దని ఆపదముతోనే దుర్యోధనుడు ద్రోణుని సంబోధించెను మరియు అట్టు పరిచయము చేసికొని పరశురామునివలన అస్త్రవిద్యను పొందెను. ఈ పదముచే ద్రోణుని దుర్యోధనుడు సంబోధించుటలో నీతి యేమి? ఆచార్యోత్తమ! నీవు పరశురామునివలన ఏ అస్త్రవిద్యను సంపాదించితివో ఆ అస్త్రవిద్యను ఉపయోగించి నాకు జయమును కలగింపుమని భావము.

ద్రోణుని "ఆచార్య" అని సంబోధించెను. గురువు శిష్యునియందు పుత్రవాత్సల్యమును చూపును. నీవు నాకు ఆచార్యుడవు. నీకు నేను శిష్యుడను. నీవు

సర్వథా కాపాడతగుదువు. అన్న భావ మీ పదమువల్ల వ్యంగ్యము.

వ్యూఢాం ద్రుపదపుత్రేణ తవ శిష్యేణ ధీమతా ।

పాండవసైన్యము దక్కగా వ్యూఢమై యున్నది. ద్రుపదపుత్రుడు దీని నిట్లు పన్నెను. ఈ దుర్యోధనవాక్యములో "ద్రుపదపుత్రేణ, తవ శిష్యేణ ధీమతా" అన్న పదములలో "ధీమంతుడు, శిష్యుడు" అన్న రెండుపదములు కూడ ద్రుపదపుత్రునికి విశేషణములుగ వ్యాఖ్యాతలు భావించుచున్నారు. కాని ఆనాటి సైన్యవ్యూహరచన పాండవపక్షమున అర్జును డొనరించినదే.

అక్షౌహిణీం దశైకాం చ వ్యూఢాం దృష్ట్వా యుధిష్ఠిరః ।
కథ మల్పేన సైన్యేన ప్రత్యవ్యూహత పాండవః ॥ (భీ-19-1)
యో వేద మానుషం వ్యూహం దైవం గాంధర్వ మాసురం ।
కథం భీష్మం స కౌంతేయః ప్రత్యవ్యూహత సంజయ ॥ (2)

అని ధృతరాష్ట్రుడు సంజయుని ప్రశ్నించెను. ఈ ప్రశ్నలో "యుధిష్ఠిరః" పాండవః, కౌంతేయః," అన్న పదము లున్నవి. దీనిని బట్టి అల్పసైన్యముగల యుధిష్ఠిరుడు, మానుషము - దైవము, గాంధర్వము, ఆసురము అను వ్యూహముల తెలిసిన - భీష్ముని వ్యూహమునకు ప్రతివ్యూహమును ఎట్లు పన్నెను? అని ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్న. ఈ ప్రశ్నవలన భీష్ము డొనరించిన వ్యూహమునకు ధర్మరాజెట్లువ్యూహము పన్నెను? అని అర్థము వచ్చుచున్నది. ఈపైపున సేనానాయకుడగు భీష్ముడు వ్యూహమును పన్నగ ఆ పైపున ధర్మరా జెట్లు పన్నును. సేనానాయకుడే గదా వ్యూహ మొనరించును. కావున కౌంతేయశబ్దమును పురస్కరించుకొని అర్జునుడే వ్యూహరచయితగ ధృతరాష్ట్రప్రశ్నలో ఉండునని గ్రహింపవలయును. ధర్మరాజు ఏ డక్షౌహిణులకు ఏడుగురు నాయకులను నియముంచి ఆసేనలకు సేనాపతిగా ధృష్టద్యుమ్నుని నియమించి ఆధృష్టద్యుమ్నునికి పైన అర్జునుని అటుపైన సర్వమునకు కృష్ణుని నాయకునిగ చేసిన టిదివరకే వివరింపబడినది. కనుక కౌంతేయుడు సేనాపతి - పతి కనుక ఆత డెట్లు భీష్ము డొనరించిన వ్యూహమునకు ప్రతివ్యూహము నొనరించె ననియే ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్నమునకు సారముగ గ్రహింపదగును. ఈవిషయము సంజయుని సమాధానములో స్పష్టమగును.

ధార్తరాష్ట్రా న్యనేకాని దృష్ట్వా వ్యూఢాని పాండవః ।
అభ్యభాషత ధర్మాత్మా ధర్మరాజో ధనంజయమ్ ॥ (3)
మహర్షే ర్వచనా త్తాత వేదయన్తి బృహస్పతేః ।
సంహతా న్యోధయే దల్పాన్ కామం విసరయే ద్బహూన్ । (4)

సూచీముఖ మనీకం స్యా దల్పానాం బహుభి స్సహ ।
అస్మాకం చ తథా సైన్య మల్పీయ స్సుతరాం పరైః ॥ (5)
ఏత ద్వచన మాజ్ఞాయ మహార్తే ర్వ్యూహపాండవ ।
ఏత చ్ఛ్రుత్వా ధర్మరాజం ప్రత్యభాషత పాండవః ॥ (6)
ఏష వ్యూహామి తే వ్యూహం రాజసత్తమ ! దుర్జయం ।
అచలం నామ వజ్రాఖ్యం విహితం వజ్రపాణినా ॥ (7)
య స్స వాత ఇవోద్ధూతః సమరే దుస్సహః పరైః ।
స నః పురో యోత్స్యతే వై భీమః ప్రహరతాం వరః ॥ (8)
తేజాంసి రిపుసైన్యానాం మృద్న న్పురుష సత్తమః ।
అగ్రేగ్రనీ ర్యోత్స్యతి నో యుద్ధోపాయ విచక్షణః ॥ (9)
యం దృష్ట్వా కురవ స్సర్వే దుర్యోధన పురోగమాః ।
నివర్తిష్యన్తి సంత్రస్తాః సింహం క్షుద్రమృగా యథా ॥ (10)
తం సర్వే సంశ్రయిష్యామః ప్రాకార మకుతో భయాః ।
భీమం ప్రహరతాం శ్రేష్ఠం దేవరాజ మివామరాః ॥ (11)
న హి తో౽స్తి పుమా న్లోకే యః సంక్రుద్ధం వృకోదరం ।
ద్రష్టు మత్యుగ్రకర్మాణం విషహేత నరర్షభం ॥ (12)
ఏవ ముక్త్వా మహాబాహు స్తథా చక్రే ధనంజయః ।
వ్యూహ్య తాని బలా న్యాసు౽ప్రయయౌ ఫాల్గున స్తథా ॥ (13)

ఈశ్లోకములవలన వజ్రాఖ్యమగు అచలవ్యూహమును పన్నినది అర్జునుడే కదా! "వ్యూఢాం ద్రుపద పుత్రేణ" అని ఎట్లనును. ఏది ఎవరు చేసినను సామాన్యాకారముగ అది సేనాపతికి దక్కును అనంతర మది నాయకునికి చెందును. అవునా! సామాన్యాకారముగ ద్రుపదపుత్రుడు సేనానాయకు డగుటవలన "ద్రుపదపుత్రేణ" అని అనును. "తవ శిష్యేణ, ధీమతా" అన్న పదములచేత అర్జుననే చెప్పెను. నిజమునకు ద్రోణునకు అందరూ శిష్యులైనను శిష్యుడన్న భావముతో చూచినది అర్జునుని మాత్రమే "ధీమతా" అన్న పదము అర్జునుని మాత్రమే చెప్పును కాని ద్రుపదపుత్రుని చెప్పదు. కనుక నీకు నిజమైన శిష్యుడగు ధీమంతుడైన అర్జునునిచే వ్యూఢమైన సైన్యమును చూడమనియే దుర్యోధనవచనతాత్పర్యమనియే భావింపవలయును. లేకున్న ప్రకరణమునకు అర్థము సరిపడదు. ద్రుపదపుత్రుని పేర్కొని దుర్యోధనుడు "తవ శిష్యేణ, ధీమతా" అని ద్రోణునితో ప్రాణము పోయినను అనడు. ఇచట విమర్శకులు ద్రోణుని రెచ్చకొట్టుటకు నిన్న

చంపుటకు పుట్టిన ద్రుపద పుత్రుడు నీకు శిష్యుడైనాడు. ఆచార్య! వాడెంత ధీమంతుడో కదా! ఇత్యాది ఆస్వారస్యమైన వ్యాఖ్యలు వెలయించుచున్నారు. ద్రుపద పుత్రశబ్దము వాచ్యముగ ధృష్టద్యుమ్నుని చెప్పుచున్నను వ్యంగ్యముగ అర్జుననే చెప్పును. పంచపితరులలో మామకూడ ఒకడే. ద్రుపదుని కట్టి పట్టి తెచ్చిన అర్జునునియందు ద్రుపదుడు వాత్సల్యమును చూపెనేగాని, ద్వేషమును చూపలేదు. "పుత్రాదిచ్ఛే త్పరాజయమ్" అన్న న్యాయానుసారము ఆతనిని పుత్రసదృశునిగా చేసికొనుటకు గానే ద్రుపదుడు అర్జునుని వరించు కన్యను పొందుటకు కారణమైనది కనుక ద్రుపదునికి పుత్రసదృశుడు నీకు నచ్చిన శిష్యుడైన ధీమంతుడగు అర్జునుని చే వ్యూఢమైన ఈసేనను చూడుము' అని స్వారస్యము.

నీకు పుత్రవాత్సల్య మెంత యున్నను ద్రుపదుడు ద్రుపదపుత్రులు అవ్వైపున ఉన్నారుకనుక నీవు నన్ను శిష్యునిగ భావించి నావైపున జయము సిద్ధించునట్లు చూడవలయు నని దుర్యోధనుడు ద్రోణునికి వివరించినట్లు గ్రహింపదగును.

నిజమునకు అర్జునుడు ద్రోణుని "అచార్య, ద్విజోత్తమ" అని సంబోధించి నాకు మేలు చేకూర్పుమని అడుగవలసియున్నది ద్రుపదుని పట్టి తెచ్చి గురుదక్షిణ సమర్పించి విద్యాఫలము నందినవా డొక్క అర్జునుడే. ఇట్లుండగా ఈ దుర్యోధనుడు ద్రోణుని తన వైపునకు ఆకర్షించుటకు, అనుకూలపరచుకొనుటకు చేయు యత్నము చూచి అర్జునుడు దుర్యోధనుని దుర్బుద్ధిగా భావించినాడు. నిజమునకు ద్రోణుడు దుర్యోధనుని చూచి యుద్ధమునకు రాలేదు. ఆతడు ధృతరాష్ట్రపుత్రుడని అతనికి సాహ్యము చేయను. పాంచాలురమీద తనకు గల ద్వేషమును రూపుమాపుకొనుటకు ఈ యుద్ధములో అర్జునుని ఎదిరించుటకును సిద్ధపడినాడు. అర్జునుని దృష్టియం దుంచుకొని ద్రోణుడు యుద్ధమును అనేక పర్యాయములు గర్హించెను. కనుక ధార్తరాష్ట్రస్య ,దుర్బుద్ధేః అన్నదానికి అర్థ మిట్లు చెప్పదగును. దుర్బుద్ధి యగు దుర్యోధనుడు తనయందు ద్రోణునికి గల వాత్సల్యమును కూడ తన ధృతరాష్ట్రపుత్రత్వమును మాత్రమే ఎరగా పెట్టి సాధింపనెంచినాడు- అన్న భావమే.

అగుచో ధృతరాష్ట్రునియం దర్జునునకు పగ లేదందురా? లేదు. మీదు మిక్కిలి ధృతరాష్ట్రుని మిత్రుడుగా అర్జునుడు భావించె ననన్నను సరియే యగును. "మిత్రద్రోహే చ పాతకమ్" అని అర్జును డనిన మాట ఎవరిని దృష్టియం దుంచుకొని అనెనో యోచించుకొనవలెను. తమతండ్రి చనిపోయిన తరువాత తమ్ము పెంచిన ధృతరాష్ట్రుడు మైత్రిని చూపెను. ఆతనికి ప్రత్యుపకారము

చేయుట ధర్మము. సంజయుని రాయబారమునందు "మా దుర్యోధనుడు రాజ్య మిచ్చినచో స్వీకరింపుడు, లేకున్న అరణ్యములకే పొండు"— అన్నభావము ధృతరాష్ట్రుడు వ్యక్తముచేసెను. ధృతరాష్ట్రుడు తానంతకుముందు చేసినదానికి ప్రతి ఫల మిట్లుకోరుచున్నాడు. అనవలయును. ప్రతిఫల మీయకుండుట, ద్రోహ మొన రించుట, కృతఘ్నత యగును. కృతఘ్నే నాస్తి నిష్కృతిః" అని రామాయణ మునందు గలదు. ఇంద్రునకు కూడ వృత్రాసురుని చంపినందున "మిత్రఘ్నక్" అను అపకీర్తి తప్పినది కాదని వేదము చెప్పుచున్నది. కావున మిత్రద్రోహము మహాదోషము.

కనుక పెద్దలతో యుద్ధప్రసక్తే లేదు ధృతరాష్ట్రుని దృష్టియందుంచు కొనినచో స్వజనులైన స్వబాంధవులైన ధార్తరాష్ట్రులతో యుద్ధావకాశమే లేదు. వారు ధృతరాష్ట్రపుత్రు లగుటచేతను ఇంతకు ముందు యుద్ధమునందు ఓడి పారిన పిరికిపంద లగుటచేతను వీరలతో యుద్ధావకాశము లేదు. ఇంక నేనెవ్వరితో యుద్ధము చేయవలె? అని అర్జునుడు అడుగుచున్నాడు.

కాని అతడు ధనస్సు ఎందుకు ఎక్కుపెట్టినట్లు? ధనస్సు చేతబూనక, యుద్ధోన్ముఖులను చూడక, "నేను యుద్ధము చేయు నవకాశమే లేదు. శత్రు వను వాడే లేడు. గురువులు బంధువులు ఉన్నారు. నాకు శత్రువులు వుండినకదా నేను యుద్ధము చేయునది" అని అర్జునుడు చెప్పినచో ఎల్లరును హాస్య మొనరింతురు. కనుక ధను వెత్తి యుద్ధము చేయవచ్చిన వారందరిని కలయజూచి "నాకు శత్రువే లే" దని కడకు తేల్చినాడు. అందుకే ఎవరితోడను యుద్ధము చేయు నవకాశమే లేదను భావమే "కైర్మయా సహ యోద్ధవ్యం" అన్న పదముతో అర్జునాశయ ముగా గ్రహింపవలయును. ఈ అంశము బలపడుటకు చాల ఉపపత్తులు గలవు.

1). ధృతరాష్ట్రుని యనుగ్రహముతో తమకు అర్ధరాజ్యము లభించుట.

2). ఆరాజ్యమును ధర్మరాజు జూదములో ఓడి తమ్ముల గూడ ఓడుట. ఆపైన తాము ద్రౌపదీవరములచే విడుదల పొంది ధృతరాష్ట్రానుగ్రహముచేతనే రాజ్యము మరల పొందుట.

3). అజ్ఞాతవాసము పూర్తియైన దనుటకు అధికమాసగణనము భీష్ముడొనరించినదే గాని ధర్మబద్ధమా అన్న సందేహము అట్లే యుండుట.

4). దుర్యోధనుడు భీష్ముని గణనమును ధర్మబద్ధముగా నెంచక సూచ్యగ్రము నిలుపు స్థలముకూడ ఈయననగా భీష్ముడు మాటలాడక దుర్యోధనుని వైపున నుండి యుద్ధము చేయనిశ్చయించుట.

పునర్ద్యూతమునందు నియమ మిట్లు ఏర్పరుచబడినది. ఈ నియమమును శకుని ప్రకటించెను.

అముంచత్ స్థవిరో దుర్యోధనం పూజిత మేవ తత్ ।
మహాధనం గ్లహంత్వేకం శృణు మే భరతర్షభ ॥ (ఉ. 75-9)
వయం వా ద్వాదశాబ్దాం స్తు యుష్మాభి ర్ద్యూతనిర్జితాః ।
ప్రవిశేమ మహారణ్యం రౌరవాజినవాససః ॥ (-10)
త్రయోదశం చ సజనే అజ్ఞాతాః పరివత్సరమ్ ।
జ్ఞాతాశ్చ పున రన్యాని వనే వర్షాణి ద్వాదశ ॥ (-11)
అస్మాభి ర్నిర్జితా యూయం వనే ద్వాదశ వత్సరాన్ ।
వసధ్వం కృష్ణయా సార్థం అజినైః ప్రతివాసితాః ॥ (-12)
త్రయోదశే చ నిర్వృత్తే పున రేవ యథోచితమ్ ।
స్వరాజ్యం ప్రతిపత్తవ్య మితరై రథవై తరైః ॥ (-13)
అనేన వ్యవసాయేన సహాస్మాభి ర్యుధిష్ఠిర ।
అక్షా నుప్త్వా పునర్ద్యూత మేహి దీవ్యస్వ భారత ॥ (-14)
అథ సభ్యా స్సభామధ్యే సముచ్ఛ్రితకరా స్తదా ।
ఊచు రుద్విగ్నమనసః సంవేగా స్సర్వ ఏవ హి ॥ (-15)

అంతట యుధిష్ఠిరు డిట్లనును.

కథం వై మద్విధో రాజా స్వధర్మ మనుపాలయన్ ।
ఆహూతో వినివర్తేత దీవ్యామ శకునే త్వయా ॥ (-19)

ఇట్లనగ—శకుని మరల చెప్పెను.

గవాశ్వం బహు ధేనూక మపర్యంత మజావికమ్ ।
గజాం కోశో హిరణ్యం చ దాసీదాసా శ్చ సర్వశః ॥ (-20)
ఏష నో గ్లహ ఏవై కో వనవాసాయ పాండవాః ।
యూయం వయం వా విజితా వశేమ వన మాశ్రితాః ॥ (-21)
త్రయోదశం చ వై వర్ష మజ్ఞాతా స్సజనే తథా ।
అనేన వ్యవసాయేన దీవ్యామ పురుషర్షభాః ॥ (-22)
సముత్క్షేపేణ చైకేన వనవాసాయ భారత ।
ప్రతి జగ్రాహ తం పార్థో గ్లహం జగ్రాహ సౌబలః ॥ (-23)
జిత మిత్యేవ శకునిః యుధిష్ఠిర మభాషత ॥ (-24)

ఈ ప్రసంగమువలన పునర్ద్యూతమున ఓడిన పాండవులు ద్రౌపదీసహితులైన పాండవులు పదిరెండు సంవత్సరములు అరణ్యముననే ఉండవలయును. పదమూడవసంవత్సరమున సజనప్రదేశమునందు అనగ నగరమైనను కావచ్చును, గ్రామమైనను కావచ్చును. అజ్ఞాతముగ నుండవలయు నని నియమము పాటింపవలసిన వారైరి. సామాన్యముగ వనవాసము అనినచో ఎక్కడ నున్నను బాధ లేదు. పదమూడవసంవత్సరమున సజనప్రదేశముననే అజ్ఞాతవాస మని నిర్దేశించుటచేత పన్నెండు సంవత్సరములు అరణ్యముననే ఉండవలయు నని విధి కనబడుచున్నది. మరియు అజినవాసులై యుండవలయు ననియు నిర్ణయింపబడినది. ఈ అజినవాసిత్వము అరణ్యాజ్ఞాతవాససామాన్యధర్మము. ఈ నియమమునకు బద్ధులై పాండవు లుండిరా యను విషయము యోచింపవలయును.

అర్జునుడు అయిదు సంవత్సరములు స్వర్గములో నుండెను. స్వర్గయోగ్యమైన వస్త్రాద్యలంకారములతో నుండెను. ఇది నియమవిరుద్ధము కాదా?

ద్రౌపదీవిషయమున ఏర్పరచుకొనిన నియమము ననుసరించి ఎవరైనను ఒకరితో ద్రౌపది యుండగ మరియొకరు అక్కడ ప్రవేశించినచో బ్రహ్మచర్యవ్రతము పాటించుచు తీర్థయాత్ర చేయవలయు నని నియమ మున్నది. అర్జునుడు అట్టి నియమమును భంగ మొనర్చి తీర్థయాత్రలు చేసెను. ఆ సందర్భములో ధర్మరాజు గోబ్రాహ్మణ రక్షణకై నియమోల్లంఘన మాచరించుట తప్పు కాదని చెప్పినను అర్జునుడు నియమానుసారము ప్రవర్తించుటకే ప్రవర్తిల్లెను. నాగకాంత ఉలూపి అర్జునుని తన లోకమునకు తోడ్కొనిపోయి తనతో భోగింపుమని అడిగినప్పుడు బ్రహ్మచర్యవ్రతనియమ విషయమును తెలిపెను. అప్పు డామె ఆనియమము ద్రౌపదీవిషయమే కాని అన్యకాంతావిషయము కాదని వివరించెను. తదనుసారముగ అర్జును డామెతో రమించెను. ఆవిధముగనే చిత్రాంగద వృత్తాంతముకూడ. ఆసందర్భములోనే సుభద్రను కూడ పరిణయ మాడెను. ఈ ఘట్టములో ధర్మరాజు చెప్పినట్లు కాని, ఉలూపి నిరూపించిన విధముననగాని ధర్మభంగము జరుగలేదు.

ఇవ్విధమగు కల్పన చేయుటకు అరణ్యవాసములో నున్న అర్జునుడు స్వర్గలోకమునకు పోయినపుడు కలదా? లేదనే చెప్పవలయును. అయినచో వ్యాసుడు నియమించినందువలన అర్జును డట్లు పోయెను. అని చెప్పుట తగదు. అగుచో వ్యాసుడు పాండవులకు గల నియమమును భంగముచేసినవా డని కల్పించుటయు తగదే!

కొంతవంది యుండిన చాలును. అందరును ఉండకపోయినను నియమము భంగము కాదను అవకాశమేమైనను పునర్ద్యూతగ్రహప్రసంగమున కలదేమో అని ఆలోచించిన అట్టి అవకాశ మేమియు కన్పించుటలేదు.

కనుక, నియమము పాటింపబడలే దనుట స్పష్టము. మిన్ను విరిగి మీద పడినను ధర్మము తప్పని ధర్మరాజు కాని, భగవదవతారస్వరూపుడైన మహర్షి వ్యాసుడుకాని యిట్టి య:ర్మమున కేల యొడిగట్టిరి? అన్నచో రాబోవు మహాసంగ్రామమున భీష్మద్రోణాదుల నెదుర్కొనగల దివ్యాస్త్రసంపద సంపాదించుట అధిక ధర్మమని భావించియుందురు. భవితవ్యత అట్లు వారిని వశపరచుకొన్నది ఇది ధర్మనిర్వహణ మనుటకు అవకాశము లేదు.

అజినవాసిత్వము అరణ్యాజ్ఞాతవాస సమానధర్మమని కదా భావించితిమి. విరాటనగరమున వీరు అజినవాసులేనా? కాదు. కావున ఈనియమము భంగమైనది. సజనదేశమునకదా యజ్ఞాతవాసము. ఆసజనవాసిత్వము తత్ప్రదేశానుగుణమగు వస్త్రధారణము నాకర్షించునని భావించి ధర్మలోపము జరుగలేదని చెప్పినను స్వర్గలోకములో అర్జునుడుండుట మాత్రమే వనవాసవ్రత భంగమే యని చెప్పక తప్పదు. కావున ధర్మదృష్టికల అర్జునునియందు యుద్ధవైముఖ్యమున కిదియును కారణమైయుండనోపును. కనుకనే అర్జునునకు కృష్ణుడు 'సర్వధర్మా న్పరిత్యజ' చెప్పుటకు హేతువు కన్పట్టుచున్నది.

ద్రుపద పురోహితుడు దుర్యోధనుని దృష్టియందు విగ్రహమునకు హేతువున్నను దానిని తలంపరాదు. పరులు బలవంతులు, అని చెప్పుట గమనార్హము.

య శ్చాపి ధార్తరాష్ట్రస్య హేతుః స్యా ద్విగ్రహం ప్రతి ।
స చ హేతు ర్న మంతవ్యో బలీయాంస స్తథా హి తే ॥

ఈ శ్లోకములో "తే బలీయాంసః" తథాహి - ఈ పదములు ఇతర హేతువులను పాటింపకుండుటకు హేతువుగ చెప్పుచున్నాడు. తే యన్న తచ్ఛబ్దము ఏకారణమువలన నియమ భంగముచేసిరని దుర్యోధనుడు చెప్పబోవునో అది పాండవులకు బలమును చేకూర్చుకొనినది. ఆహేతువువలన నియమము భంగమైనదని చెప్పుచో ఆహేతుభంగముద్వారా బలమును చేకూర్చుకొనినవారు ధార్తరాష్ట్రులను ధ్వంసముచేయుదురు. అని చెప్పును.

సామాన్యాకారముగ ఈ వైపున ఏకాదశాక్షౌహిణులు, అవైపున సప్తాక్షౌహిణులు ఉన్నారని వివరించి ఆ వైపుననున్న ఇతర పురుషులు సహస్రాక్షౌహిణీసములు. అని చెప్పి పదకొండక్షౌహిణుల సైన్య మొక్కవైపున, ధనంజయు డొక్క వైపున నున్నచో ధనంజయుడే అధికము అని వివరించును,

ఏకాదశైతాః పృతనా ఏకత శ్చ సమాగతాః ।
ఏకత శ్చ మహాబాహుః బహురూపో ధనంజయః ॥ (ఉ 1౯-15)
యథా కిరీటీ సర్వాభ్యః సేనాభ్యోఽప్యతిరిచ్యతే। (-18)

ద్రుపద పురోహితుడు ధార్తరాష్ట్రునకు విగ్రహకారణ మున్నను పాండవులు బలవంతులుకాన గమనింపరాదు అన్న వచనమునకు ఆతని స్వర్గవాసమే హేతువని చెప్పుటకు వివరణము కలదు. ధనంజయుని "బహురూపో ధనంజయః" అని బహురూప శబ్దముచే విశేషించుచున్నాడు. ఇది ఇంద్రుని చెప్పును. "ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే" అన్న వచనమును బహురూపశబ్దము సమీకరించుచున్నది. ఈ శబ్దము ఇంద్రుని చెప్పుచూ ఇంద్రునితో ఇంద్రలోకవాసత్వము ధనంజయునకు బలసంపాదకమైనదని నిరూపించుచున్నది. దుర్యోధనుడు ప్రశ్నించిన ఈ స్వర్గవాసిత్వము నియమభంగమునకు హేతువుగ చెప్పదలంచుట ద్రుపద పురోహితుడు గమనించియే ఇట్లు పలికెను. కావున నియమప్రసక్తిని విడచి సంధి చేయుమనియే తాత్పర్యము. అర్జునుకు ఇంద్రలోకమువలన ఇంద్రునంతటి శక్తి సంపాదించి సర్వసేనలను చూచుటవలననే కాన—

ఏవమేవ మహాబాహు ర్వాసుదేవో మహాద్యుతిః । (-19)

అన్నవాక్యము కూడ అతని ఇంద్రలోకవాసిత్వమునే సంగ్రహించుచున్నది ఏవమేవ అన్న పదము గమనార్హము. వాసుదేవుడు ఇంద్రానుజుడు గదా! ఆతని బలము అర్జునునకు గలదు. ఇట్లు వివరించుటచే కూడ అర్జునుడు నియమభంగము చేసినట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

నియమభంగము అరణ్యాజ్ఞాతవాసములలో పాక్షికముగ కన్పట్టుచున్నది. కాలపరిగణనమునందు ఉభయపక్షసమ్మతమైన పద్ధతి పాండవు లనుసరింప లేదన్నది దుర్యోధనప్రశ్నమునకు భీష్ముడు కాలమును సరిపుచ్చి చెప్పుట దానిని దుర్యోధనుడామోదింపకుండుట ఇందులకు నిదర్శనము.

ఉత్తరగోగ్రహణము జరిగిన యనంతరము పాండవులు తామెవరో వెంటనే విరాటునకు తెలుపలేదు. ఉత్తరునకు అర్జునునివలన పాండవులు తమ నగరములో నున్న కంకుభట్టాదులే యని, అర్జునుడు బృహన్నలయే యని తెలిసినది. ఉత్తరుడు గోవులను విడిపించు కార్యమునందు దివ్యకుమారుడు సాహాయ్యమొనరించె నని అర్జునుని వచనానుసారము విరాటునకు వివరించెనుకాని అప్పటికి వారు అజ్ఞాతముగనే ఉండిరి,

తత స్తృతీయే దివసే భ్రాతరః పంచ పాండవాః ।
స్నాతా శ్శుక్లాంబరధరాః సమయే చరితవ్రతాః ॥ (వి. 70-1)
యుధిష్ఠిరం పురస్కృత్య సర్వాభరణభూషితాః ।
ద్వారి మత్తా యథా నాగాః భ్రాజమానా మహారథాః ॥ (-2)
విరాటస్య సభాం గత్వా భూమిపాలాసనే ష్వథ ।
నిషేదుః పావకప్రఖ్యాః సర్వే ధిష్ణ్యే ష్వివాగ్నయః ॥ (-3)

ఈ శ్లోకములను బట్టి ఈ ఉత్తరగోగ్రహణము జరిగిన మూడవరోజుననే వారు తమను వెల్లడించుకొనిరి. స్నాతాః, శుక్లాంబరధరాః సమయే చరితవ్రతాః అని చెప్పుటచే ఆరోజుననే వారు దీక్షాంతస్నానము చేసి శుక్లాంబరధరు లైరి. సమయే చరితవ్రతాః అనుటచే అప్పటికి వారికి అరణ్యాజ్ఞాతవాసనియమము పూర్తి అయిన దని విశద మగుచున్నది. దీనివలన అర్జునుడు దుర్యోధనునకు అగుపించునప్పటికి సమయవ్రతము పూర్తి అయినదా।

ఆరణ్యాజ్ఞాతవాసనియమములో — అజ్ఞానవాసకాలములో "అజ్ఞాత" శబ్దము గమనార్హము. ప్రత్యక్షముగా అగుపింపకపోయినప్పటికి వారి ఉనికి జ్ఞాతమైనను నియమభంగమైనట్లే. అర్జునుడు దుర్యోధనునకు ప్రత్యక్షమైన సమయమునకు ముందే, దుర్యోధనుడు కొన్ని హేతువులనుబట్టి విరాటనగరమున పాండవు లున్నారని తెలిసికొనెను. దీనివలన నియమభంగము అయినట్లే లెక్క.

అందుకే ద్రుపదపురోహితుడు చాల నిశితముగ విషయమును వివరించెను. "అజ్ఞాతవాససమయము పూర్తయినది. నియమము ననుసరించి వారు వారి రాజ్యమును పొంద అరులై యున్నారు" అని చెప్పలేదు. ధృతరాష్ట్రుడు పాండువు ఒకరి కొడుకులుగ ప్రసిద్ధి చెందిరి. అందు ఇరువురకు పైతృకద్రవిణము సమాన మగుట సంశయింపరానిది. ధార్తరాష్ట్రులు తమ పైతృకమును పొందిరి. పాండుపుత్రు లెందుకు పొందరు? పాండవులు తమ పైతృకమును ముందు పొందలేదు - ప్రాణాంతకోపాయములచే పాండవులు ధార్తరాష్ట్రులచే నాశనము చేయబడక ఎట్లో కడకు తమ రాజ్యమును పొందిరి. అది మరల సౌబల సహాయముతో ధార్తరాష్ట్రులచే గ్రహింపబడినది. పదమూడు సంవత్సరములు నియమము ననుసరించి కాలము గడిపిరి. అని ద్రుపదపురోహితుడు చెప్పెను. ఈ సందర్భములో —

వాసితా శ్చ మహారణ్యే వర్షా ణీహ త్రయోదశ । (ఉ. 19-6)

ఈవాక్యమునందు గమనింపదగిన విశేషము గలదు. పన్నెండు సంవత్సరములు అరణ్యవాసము, ఒక సంవత్సరము అజ్ఞాతవాసము విభజించి చూపుచో

అజ్ఞాతవాసము సంవత్సరము అయిన దని చెప్పుటకు కారణములు గలవు. అరణ్య వాసము పన్నెండు సంవత్సరము లు విభజించి చూపుటకు సాక్షికమైన పరిగణన మును లెక్కపెట్టినగాని కుదరదు. అర్జునుని ఐదుసంవత్సరముల స్వర్గలోక వాసము ఒకవిధముగ నియమభంగసూచకము, అజ్ఞాతవాసము, వర్షభోగ్యమైన ఊర్వశీశాపమువలన ధర్మదేవతావరమునను, అది నిరూపించకల్గినను, అరణ్య వాసము అట్లు నిరూపించుటకు వీలులేని కారణముచే పదమూడు సంవత్సరములును ఆరణ్యవాససామాన్యమున కొట్టి పారవైచినాడు.

తథా విరాటనగరే యో న్యంతరగతై రివ ।
ప్రాప్తః పరమసంక్లేశో యథా పాపై ర్మహాత్మభిః ॥ (ఉ. 19-11)

అని విరాటనగరమున వారి యునికి చాల కష్టముగ నుండె నని వివరించెను. నియమసమయమున సామాన్యాకారముగ నైనను పదమూడు సంవత్సరము లరణ్య వాసమని చెప్పి 12సంవత్సరములు అట్లు, ఒకసంవత్సరము ఇట్లు అనిచెప్పక సుస్పష్ట ముగ 12 సంవత్సరములట్లు, ఒకసంవత్సరము ఇట్లు అని వేర్వేరుగ చెప్పబడినది. కనుకనే ద్రుపదపురోహితుడు అరణ్యవాసము సక్రమముగ జరుగ లేదని ధార్తరా ష్ట్రుడు ప్రశ్నించుటకు హేతువు కలదని భావించి బలీయులవట్ల ఆ హేతువు పనికి రాదని తిరస్కరించినాడు. భీష్ముడు ద్రుపదపురోహితుని వాగ్విధానము తప్ప మరొక మార్గము తప్పదని గమనించి—

భవతా సత్య ముక్తం తు హ్యేవ మేత న్న సంశయః ।
అతితీక్ష్ణం తు తే వాక్యం బ్రాహ్మణ్యా దితి మే మతిః ॥ (ఉ. 20-4)

అనిపలుకును. అనగ బలవద్విరోధము కూడదని ఘటభేదనమువలె పురో హితుడు చెప్పిన వాక్యమునకు ధార్తరాష్ట్రు లాగ్రహింతు రని ఇట్లు ఆతని వాక్య ముల వాడిని, ధార్తరాష్ట్రులు గుర్తింపకుండుటకై ఆవాడికి కారణము ఆతని బ్రాహ్మణత్వము సర్ది చెప్పినట్లున్నది. భీష్మవాక్యములలో నైనను వారు నియమము పాలించి, వారు పూర్వ మనుభవించుచున్న రాజ్యమును పాండవులు పొందనర్హులు అని చెప్పక—

ప్రాప్తా శ్చ ధర్మత స్సర్వం పితు ర్ధన మసంశయమ్ ॥ (ఉ. 20-5)

అని చెప్పెను. అసంశయముగ వారు పితృధనము పొందుట కర్హులు కాని నియమ పాలనముచేసి పూర్వస్థితి అనగ ద్యూతమునకు ముందున్న తమ రాజ్య మును పొందుటకు అనర్హులే యని నిర్ణయించెను.

అట్లయిన వారికి పూర్వ మనుభవించుచున్న భాగము తండ్రికి రావలసిన అర్ధరాజ్యమే పొంది యనుభవించుచున్నారు. ఆ అర్ధభాగమునే ఇప్పు డడుగు చున్నారు అని ఈయుక్తి చేయవచ్చును. కాని ఒకరికి ఒక వస్తువును పంపకము చేసిన వెనుక అది ఎవరైనను ఏకారణము చేతనైనను స్వాధీనము చేసికొన్నప్పుడు ధర్మ మనుసరించి అన్యాధీనమైన ఆ ద్రవ్యమును మాత్రమే అడుగుదురు. కాని మరల మొదటి దశకు వచ్చి ధర్మమున మొదట రావలసిన దెంతయో అంత ఇండు. అని అడుగరు- అట్లు ఇవ్వమనకూడదు. పంపకమైన వెనుక ఒకరు పొందిన భాగము హాని వృద్ధులను పొందును. అన్యాక్రాంతమైనపుడు నియమానుసారముగ ఆ హానివృద్ధులు పొందిన స్థితిలో నున్న ఆ పూర్వభాగమునే అడుగవలయును. ఇచ్చువాడును అట్లు ఇవ్వవలయును. ఈ స్థితి ఇక్కడ కనబడుటలేదు. ఇచ్చట "స్వకం" అన్న పదమువలన వారి పూర్వ మనుభవించు భాగమునే ఈయవలయు నని ద్రుపదపురోహితుని భావమై యుండు నని చెప్పుదు రేమో.

తే భవంతో యథా ధర్మం యథా సమయ మేవ చ ।
ప్రయచ్ఛంతు ప్రదాతవ్యం మా వః కాలోఽత్యగా దయమ్ ॥ (ఉ. 19-21)

ఈవాక్యమువలన వారు ధర్మ మాచరించి రని, సమయమును పరిపాలించి రని కావున వారి కీయవలసినది ఇమ్మని ద్రుపదపురోహితుని హితముగా చెప్పెద రేమో?

ప్రాప్తశ్చ ధర్మత స్సర్వం పితు ర్ధన మసంశయమ్ । ఉ. 20-5)

అన్న భీష్మవాక్యమువలవ తండ్రికి రావలసిన యర్ధరాజ్యమును వీరు పొంద వలసినవారని నియమానుసారముగ నియమమును పాలించి పూర్వస్థితిని పొంద నర్హులు కారని ద్రుపదపురోహితుని వాక్యముల కంతటికి సారమని సర్వధర్మవేత్త భీష్ముడు చెప్పెను. అగుచో విరాటపర్వమునందు ఉత్తరగోగ్రహణములో అర్జు నుడు కనబడినపుడు దుర్యోధనాదులు సమయభంగము అయినదని పల్కుచుండగ భీష్ముడు కాలపరిగణనము చేసి రాజ్య మిత్తువా, యుద్ధము చేతువా? అనగ యుద్ధము చేయుదును అని చెప్పెను. ఆ సందర్భములో భీష్ముని హృదయము నందు ఏదో ఒకవైపున ధర్మసందేహము లేనిదే ఈ యధర్మయుద్ధము నేను చేయను అని చెప్పడా! మరియు ద్రుపదపురోహితుని రాక సందర్భములో కూడ పాండవులు బలవంతులు, వారిని గెలచుట యసాధ్య మనియే చెప్పెను. ఆ మాటలు వినిన కర్ణుడు ఇట్లనును.

న తత్రాఽవిదితం బ్రహ్మన్ లోకే భూతేన కేన చిత్ ।
పునరుక్తేన కిం తేన భాషితేన పునః పునః ॥ (ఉ. 20-6)

దుర్యోధనార్థే శకుని ర్ద్యూతే నిర్జితవాన్ పురా ।
సమ యేన గతో ఽరణ్యం పాండుపుత్రో యుధిష్ఠిరః ॥ (ఉ. 20-10)
స తం సమయ మాశ్రిత్య రాజ్యమిచ్ఛతి పైతృకమ్ ।
బల మాశ్రిత్య మత్స్యానాం పాంచాలానాం చ మూర్ఖవత్ ॥ (ఉ. 20-12)
యథాప్రతిజ్ఞం కాలం తం చరంతు వన మాశ్రితాః ॥ (ఉ. 20-13)
అధార్మికం తు మా బుద్ధిం మౌర్ఖ్యాత్ కుర్వంతు కేవలామ్ ॥ (ఉ. 20-14)
అథ తే ధర్మ ముత్సృజ్య యుద్ధ మిచ్ఛంతి పాండవాః ।
ఆసా ద్యేమాన్ కురుశ్రేష్ఠాన్ స్మరిష్యంతి వచో మమ ॥ (ఉ. 20-15)

ఇట్లు రాధేయుడు పలుకగ భీష్ముడు రాధేయుని వాక్యార్థత్వమును నిరసించెను. కాని పాండవులు ధర్మమును పాలించిరి. ఏమట్లందువు? అని చెప్పలేదు. అయితే ఇదివరకు చెప్పినదానినే వీరు విననప్పుడు మరల చెప్పుట ఏల? అని మానెనందు రేమో? ప్రకృతము ఈ చర్చ ధృతరాష్ట్రుని సమక్షములో జరుగుచున్నది. కాలపరిగణనము విరాటనగరమున దుర్యోధనునకు చెప్పినది. అతడు వినలేదు. ధృతరాష్ట్రుని ఎదుట చెప్పవలెనుగదా? అడుగనిదే చెప్పరాదు. అన్న వాద మొక టున్నది. భీష్ముడు కల్పించుకొని చెప్పిన మాట లన్నియు ఎవరు అడిగి రని చెప్పుచున్నాడు. భీష్మునిది తాటస్థ్యవిధాన మన్నచో కర్ణుని పలుకుల కేల సమాధానము చెప్పవలయును? విననివారికి సమాధానము చెప్పరాదు. అన్నది కూడ సన్మార్గముకాదు. ఆపద్ధతిలో భీష్ముడు లేనూ లేడు. ధృతరాష్ట్రుడు, దుర్యోధనుడు, కర్ణుడు వినని విషయములు భీష్ముడే శతాధికపర్యాయములు చెప్పిన ఘట్టములు భారతమునందు కలవు. కనుక ఈనిస్సారమైన వాదము ధర్మవిషయికచర్చలో పనికిరాదు.

ప్రకృతము ధర్మరాజు తన పూర్వప్రస్థితిని పొందుటకు తగిన మార్గములో తానుగాని తనపక్షమున మాట్లాడు కృష్ణుడుకాని-మాట్లాడిన మాటలవలన, లేడని తెలియుచున్నది. ఇన్ని వాదోపవాదములు చేయుచున్నారు. తమ పక్షమునందు బల మెంతో అనేకవిధములుగ వివరించి వివరించి విసుగుచెందించునట్లు వివరించుచున్నారు. కాని తాము సక్రమముగా సమయము పాలించితిమి. అని నిక్కచ్చిగ నిష్కర్షగ నిస్సంశయముగ నొక్కి చెప్పరేమి? కనుక నియమభంగము నియమభంగమే.

మరి ధర్మము ధర్మ మనుచున్నారే. అది ఏమి? క్షత్రియుడు బలవంతుడుగ నుంటుటయే ధర్మము. ఆ ఉద్దేశ్యముతోనే ధర్మము ధర్మమని ఘోషించు

చున్నారు. ఒక విధముగ చూచిన ఇది ధర్మమే కావచ్చును. కాని నియమము పాటించి ధర్మపరుల మని చెప్పవలసివచ్చినపుడు పాండవులది అధర్మ మనుటకు సందేహములేదు. కనుకనే అరణ్యమునందు పడిన అజ్ఞాతవాసమునందు పడిన కష్టములనే పలుమార్లు పలుతీరులలో పలుపురిచేత పలుకబడుచున్నవి కాని ఎవరి నోట నిస్సందిగ్ధముగ నియమపాలన రూపధర్మము విప్పి చెప్పబడలేదు. కృష్ణుడు కూడ వారి పైతృకమగు భాగమును ఇమ్మనునే కాని వారి పూర్వపురాజ్య మిమ్మని చెప్పలేదు. కాని ధర్మరాజు ఇంద్రప్రస్థము కావలయును. అనుచునే మా భాగము మాకిందు లేక అయిదుగురకు అయిదు గ్రామములు ఇండు. అనుటలో కూడ తమ లోపము గుర్తించనే గుర్తించెను. కనుక ఈ విషయము లన్నియు పర్యాలోచింపగ అర్జునునికి యుద్ధమునందు వైమనస్య మేర్పడినది.

రాజ్యము అన్నదమ్ములలో పెద్దవాడే పొందును. తక్కినవారు కలసియున్నచో సరిపోవును. లేకున్న వారికి కొంతపోషణార్థము రాజ్యము ఇచ్చుటగాని లేక అట్టి సౌకర్యములు కలిగించుటగాని చేయవలయును. ధృతరాష్ట్రుడు సగము రాజ్యమునే ముందు ఇచ్చివేసెను. దానిని పోగొట్టుకొనియున్న ధర్మరాజు ప్రస్తుతము ఆ అర్ధరాజ్యమును తండ్రిభాగముగ తమ కిమ్మని, లేకున్న అయిదుగురు బ్రతుకుటకు అయిదు గ్రామములు ఇచ్చినచో చాలునని చెప్పెను. ఈ సందర్భములో ధర్మరాజు కృష్ణుని దూతగ పంపుచు చెప్పిన ఈ మాటలు చూడుడు—

హ్రీర్హతా బాధతే ధర్మం ధర్మో హంతి హతశ్రియమ్ ।
శ్రీర్హతా పురుషం హన్తి పురుషస్యాధనం వధః ॥ (ఉ. 71-19)
అధనా ద్వినివర్తంతే జ్ఞాతయస్సుహృదో జనాః ।
అపుష్పా దఫలా ద్వృక్షాత్ యథా కృష్ణ! పతత్త్రిణః ॥ (ఉ. 71-20)
ఏత చ్చ మరణం తాత! య న్మత్తః పతితా దివ ।
జ్ఞాతయో వినివర్తంతే ప్రేత సత్త్వాదివాసవః ॥ (పు. 71-21)
నాతః పాపీయసీం కాంచి దవస్థాం శంబరోఽబ్రవీత్ ।
యత్ర నైవాద్య న ప్రాతః భోజనం ప్రతి దృశ్యతే ॥ (ఉ. 71-22)
ధనమాహుః పరం ధర్మం ధనే సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ ।
జీవంతి ధనినో లోకే హతా యే త్వధనా నరాః ॥ (ఉ. 71-23)
యే ధనా దపకర్షంతి నరం స్వబల మాస్థితాః ।
తే ధర్మమర్థం కామంచ ప్రబధ్నంతి నరం చ తమ్ ॥ (-24)

ఏతా మవస్థాం ప్రాప్యైకే మరణం వవ్రిరే జనాః ।
గ్రామా యైకే వనా యైకే నాశా యైకే ప్రవవ్రజుః ॥ (ఉ. 71-25)
ఉన్మాద మేకే షష్యంతి యా న్త్యన్యే ద్విషతాం వశమ్ ।
దాస్య మేకే చ గచ్ఛంతి పరేషా మర్థహేతునా ॥ (ఉ. 71-26)
ఆపలే వాస్య మరణాత్ పురుషస్య గరీయసీ ।
శ్రియో వినాశ స్తద్ధ్యస్య నిమిత్తం ధర్మకామయోః ॥ (ఉ. 71-27)
య దస్య ధర్మ్యం మరణం శాశ్వతం లోకవర్త్మ తత్ ।
సమంతా త్సర్వభూతానాం న త దత్యేతి కశ్చన ॥ (ఉ. 71-28)
న తథా బాధ్యతే కృష్ణః ప్రకృత్యా నిర్ధనో జనః ।
యథా భద్రాం శ్రియం ప్రాప్య తయా హీన స్సుఖైధితః ॥ (ఉ. 71-29)
స తదాత్మాపరాధేన సంప్రాప్తో వ్యసనం మహత్ ।
సేంద్రాన్ గర్హయతే దేవా నాత్మానం చ కథంచన ॥ (ఉ. 71-30)
న చాస్య సర్వశాస్త్రాణి ప్రభవంతి నిబర్హణే ।
సోఽభిక్రుద్ధ్యతి భృత్యానాం సుహృద శ్చాభ్యసూయతి ॥ (ఉ. 71-31)
త త్తదా మన్యు రేవేతి స భూయః సంప్రముహ్యతి ।
స మోహ వశ మాపన్నః క్రూరం కర్మ నిషేవతే ॥ (ఉ. 71-32)
పాపకర్మతయా చైవ సంకరం తేన పుష్యతి ।
సంకరో నరకాయైవ సా కాష్ఠా పాపకర్మణామ్ ॥ (ఉ 71-33)
న చే త్ప్రబుధ్యతే కృష్ణః నరకాయైవ గచ్ఛతి ।
తస్య ప్రబోధః ప్రజ్ఞైవ ప్రజ్ఞా చక్షు స్తరిష్యతి ॥ (ఉ 71-34)
ప్రజ్ఞాలాభే హి పురుషః శాస్త్రాణ్యేవాఽన్వవేక్షతే ।
శాస్త్రనిష్ఠః పున ర్ధర్మం తస్య శ్రీరంగ ముత్తమమ్ ॥ (ఉ. 71-35)
హ్రీమాన్ హిపాపం ప్రద్వేష్టి తస్య శ్రీ రభివర్ధతే ।
శ్రీమాన్ స యావ ద్భవతి తావ ద్భవతి పూరుషః ॥ (ఉ. 71-36)
త దిదం మయి తే దృష్టిం ప్రత్యక్షం మధుసూదన ।
యథా రాజ్యా త్పరిభ్రష్టో వసామి వసతీ రిమాః ॥ (ఉ. 71-40)
తే వయం న శ్రియం హాతుః అలం న్యాయేన కేనచిత్ ।
అత్ర నో యతమానానాం వధ శ్చే దపి సాధు తత్ ॥ (ఉ. 71-41)

ఈవాక్యములు 42 నుండి, 72వరకు గల శ్లోకములును పరిశీలించిన బ్రతుకు తెరువునకై ధన మవసరమని, ఆధనము లేక జీవితము సాగదని చెప్పుటవలన

రాజ్యము పొందు నర్హత లేకపోయినను సుఖజీవితమునకు చాలినంత ధన మున్నచో చాలును. అదృష్టితోనే అవిస్థలము వృకస్థలము, మాకంది, వారణావతము, మరియొకటి ఏదైనను ఇచ్చిన చాలు నని ప్రకటించుటచే జీవనార్థమే ధర్మరాజుయొక్క ప్రయత్న మని తేలుచున్నది. కాని యుద్ధము క్షత్రియునకు కర్తవ్యముకనుక యుద్ధము చేయుద మనియు చెప్పెను. కాని ఆ యుద్ధము నిట్లు వర్ణించెను—

తచ్ఛునా మివ సంపాతే పండితై రుపలక్షితమ్ ।
లాంగూలచాలనం క్ష్వేలా ప్రతివాచోఽతివర్తనమ్ ॥ (ఉ 71-71)
దంతదర్శన మారావః తతో యుద్ధం ప్రవర్తతే ।
తత్ర యో బలవాన్ కృష్ణ! జిత్వా సోఽత్తి తదాఽమిషమ్ ॥ (ఉ. 71-72)
ఏవమేవ మనుష్యేషు విశేషో నాస్తి కశ్చన ।
సర్వథా త్వేత దుదితా దుర్బలేషు బలీయసామ్ ॥ (ఉ. 71-73)

క్షత్రియుడు యుద్ధమును పరమధర్మముగ భావింపవలెను. శస్త్రపూతమై యుద్ధమున తనువును విడుచుచో స్వర్గము లభించును. కాని ధర్మరాజు యుద్ధమును కుక్కల పోట్లాటతో పోల్చి ఆకుక్కలలో నేది గెల్చిన ఆకుక్క ఆమిషమును తినును. అనుటచే కేవలము ధర్మరాజుయొక్క ప్రయత్న మంతయు పొట్టగడుపుకొనుటకే యని విదిత మగుచున్నది. మొత్త మీసందర్భ మంతయు ధర్మరాజు యొక్క ధార్మిక మగు దృష్టికి తార్కాణము కాదు. రాజ్యమునందు తమకు హక్కు లేదన్నభావమే ధర్మరాజుయొక్క హృదయములో నిల్చినది కనుక అర్జునుడు ఈ ఆమిషార్థము గురుబంధువధ చేసి ఈ వంశనాశనము, కులనాశనము, ధర్మనాశనము చేయుటకన్న ఈమాత్రపుతిండి బిచ్చ మెత్తుకొనినన దొరకు నని దీనికై తాను తపస్సు చేసి ఈశ్వరాదులను మెప్పించి సంపాదించిన అస్త్రపాండిత్యమును దుర్వినియోగము చేయుటయా! అని భావించెను. ఉద్యోగపర్వమునందలి 76వ అధ్యాయములో 94 శ్లోకములు గలవు. ఈవాక్యములన్నియు ఒకచోట పెట్టి అర్జునుడు చెప్పిన వచనము లన్నియు మరియొక వైపు పెట్టి చూచినచో ఈవాక్యములే అతనినోట వెల్వడిన వాక్యముల సార మని గ్రహింపవచ్చును. దీనికి సమాధానమున 72వ సర్గలో కృష్ణుడు చెప్పిన వచనముల సారమే కృష్ణుడు గీతలో అర్జునునకు చెప్పిన ప్రధానసారము.

న చైవం నైష్ఠికం కర్మ క్షత్రియస్య విశాంపతే ।
ఆహూ రాశ్రమిణ స్సర్వే న భైక్ష్యం క్షత్రియ శ్చరేత్ ॥ (ఉ. 72-3)

జయో వధో వా సంగ్రామే ధాత్రా దిష్ట స్సనాతనః ।
స్వధర్మః క్షత్రియ స్యైష కార్పణ్యం న ప్రశస్యతే ॥ (-4)
న హి కార్పణ్య మాస్థాయ శక్యా వృత్తి ర్యుధిష్ఠిర ।
విక్రమస్వ మహాబాహో। జహి శత్రూన్ పరంతప ॥ (-5)

గీతలో చెప్పిన సార మింతకాక ఏమి ఉన్నది?

కనుక అర్జునుడు విషాదము నొందుట ఆతని స్వబుద్ధికృతము కాదు. ధర్మరాజుయొక్క ప్రవృత్తి ఆతనిలో అట్లు ప్రవేశించి అట్లు పలికించినది. అందువలననే కృష్ణుడు—

"కుత స్త్వా కశ్మల మిదం విషమే సముపస్థితమ్ ।" అనెను.

"విషమే సముపస్థితం" అనగా విషమునియందు కుదురుపాటొందిన కశ్మలము నీ కెక్కడనుండి దాపురించినది। అనగ నీ భావము ఎరువుతెచ్చుకొన్న భావము. అని కృష్ణుడు చెప్పెను. దీనివలనకూడ అర్జునునియందలి విషాదము అర్జునునకు చెందినది కాదు. కనుక అతనిని అజ్ఞుడనుట తగదు

ఈయుద్ధము దుర్యోధనుని కారణమున సంభవించుచున్నచో భీష్ముడు యుద్ధోన్ముఖుడు కానే కాడు. అని అర్జునుడు భావించెను.

తమ పక్షము ధర్మపక్షమే యగుచో ధర్మరాజు తమ రాజ్యము తమకిమ్మని, లేకున్న యుద్ధమే కర్తవ్య మగు నని చెప్పక ఐదుగురకు అయిదూళ్లిమ్మనుట. ఇట్టి ధర్మజుని కోరిక ధర్మబద్ధము కానేరదు. కావుననే అర్జునునకు దైన్యము కలిగినది. ఈ అధర్మయుద్ధము చేయుటకన్న భైక్ష్యమే శ్రేయోదాయక మగు నను తలంపు ఆతనికి కలిగినది. అందువలననే;—

"శ్రేయో భోక్తుం భైక్ష్య మపీహ లోకే" అనెను.

(6) తండ్రివల్లనే భైక్ష్యబుద్ధి.

ఈతని తండ్రి యగు పాండురాజుకూడ మృగవధాలబ్ధశాపసంతాపమువలన ప్రపంచమును రోసి భైక్ష్యము నాశ్రయించుటకు సంకల్పించెను

చరన్ భైక్ష్యం ముని ర్ముండః చరిష్యే మ్యాశ్రమా నిమాన్ ॥ (ఆ. 119-8)

దోషాచరణము తర్వాత ప్రతివారును ఇట్లనుకొనుట సామాన్యమే.

ఏకకాలం చరన్ భైక్ష్యం కులాని దశ పంచ వా । (12)
అసంభవే వా భైక్ష్యస్య చర న్ననశనవా నపి । (13)
నిర్ముక్త స్సర్వపాపేభ్యో వ్యతీత స్సర్వవాగురాః ।
న వశే కస్యచి త్తిష్ఠన్ సధర్మా మాతరిశ్వనః ॥ (19)

ఏతయా సతతం ధృత్యా చర న్నేవం ప్రకారయా ।
దేహం సంస్థాపయిష్యామి నిర్భయం మార్గ మాస్థితః ॥ (20)
నాఽహం సుకృపణే మార్గే స్వవీర్యక్షయశోచితే ।
స్వధర్మా త్సతతాపేతే చరేయం వీర్యవర్జితః ॥ (21)
సత్కృతోఽసత్కృతో వాపి యోఽన్యం కృపణచక్షుషా ।
ఉపైతి వృత్తిం కామాత్మా స శునాం వర్తతే పథి ॥ (22)

ఇందు విశేష మేమి లేదు. స్వధర్మత్యాగము, పరధర్మాశ్రయణము గాని ఇట్టి సన్నివేశములకు కల్పించుటకు అవకాశము లేదు.

నిజమునకు భైక్ష్యము పాండవులకు క్రొత్త కాదు ఏకచక్రపురమున వారి జీవిక భైక్ష్యమేకదా!

"చేరు ర్భైక్ష్యం తదా తే తు సర్వ ఏవ విశాంపతే । (ఆ. 157-4)

శాంతిపర్వమున యుధిష్ఠురుని వచస్సరణియు ఏతత్పథానువృత్తియై విలసిల్లుట గమనింపవచ్చును.

య ద్భైక్ష్య మాచరిష్యామో వృష్ణ్యంధకపురే వయమ్ ।
జ్ఞాతీన్ నిష్పురుషాన్ కృత్వా నేమాన్ ప్రాప్స్యామ దుర్గతిం । (శాం. 7-4)

సుభద్రావివాహఘట్టమున అర్జునుని యతివేషము. అతని భైక్ష్యవృత్తి ప్రసిద్ధములే కదా.

"శ్రేయో భోక్తుం భైక్ష్య మపి" అన్నచోట "శ్రేయః" శబ్దము గమనింపవలయును.

"అన్య చ్ఛ్రేయోఽన్య దు తైవ ప్రేయ స్తే ఉభే నానార్థే పురుషగ్ంసినీతః ।"

అనగా శ్రేయస్సు, ప్రేయస్సు రెండును మోక్షప్రతిబంధకములే. యని కఠోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది. "ప్రేయః" అనగా ఇహలోకభోగము. శ్రేయః అనగ పరలోకభోగము. ఇహలోకమునందు బిచ్చ మెత్తుకొన్న అనగా కష్టమైన తపస్సు చేసి కొన్నచో పరలోక మైన అనగా స్వర్గలోక మైనను లభించు నన్న భావము అర్జునుడు ప్రకటించెను. ఇదియు తండ్రిగారి భావమే. ఆయన ఇట్లను కొనెను.

"తాసు చా వ్యసనస్థాసు త్యక్తసర్వేంద్రియక్రియః ।
సంపరిత్యక్తధర్మార్థః సునిరిక్తాత్మకల్మషః ॥ (ఆ 119-18)

భైక్ష్యమువలన పరధర్మాశ్రయదోషము లేదు.

ఇచ్చట "భైక్ష్య" (2-5) శబ్దమును వ్యాఖ్యానించును. ఇది పరధర్మ మని అనగా "బ్రాహ్మణస్య ధనం భైక్ష్యం" అను వాక్యమువలన ఇది బ్రాహ్మణ

ధర్మ మని, క్షత్రియధర్మము కా దని కొందరు వ్యాఖ్యానించుచున్నారు అర్జునుడు స్వధర్మ మగు యుద్ధమునుండి విరతుడై పరధర్మ మగు బ్రాహ్మణధర్మమును ఆచరింపబూనినాడని, అందువలన తనకు శోకమోహములు గలవని వ్యాఖ్యానించుట అవిచారితరమణీయము. తత్త్వపరీక్ష చేయగా ఈ వాదము నిలువదు.

రామాయణసార మేమి? రామాదుల త్యాగశీలమే. రాముడు ధర్మబద్ధముగ రాజ్యపాలనము చేసి ప్రజలను కన్నబిడ్డలవలె పాలించి పిదప స్వర్గాదిసౌఖ్యములను కోరి విరక్తుడై వార్ధక్యమునందు అవలంబించవలసిన వన్యవృత్తిని చేపట్టెనా? లేదు. భరతునికై రాజ్యత్యాగము చేసి ధర్మబద్ధు డయ్యెను. వనమునందు భిక్షాచరణమే చేయలేదు కదా! కాదంబరిలో మహాశ్వేత భిక్షాపాత్రము చేతగొని చెట్లవెంట బోగా ఆ పాత్రము తత్ఫలపూర్ణ మైనట్లున్నది. ఇది తపోధర్మము, మునిధర్మము, ఋషిధర్మము అవునా? కాదా మరి రాముడు అరణ్యమున కేగుచు "విద్ధి మాం ఋషిభి స్తుల్యం కేవలం ధర్మ మాశ్రితమ్" అనినాడు కదా! ఇది ధర్మత్యాగము పరధర్మగ్రహణమును అగు నందురా? ఋషిధర్మాశ్రయణమే రామునియందు భైక్ష్యవృత్తిని స్థాపించును.

ఆపైన భరతుడు జటాధారియై వనమునందు రాము డున్నట్లు నందిగ్రామమున నున్నాడు కదా? ఇట్లు రాజుండ తగునా? స్వధర్మపరిత్యాగము, పరధర్మస్వీకరణమును ఇందు కల దందురా? రాముడు క్షత్రియధర్మోచితముగ యథాకాలము ప్రజారక్షణాదికార్యములను నిర్వర్తించి, విషయసుఖాభిలాషను క్రమక్రమముగ త్యజించి వార్ధక్యమున వన్యవృత్తి నాచరింపలేదు కదా! యౌవనముననే రాజ్యమును త్యజించి వనవాస మానరించెను కదా! అంతేగాక, "విద్ధి మాం ఋషిభి స్తుల్యం కేవలం ధర్మ మాశ్రితమ్" అనియు రామచంద్రు డుద్ఘోషింపలేదా? అనగా రాముడు పరధర్మము నాశ్రయించె నని చెప్ప నగునా? అతడు ధర్మమును అతిక్రమించె నని చెప్పుట పాడియగునా? కాదనియే సర్వుల ఏకాభిప్రాయము.

అటులనే అర్జునుడు యుద్ధముచేసి రక్తపుకూడు తినుటకంటె భైక్ష్యమైనను శ్రేయము అన్నంతమాత్రమున అతనియందు పరధర్మాశ్రయత్వదోష మారోపించుట సమంజసము కాదు. కనుక స్వజనదృష్టితో, స్వబంధుప్రీతితో, స్వసోదరప్రీతితో అర్జునుడు అట్టి ధర్మము నాచరించెద నని చెప్పియున్నాడు.

న కాంక్షే విజయం కృష్ణ న చ రాజ్యం సుఖాని చ ।
కిం నో రాజ్యేన గోవిన్ద కిం భోగై ర్జీవితేన వా ॥ (1-32)

కాని రాముడు పితృవాక్యపాలన మనెడి ధర్మముచే బద్ధుడై అట్లు గావించె

నందు రేమో? అహో! ప్రజ్ఞావాదములు. తండ్రి తరువాత తండ్రి యంతటివాడు ధృతరాష్ట్రుడు. సంజయునివలన సందేశ మంపుచు "మా దుర్యోధనుడు రాజ్య మిచ్చిన గొనుడు. లేకున్న భిక్షాచరణ మైనను మీకు మంచిదే అగును సుమా!"

న తే భాగం కుర వోఽన్యత్ర యుద్ధాత్
ప్రయచ్ఛేరన్ తుభ్య మజాతశత్రో।
భైక్ష్యేణ చర్యా మంధక వృష్ణిరాజ్యే
శ్రేయో మన్యే న తు యుద్ధేన రాజ్యమ్॥ (ఉ- 26-2)

అని సందేశ మంపలేదా? ధృతరాష్ట్రవాక్యపరిపాలనము కర్తవ్య మన జెల్లదా? కనుక అర్జునుడు స్వధర్మత్యాగము చేయలేదు. పరధర్మరతుడును కాలేదు. పదునాల్గు సంవత్సరములు మాత్రమే దశరథుని వచనానుసారము రాముడు రాజ్య మును విడచుట జరిగినది. తరువాత రాజధర్మమునే పాలించినాడు. కనుక నిది విశేషముగా రామునియందు స్వీకరింపనగును, అని అనరాదు. రాముడు భర ద్వాజాశ్రమమునుండి హనుమంతుని భరతుని కడకు పంపి భరతాశయమును తెలిసికొని రమ్మనినాడు. అనగా భరతుడు రాజ్యకాంక్ష కలవా డగుచో తాను పరల అరణ్యముననే ఉందు నని కదా రాముని యభిప్రాయము. అది ధర్మబద్ధ మగునా? మరి!

అది కాదు గ్రహింపవలసినది. రామాయణములో సోదరులయందు సోదర ప్రీతి కందు. మరి యిచ్చట దుర్యోధనాదులు ఆతతాయులు. ఆతతాయులను రాజు "హన్యా దే వావిచారయన్" అన్న రీతిగా చంపవలసి యున్నది. కనుక వీరిని చంపకుండుట అధర్మ మగును.

ఏతా న్న హంతు మిచ్ఛామి ఘ్నతోఽపి మధుసూదన।
అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిన్ను మహీకృతే॥ (గీ-1-35)
నిహత్య ధార్తరాష్ట్రా న్నః కా ప్రీతి స్స్యా జ్జనార్దన।
పాప మే వాశ్రయే దస్మాన్ హ త్వైతా నాతతాయినః॥ (1-36)
తస్మా న్నార్హా వయం హంతుం ధార్తరాష్ట్రాన్ స్వబాంధవాన్।
స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖిన స్స్యామ మాధవ॥ (1-37)

ఈ శ్లోకములను సరిగా నిదానించి చూడుడు. అర్జునునకు శోకమోహములు కల వని వ్యాఖ్యానింప నెంచి, వానిని ముందుగా మీయందు ఆవహింపజేసికొని చూడకుడుసుమా! ఆతతాయులనుచంపు మని రాజునకు బోధ చేయుచున్నది ధర్మ శాస్త్రము. ఏదృష్టితో చంపు మనుచున్నది? ధర్మదృష్టితో కాని, స్వసుఖాపేక్ష

కోరకుకాదు. రాజ్యమును పొందుటకై వారిని చంపు మని చెప్పుటలేదు. అవునా? ప్రకృతము దుర్యోధనుడు అర్ధరాజ్య మిచ్చివేసినచో పాండవులు ఆతతాయు లగు దుర్యోధనాదులను విడుతురా? లేదా? ఇదివరకు ప్రథమమున జూదమున ఓడినప్పుడు వీరు ఆతతాయు లని పేరుపెట్టి చంపివేసియుండవచ్చును గదా! అపుడు ధృతరాష్ట్రానుగృహీతులై రాజ్య మేల పొందిరి? ఆ రాజ్యము నేల పాలింప నెంచిరి? మరల నారాజ్యము నేల పణముగా నొడ్డిరి? అప్పుడు ప్రసక్తముగాని ఆతతాయివధ ఇప్పుడు ప్రసక్త మగుటలో ఔచిత్య మున్నదా?

కాక, దుర్యోధనాదులు ధర్మధ్వంసకులు, ఆతతాయులు అయినందున ఈ యుద్ధ మిప్పుడు ప్రసక్తము కాలేదే? ప్రకృతయుద్ధప్రసక్తి రాజ్యహేతుకమే యగుట నిశ్చయముకదా! అందువలన అర్జునుడు "త్రైలోక్యరాజ్యముకొరకైనను యుద్ధము చేసి వీరిని చంపను సరికదా! ఈ భూమికై చంపుదునా? అని చెప్పుచున్నాడు.

"పృథ్వీ రేణు రణుః పయాంసి కణికాః ఫల్గుః స్ఫులింగోఽనలః
తేజో నిశ్శ్వసనం మరు త్తనుతరం రంధ్రం సుసూక్ష్మం నభః।
క్షుద్రా రుద్రపితామహప్రభృతయః కీటా స్సమస్తా స్సురాః
దృష్టా యత్ర స తావకో విజయతే భూమావధూతావధిః॥

ఇత్యాదిభావానుసారము ఈ భూమి రేణువులో అణువు. అనగా అల్పాల్పము. ఇంతకు ముందు వీరు ఆతతాయులయ్యును పాండవులు వీరిని స్వజనులనుగా చూచివారు. ఘోషయాత్రలో ధర్మజుడు యజ్ఞదీక్షితుడై యుండ భీముడు, "దుర్మార్గులను శిక్షింపవలసినదే, ఆ పని గంధర్వులు చేయుచుండ మనకేల?" అని యనుచున్నను ధర్మవాక్యబద్ధుడై అర్జునుడు భీమాదుల సాహాయ్యముతో విడిపించి స్వజనులన్నప్రీతిని చూపించెను. అపుడే మంట గలిసినది దుర్యోధనాదుల ఆతతాయిత్వము.

"దోషో య ద్యపి తస్య స్యా త్సతా మేత దగర్హితమ్।
కార్యం కరుణ మార్యేణ న కశ్చి న్నాపరాధ్యతి॥"

అన్నరీతిగా వారు అనా డాతతాయు లయ్యును, పిమ్మట పాండవులు చూపిన స్వబంధుప్రీతిచే— స్వజనదృష్టిచే అది పరాస్తమయినది. ఇప్పు డా విషయము నెత్తి మరల వారలను శిక్షించుటవలన పాపము కలుగును. ఆ యాతతాయుల యొక్క అధర్మఫలము ఇప్పుడు వారిని చంపిన మనల నాశ్రయించును.

"పాప మే వాశ్రయే దస్మాన్ హత్వైతా నాతతాయినః"

"ఒకసారి క్షమింపబడినవారిని మరల శిక్షించుట పాపము"

"ఏతాన్" అనగా పూర్వము మనచే స్వజనప్రీతితో చూడబడినవారు ఆతతాయిధర్మము మన మనస్సులయందు తుడిచి వేసికొనినట్లుగా మనచే ఒకప్పుడు సంరక్షితులైన వారు అని అర్థము. అట్లు ఒకసారి క్షమించినవారిని మరల ఆ ఆతతాయితాధర్మ పురస్సరముగా చంపినచో పాపమే వచ్చును అనగా స్వధర్మ మగు యుద్ధమునందు అధర్మపరులను చంపుటవలన పుణ్యము వచ్చును. కాని "మా హింస్యా త్సర్వా భూతాని" అన్న సామాన్యధర్మనీతిలో పాపము కూడా కొంత వచ్చును. ఒకసారి క్షమింపబడిన ఈ ఆతతాయులను ఇప్పుడు చంపుట వలన పాపమే వచ్చునని, పుణ్యము ఏరూపమునను రాదని "ఏవ" కారమువలన తెలియుచున్నది. మరియు మనచే అనుగృహీతులైన ఈ ఆతతాయులను చంపి నచో వారి పాపమే మనకు వచ్చునని, దానికి మన కర్తృత్వము కాక ఆ పాపము నకే ఆ కర్తృత్వమున్న దని అస్మచ్ఛబ్దమును కర్మగను "పాప" శబ్దమును కర్త గనుచేసి అర్జునుడు ప్రయోగించినాడు.

(7) పాండవులుకూడ ఆతతాయులే,

"హత్వైతా నాతతాయినః" అనుచు అర్జునుడు కౌరవులను ఆతతాయు లనుగ వర్ణించినాడు. వారిని చంపుట తమకు పాపమే కల్గించుననియు ఖేదపడి నాడు. నిజమునకు తాము కూడ ఆతతాయులే అను భావము అర్జునునకు కలదు. భారతములో శల్యపర్వములో "పాండవాన్ ఆతతాయినః" అను వాక్యము కలదు.

తాన్ ప్రేక్ష్య సహితాన్ సర్వాన్ జవే నోద్యతకార్ముకాన్ ।
సౌ లోఽభ్యద్రవ ద్యుద్ధే పాండవా నాతతాయినః ॥ (శ-28-30)

ఇది సంజయుని వాక్యము. సంజయుడు పాండవులను ఆతతాయులు అని వర్ణించుచున్నాడు.

"పాప మే వాశ్రయే దస్మాన్ హత్వైతా నాతతాయినః ।" అను గీతా వాక్యము నిట్లు వ్యాఖ్యానింపవలయును.

"ఏతాన్ ఆతతాయినః హత్వా అస్మాన్ పాప మే వాశ్రయేత్" ఆతతాయులగు వీరిని చంపినచో మనకే పాపము చుట్టుకొనును. ఇది ఒక అర్థము.

ఆతతాయినః అస్మాన్ హత్వా ఏతాన్ పాప మే వాశ్రయేత్ । ఆతతాయులగు మమ్ములను చంపిన వీరికి పాపము చుట్టుకొనును అని మరియొకఅర్థము.

అగుచో ఎవరైనను తమను దుష్టులనుగ పేర్కొందురా! అన్నచో "స్వదోషపరదోషవిత్" అను రామవిశేషణము అర్జునునియందు సార్థకమైన దని చెప్పవలయును. అగుచో అగ్నిదాహాదికములచే ఆతతాయిత్వము సంభవించునుకదా! వీనిలో నే కారణముచే పాండవు లాతతాయు లగుదురు? అన్నచో—

భారతమును జాగ్రత్తగ పఠింపవలయును. అప్పుడు తెలియును.

భీముడు మిక్కిలి బలవంతుడు, ధూర్తుడు అగుటచే దుర్యోధనుడు మున్నగు వారిని చెట్టెక్కించి కూలదోసెను. ఇది ఒక ఉదాహరణముమాత్రమే. ఇట్టి కృత్యములు మ రెన్నియో కలవు. ఇవి దుర్యోధనునకు బాధాకరములై అసూయను కలిగించి ఆతని అకృత్యములకు హేతువు లైనవి.

కర్తా కారయితా చైవ ప్రేరక శ్చానుమోదకః ।
సుకృతే దుష్కృతే చైవ చత్వార స్సమభాగినః ॥

అను న్యాయానుసారము దుర్యోధనుని తప్పుల కన్నింటికి భీముని బలమే హేతువు కావున భీమునకు, ఆతని సోదరులకు వారను మోదకు లగుటవలన కూడ ఆతతాయిత్వము అంటక తప్పదు.

ద్యూతకృత్యమునందు ధర్మరాజు భార్యను పణముగ పెట్టుట, ద్రౌపది గర్హించినది. కర్ణుడు గర్హించినాడు. వికర్ణవచనమును విదురు డామోదించినాడు. ద్యూతమున కసలు కారణము భీమాదులు దుర్యోధనుని పరిహసించుట. ఈ విధమైన కృత్యములు, ఒకరకముగ చెప్పవలసివచ్చినచో. దుర్యోధనుని ప్రతిఅకృత్యమునకు పాండవులు కారణమగుట నిశ్చప్రచము. దుర్యోధనుడు హ్రదములో దాగియుండగ అతనిని బయటకు రప్పించుటకు ధర్మజు డాడిన మాటలను ఆక్షేపించుచు కృష్ణు డర్జునునితో పల్కిన పలుకులసారమును సమీక్షింపగ జూదము ధర్మజుని అకృత్య మనియే నిర్ధారణ చేసినట్లు తెలియును.

ఆతతాయు లనుటకు కొన్ని లక్షణములు గలవు. వానిలో శస్త్రపాణిత్వమొకటి.

అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా ధార్తరాష్ట్రాన్ కపిధ్వజః ।
ప్రవృత్తే శస్త్రసంపాతే ధను రుద్యమ్య పాండవః ॥ (గీ 1-20)

"ధను రుద్యమ్య" అన్నది అర్జునుని యందలి ఆతతాయిత్వమునకు లక్షణమా? కావచ్చును. అప్పటికి ఎవ్వరును ఆయుధము లెత్తలేదు. శంఖములను మాత్రమే పూరించిరి. పెద్దల అనుమతి గ్రహింపలేదు. ఈరణయజ్ఞమునందు యుద్ధ మెట్లెట్లు చేయువలయునో కొన్ని కట్టడులను ఇరువాగులవారు చేసికొనినార్లు.

దీనినిబట్టి ఒక ధర్మపద్ధతిని యుద్ధ మారంభము కావలయును. వెంటనే
ధను వెత్తుట ఆతని తొందరపాటును సూచించును. కావుననే అతడు
సశరం చాపం' (గీ. 1-47) అధనుర్బాణములను విడచుటకు కారణ మైన
ఒకవిధముగ ఆతతాయిత్వమే ఈ విధముగ గీతాబోధ తర్వాత ధర్మరా
మునకు భీష్మాదుల అనుమతిని బడయుట చూడగ అప్పటికి యుద్ధము మొ
దని స్పష్టమేకదా! కనుక అర్జునుడు యుద్ధవైముఖ్యమును చూపుట తన
పాటును మరియొకరీతిన కప్పిపుచ్చుకొనుటే యగును అంతమాత్రమే
అర్జునుడు ధర్మ్య మైన, క్షత్రియోచిత మైన యుద్ధమును విరమించుట కొ
శత్రువులను చూచి క్లైబ్య మందుట కాని ఈ సందర్భముయొక్క తాత్పర్య
అగుచో అట్లు చేయుట తప్పేకదా. అందు రేమో? అర్జునుడు తప్పు
వెంటనే దానినిసరిదిద్దుకొనినాడు కనుక ఇది అధర్మమనుట చెల్లదు. ధర్మ మే
కనుక అర్జునునిది విషాదయోగము కాదు. ధర్మయోగమే.

అధ్యేష్యతే చ య ఇమం ధర్మ్యం సంవాద మావయోః।
జ్ఞానయజ్ఞేన తేనాహ మిష్ట స్స్యా మితి మే మతిః ॥ (గీ.

అన్న వాక్యములో "మా ఇర్వురయొక్క ఈ సంవాదము ధర్మ్య
కృష్ణు డనినాడు. అర్జునుని భావములు ధర్మానుసారములు గాకపోవుచో
ధర్మబోధ చేసియే యుండడు. కనుక కారణభూత మైన అర్జునవాక్యరచన
మైన కృష్ణబోధ రెండును ధర్మ్యములే. కావున అర్జునునిది ధర్మవిష
గమే కాని విషాదయోగ మనుట చెల్లదు.

సర్వాం స్త్వన్యా న్హనిష్యామి పార్థివా న్భరతర్షభ।
యా న్సమేష్యామి సమరే న తు కుంతీసుతా న్నృప ॥ (ఉ-
అర్జునం వాసుదేవం చ యే చాన్యే తత్ర పార్థివాః।
సర్వాం స్తా న్వారయిష్యామి యావ ద్ద్రక్ష్యామి భారత ॥ (ఉ-
పాంచాల్యం తు మహాబాహో నాహం హన్యాం శిఖండినమ్।
ఉద్యతేషు మధో దృష్ట్వా ప్రతియుద్ధ్యంత మాహవే ॥ (ఉ-

అను నీ భీష్మని శ్లోకములను విన్న దుర్యోధనుడు, "ఆయుధ
శత్రువు నెదుర్కొనకుండుటకు కారణ మేమి? అత డాతతాయికదా।
ప్రశ్నించుటలో దుర్యోధనుని భావము, 'ఆతతాయిన మాయాంతం హన
విచారయన్" అను వచనమును భీష్మునికి గుర్తు చేయుటయే. దీనిని బట్టి
మెత్తినవాడు ఆతతాయి అని చెప్పబడును. ఈరూపమున చూచినప్పుడు

మర్జునుడు ధను వెత్తి కృష్ణుని "సేనామధ్యమున రథము నిలుపు" మని చెప్పి నప్పుడు ఆతతాయి యని స్పష్ట మగుచున్నది.

"అగ్నిదో గరద శ్చైవ" అన్న స్మృతి వచనానుసారము అర్జునుడు కూడ ఆతతాయిగ పేర్కొనబడుచున్నాడు. వారణావతమున దుర్యోధనుడు, పురోచనుని వశపరచుకొని వీనివలన లాక్షాగృహమును దగ్ధము కావించినందున దుర్యోధనుడు ఆతతాయిగా పేర్కొనబడుచున్నాడు.

ఈ అంశమును పురస్కరించుకొని దుర్యోధనుని ఆతతాయిగ నిరూపించుచో పాండవులను కూడ ఆతతాయులుగనే లెక్కింపవచ్చును.

తాం స్తు దృష్ట్వా సుమనసః, పరిసంవత్సరోషితాన్ ।
విశ్వస్తా నివ సంలక్ష్య, హర్షం చక్రే పురోచనః ॥ (ఆది-148-1)
పురోచనే తథా హృష్టే కౌంతే యోథ యుధిష్ఠిరః ।
భీమసేనార్జునౌ చోభే, యమౌ ప్రోవాచ ధర్మవిత్ ॥

వైశంపాయనుని వాక్యములవలన పురోచనుడు వచ్చినపని కావింపనున్నాడని యుధిష్ఠిరుడు గమనించి భీమాదులతో ఇట్లు అనుచున్నాడు.

అస్మా నయం సువిశ్వస్తా న్వేత్తి పాపః పురోచనః ।
వంచితోఽయం నృశంసాత్మా కాలం మన్యే పలాయనే ॥ (-3)
ఆయుధాగార మాదీప్య దగ్ధ్వా చైవ పురోచనం ।
ష ట్ప్రాణినో విధాయేహ ద్రవామోఽనభిలక్షితాః ॥ (-4)

ఈ ధర్మరాజువాక్యములవలన ఆగృహమును తామే దగ్ధముచేసి తమకు బదులుగ ఆరుగురిని అక్కడ నిదర్శనముగ చంపి తప్పించుకొని పోదలచినట్లు స్పష్టమైనది గదా!

అథ దానాపదేశేన కుంతీ బ్రాహ్మణభోజనం ।
చక్రే నిశి మహారాజ హ్యాజగ్ముః తత్ర యోషితః ॥ (-5)
తా విహృత్య యథాకామం భుక్త్వా పీత్వా చ భారత ।
జగ్ము ర్నిశి గృహానేవ సమనుజ్ఞాప్య మాధవీమ్ ॥ (-6)
నిషాదీ పంచపుత్రా తు తస్మిన్ భోజ్యే యదృచ్ఛయా ।
అన్నార్థినీ సమభ్యాగాత్ సపుత్రా కాలచోదితా ॥ (-7)
సా పీత్వా మదిరాం మత్తా సపుత్రా మదవిహ్వలా ।
సహ సర్వై స్సుతై ర్రాజం స్తస్మి న్నేవ నివేశనే ॥ (-8)

[illegible] వివిధా [illegible] పరాధిప ।
[illegible] పదే [illegible] ॥ (-9)
[illegible] శేతే [illegible] లోచనః ।
తతో [illegible] పాండవః ॥ (-10)
[illegible] నివేశనే ।
[illegible] పాండునందనాః ॥ (-11)

ఈ శ్లోకమున పాండవులు ఆతతాయులని చెప్పుట సమంజసమైయున్నది. [illegible] ఇంకొక విశేషము కూడ గమనింపవలయును. దుర్యోధనాదులు, పాండవులను మట్టు పెట్ట [illegible] ప్రయత్నించియున్నది. అందు ఎవరు దగ్గ [illegible] తమ [illegible] కుంతి దానము చేయు [illegible] అన్నార్తులను పిలచి [illegible] నిద్రపోవుచుండగ తమ రక్షణకై [illegible] అతతాయి లక్షణము కాక మరేమగును? ఇది యాదృచ్ఛిక [illegible] కాని తాము చనిపోయినట్లు దుర్యో [illegible] అధర్మమైనవిషయము. సుప్తుడు, [illegible] మహాఘోరపాప మని అనేకపర్యాయ [illegible] చెప్పబడినది. కనుక [illegible] ఆతతాయిధర్మమును కలిగియున్నా [illegible] "హత్వైనా నాతతాయినః" అనుటలో [illegible] ఆరోపించు కొనె ననుట స్పష్టము.

[illegible] దోషములను పేర్కొందురుకాని తమ దోషములను [illegible] తమ దోషము లున్నచో దానిని దాచు [illegible] "స్వదోషపరదోషవిత్" అని [illegible] ఏ అంశములో ఇతరుల దోషము నెత్తి [illegible] తమ దోష మున్నచో దానిని తెలిసికొనుటయే [illegible] అంతేకాని, శత్రువుల దోషములేవి? మన [illegible]

[illegible] పాండవులదోషముకలదో ఆ యం [illegible] శ్లోకములో వివరించుచున్నాడు.

[illegible] కృతమ్ ।
[illegible] సంశయమ్ ॥

పాండవులయందు దుర్యోధనుడు దుర్బుద్ధిమోహములను ఆపాదించుచుండుట అనేకపర్యాయములు గమనింపవచ్చును. అది వారియందే కాక, తనయందును కలదే యని దుర్యోధనుడు తెలిసికొనును.

కావున గొప్పవా రెప్పుడును చేయుటకు ముందో, తర్వాతనో స్వదోషపరదోష విజ్ఞత్వమును ప్రకటించుచుందురు. కావుననే అర్జునుడును దుర్బుద్ధిమోహముల ఫలితముగనే ఇప్పు డీయుద్ధము సంప్రాప్తమైన దని కప్పిపుచ్చక ప్రకటించు చున్నాడు.

అథాస్తవంతో వేదోక్తాన్ సంస్కారాన్ పాండవాస్తదా ।
సవ్యవర్ధంశ్చ భోగాం స్తే భుంజానాః పితృవేశ్మని ॥ (ఆది. 118-14)
ధార్తరాష్ట్రైశ్చ సహితాః క్రీడంతో ముదితా స్సుఖమ్ ।
బాలక్రీడాసు సర్వాసు విశిష్టా స్తేజసాఽభవన్ । (-15)
జవే లక్ష్యాభిహరణే భోజ్యే పాంసువికర్షణే ।
ధార్తరాష్ట్రాన్ భీమసేనః సర్వా న్స పరిమర్దతి ॥ (-16)
హర్షా త్ప్రక్రీడమానాం స్తాన్ గృహ్య రాజ న్నిలీయతే ।
శిరస్సు వినిగృహ్యైతాన్ యోధయామాస పాండవః ॥ (-17)
శత మేకోత్తరం తేషాం కుమారాణాం మహౌజసామ్ ।
ఏక ఏవ నిగృహ్ణాతి నాతికృచ్ఛ్రా ద్వృకోదరః ॥ (-18)
కచేషు చ నిగృహ్యైనా న్వినిహత్య బలా ద్బలీ ।
చకర్ష క్రోశతో భూమౌ ఘృష్టజానుశిరోంసకాన్॥ (-19)
దశ బాలాన్ జలే క్రీడన్ భుజాభ్యాం పరిగృహ్య సః ।
ఆస్తే స్మ సలిలే మగ్నో మృతకల్పా న్విముంచతి ॥ (-20)
ఫలాని వృక్ష మారుహ్య విచిన్వంతి చ తే యదా ।
తదా పాదప్రహారేణ భీమః కంపయతే ద్రుమాన్ ॥ (-21)
ప్రహారవేగాభిహతా ద్రుమా వ్యాఘూర్ణితా స్తతః ।
సఫలాః ప్రపతంతి స్మ ద్రుతం స్రస్తాః కుమారకాః ॥ (-22)
న తే నియుద్ధేన జవేన యోగ్యా ను కదాచన ।
కుమారా ఉత్తరం చక్రుః స్పర్ధమానా వృకోదరమ్ ॥ (-23)
ఏవం స ధార్తరాష్ట్రాంశ్చ స్పర్ధమానో వృకోదరః ।
అప్రియేఽతిష్ఠ దత్యంతం బాల్యా న్న ద్రోహచేతసా॥ (-24)
తతో బల మతిఖ్యాతం ధార్తరాష్ట్రః ప్రతాపవాన్ ।
భీమసేనస్య తద్జ్ఞాత్వా దుష్టభావ మదర్శయత్ ॥ (-25)

ఇక్కడ భీముడు చేసిన పనులు బాల్యము వలననే కావచ్చును. భీమునకు ద్రోహబుద్ధి లేకను పోవచ్చును. కాని ఇట్టిపనులను ధర్మరాజుకాని, కుంతికాని, మరే పెద్దలుకాని నిరసించినట్లు లేదు. దీనివలన దుర్యోధనుడు భీమకృత్యములకు బాధ పొందినాడు. బాధపడినవాడు దానికి తగిన ప్రతిక్రియ చేయుచుండుటయు బాల్యము నుండియు అభ్యాస మైనది. కనుక చిన్నతనమునుండియు వీరిలో ఒకరిపై నొకరు స్పర్ధ పెంచుకొనుచు అకృత్యములు చేయుచునే ఉన్నారు దాని ఫలితముగ దుర్యోధనుడు భీమునకు విషాన్నము పెట్టుట ఇత్యాదులు జరిగినవి.

రాజసూయయాగమునందు ధర్మరాజు కానుకలను పరిగ్రహించి కృత్యమునందు దుర్యోధనుని నియోగించినాడు. ధర్మరాజు అందరిని సగౌరవముగ రాజసూయమున కాహ్వానించినాడు. అట్టి స్థితిలో దుర్యోధనుడు అజ్ఞానముచేత కావచ్చును; మయసభయందు తిరుగుచు భ్రాంతులకు లోనై ఉన్నది లేనట్లు. లేనిది ఉన్నట్లు భావించుచు, తదనుగుణముగ ప్రవర్తించెను. అప్పుడు వారందరును పరిహసించిరి.

తతః స్ఫాటికతోయాం వై స్ఫాటికాంబుజశోభితామ్ ।
వాపీం మత్వా స్థల మివ సవాసాః ప్రాపత జ్జలే ॥ (సభా-47-6)
జలే నిపతితం దృష్ట్వా భీమసేనో మహాబలః ।
జహాస జహసుశ్చైవ కింకరాశ్చ సుయోధనమ్ ॥
వాసాంసి చ శుభా న్యస్మై ప్రదదౌ రాజశాసనాత్ ।
తథాగతం తు తం దృష్ట్వా భీమసేనో మహాబలః ॥
అర్జునశ్చ యమౌ చోభౌ సర్వే తే ప్రాహసం స్తదా ।
నామర్షయ త్తత స్తేషా మపహాస మమర్షణః ॥
ఆకారం రక్షమాణ స్తు న స తా న్సముదైక్షత ।
పున ర్వసన ముత్క్షిప్య ప్రతరిష్య న్నివ స్థలం ॥ (-10)
ఆరురోహ తత స్సర్వే జహసు శ్చ పున ర్జనాః ।
ద్వారం తు పిహితాకారం స్ఫాటికం ప్రేక్ష్య భూమిపః ॥
ప్రవిశ న్నాహతో మూర్ధ్ని వ్యాఘూర్ణిత ఇవ స్థితః ।
తాదృశం చాపరం ద్వారం స్ఫాటికోరుకవాటకమ్ ॥ (-12)
విఘట్టయన్ కరాభ్యాం తు నిష్క్రమ్యాగ్రే పపాత హ ।
ద్వారం తు వితతాకారం సమాపేదే పునశ్చ సః ॥ (-13)
తద్వృత్తం చేతి మన్వానో ద్వారస్థానా దుపారమత్ ।

ఏవం ప్రలంభా న్వివిధాన్ ప్రాప్య తత్ర విశాంపతే ॥ (-14)

ఈఘట్టమునుబట్టి ధర్మరాజు ఆహ్వానించిన దుర్యోధనుని వీరు పరిహసించు చుండ తప్పని చెప్పలేదు. పోనీ తాను దగ్గరుండి ఈ సభాభవనమును దుర్యోధను నకు చూపించినట్లును లేదు ధర్మరాజుయొక్క పరోక్షమున ఇది జరిగె ననుటకు వీలు లేదు. అతని శాసనమున దుర్యోధనునికి వస్త్రములు ఈయబడినవి. దుర్యోధనుడు తండ్రితో చెప్పిన ఈ వచనములు పరిశీలింప దగును.

జ్యేష్ఠోఽయ మితి మాం మత్వా శ్రేష్ఠశ్చేతి విశాంపతే ।
యుధిష్ఠిరేణ సత్కృత్య యుక్తో రత్నపరిగ్రహే ॥ (సభా-50-22)
కృతాం బిందుపరోరత్నైః మయేన స్ఫాటికచ్ఛలామ్ ।
అపశ్యన్నలినీం పూర్ణా ముదకస్యేవ భారత ॥ 25
వస్త్రముత్కర్షతి మయి ప్రాహస త్స వృకోదరః ।
శత్రో ర్వృద్ధి విశేషేణ విమూఢం రత్నవర్జితమ్ ॥ (-26)
తత్రస్మ యది శక్తస్స్యాం పాతయేఽహం వృకోదరమ్ ।
యది కుర్యాం సమారంభం భీమం హంతుం నరాధిప ॥ (-27)
శిశుపాల ఇవాఽస్మాకం గతిఽస్స్యా న్నాత్ర సంశయః ।
సపత్నో నాపహాసో మే స మాం దహతి భారత ॥ (-28)
పునశ్చ తాదృశీ మేవ వాపీం జలజశాలినీమ్ ।
మత్వా శిలాసమాం తోయే పతితోఽస్మి నరాధిప ॥ (-29)
తత్ర మాం ప్రాహసత్ కృష్ణః పార్థేన సహ సుశ్వరమ్ ।
ద్రౌపదీ చ సహస్త్రీభిః వ్యథయంతీ మనో మమ ॥ (-30)
క్లిన్న వస్త్రస్య తు జలే కింకరా రాజచోదితాః ।
దదు ర్వాసాంసి మేఽన్యాని తచ్చ దుఃఖం పరం మమ ॥ (-31)
ప్రలభంచ శ్రుణుష్వాన్య ద్వదతో మే నరాధిప ।
అద్వారేణ వినిర్గచ్ఛన్ ద్వారసంస్థానరూపిణా ॥ (-32)
అభిహత్య శిలాం భూయో లలాటే నాస్మి విక్షతః ।
తత్ర మాం యమజౌ దూరా దాలోక్యాఽభిహతం తదా ॥ (-33)
బాహుభిః పరిగృహ్ణీతాం శోచన్తౌ సహితా వుభౌ ।
ఉవాచ సహదేవస్తు తత్ర మాం విస్మయన్నివ ॥ (-34)
ఇదం ద్వారమితో గచ్ఛ రాజన్నితి పునఃపునః ।
భీమసేనేన తత్రోక్తో ధృతరాష్ట్రాత్మజేతి చ ॥ (-35)

సంబోధ్య ప్రహసిత్వా చ ఇతో ద్వారం నరాధిప ।
నామధేయాని రత్నానాం పురస్తా న్న శ్శ్రుతాని మే ॥ (-36)

ఈ వచనములలో నాకు జ్యేష్ఠుడు, శ్రేష్ఠుడు అని గౌరవించినట్లు అగుపడుచున్నదేకాని వారెవరును అక్కడ నన్ను గౌరవింపలేదు. సరికదా! అవమానపరచిరి. ధర్మరాజు కింకరులచేత వస్త్రముల నిప్పించినాడు. కృష్ణుడు, అర్జునుడు, ఒక వైపున నవ్వుచుండగా, మరియొకవైపున ద్రౌపది స్త్రీలతో కలసి నాకు మనోవ్యధను కలిగించుచు పరిహసించినది. నేను ద్వారములేని చోట ద్వారమును భ్రమించి లోనికి పోవుచుండ భీమసేనుడు ధృతరాష్ట్రాత్మజ! అనినాడు. అనగ గుడ్డివాని కొడకా అన్న వెటకారమే కదా!

దీనినిబట్టి ధర్మరాజుతో సహా మొత్తము అందరును దుర్యోధనుని పరిహసించి రని స్పష్టము ఇది అకృత్యమే. శత్రువైనను దుష్టుడైనను దుర్యోధనుడు ఆ పాండవుల అతిథి; ఆహూతుడు. మిదుమిక్కిలి కానుకలు స్వీకరించుచు బాధ్యతను నిర్వహింనవాడు. అట్టివానిని ఎగతాళి చేయుట పరమదుర్మార్గకృత్యము. యజ్ఞమునం దెవరిని అవమానింపరా దని, హేలగ చూడరాదని సర్వసామాన్య ధర్మము.

అవజ్ఞయా న దాతవ్యం కస్యచి ల్లీలయాపి వా ।
అవజ్ఞయా కృతం హన్యా ద్దాతారం నాత్ర సంశయః । (బా. 13-30)
సర్వే వర్ణా యథాపూజాం ప్రాప్నువంతి సుసత్కృతాః ।
న చావజ్ఞా ప్రయోక్తవ్యా కామక్రోధవశా దపి ॥ (బా. 13-13)
యజ్ఞకర్మసు యే వ్యగ్రాః పురుషా శ్శిల్పిన స్తథా ।
తేషా మపి విశేషేణ పూజా కార్యా యథాక్రమం ॥ (-14)
తే చ స్యుః సంభృతా స్సర్వే వసుభి ర్భోజనేన చ ।
యథా సర్వం సువిహితం న కించి త్పరిహీయతే ॥ (-15)

రామాయణములోని ఈవాక్యములు యజ్ఞకర్మయందు అందరకు గౌరవమీయవలయు నని, అట్లు చేయనిచో యజమానునకు వినాశము కలుగు నని చెప్పుచున్నవి. ధర్మరాజాదులు దుర్యోధనుని ఎడల చేసిన అపకృత్యము వారు పొందు సమస్తకష్టములకు కారణభూతమైన దనుట యథార్థము.

ద్యూతకృత్యము అధర్మ మని, అందు ముఖ్యముగ ద్రౌపదిని పణముగ పెట్టుట మహాపాప మని ద్రౌపదియే పలికినది. ప్రాతికామి, యుధిష్ఠిరో ద్యూతమదేన మత్తో దుర్యోధనో ద్రౌపది త్వా మజైషీత్ - (సభా - 66-4)

అనగా ద్రౌపది "కథం త్వేవం వదసి ప్రాతికామిన్ కో హి దీవ్యే ద్భార్యయా రాజపుత్రి, మూఢో రాజా ద్యూతమదేన మత్తో హ్యభూ న్నాన్య త్త్కైతవ మస్య కించిత్ ॥" (సభా-66-5) అనును.

ఈసందర్భములో ధర్మరాజు ద్యూత మొనరించుట తప్పుకాదు. అనుటకు అతని నియమమును అనగ - "సుహృద్ద్యూతమునకు ఆహ్వానింపబడినచో రా నని చెప్పను." అన్న అతని ప్రతిజ్ఞ నింద్యము. వ్యసనవిషయమున సప్త వ్యసనములలో చేరిన ద్యూతము భారతమునందు పలుచోట్ల పలువురచే నిందింపబడుచుండ ధర్మరాజు అట్టి వ్యసనరూప మగు నింద్యవిషయమున నియమము నుంచుకొనుట ఎంత తప్పోగదా! అది రాజులకు పీడరాని ధర్మమేయగుచో ప్రత్యేకముగా ద్యూత విషయమున నియమము కల్పించుకొను టేల?

ధర్మరాజు ఓడిన అనంతరము ద్రౌపదిని శకుని వచనానుసారము పణ మొడ్డెను. అందువలన ద్రౌపదిని పణముగా పెట్టుటలో అతని తప్పు లేదు. అని వాదించు దుర్యుక్తి విలసిత మమతులకు ఒక ప్రశ్న. ధర్మరాజు తాను ఓడినపిమ్మట దుర్యోధనాదులకు బానిస యైనందున అతనికి ప్రశ్నించు నవకాశము లేదు. కనుక శకుని పణ మొడ్డ మనగా అస్వతంత్రుడైనందున ఆమెను పణముగా నొడ్డెనో అనుచున్నారు గదా! మరి దుర్యోధనుడు ప్రాతికామిని పంపి ద్రౌపదిని తోడ్కొని రమ్మని పంపినప్పుడు ఆమె ప్రశ్నింపగా అతడు సభకు వచ్చి ఆమె ప్రశ్న నివేదించెను. సభ్యు లెవ్వరును పలుకలేదు.

యుధిష్ఠిర స్తు తచ్ఛ్రుత్వా దుర్యోధన చికీర్షితమ్ ।
ద్రౌపద్యా సమ్మతం దూతం ప్రాహిణో ద్భరతర్షభ ॥ (స 66-18)
ఏకవస్త్రా త్వధోనీవీ రోదమానా రజస్వలా ।
సభా మాగమ్య పాంచాలీ శ్వసుర స్యాగ్రతో భవ ॥ 19
స గత్వా త్వరితం దూతః కృష్ణాయా భవనం నృప ।
న్యవేదయ న్మతం ధీమా న్ధర్మరాజస్య నిశ్చితం ॥ 20

ఈశ్లోకములలో ధర్మరాజు ద్రౌపదికి దూతను పంపినట్లున్నది గదా! అస్వతంత్రు డగువాడు ఇట్లు దూతను పంపవచ్చునా? ద్రౌపదిని ఒడ్డుటలో అస్వతంత్రుడై ఒడ్డె నని ఎట్లు చెప్పగలరో వారి నీతి బాహ్యవచనములకు వారే తృప్తి పడవలెను.

సభలో ఆమె ప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పుటకు వికర్ణుడు తప్ప తక్కిన వారు దుర్యోధనభీతులై చెప్ప లేదని అక్కడ ఉన్నది. భీష్మద్రోణులు ఏల

చెప్పలేదు? భీష్ముడు కర్రవిరుగక, పాము చావక కొట్టినట్లు చెప్పినాడు. కాని ధర్మరాజు ఎందుకు పలుకలేదు? అస్వతంత్రుడై పలుకలేదన్నమాట. నీతిబాట కాదని ఆమెకు సమ్మతదూతను పంపుట లోనే తేలిపోయినది.

ద్రోణవధానంతరము తన అసత్యమువలననే ద్రోణుడు అట్టి చావు చచ్చెను. అందులకు అర్జునుడు క్రుద్ధుడు కాగా, ద్రోణునియందు దౌష్ట్యము చూపుటకు ధర్మరాజు సభలో ధర్మ మడుగగా చెప్పలేదు. ద్రోణు డని సమాధానమిచ్చెను.

విదురుడుకూడ ధర్మవిషయకమైన ప్రశ్న సభలో వేసినప్పుడు సమాధానమీయకపోతే అది సభకాదు, వారు ధర్మపరులుకారు, అని అనును. దీనివలన ద్రౌపదీప్రశ్న సమాధానము చెప్పలేనంత గహనము కాదని ధర్మజవిదురుల భాషితమువలన తెలియుచున్నది. ద్రోణుడు చెప్పకపోవుటలో ఆతని తప్పును ప్రత్యేకముగా పేర్కొనిన ధర్మరాజు ఎందుకు చెప్పలేదు? కావున విదురనింద వ్యంగ్యముగా ధర్మరాజునందే పర్యవసించుచున్న దనవచ్చును.

ఈ సందర్భములో భీముడు ధర్మరాజు చేతులు కాల్తు నని చెప్పుటవలన కూడ ఈవిషయము నిరూపింపబడుచున్నది. ఇచ్చట కొందరు పండితులు తమ బాహువులనే తగులపెట్టుకొందునని భీముడు పల్కినదానికి వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు అట్లు వ్యాఖ్యానించుట వారి పాండిత్యదౌష్ట్యదర్పాహంకారములకు నిదర్శనమే కాని, మరియొకటి కాదు. భీముడు సాధారణముగా తప్పు లేనిదే ధర్మరాజును అనడు. ఈ విషయము వేరు సందర్భములో వివరముగా వ్రాసియున్నాము ఈగీతోపదేశతత్త్వమున మరియొకచోట సహృదయులు చూడగలరు.

అస్వతంత్రుడైన ధర్మరాజు ద్రౌపదిని శకునిశాసనముమీద ఒడ్డుచు అతడు ద్రౌపదిని వర్ణించిన తీరు సహృదయతల్లజహృదయములకు అరుంతుదమై ఉన్నది. ద్రౌపదిని వర్ణించుటకు ఆతడు స్వతంత్రుడైననే అట్లు వర్ణించినందులకు ధర్మము తోడ్పడును గాని లేక తద్బాహ్యమే యగును. ఇదియును మరియొక చోట విస్తరింపబడినది

కనుక ద్యూతమున ధర్మరాజు ప్రవర్తించుట అధర్మ్యమే. కనుకనే వారికి ఆ యధర్మఫలము వెంటనే సిద్ధించినది.

కావున దుర్యోధనుని ప్రతికృత్యమునకు ధర్మరాజాదులు ఒనరించిన దుష్కార్యము కారణ మగుచునే ఉన్నది.

నారదుడు రాజసూయయాగము చేయుమని ప్రబోధించెను. దాని ఫలితముగ బహ్వనర్థములు జరుగు ననియు చెప్పెను. దుర్యోధనుడు కారణముగ సర్వక్షత్రవినాశము కలుగు నని పలుమారులు చెప్పినట్లే, ధర్మరాజు కారణముగ కూడ చెప్పబడినాడు. ముఖ్యముగ వ్యాసుడు చెప్పిన ఈ వాక్యము ధర్మజదుర్యోధను లిద్దరుకూడ సమానకారణమే అన్న భావము వ్యక్తము చేయుచున్నది.

త్రయోదశ సమా రాజన్ ఉత్పాతానాం ఫలం మహత్ ।
సర్వక్షత్రవినాశాయ భవిష్యతి విశాంపతే ॥ (సభా. 56-11)
త్వా మేకం కారణం కృత్వా కాలేన భరతర్షభ ।
సమేతం పార్థివం క్షత్రం క్షయం యాస్యతి భారత ॥ (-12)
దుర్యోధనాపరాధేన భీష్మార్జునబలేన చ । (-13)

ఇందువలన ఒక్క దుర్యోధనుని నిందించుట, భారతనిరూపితార్థమును, తత్కర్త వ్యాసమహర్షి హృదయమును ఎఱుగకపోవుటయే.

(8) సంజయుని రాయబారము.

యుద్ధారంభమున అర్జునుని ప్రవృత్తికి సంజయరాయబారముకూడ ఒక ముఖ్యకారణమై యున్నది. సంజయుడు అర్జునునకు ప్రాణస్నేహితుడు.

అభీక్ష్ణదృష్టోఽసి పురా హి న స్త్వం
ధనంజయ స్యాత్మసమః సఖాఽసి ॥

అని ధర్మరాజు సంజయార్జునుల స్నేహమును ప్రశంసించెను. ప్రాణస్నేహితుని వాక్యములు అర్జునుని హృదయములో చెరగని ముద్ర వేసినవి. ఆ వాక్యములను అతడనేకవిధములుగ పర్యాలోచించెను. సంజయుడు వేసిన యుద్ధవిముఖరూపబీజములు అర్జునహృదయక్షేత్రములో క్రమక్రమముగ అంకురించి, పల్లవించి, మొగ్గతొడిగి, పుష్పించి ఫలరూపమునకు వచ్చి యుద్ధారంభకాలమున శ్రీకృష్ణుని మ్రోల విషాదమును వెల్లడించుట జరిగినది. ఇచ్చటి అర్జునవాక్యము లన్నియు ఆనాటి సంజయరాయబారమునకు శబ్దానువాదములో, అర్థానువాదములో, భావానువాదములో తప్ప వేరు కాదు.

సంజయుని రాయబారము అర్జునుని ముందుగా కదల్చివేసినది. క్షుభితహృదయుడైన అర్జునుడు విషణ్ణుడైనాడు. శ్రీకృష్ణుని యుపదేశ మాతని కావశ్యకమైనది. గీతోపదేశ మావిర్భవించినది.

సంజయుని రాయబారము అర్జునునేకాక, ధర్మరాజునుకూడ సంక్షోభమున పడవేసినది. అయితే దానికి ఘోషము వచ్చుటకు కొంతకాలము పట్టినది. యుద్ధము

పూర్తి యగునప్పటికి ధర్మజుని మనస్సులోని క్షోభ రూపము పొంది చెరగరాని దయ్యెను. భీష్మాదులు నారదాదులు పలువురు ఆతని క్షోభను రూపుమాపుటకు యత్నించిరి. కాని ప్రయోజనము లేదయ్యెను. శ్రీకృష్ణుడుకూడ ఇట కుంఠిత ప్రయత్నుఁ డయ్యెను. అట్టితరి అనుభవజ్ఞుడును, కార్యశూరుడును, త్యాగధనుడును, ధర్మనిరతుడును అగు భీష్ముడు ఉపదేశింపవలసివచ్చినది. అర్జునునకు, ధర్మజునకుకూడ ఒకే విధముగ భావసంక్షోభము కల్గినది.

ఏతా న్న హంతు మిచ్ఛామి ఘ్నతోఽపి మధుసూదన ।
అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిం ను మహీకృతే ॥ (గీ. 1-35)

అని అర్జునుడనును.

త్రైలోక్య స్యాపి వా దాతా నాస్మాన్ కశ్చిత్ ప్రహర్షయేత్ ।
బాంధవాన్ నిహతాన్ దృష్ట్వా పృథివ్యాం విషయైషిణః ॥ (శాం. 7-8)
తే వయం పృథివీహేతో రవధ్యాన్ పృథివీశ్వరాన్ ।
సంపరిత్యజ్య జీవామో హీనార్థా హతబాంధవాః ॥ (శాం. 7-9)

ఈ యుద్ధవైముఖ్యము ఇప్పుడు తీవ్రతరమై వెలువడినను, అప్పటినుండి "అంత రుడగుడాయతే, ఒహి ర్వక్తుం న శక్యతే" అనునట్లు అతనికి లోలోపల కలంచుచునే యున్నది కాని, తదావిష్కరణావేశము ఇప్పటికి కల్గినది.

9. ధర్మజుని మనస్తత్త్వము.

సంజయుని రాయబారఘట్టముకన్న కృష్ణుని రాయబారమునకు పంపుచు చెప్పిన ధర్మజుని పలుకులు పింతలకే వింత పుట్టించునవి; ధర్మజుని మొగ్గు సంధికన్న యుద్ధము వైపే ఉన్నది. "యుధిష్ఠిర" అన్న నామము అన్వర్థ మగునట్లు ఆతడు ప్రవర్తించెను.

యుద్ధమే ప్రసక్త మగుచో మనవైపున దోషము లేనట్లుగా వెల్లడి యగునట్లు కర్తవ్యము నిర్వహింపు మని కృష్ణునితో అనుటయు, నొకింత యర్జునుని హృదయ దౌర్బల్యమునకు, ధర్మసందేహమునకు తావైన దనపలెను. అర్జునుడు ఈ కృత్రిమరాజకీయమును గర్హించుకొనె ననవలయును. యుద్ధమునందు అక్కడక్కడ కృష్ణుడు చేయు విపరీతవ్యాఖ్యలు, వింతచేష్టలు ఖండించుచు అర్జునుడు వాదించిన ఘట్టములు పరిశీలించినచో అర్జునమనస్తత్వము వెల్లడి కాగలదు. ఇంత గీతాబోధజరిగిన తరువాత "కరిష్యే వచనం తవ" అని కృష్ణునికి వాగ్దానము చేసినను, కృష్ణుడు అక్కడక్కడ చేయుమన్న విషయములలో సందేహగ్రస్తుడగుచు మరల కృష్ణుని ప్రేరణతోనే చేయుచుండుట గమనింపదగియున్నది.

ఇప్పటికి అర్జునుని మనస్తత్త్వము ఎట్లుండునో ఊహింప "విమృశ్యైత దశేషేణ" అన్న కృష్ణవాక్యము ననుసరించి సాకల్యవిమర్శ చేయువారలకు వేరుగా నొక్కి చెప్పవలసిన పని లేదు.

(10) కృష్ణుడు దౌత్యమున దూతగ వ్యవహరింప లేదు.

కృష్ణుడు రాయబారిగా నేగి విదురు నింట విడిసెను. తత్కారణము దుర్యోధనునికి చెప్పుచు కృష్ణుడు పాండవపక్షపాతమును చూపెను. "పాండవులు నాకు కావలసినవారు, వారికి శత్రువ వగు నీవు నాకును శత్రుడవే" అనుట యేమి సమంజసము? కృష్ణు డిప్పుడు పోయి మధ్యవర్తిత్వము నెరపుటకు గదా! అప్పుడు మధ్యవర్తిత్వము నెరపు భారము తనయం దున్నంతవరకు ఉభయపక్షములకు చెందని వాడుగా కదా! కృష్ణ డుండవలయును. అట్లున్నాడా కృష్ణుడు? లే దని సదసద్విమర్శకులకే తెలియును. "న మే ద్వేష్యోస్తి న ప్రియః" అన్న కృష్ణ వచనమునకు ఇతరసందర్భములయం దట్లుండెనేమో! కాని ఇటవిరుద్ధముగా ప్రవర్తించినా డనవలయును గదా! సంజయుడు రాయబారిగా నేగెను; వాడు అర్జునునికి ఆత్మసము డగు సఖుడు. ధృతరాష్ట్రుడు పాండవస్నేహితుడే యగు సంజయుని రాయబారిగా పంపెను. 'ధనంజయ స్యాత్మసమః సఖాసి॥' అని ధర్మజుడు సంజయునితో అనెను కదా!

సంధి కుదర దన్న భావము విదురుడు ప్రకటించినప్పుడు కృష్ణుడు ఏమన్నాడు; బంధువులలో తగవు వచ్చినప్పుడు తగువు చెప్పవలెను. అందుకుగా నా రాక అని గదా అన్నాడు. అట్టి సందర్భములో దుర్యోధనుని తాత్కాలికముగా నైనను బంధువుగా నెంచి ప్రవర్తింపవలయునే కాని, శత్రు వని పేర్కొనుట ధర్మబద్ధ మగునా?

కృష్ణుడు దేవుడు; ఆతనికి విధినిషేధము లంటగట్టరాదు. అన్నచో—

యద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్త దేవేతరో జనః।
స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తతే॥ (గీ-21)
న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన।
నానవాప్త మవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి॥ (-22)
యది హ్యహం న వర్తేయం జాతు కర్మ ణ్యతంద్రితః।
మమ వర్త్మానువర్తంతే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః। (-23)
ఉత్సీదేయు రిమే లోకాః న కుర్యాం కర్మ చే దహమ్।

సంకరస్య చ కర్తా స్యా ముపహన్యా మిమాః ప్రజాః ॥ (-24)
సక్తాః కర్మ ణ్యవిద్వాంసో యథా కుర్వంతి భారత ।
కుర్యా ద్విద్వాం స్తథాఽసక్తః చికీర్షు ర్లోక సంగ్రహమ్ ॥ (-25)
న బుద్ధిభేదం జనయే దజ్ఞానాం కర్మసంగినామ్ ।
జోషయే త్సర్వకర్మాణి విద్వా న్యుక్త స్సమాచరన్ ॥ (-26)

ఈశ్లోకములు ఎందుకు చెప్పినట్లో? ఇందులో తాను దేవుడయ్యెను; తనకు కర్తవ్యము లేకున్నను, అజ్ఞులను దృష్టి యందుచుకొని ఇట్లుందును; విద్వాంసు డట్లే యుండవలయును అన్నిభావము ననుసరించి లోకహితైషిగా, ధర్మప్రచార కుడుగా, ధర్మబుద్ధిప్రేరకుడుగా కృష్ణుడు మధ్యవర్తిగ ఉండదగు రీతిలో కదా నుండవలయును. అట్లున్నాడా? ఇదే అర్జునునికి సంతాపకారకమైన దనవలయును గదా! కృష్ణుడు రాయబారిగా పోవునపుడు "వారికి మాకును నీవు మొదటి స్నేహి తుడవు" "భవా న్నః ప్రథమ స్సుహృత్" అని అర్జునుడు అనును. కృష్ణు డట్లు ప్రవర్తింప లేదనుట స్పష్టముకదా?

'కృష్ణుడు చెప్పినట్లు నడువుము. రాముడు నడచినట్లు నడువుము" అని గదా పెద్దలందురు. కనుక కృష్ణుని బోధయే మనకు ఉపదేశము కాని, ఆతని ఆచర ణము కాదు. కనుక కృష్ణుని యీప్రవర్తనము మనకు ప్రేరకము కాకూడదు. అందురా? అదెక్కడ నున్నది. ధర్మవేత్తలు చెప్పిన వాక్య మేదియు నిట లేదే. "ఎవడో ఒకకూత యేదో సందర్భములో నేదో చెప్పితి" నన్న యహంకార విమూ ఢాత్ముని వాక్యము ప్రమాణమును, కృష్ణుని వాక్య మప్రమాణము అగునా? నేను నడచుకొనుచున్నా నన్న వాక్యము ప్రమాణము కాదా? అగుచో ఇదియును అట్లే యని నిరాకరించుట కర్తవ్యమే

11. యుద్ధమునకు సిద్ధమైన తీరు.

యుద్ధమునకు సిద్ధమైన తీరు అర్జునునకు బాధాకరమే కాగలదు. సహజ ముగ అజ్ఞాతవాస మైన వెనుక తమ రాజ్యము తాము పాలించుకొను స్థితిలో నున్నా మని దుర్యోధనునకు తెలియజేసి పెద్దల సమక్షములో అట్లు తెలియజేసినను, రాజ్యమును ఈయ నన్నచో అప్పుడు యుద్ధప్రయత్నములు చేయవలయును. కాని, ఉత్తరాభిమన్యుల వివాహసమయమున సమావిష్టులైన బంధువులలో వారం దరు తమ పక్షమున నుండు నట్లు చేసిన ప్రయత్నము ఏధర్మపరుడు చేయనిదే అని కించను ఇట్లు చేయుట దుర్యోధనుని రెచ్చగొట్టుటయే యగును. దుర్యోధనుడు

దుర్బుద్ధియే కావచ్చునుకాక. తాము సద్బుద్ధి కలిగి యుండవలయునుకదా: అని విచారింపబూనుటలేదు. ఆసందర్భమున బలరాముని వాక్యముల సారము గ్రోలవలెను.

(12) కులక్షయము జరుగ రాదన్నదే ప్రధానధర్మము.

స ఏవ పాపిష్ఠతమో యః కుర్యాత్కులనాశనమ్ ।

అన్న వచనానుసారము ఎవడు ఎన్నిధర్మముల నాచరించినను కులనాశము చేసినచో అది ధర్మముల నన్నిటిని అణచివేసి ప్రబలమైన నరకహేతువగును. ఒక ధర్మకార్యము జరుగుచుండగా అందు కులప్రతిష్ఠ ప్రధానముగ నిర్వర్త్యమగుచో అది ఉత్తమధర్మ మనిపించుకొనుచుండును. అనేక మహాపురుషుల తపోజ్ఞానవైరాగ్యముల నాధారముగ జేసికొని కులధర్మములు ప్రతిష్ఠగొనును. అవి కులనాశనముతోనే నశించిపోవును. ఒక వ్యక్తి తన ప్రయోజనమును సాధింపనెంచి యేదో ధర్మమును పురస్కరించుకొని "ఈ ధర్మమును నేను చేయుచున్నాను. అని అహంకారవిమూఢాత్ముడై అజ్ఞానవిలసితము, పాశవికబలసంకలితము నైన ఒక పని ధర్మకార్య మన్నట్లు చేసినచో తత్ఫలముగ సదాచారధర్మములను నాశనము చేసినవా డగును.

అల్పస్య హేతోః బహు హాతు మిచ్ఛన్
విచారమూఢః ప్రతిభాసి మే త్వమ్ ॥ (రఘు. 2-47)

అన్న కాళిదాసు వచనమునకు సరి యగు ఉదాహరణ మగును. కడకు తాను అకృతార్థు లగుటయే గాక కృతార్థు లయిన కులపురుషులను గూడ అధర్మపంకమున కూలద్రోసినవా డగును.

ఇట్టి భావము అర్జునునికి చిన్నప్పటినుండియు జరిగిన అనేకసంఘటనల మూలమున మనస్సును కలచివేయుచునే యున్నది. ముఖ్యముగ సంజయుని రాయబారము, కృష్ణుని రాయబారము పరిశీలింపగా వారల మధ్యవర్తిత్వములో కులక్షయము కా రా దన్న ప్రధానాశయము వెల్లడి చేయబడుచున్నదై అర్జునునికి ఈ ఘట్టము సంచోదకమైన దనవలయును.

అజ్ఞాతవాసము పూర్తియైన దనిపించుకొని తా మెవరో విరాటునకు తెలియచెప్పుకొనిన అనంతరము విరాటరాజు ఉత్తరను అర్జునున కిచ్చి వివాహము చేయుదలంచును. అభిమన్యునకు భార్యగ, తనకు కోడలుగ ఆమెను స్వీకరింతు నని అర్జునుడు చెప్పెను. కాని విరాటుడు అర్జునునకే ఇత్తు ననెను.

ఉత్తరాం ప్రతిగృహ్ణాతు సవ్యసాచీ ధనంజయః ।
అయం హ్యౌపయికో భర్తా తస్యాః పురుషసత్తమ ॥ (వి. 71-34)

ప్రతిగృహ్ణా మ్యహం రాజన్! స్నుషాం దుహితరం తవ ।
యుక్త ఏవ హి సంబంధో మత్స్యపాండవయో రపి ॥ (36)

కి మర్థం పాండవశ్రేష్ఠ; భార్యాం దుహితరం మమ ।
ప్రతిగ్రహీతుం నేమాం త్వం మయా దత్తా మిహేచ్ఛసి ॥ (వి. 72-1)

అర్జునః :—

అంతఃపురేఽహ ముషితః సదా పశ్యన్ సుతాం తవ ।
రహస్యం చ ప్రకాశం చ విశ్వస్తా పితృవ న్మయి ॥ (వి. 72-2)

ఈ ఘట్టము పరిశీలనార్హము.

ప్రతి ఒక కుటుంబియు పరిశీలింపవలసిన విషయ మిందు గలదు.

అర్జునునకు ద్రౌపదివలన కొడుకు గలడు. యుద్ధము చేయునంతటి మహావీరుడు; ఆపైన సుభద్రవలన కలిగిన పుత్త్రుడు అభిమన్యు డున్నాడు. వివాహ వయస్సులో నున్నాడు. ఎవరైనను పిల్ల నిత్తు నన్నప్పుడు వివాహవయోపేతు డైన పుత్రు డుండగా తండ్రి కిత్తు నందురా? అట్లు ఎందు కిచ్చెద నని యుండును. "ఊనషోడశవర్షో మే" అని, "అబాలశ్చ అకృతవిద్యశ్చ" అని, "న యుద్ధయోగ్యతా మస్య పశ్యామి" అని రామునంతటివానిని గురించి దశరథుడు విశ్వామిత్రునితో అనినాడు. యుద్ధము వచ్చుచో అభిమన్యుడు మహాబలపరాక్రమశాలురు, తేజో వీర్యవిరాజితులు అయిన ధనుర్ధారుల ఎదుట నిలచి యుద్ధము చేసి గెలుచునా? అన్న సందేహము విరాటున కుండియుండును. అట్టి యువకునికి పిల్ల నిచ్చుచో పిల్లగతి యే మగునో? యని తలంపు గలిగియుండియుండును. అందులకే ఒకటికి రెండు పర్యాయములు అర్జునునే వివాహ మాడు మని విరాటుడు నొక్కి చెప్పినాడు. అర్జునుడు తానే బలవంతము చేసి అభిమన్యున కిప్పించినాడు ఉత్తరను. అట్టి పరిస్థితులలో ఈ యుద్ధమునందు ఆ యభిమన్యువధయే జరిగినచో తమ వంశమే నిలువ దని అర్జునుని భావమై యుండినోవును. ఇది విరాటభావనాసంచోదితమును, స్వభావనావిషయమును అయి అర్జునుని యుద్ధవిముఖుని చేసియుండును. అందుచేతనే "సహాస్మదీయై రపి యోధ ముఖ్యైః" (గీ-11-26) అనుట గమనార్హము. యుద్ధము సంభవించినచో నెవరు చావకూడ దని తాను భావించినాడో వారందరూ అక్కడ అనగా విశ్వరూపమున హతప్రాయు లైనట్లు కనుగొనినా డర్జునుడు. ఇది ముందు ఊహించినట్లు అభిమన్యుని విషయమును గూడ స్ఫురింప జేయుచున్నది.

మహావీరుడు, క్షత్రియధర్మనిరతుడు ఎవడును యుద్ధభీతిని పొందడే యన్నచో దశరథు డేల పొందెను? కనుక యుద్ధధర్మములు బహుకాలిరఫలితము లిచ్చునవి. వానిని ముందుగ ఎంతటి మహావీరులైనను, మహాయోధులైనను, క్షత్రియధర్మనిరతులైనను ఆలోచింతు రనుట సహజము. ఆపైన యుద్ధము చేయుట వీరక్షత్రియధర్మముగ కన్పట్టుచున్నది. కనుక అర్జునుడు స్వధర్మపరిత్యాగము, పరధర్మపరిగ్రహము చేసి "దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ" (1-28) ఇత్యాదిగా చెప్పలేదు. ఎప్పటినుండియో అతని మనమున బీజభూతముగ నున్న విషయములే ఈ సందర్భములో అవిష్కృతము లైనవి.

14. మహానాయకలక్షణములలో "కృపావాన్" అని యున్నది.

ఏ పని చేయుచున్నను ముఖ్యముగ క్షత్రియు డైనవాడు యుద్ధోన్ముఖు డగుచున్నపుడు క్షత్రియధర్మము ననుసరించి యుద్ధము చేయవలసినవాడే అయ్యును మానవధర్మపురస్సరముగ కృపావంతుడు కావలెను. అందుకే మహావీరపురుష లక్షణముగా అర్జునునియందు ఉత్తమమానవధర్మ మగు కృప కలిగినది.

"కృపయా పరయాఽఽవిష్టః (1-28)"
"తం తథా కృపయాఽఽవిష్టం (2-1)"

అని మహానాయకలక్షణ మగు కృపావేశము అర్జునునియందు చూపుటకే యిట ఈ ఘట్టము ప్రసక్త మైన దనవలయును. అందువలన అర్జునుడు కృపావంతుడుగ నిరూపింపబడుటకే ఈ ఘట్టము ప్రయోగింపబడినదిగా వ్యాఖ్యానింప దగును.

15. అవికత్థనత్వమును చూపబోవుట.

మహానాయక లక్షణములలో "అవికత్థన" అని ఒక విశేషణ మున్నది. వికత్థనుడు ఇట్లుండును.

ఇద మద్య మయా లబ్ధ మిదం ప్రాప్స్యే మనోరథమ్।
ఇద మస్తీద మపి మే భవిష్యతి పున ర్ధనమ్ ॥ (గీ. 16-13)
అసౌ మయా హత శ్శత్రుః హనిష్యే చాపరా నపి।
ఈశ్వరోఽహ మహం భోగీ సిద్ధోఽహం బలవా న్సుఖీ॥ (16-14)
ఆఢ్యోఽభిజనవా నస్మి కోఽన్యోఽస్తి సదృశో మయా।
యక్ష్యే దాస్యామి మోదిష్య ఇత్యజ్ఞానవిమోహితాః ॥ (-15)

అనేకచిత్త విభ్రాన్తా మోహజాలసమావృతాః ।
ప్రసక్తాః కామభోగేషు పతంతి నరకేఽశుచౌ ॥ (–16)
ఆత్మసంభావితాః స్తబ్ధా ధనమానమదాన్వితాః । (–17)

ఆత్మశ్లాఘపరాయణత్వమే వికత్థనత్వము. అదే ఇట "ఆత్మసంభావితాః" అను పదముచే గీత పేర్కొనుచున్నది. ఈ పై చెప్పిన లక్షణములు కలవారే ఆత్మసంభావితులు. అన్న భావ మిందు కలదు. ఇట్టివారే వికత్థనులు. ఇట్టి వికత్థనత్వము లేకుండుట మహానాయకుని లక్షణము. అది అర్జునునియందు వెలుగొందజేయ నెంచి మహాజ్ఞాని, మహాకవి యగు వ్యాసుడు అర్జునునియందు కర్తృత్వమును, అహంకారమును పోగొట్ట నెంచుచున్నాడు.

ఉద్యోగపర్వమందలి (ఉ 159–30–113) భావము గమనింపవలయును. ఇక్కడి అర్జును పలుకులు వికత్థమునకు మారుపేరుగ దుర్యోధను డెత్తిపొడిచెను.

అకత్థమానో యుధ్యస్వ కత్థసేఽర్జున కిం బహు ।
పర్యాయా త్సిద్ధి రేతస్య నైతత్ సిధ్యతి కత్థనాత్ ॥

ఆ అపవాదమును పోగొట్టుకొనుటకై అర్జునుడు చేసిన ప్రయత్నము "కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే" ఇత్యాదివాక్యములద్వారా విశదమగును. అనగ తన అవికత్థనత్వమును లోకమునకు చూపుటకే అర్జునుడు ఇట్లు వ్యవహరించె ననవలయును. అంతేగాని భీతుడైగాని, మోహితుడైకాని పరధర్మాశ్రయుడై కాని అట్టి పలుకులను పలికె ననుటకు అవకాశము లేదు.

అందులకే "శిష్య స్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్" అని అర్జునుని కృష్ణునకు శిష్యునిగ నిరూపించు నీ ఘట్టమును అవతరింపజేసినాడు మహాకవి.

లోకములోకూడ ఎవరైన నేదైన నొకపని చేయునపుడు అది సామాన్యమైన దైనను "నేనున్నాను కానిమ్ము" అని పెద్ద లనుమతించువరకు చేయకుండుట గమనార్హము. ముఖ్యముగ ఈ యుద్ధమునకు మూలబీజము ఎవరికి వారు వికత్థనులై తమ తమ బలములు అధికము లని భావించుటచే కలిగిన దని స్పష్టము. వికత్థనులై కామమన్యుపరీతాత్ములై చేసిన యుద్ధము సద్గతి ప్రదము కాదు అది అర్జునుని ఆలోచనలో ప్రధానాంశము.

అక్రోధనో హ్యవ్యసనీ మృదుదండో జితేంద్రియః ।
రాజా భవతి భూతానాం విశ్వాస్యో హిమవా నివ ॥ (శాం–7–29)
క్షిప్రకారీ జితక్రోధః సుప్రసాదో మహామనాః ।
అరోషప్రకృతి ర్యుక్తః క్రియావా నవికత్థనః ॥ (–30)

ఇందు ముఖ్యముగ అవికత్థనత్వము గమనార్హము. ఇది ప్రపంచించుటకే అర్జునుని ప్రయత్నము. ఈ శాంతిపర్వశ్లోకముల సారమే అర్జునుడు అపేక్షించి కృష్ణుని అడిగి తెలిసికొనినాడు. కృష్ణుడు చెప్పినదికూడ ముఖ్యముగ జితేంద్రియత్వము. జితక్రోధత్వము, అరోషప్రకృతి, మనఃప్రసాదము-పై శ్లోకములో వివరింపబడినవి. ఇవి అందరు అడిగి తెలిసికొనవలసినవే కదా। అట్టి స్థితి లోకమున చూచుచున్నవారు ఇంత మహాయజ్ఞమునకు దీక్షితుడు కాకున్న యర్జునుడు ఈ మాత్రపు పలుకులు అనినాడనినచో నేల యింతగా బెంబేలుపడి యర్జును దధర్మపరుడు, శోక మోహగ్రస్తుడు; స్వధర్మపరిత్యాగి, పరధర్మపరిగ్రహీతుడు; అనితమ యజ్ఞానవిలాసములను విలసింపజేసికొందురో కారణ మరయరాదుగదా!

భగవద్గీత భీష్మపర్వమున నిబద్ధమైనదికదా। కురుసేనలు భీష్ముని నాయకత్వమున, పాండవసేనలు ధృష్టద్యుమ్న కృష్ణార్జునుల నాయకత్వమున మోహరించియున్న తరుణమున భీష్ముడు సింహనాదము చేసి శంఖము పూరించెను. భీష్ముడు "కురువృద్ధుడు, పితామహుండు, ప్రతాపవంతుడు" ఈమూడువిశేషణములు భీష్ముని వైశిష్ట్యమును ఉగ్గడించునట్టివి.

భీష్మ వైశిష్ట్యము

కురుపాండవులకు కురువు మూలపురుషుడు. ఆతని పేరనే కురుక్షేత్రము వెలసినది. కురుక్షేత్రము తపఃక్షేత్రమని, ధర్మక్షేత్రమని, పుణ్యక్షేత్రమని, రణక్షేత్రమని మహాభారతమున పలుతావుల ప్రశంసింపబడినది. మహత్త్వపూర్ణమగు నాక్షేత్రములో యుద్ధమునకు సన్నద్ధులైనారు కురుపాండవులు. కురుపాండవులందరిలో భీష్ముడే పెద్ద. వయస్సులోనేగాక అన్నిటపెద్ద యన సంశయము లేదు. ధర్మానుభవమున, తపశ్శక్తిలో, పుణ్యసంపదయందు రణపాండిత్యమున ఆతనికంటె పెద్ద ఆ కురుక్షేత్రమున కూడినవారిలో ఎవ్వరును లేరు.

పితామహుండనగా తాత. ఇది భీష్మునకు-కురుపాండవులకుగల సంబంధభావమును తెలుపుచున్నది. భీష్ముడు వారియందు అధికప్రీతి గలవాడనుట స్పష్టము. ఇంక "ప్రతాపవాన్" అనుటవలన అతడు ఆదిత్యసదృశుడని భావము స్ఫురించును. ఆదిత్యమండలాంతర్వర్తియై నారాయణుడు వెలుగొందుచుండునని ఉపనిషత్ప్రసిద్ధము. అనగ ఆదిత్యసదృశుడగు భీష్ముడు కూడ అంతర్యామిరూపపరమాత్మకు తదాత్మకజ్ఞానమునకును ఆధారభూతుడగుచున్నాడు.

"తస్య సంజనయన్ హర్షం"

ఏతాదృశవైశిష్ట్య విశిష్టు డగు భీష్ముడు "తస్యసంజనయన్ హర్షం" ఆతనికి ఆనందము కూర్చుచు శంఖము పూరించెను "తస్య" ఆతని ఆత డెవరు? సామాన్యార్థము. ప్రకరణప్రయుక్తముగ చూచిన "అతడు" దుర్యోధనుడు. భీష్ముని శంఖధ్వని అంతతో నిలువక కొంత ముందున కేగుచు మరికొన్ని యర్థములు స్ఫురించును. "తత్" శబ్దము పూర్వస్పృష్టార్థకమేగా బుద్ధిసార ప్రకాశకముగకూడ ప్రయుక్తమగును. ఇది శాస్త్రసంప్రదాయము భీష బుద్ధిసారము-అర్జునుడే అర్జునునకును భీష్మశంఖనాదము హర్షకారణ మయ్యెను శ్రీకృష్ణునకును అది హర్షదాయకమే. అతడు పరమాత్మకదా? "తత్" శబ్ద పరమాత్మను తెలుపునని వేదజ్ఞులెరుగనిదికాదు "తదితి సర్వనామ, సర్వం బ్రహ్మ" కావున "తస్య సంజనయన్ హర్షం" అనగా భీష్మాయత్త యుద్ధతంత్రుడై దుర్యోధనునకు పరాక్రమాతిశయముచేతను కృష్ణసఖిత్వముచేత భీష్మాదులకం రకు ప్రీతిపాత్రుడై విలసిల్లు అర్జునునకు, భూభారహరణార్థము భువిని శ్రీకృష్ణ రూపమున అవతరించిన పరమాత్మకును ఏకకాలమున హర్షమును కల్గించుచ భీష్ముని శంఖనాదము దిక్కుల మ్రోగెను. అని భావము.

భీష్ముని సింహనాదము - వైశిష్ట్యము

భీష్ముడు శంఖనాదము చేయుటకు ముందు సింహనాదము చేసెను "సింహ నాదం వినద్యోచ్చైః శంఖం దధ్మౌ" (గీ 1-12) యుద్ధభూమిలో మొదట శంఖ నాదము పూరించినవాడు భీష్ముడే, తన్నాదము కంటె పూర్వము సింహనాదము గావించినవాడు భీష్ము డొక్కడే. అతని తర్వాత పలువురు శంఖములను పూరిం చిరే కాని సింహనాదము చేయలేదు. కృష్ణార్జునులు సైతము శంఖధ్వానము మాత్రమే గావించిరి. "సింహనాదము" భీష్మునకు మాత్రమే చెప్పుటలో విశేష మున్నది.

"ప్రతద్విష్ణుః స్తవతే వీర్యాయ
మృగో న భీమః కుచరో గిరిష్ఠాః।
యస్యోరుషు త్రిషు విక్రమణే
ష్వధిక్షియంతి భువనాని విశ్వా॥"

అని శ్రుతిగలదు. ఇది విష్ణువును స్తోత్రము చేయును. "విష్ణువు భీమ మృగము అనగా సింహమువలె కుచరుడు, గిరిష్ఠుడును. ఆ విష్ణువుయొక్క మూడు విక్రమణములందు విశ్వము లన్నియు సంస్థితము లైనవి. అట్టి విష్ణు

వును స్తోత్రము చేయుము." అని భావము. ఇచట "భీమ" "మృగ" శబ్దముల వలన సింహము తెలియబడుచు తత్సదృశుడు విష్ణు వని తెలియబడుచున్నది కావున సింహనాద మనగా విష్ణునాదమే. అనగా విష్ణుధర్మప్రకాశకనాదము.

పై ఋక్కునందు స్తుత డగు భీమమృగసంకాశు డగు విష్ణువు గిరిష్ఠుడుగా వర్ణింపబడినాడు. గిరిష్ఠుడనగ పర్వతశిఖరమున వెలయువాడు.

గిరి యనగ వేదము

వేదములకు గిరి సంజ్ఞ. "త్రీన్ గిరిరూపాన్ అవిజ్ఞాతా నివ దర్శయాం చకార" అను శ్రుతి వలన ప్రసిద్ధము.

సావిత్రికాఠక మను ఒక కర్మప్రకరణప్రసంగములో ఇట్లు కలదు.

భరద్వాజు డను ఋషి ఇంద్రునివలన మూడు ఆయుర్దాయములను అనగా మూడు వందల సంవత్సరముల జీవితప్రమాణమును పొంది బ్రహ్మచర్యము నవలంబించి వేదాధ్యయనము గావించెను. ఇంకను తృప్తి పొందక నాలుగవ ఆయుర్దాయమునకై ఇంద్రుని వేడగా దానితో నేమి చేయుదు వని ఇంద్రుడు ప్రశ్నించెను. వేదాధ్యయనమును పూర్తిగావింతు నని ఆతడు సమాధానము చెప్పెను. అప్పుడు ఇంద్రుడు భరద్వాజునకు మూడు గిరిరూపములను చూపి వాని యందుండి ఒక్కొక్క పిడికిలి మాత్రము గ్రహించి "భరద్వాజా! ఇంతకాలము నీ వధ్యయనము చేసిన దింతమాత్రమే" అని చెప్పి వేదముల యనంతత్వము నుపదేశించెను.

ఈ ప్రసంగమున "గిరి" రూపములుగ చూపబడినవి మూడు వేదములే. ఆ గిరులపై ప్రతిష్ఠ డగువాడు విష్ణువు. "వేదైశ్చ సర్వై రహ మేవ వేద్యః।" అని భగవంతుని యుపదేశము సమీక్షింపుడు.

సింహనాదము – విష్ణుధర్మము.

పై విషయములను సంగ్రహించినచో సింహనాదము అనగా వేదప్రతిపాద్యమైన విష్ణుధర్మ మని విశద మగును. భీష్ముడు ఆత్మనిష్ఠ మగు విష్ణుధర్మమును ప్రకాశ మొనరించి తర్వాతనే శంఖధ్వానము చేసెను. తద్ద్వారమున దుర్యోధనునకు, అర్జునునకు, పరమాత్మ యగు కృష్ణునకు కూడ సందేశ మిచ్చెను. దుర్యోధనుడు తన సేనాని యొక్క యుద్ధసన్నద్ధతను మాత్రమే గ్రహించి సంతృప్తు డయ్యెను. అర్జునుడు భీష్మపితామహుని శక్తి వైభవమును గ్రహించినవాడై తత్సదృశశక్తియుతులు తమ వర్గములో లేమికి విచారించి, ఆతని జయింపవలయు నన్న ధర్మమున, తపస్సున, యోగమున, సదాచారమున, దైవత్వమున నాతనితో సమానుడు కావలయు ననియు, ఆతనియందు నిహితమై యున్న విష్ణు

ధర్మోపదేశమును తాను పొందదలచినవాడై పరమాత్మకు ప్రపన్నుడయ్యెను. తన యవతారప్రయోజనము సిద్ధప్రాయమైన దని భీష్ముని సింహనాదమున శ్రీకృష్ణరూపి యగు పరమాత్మ ప్రశంసించెను. వ్యవహారమున తాను భీష్ము కంటె పిన్న యైనందున ఆతని యనుమతి తనకు లభించినట్లు భావించి యో మహిమతో అర్జునునకు ధర్మబోధ చేయుటకు సమకట్టెను.

కృష్ణబోధ భీష్మచరితమే.

కృష్ణుడు అర్జునునకు బోధించినది భీష్మచరిత్రమే యనవలయును. గీత యందు మహత్తరముగ వివరింపబడిన స్థితప్రజ్ఞలక్షణములు, గుణాతీతుని లక్షణములు, దైవీసంపన్నుని లక్షణములు - ఇవి అన్నియు భీష్మునియందు సజీవములై యలరారుచున్నవి. ఆరవయధ్యాయము అగు "ఆత్మసంయమయోగము"నకు భీష్ముని ప్రతీకగ భగవంతుడు అర్జునున కుపదేశించెను. "వాసుదేవ స్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభః ।" అను వాక్యములోని మహాత్ముడీతడే. "కౌంతేయ! ప్రతిజానీహి న మే భక్తః ప్రణశ్యతి ।" అని భగవంతుడు అర్జునుని ముఖమున అభయ మిచ్చిన దీ భక్తశిఖామణి యగు భీష్మునకే.

"తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా ।
ఉపదేక్ష్యంతి తే జ్ఞానం జ్ఞానిన స్తత్త్వదర్శినః ॥"

అను శ్లోకములో భగవంతుని యుద్దేశమున గల జ్ఞాని భీష్ముడే. కావుననే భగవంతుడు ఉపదేశించిన తర్వాత మరల ఉపదేష్ట కాగలిగినవా డయ్యెను. శాంతి, ఆనుశాసనిక పర్వములలో ధర్మజాదులకు ఉపదేశించినది భీష్ముడేకదా!

విషాదశబ్దము భీష్ముని చెప్పు నని మునుపే వివరించితిమి. అర్జునుడు విషాదునితో యోగమును అనగా సమత్వము నాకాంక్షించు ప్రసంగము ఈ అధ్యాయమున కలదు. కావున "అర్జునవిషాదయోగ మైనది. భీష్మునితో సమత్వమును అర్జును డాకాంక్షించుటకు కారణము పైన వివరించితిమి. "వివాహశ్చ వివాదశ్చ సమయోరేవ శోభతే" అనికదా ప్రాజ్ఞుల యభిమతము.

శివుడు - భీష్ముడు

"విషాద" శబ్దము శివపర మనియు, వివరించితిమి. శివుడును భీష్ముడును ఒక్కరే యన జనును. రుద్రాధ్యాయమునకు,

శ్రుతం గర్తసదం యువానం
మృగం న భీమ ముపహత్ను ముగ్రమ్ ।

ఇత్యాదిశ్రుతియందును, రుద్రుడు భీమమృగసదృశు డనియు, అతడు స్తుత్యు డనియు చెప్పబడినది. భీమమృగసదృశత్వము భీష్మునకును చెప్పబడిన దని వెనుక చెప్పితిమికదా! కావున శివకేశవు లిరువురు భీమమృగ మనగ సింహశబ్దముచే పరిచ్ఛిన్నులగుచున్నారు. సింహనాదము వారి తత్త్వమును ప్రకాశింపజేయున దగును. శివకేశవుల తత్త్వమును ఈ విధమున వెల్వరించిన భీష్ముడు తత్త్వవేత్త లందరిలో మహనీయుడు. ఇతడు కాంతాకనకములను రెంటిని విసర్జించిన మహాత్యాగి.

వేధా ద్వేధా భ్రమం చక్రే కాంతాసు కనకేషు చ।
తాసు తేష్వ వ్యనాసక్తః సాక్షా ద్భర్గో నరాకృతిః॥

కాంతలయందు, కనకమునందు మనస్సులను భ్రమింపజేయు శక్తిని బ్రహ్మ నిక్షిప్తము గావించెను. ఆరెండింటియందును అనాసక్తుడై శివుడు మహాయోగిగా మన్నన లందెను. మనుష్యులలో అట్టి అనాసక్తయోగమును నిర్వహించిన ఘనత ఒక్క భీష్మునకే దక్కెను.

సారంగధరచరిత్రమున చేమకూర వేంకటకవి భీష్ముని యందలి ఈవిశేషమునే భంగ్యంతరమున చెప్పెను.

నిజము భీష్మ నంతటి జితేంద్రియునకైన।
నాశపుట్టు మది నిరాశ వుట్టు
దితరు లనగ నెంత యేకాంతమై యున్న
ధనము పట్ల యువతిజనముపట్ల (2-12)

కావున భీష్ముడు నరాకృతి దాల్చిన భర్గు డనవలయును. నిత్యము ఉపాస్యమగు గాయత్రీమంత్రములోని "భర్గో దేవస్య-ధీమహి" అను చోట గల భర్గశబ్దమే. ఈశ్వరుడే ఈ భర్గుడు. "ఈశ్వరానుగ్రహా దేవ పుంసా మద్వైతవాసనా" అని యున్నందున ఈశ్వరానుగ్రహముచేతనే అద్వైతభావము, అనగ జీవాత్మాద్వైతభావము కలుగు నని భావము. ఈశ్వరుడే యగు భీష్ముని సింహనాదానునాదిత మగు నను గ్రహమున అర్జునునిలో అద్వైతభావము నందవలెనన్న వాసన అనగా సంస్కారము కలిగినది. తత్ప్రయత్నమే నరుని ప్రసంగము. ఆ ప్రసంగము వలననే అర్జునుడు విషాదునితో యోగము పొందును. కావున అర్జునవిషాదయోగము

అర్జునుడు అందరిని జయించినట్లు కేవలము ధనుర్విద్యాపాటవముతో, తన ధుష్టమహిమతో భీష్ముని జయింప లేదనుట అనుభవసిద్ధమైన విషయము.

సమ్మోహనాస్త్రము వేసినపుడు ఉత్తరగోగ్రహణసందర్భమున అది భీష్మని స్పృశింపలేదు. గదా! కావున ఆతని జయించుట దుర్ఘటము. అందుచేతనే అర్జును నకు "యది వా నో జయేయుః" అనగా భీష్మ నాధారముగా జేసికొని మనలనే జయింతు రేమో! శత్రువులు, అన్నసందేహము కూడ కలిగినది

కాని క్షత్రియవీరుడు జయించినను, జయింపబడినను, యుద్ధము సిద్ధమైనప్పుడు యుద్ధము చేసి గెలుపొందవలె! లేకున్న "యుద్ధే చా వ్యపలాయనమ్" అని నందున యుద్ధవిరమణ చేయక చావనైనను చావవలెను.

హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్ ।
తస్మా దుత్తిష్ఠ కౌంతేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః ॥ (గీ 2-37)
స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య న వికమ్పితు మర్హసి ।
ధర్మ్యా ద్ధి యుద్ధా చ్ఛ్రేయోఽన్యత్క్షత్రియస్య న విద్యతే ॥ (2-31)
యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వార మపావృతమ్ ।
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ లభన్తే యుద్ధ మీదృశమ్ ॥ (2-32)
అథ చేత్త్వ మిమం ధర్మ్యం సంగ్రామం న కరిష్యసి ।
తత స్స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాప మవాప్స్యసి ॥ (2-33)
అకీర్తించాపి భూతాని కథయిష్యన్తి తేఽవ్యయామ్ ।
సంభావితస్య చాకీర్తి ర్మరణా దతిరిచ్యతే ॥ (2-34)
భయా ద్రణా దుపరతం మంస్యన్తే త్వాం మహారథాః ।
యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాస్యసి లాఘవమ్ ॥ (2-35)
అవాచ్యవాదాం శ్చ బహూ న్వదిష్యన్తి తవాహితాః ।
నిన్దన్త స్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతరం ను కిమ్ ॥ (2-36)

ఈ శ్లోకములలోని భావములు ఇంతకు ముందు అర్జునునికి తెలియనివేనా? సకలవిద్యారహస్యవేది, సకల క్షత్రియ ధర్మవేది, మహాతపశ్శాలియు నగు అర్జునున కింతమాత్రము తెలియదా?

ఈ పై శ్లోకములలో కృష్ణుడు చెప్పిన భావమంతయు విరాటపర్వమున పలాయన మొనరించుచున్న దుర్యోధనుని తూలనాడిన అర్జునుని పలుకులలో లేదందురా? నివాతకవచులు మున్నగు రాక్షసులను సంహరించిన అర్జునునికి యుద్ధ మన్న భయము కలదందురా. ఈశ్వరునితో యుద్ధ మొనరించిన అర్జునునకు యుద్ధ మన్నభయమా? ఉత్తరగోగ్రహణమున మొత్తము మహావీరుల నందరను చరిచి తరిమి కొట్టిన అర్జునునకు యుద్ధ మన్న భయమా?

కాదు కాదు; కానేకాదు; మరేమి? సకలతేజోవిరాజితధర్మమూర్తి భీష్ముడు. అతనిమీద నేయస్త్రశస్త్రములును పనిచేయవు అతడిపుడు సేనానాయకుడు. అతనిని జయించిననే తాను విజయుడగును. కాని యుద్ధము చేసి అతనిచేత చావ వచ్చునే. అది కాదు తత్త్వము. ఒక మహావిషయమును తెలిసికొనుటకు ఆ యా సందర్భములలో సాధ్యపడకపోయినచో మహాకవులరచనలలోని గట్టి పట్టులను చేటటి అక్కడ విషయముల నెట్లు పరాకాష్ఠను తెచ్చి సమరస మొనరించిరో వాని నెరింగి ఆయాఘట్టములను సుబోధ మొనరించుకొనవలయును. అది బుద్ధిమంతుల లక్షణము. విజ్ఞుల లక్షణము. పరిశీలకుల లక్షణము. ధర్మజ్ఞుల కుండవలసిన లక్షణము;

ర ఘు వ ం శ ము - సి ం హ వృ త్తా ం త ము

కాళిదాసు సింహవృత్తాంతము నేల కల్పించెను? కాళిదాసరఘువంశములో నందినీమాయాకల్పితసింహదిలీపమహారాజసంవాదఘట్టము పఠించిరా?

స త్వం నివర్తస్వ విహాయ లజ్జాం
గురో ర్భవాన్ దర్శితశిష్యభక్తిః ।
శస్త్రేణ రక్ష్యం య దశక్యరక్షం
న త ద్యశః శస్త్రభృతాం క్షిణోతి ॥ (రఘు. 2-40)

దీని సారము "శస్త్రసాధ్యము కాని దానిని సాధింపకుండుట రాజధర్మము నకు హానికలుగజేయదు. అనియే కదా? కాళిదా సీఘట్టమునందు సింహమునే యేల కల్పింపవలయును? పార్వతికి పుత్రసదృశమునా నున్న దేవదారువృక్షవినాశకవ గు గజసంఘాతకముగా సింహమును అట కల్పింపవలసి వచ్చినది అందురేమో. ఇది నిజతత్త్వముకాదుగదా! పార్వతిపెంచిన చెట్టును గజ మొకటి క్లిష్టపరచుట, దాని వలన శోకించిన పార్వతిని సంతసింప జేయ కుంభోదరుని సింహముగా నొనరించి వృక్షరక్షణమున నియమించి ఒకనిర్ణీతసమయములో తత్ప్రాంతమునకు వచ్చిన జంతువును, సింహమున కాహారముగా కల్పించుట యదార్థకథ కాదు గదా! నందినీ ధేనువు రాజును పరీక్షింప నెంచి కల్పించిన కథ కదా! ఇది ఇం కొక రీతిగను కల్పింప నగును.

అయినా! ఏదో ఒక మహాసంఘటనము కాళిదాసుయొక్క సింహకల్పనము నకు మూలమై యుండును. అ దేమో కనుగొనుటయే విమర్శకుని మర్మజ్ఞత.

"సింహనాదం వినద్యోచ్చైః" అని గీతలో భీష్ముని సింహనాదమే నిర్దేశింపబడినది. కాళిదాసు కూడ సింహనాదమునే అనగ సింహము యొక్కవాక్కులనే

పేర్కొనెను. గీతలో శస్త్రసాధ్యులు కాని భీష్మాదుల నెదుర్కొనుట కంటె శస్త్ర పరిత్యాగము చేయుట మే లనియు, అది యశోనాశనము కాదనియు అర్జునుడు భావించెను "అకృతవ్యూహాః పాణినీయాః" పాణినీయసంప్రదాయజ్ఞులు అకృతవ్యూహులు అనగా తలపెటిన సూత్రము వినాశోన్ముఖముగ నున్నచో దాని నాధారముగ చేయు కార్యమును చేయరు. ఒకవేళ చేసినను దానిని మంచివోవుదురు అటులనే అర్జునుడు తొలుదొల్త శస్త్రము నెత్తినవాడై, మరల భీష్మాదులశక్తి వైభవములను జప్తికి తెచ్చుకొని వారిపై శస్త్రప్రయోగము నిష్ప్రయోజన మగునని గ్రహించి శస్త్రప్రయోగమును మానివేసెను. అందువలన అతని కెట్టి యపకీర్తియు కలుగబోదు. ఈవిషయమును చక్కగ అవధరించిన మహాకవి కాళిదాసు. దీనినే హృదయ మగు శ్లోకముగ రూపొందించెను.

ఇట్లాలోచించినచో అర్జునుడు విషాదము నొంద లేదని తెలియును. అద్వైత జ్ఞానస్వరూపుడగు భీష్మని సింహనాదమువలన తాను కృష్ణునివలన భీష్మనితో సమానమగు జ్ఞానిగా రూపొందవలయునని భావించెను.

యది మా మప్రతీకారం అశస్త్రం శస్త్రపాణయ ।
ధార్తరాష్ట్రా రణే హన్యు స్త న్మే క్షేమతరం భవేత్ ॥ (1-46)

ఈ శ్లోకముపై కొంచెము గురియుంచి చూడుడు. ఇప్పటివరకు అర్జునుడు అశస్త్రుడు కాలేదు.

"ప్రవృత్తే శస్త్రసంపాతే ధను రుద్యమ్య పాండవః ।" (గీ. 1-20)

దీనిని బట్టి ధనస్సు అతని చేతిలో ఉన్నదికదా?

"గాండీవం స్రంసతే హస్తాత్" (1-30) అని యున్నందున అర్జునుని చేతిలోని గాండీవము జారిపోయినదని వ్యాఖ్యానింపవచ్చును. అని అందురేమో అట్లు అనరాదు. వినరాదు.

ఏవ ముక్త్వాఽర్జున స్సంఖ్యే రథోపస్థ ఉపావిశత్ ।
విసృజ్య సశరం చాపం శోకసంవిగ్నమానసః ॥ (1-47)

అన్న సంజయ వాక్యమును గమనింపుడు.

"దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ ।" (1-28) అనునది మొదలుకొని "తన్మే క్షేమతరం భవేత్" (1-46) అను నంతవరకు గల వచనములుచెప్పి అర్జునుడు రథోపస్థమున కూర్చుండెను. అప్పుడు సశరమగు చాపమును విడచెను. కనుక కూర్చున్నపిమ్మట సశరచాపమును విడచినాడు.

మహావీరుడు కూర్చున్నప్పుడు చేతిలో సశరచాప ముండదు. కనుక అశస్త్రుడ నగు నన్ను ధార్తరాష్ట్రులు చంపినను అది నాకు క్షేమమగునని అర్జును డను

చెప్పుడు అతడు సశరచాపహస్తుడే. ఆ మాట అని సశరచాపమును వదలినాడు. ఇది అర్జునునిలో కలుగు ప్రాణభీతి అని కాని, లేక క్షత్రియధర్మరాహిత్య మని గాని చెప్పుట కవకాశము లేదు. అశస్త్రుడ నగు నన్ను చంపుచో అది నాకు క్షేమంకర మగును.

స్వదేహార్పణము అయశోజనకము కాదు.

రఘువంశమున దిలీపుడు సింహమునకు స్వదేహార్పణము చేసి నందినీధేనువును కాపాడనెంచెను. పూజ్యవస్తువును కాపాడుటలో ధర్మ మనియేకదా భావము. అర్జునుడును అట్టిధర్మమునే చేయుచున్నాడు.

శత్రువు నెదుర్కొనక అతనిచే చంపబడుట క్షత్రియునకు తగదు. అది పాపజనకము అందురేమో? అది కానేకాదు.

కిమ ప్యహింస్య స్తవ చే న్మతోఽహం యశః శరీరే భవ మే దయాళుః,
ఏకాన్త విధ్వంసిషు మద్విధానాం పిండే ష్వనాస్థా ఖలు భౌతికేషు॥(రఘు. 2-57)

ధర్మరక్షణకై స్వశరీరత్యాగము పాపహేతువుకాదు. మిక్కిలి యశస్కరమని దిలీపుని వాక్యమే ప్రమాణము.

స్వశరీరార్పణము అయశోజనకము కానేరదను కాళిదాసకల్పనకు భగవద్గీతలోని యర్జునవచనములే ప్రేరకము లని చెప్పవలయును. ఏరూపముగా చూచినను అర్జునుడు క్షత్రియధర్మమును వదలి పరధర్మమును స్వీకరింపలేదనుట స్పష్టము. అందువలన అర్జునవిషాదయోగమను నప్పుడు శోకాదిశబ్దములను పురస్కరించుకొని శోకముగలవాడు, విషాదము గలవాడు, అని చెప్పరాదు. అర్జునవిషాదమును వ్యాఖ్యానింపబూని కాళిదాసు మరియొక రీతిగా కల్పించుట కవకాశమున్న కథలో ఈశ్వరయోగము కలుగునట్లుగా మలిచినాడు. దీనికి ప్రేరకము అర్జునవిషాదమే. విషాదశబ్దము విషభక్షకుడగు ఈశ్వరుని చెప్పుచు ఆఈశ్వరులోని కామజేతృత్వమును కూడ చెప్పును. ప్రకృతము అట్టికామజేత భీష్ముడు. అర్జునుడు అట్టి విషాదుడు కా నెంచెను. అనగా భీష్మధర్మధర్మి కా నెంచి ఇట్లు పలికినాడన్నమాట

భగవద్గీత అంతయు అర్జునవిషాదయోగమే.

కృష్ణుడు చెప్పబోవునది సకలధర్మజ్ఞానసంగ్రహమై అర్జునుని అట్టి భీష్మునితో అనగా విషాదునితో యోగమొనరించునది గావున మొత్తమీ భగద్గీతయంతయు అర్జునవిషాదయోగ మనియే చెప్ప నవకాశ మున్నది. కేవలప్రథమాధ్యాయమునకే అర్జునవిషాదయోగ మనుపేరు చెల్లనే చెల్లదు. కావున ప్రథమాధ్యా

యమునమాత్రమే అర్జునశబ్దమును యోగశబ్దముతో జత చేయుట సమరసమ
తక్కినవి అవాంతరవిభాగములగుటగమనింపదగును.

రామాయణమునందు వాల్మీకి నారదుని వలన ఒక మహాపురుషుని గూ
తెలియగోరి అత డిట్టిగుణగణసంపన్నుడై యుండవలవలె నని చెప్పుచు

"కో న్వస్మిన్ సాంప్రతం లోకే గుణవాన్ కశ్చ వీర్యవాన్"

ఇత్యాదిగా పదునారు గుణములను పేర్కొనినాడు. "వీర్యవాన్" ఇత్యా
లన్నియు గుణములే అయ్యును "వీర్యవాన్" ఇత్యాదిగాప్రత్యేకముగ మరల మర
పేర్కొనబడుట విశేషార్థద్యోతకము ఇక్కడ కూడ గ్రంథ మంతయు అర్జు
విషాదయోగ మయ్యును దానిలోని యధ్యాయములు కూడ సాంఖ్యయోగాదుల
ప్రత్యేకముగ పేర్కొనబడినవి. "త మేవం గుణసంపన్నం" అనునపుడు గుణ
బ్దము. "బహవో కళ్యాణగుణాః సంతి పుత్రస్య తే" అని చెప్పినపుడు గుణ
బ్దము ఈవీర్యవత్త్వాదుల నన్నింటిని సంగ్రహించుచునే యున్నది. సాంఖ
యోగాదు లన్నియు అర్జునవిషాదయోగాంతర్భూతములే యగుచున్నవి. శో
మోహరహితుడగు భీష్మునితో సమానయోగము నొందుటకు "న త్వం శోచిత
మర్హసి", "నైవం శోచితు మర్హసి" "నైనం పాప మవాప్స్యసి" ఇత్యాది
అర్జునునకు కృష్ణుడు ద్వితీయాధ్యాయమునందే కాక తక్కిన అధ్యాయములంది
కూడ చెప్పుట గమనార్హము.

"మాశుచః సంపదం దైవీ మభిజాతోఽసి పాణ్డవ।" (16-5
మచ్చిత్త స్సర్వదుర్గాణి మత్ప్రసాదా త్తరిష్యసి। (18-58
అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః ॥" (18-66

ఇట్లు విషాద యోగమనునది 18వ అధ్యాయమువరకు అర్జునుని యంద
అనుస్యూత మగుచునే యున్నది.

నష్టో మోహః స్మృతి ర్లబ్ధా!

విసృజ్య సశరం చాపం శోకసంవిగ్నమానసః । (1-47
పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసంమూఢచేతాః ।" (2-7

ఇత్యాదివచనములవలన అర్జునుని మానసము శోకసంవిగ్నమైనదని దానికి
కారణము ధర్మసమ్మోహ మని తెలియుచున్నది. "సమ్మూఢ" మనగా సమ్మో
హము. అర్జునునకు కలిగినది ధర్మసమ్మోహమే. కృష్ణుడు చెప్పవలసినదంతయు
చెప్పి,

"కచ్చి దజ్ఞానసమ్మోహః ప్రణష్ట స్తే ధనంజయ !" (18-72)

తనే ప్రశ్నించుటవలన అర్జునునకు కలిగినది సమ్మోహమే అనినిర్ణయమగుచున్నది. గీత ఫలవంత మయినది అని చెప్పవలసివచ్చినచో అర్జునుని నోట సమ్మోహము నష్ట మయిన దనియే సమాధానము రావలసియున్నది.

మదనుగ్రహాయ పరమం గుహ్య మధ్యాత్మసంజ్ఞితం ।
య త్త్వయోక్తం వచ స్తేన మోహోఽయం విగతో మమ ॥" (11-1)

ఈ శ్లోకములో అర్జునుడు కృష్ణుడు రెండవ అధ్యాయము నుండి చెప్పుచు వచ్చిన వచనములవలన మోహము తొలగినది. సమ్మోహము తొలగలేదు. ఆపైన ఐశ్వరూపదర్శనము, విశ్వాత్మవివరణము, ఎంతగనో జరిగినది. ఆపైన అర్జునుని సమ్మోహము తొలగవలసియే యున్నది. కృష్ణుడును సమ్మోహము ప్రణష్టమైనదా? అని ప్రశ్నించెను.

నష్టో మోహః స్మృతి ర్లబ్ధా త్వత్ప్రసాదా న్మయాఽచ్యుత ।
స్థితోఽస్మి గతసందేహః కరిష్యే వచనం తవ ॥ (18-73)

మోహము నష్టమైన దనియే చెప్పెను. సమ్మోహము నష్టమైన దని (11-1) శ్లోకాని. (18-73) శ్లోకాని అర్జునుడు చెప్పలేదు. కాని స్మృతి లబ్ధమైనది. గత సందేహుండ నైతిని. ఇదిగో వినుచున్నాను. నీవచనమును పాటింతును. విస్మృతవిషయము మరల అనుభవమునకు వచ్చుట స్మృతి. అర్జునునకు ఈస్మృతి కలిగినది. అర్జునునకు సందేహము ఉండగా అవి తీరినవి. స్మృతి యని చెప్పుటచే మరచిన విషయము మరల గుర్తుకు వచ్చిన దని భావము దానివలన గీతలో కృష్ణుడు చెప్పిన విషయము లేవియు అశ్రుతచరములు కావు. అని తెలియుచున్నది. సందేహము అనగా సమానకోటికము. ఔను, కాదు. అనుటకు సమానమైన ప్రతిపత్తియే ఉండును. దీనివలన గూడ విషయము అపూర్వ మనుటకు వీలులేదు. కాగా అర్జునునికి తెలిసిన విషయముల లోనే మరపు ఇదా! అదా? అను సందేహము కలుగగా కృష్ణుని వచనములు, మరచిన విషయము జ్ఞప్తికి వచ్చి అందలి కొన్ని విషయములలో సందేహము లుండగ తొలగించినవి. కనుక కృష్ణుని బోధ అర్జునునికి అననుభూతము కాదు. కనుక కృష్ణబోధ అర్జునునియందలి సమ్మోహమును తొలగించుట కుపకరింపనేలేదు

కృష్ణోపదేశము నిష్ఫలమా?

భగవదుపదేశము నిష్ఫల మనుట అతిసాహసవచన మగును. కృష్ణుడు గురువు. అర్జునుడు శిష్యుడు. గురువు శిష్యునికి బోధించు విషయము అపూర్వమై యుండవలయు నను నియమము లేదు. తెలిసిన విషయములను గూడ నిస్సందేహ

ముగా చెప్పుటయే గుర్వూపదేశఫలము ఒకప్పుడు అపూర్వవిషయములుకూ గురుబోధితములు కావచ్చును. పార్వతీదేవికి ఉపదేశకాలమున పూర్వజన్మవిద లన్నియు స్ఫురించిన వని కాళిదాసు విశదించెను. ప్రాక్తనజన్మవిద్యలే గాక జన్మలో పొందిన విషయములుకూడ విస్మృతము లయినచో గురూపదేశమువల నిస్సందిగ్ధములై యలరారును ఒక సందర్భములో శిష్యునికి ఉపస్థితిలో నున్న విషయములే గురూపదిష్టములై యలరారును ఇట్టి సందర్భములలో గురూపదే ములకు ఫలము అవిద్య వీస్యపట్టర మాటయే. గురుశిష్యసంబంధము ఒ అపూర్వబంధము. అవి ఒక పవిత్రమైన బంధము. అది పితాపుత్రసంబంధవ వంటిది. అది సమానమగు వారి మైత్రి యెట్టో అట్టిది. భార్యాభర్త్తల ప్రేమ ఎట్టిదో అట్టిది. అందుకే అర్జునుడు ఇట్లనుచున్నాడు :—

తస్మాత్ప్రణమ్య ప్రణిధాయ కాయం
ప్రసాదయే త్వా మహ మీశ మీడ్యమ్ ।
పి తేవ పుత్రస్య సఖేవ సఖ్యుః
ప్రియః ప్రియాయార్హసి దేవ సోఢుమ్ ॥ (11-44

అర్జునుడు "శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్" అని కృష్ణునికి శిష్యుడై ప్రపన్నుడైనాడు. కాని "నీవు నాకు గురువువు." అని చెప్పలేదు. ఈ శ్లోకములో "నన్ను నీవు తండ్రివలె స్నేహితునివలె, ప్రియునివలె, క్షమింపుము." అన చున్నాడు. ఇందులో గురువు శిష్యునిపట్ల ఎట్టి బంధము కలవాడై యుండవలెనో వివరింపబడుచున్నది. ఒకప్పుడు తండ్రిగాను, ఒకప్పుడు స్నేహితునిగాను, ఒ ప్పుడు ప్రియుడుగా నుండవలెను. ఇందులోనే రాజమిత్రకాంతారూపముగ నున్న త్రివిధబోధలు గురువువలననే లభించు నన్న మహార్థము వెలువడుచున్నది. పితృ శబ్దముచేతనే రాజబోధకూడ సుగృహీత మగుచున్నది.

ఈ మూడువిధము లగు బోధనలలోనుగూడ విషయము అశ్రుతపూర్వము అననుభూతపూర్వము అయి యుండవలె నను నియమములేదు కనుక అర్జునునకు కృష్ణుని బోధ అతనికి తెలియనిది కాదు. తెలిసినదే కొంత మరపునకు లోగా కొంత సందేహగ్రస్తము కాగా సమాసమైనరించె నని తెలియ దగును.

అర్జునునికి కృష్ణుడు చేసిన బోధ ఎంతమాత్రమనగా యుద్ధము చేయను అన్నవానిని "నీమాట పాటింతును" అన్నంతవరకే. కనుకనే భవిష్యద్రణరంగ మున అనేకసందర్భములతో అర్జునుడు అనేకసందేహములు వ్యక్తము చేయుచు టుట వాటిని కృష్ణుడు తొలగించుచుండుట గమనింతుము.

అగుచో అనుగీతలలో సమస్త విజ్ఞానము గీతలలోనే చెప్పఁబడినది.

"స హి ధర్మః సుపర్యాప్తః బ్రహ్మణః పదవేదనే ॥"

ఇత్యాదివచనములకు, గతి యేమి? అన్నచో అనుగీతారూపబోధ బ్రహ్మపద వేదనముగ సరిపోవును. అనగా దానినుండి సామాన్యజ్ఞానమునే గాక, విశేషజ్ఞానమును పొంద దలంచినను పొందవచ్చును. అన్నంతమాత్రమే. ఇది సామాన్య వచనమే కాని, అంతయు అందే ఇమిడియున్నదన్న భావముతో చెప్పినది కాదు. అందులకే అర్జునుడు మరల తన్మహార్థము చెప్పుమనుటకును కారణమైనది. విశేషార్థము అనుగీతాబోధితము. సమగ్రవిజ్ఞానము కావలె నన్నచో భగవద్గీత, అనుగీతలు రెండును కలిపిననే అగును ఇంతకు చెప్పవచ్చిన దేమనగా గీతాబోధ అర్జునునకు తెలియని విషయములను బోధింపలేదు.

ఇందేవియు సకలశాస్త్రప్రవీణుఁ డైన యర్జునునికి క్రొంగ్రొత్త విషయములు కానేరవు.

"ఇమం వివస్వతే యోగం ప్రోక్తవా నహ మవ్యయమ్ ।
వివస్వా న్మనవే ప్రాహ మను రిక్ష్వాకవేఽబ్రవీత్ ॥ (గీ. 4-1)
ఏవం పరంపరాప్రాప్త మిమం రాజర్షయో విదుః ।
స కాలే నేహ మహతా యోగో నష్టః పరంతప ॥ (2)
స ఏ వాఽయం మయా తేఽద్య యోగః ప్రోక్తః పురాతనః ।
భక్తోఽసి మే సఖా చేతి రహస్యం హ్యేత దుత్తమమ్ ॥ (3)
అపరం భవతో జన్మ పరం జన్మ వివస్వతః ।
కథ మేత ద్విజానీయాం త్వ మాదౌ ప్రోక్తవా నితి ॥ (4)

కృష్ణార్జునుల వచనములవలన, కృష్ణమహిమాతిశయము, ఆ కృష్ణుని అనుగ్రహముననే పరంపరగా వివస్వంతుడు మున్నగు వారు యోగమహిమ నందుచుండుట అర్జునునికి అవగతమును కావు అన్న విషయము స్పష్టము. అట్టి స్థితిలో అర్జునునకు ఈ గీతాబోధామృతము అనుభూతిమధురమే అనుట చెల్లునా?

మ య్యాసక్తమనాః పార్థ యోగం యుంజ న్మదాశ్రయః ।
అసంశయం సమగ్రం మాం యథా జ్ఞాస్యసి త చ్ఛృణు ॥ (గీ. 7-1)
జ్ఞానం తేఽహం సవిజ్ఞాన మిదం వక్ష్యా మ్యశేషతః ।
యద్ జ్ఞాత్వా నేహ భూయోఽన్యత్ జ్ఞాతవ్య మవశిష్యతే ॥ (గీ. 7-2)

అను శ్లోకములవల్లకూడ గీతాప్రతిపాద్య మగు విషయము అర్జునునకు తెలియదు అనేకదా?

"ఇదం తు తే గుహ్యతమం ప్రవక్ష్యా మ్యనసూయవే ।
జ్ఞానం విజ్ఞాన సహితం యద్ జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాత్ ॥" (గీ. 9-1)

దీనివల్లనకూడా గీతాబోధ అర్జునాఽ శ్రుతపూర్వమే అని తెలియుచున్నది.

"భూయ ఏవ మహాబాహో శృణు మే పరమం వచః ।
య త్తేఽహం ప్రీయమాణాయ వక్ష్యామి హితకామ్యయా ॥" (గీ. 10-1)

ఇందువలనగూడ గీతారూపమగు పరమవచనము తద్గతమగు బోధ అర్జునునకవిదితమే. కనుక గీతాబోధ అర్జునునకు తెలియని అంశమే యని తెలియుచున్నది. మరి తెలసినదానినే తెలియజెప్పినాడనుట అనదగునా? వినదగునా?

అనవచ్చును. వినవచ్చును.

"పరం బ్రహ్మ పరం ధామ పవిత్రం పరమం భవాన్ ।
పురుషం శాశ్వతం దివ్యం ఆదిదేవ మజం విభుమ్ ॥" (గీ 10-12)
ఆహు స్త్వా మృషయ స్సర్వే దేవర్షి ర్నారద స్తథా ।
అసితో దేవలో వ్యాసః స్వయం చైవ బ్రవీషి మే ॥ (13)
సర్వ మే త దృతం మన్యే య న్మాం వదసి కేశవ ।
న హి తే భగవ న్వ్యక్తిం విదు ర్దేవా న దానవాః ॥ (14)
స్వయ మే వాత్మ నాత్మానం వేత్థ త్వం పురుషోత్తమ ।
భూతభావన భూతేశ దేవదేవ జగత్పతే ॥ (15)
వక్తు మర్హ స్యశేషేణ దివ్యా హ్యాత్మవిభూతయః ।
యాభి ర్విభూతిభి ర్లోకాన్ ఇమాం స్త్వం వ్యాప్య తిష్ఠసి ॥ (16)
కథం విద్యా మహం యోగిన్ త్వాం సదా పరిచింతయన్ ।
కేషు కేచ న భావేషు చింత్యోఽసి భగవ న్మయా ॥ (17)
విస్త రే ణాత్మనో యోగం విభూతిం చ జనార్ధన ।
భూయః కథయ తృప్తి ర్హి శృణ్వతో నాస్తి మేఽమృతమ్ ॥" (18)

ఈ శ్లోకములవలన కృష్ణబోధ అర్జునునికి తెలిసినదని మే తెలియ నగును. నారదుడు, అసితుడు, దేవలుడు, వ్యాసుడు, అర్జునునకు చెప్పిరి. ఇచ్చట "స్వయం చైవ బ్రవీషి మే" నాకు నీవు కూడ చెప్పుచున్నావు అనగా వారలు నాకు చెప్పగా వింటిని. ఇప్పుడు నీవే స్వయముగా చెప్పుచున్నావు. కావున ఇ దంతయు నిజ మని భావింతును.

"సర్వ మేత దృతం మన్యే య న్మాం వదసి కేశవ"

కాని వారలు చెప్పగా వినినప్పుడు, నీవుచెప్పగావినినప్పుడు నాకు తృప్తి కలుగుట లేదు. అమృతరూప మగు నీ భోధ మరల చెప్పుము.

భూయః కథయ తృప్తి ర్హి శృణ్వతో నాస్తి మేఽమృతమ్ ।"

దీనివలన విన్నయంశమే మరల మరల వినవలెనని అర్జునునికి కోరిక యైనందున వారలు చెప్పిన దానినే మరల వినుచున్నా డని తేలుట లేదా?

"స కాలే నేహ మహతా యోగో నష్టః పరంతప"

అని యేల కృష్ణు డనినాడు. ఆ వాక్య మసత్యమై యుండునా? కానవసరము లేదు. ఈ యోగపద్ధతిలో నున్న ఈ యంశ మంతయు ఆచరింపవలసినవార లగు రాజర్షులలో ప్రచార మడుగంటినది. కాని అర్జునుడు మహాతపశ్శాలి, మహాభక్తుడు నారదాదిదేవర్షులకును కృష్ణునివలె సంసేవ్యుడును, ఇష్టుడును అయివుండుటచే వారు ఈయోగవిషయములను అర్జునునకు తెలయజేసిరి. అనగా మహర్షులలో నీవిషయము ప్రచారములోనే గలదని రాజర్షిపరంపరలో లేకున్నను అర్జునునికి మాత్రము ఇది నారదాదులచే చెప్పబడియే యున్నది. అగుచో వారలు చెప్పిన యంశమును అర్జునుడు మరచెనా? అని ప్రశ్న కలుగును. మరచియే యుండవచ్చును. "స్మృతి ర్లబ్ధా" అన్న పదముచే మరచిన విషయము స్మరణకు వచ్చిన దనియే కదా యర్థము.

"అనుశాసనికపర్వములో యుద్ధసందర్భములో చెప్పిన విషయమును మరల చెప్పుము. ఆవిషయమును మరచితిని" అనికృష్ణుని అర్జునుడు అడిగిన దానినిబట్టి కూడ అర్జునునికి మరపుసహజమే అనవచ్చును.

అర్జునునికి మరపులేదు.

అర్జునునికి మరపు కల దని వ్యాఖ్యానింపరాదు. నారదుడు చెప్పగా మొదట వినినాడు. ఆ యమృత బోధ మరల వినవలె నని యనిపించినాడు. ఇంకను ఆ యమృతాస్వాదనమున తృష్ణ పెరిగినది. దేవలునివలన వినినాడు. ఇంకన్ను విన వలయు ననియే యనిపించినది. జ్ఞానస్వరూపుడే యగు వ్యాసుని వలన వినెను. అయినను అర్జునునికి తృప్తి తీరలేదు. కృష్ణుని వలన ఇప్పుడు వినినాడు. మరల తృప్తి బొందక,

"భూయః కథయ తృప్తి ర్హి శృణ్వతో నాస్తి మేఽమృతమ్" అని ప్రశ్నించి వానియనుగ్రహమున వినినాడు. అది యుద్ధసందర్భమగుటచే మరల మరల వినుట కవకాశము లేమిచే కార్యప్రవృత్తుడై యుద్ధముచేసినాడు. యుద్ధానంతర

రము మరల చెప్పుమని యడిగినాడు. కృష్ణుడు "నే నిప్పుడు చెప్పలేను. అప్పుడేదో యోగమహిమచే చెప్పగలిగితి" ననినాడు

అరణ్యపర్వములో 12వ అధ్యాయములో 4వ శ్లోకమునుండి 79వ శ్లోకము వరకు గల శ్లోకములలో అర్జునుడు, కృష్ణుడు, ద్రౌపది పలికినపలుకులు చూచినచో సమగ్రముగ కృష్ణతత్త్వము అర్జునునకు ద్రౌపదికి కూడ విదితచరమే

ముఖ్యముగ ద్రౌపది వచనములలో నారదుడు, అసితుడు మున్నగువారు కృష్ణుని ప్రభావమును పలుమార్లు ఉగ్గడించినట్లున్నది కావున అర్జునుడు "అసితుడు మున్నగు వారు చెప్పగ నీ ప్రభావమును వినియున్నా" నను గీతావాక్యము యథాలాపముగ అనినది కాదు.

అర్జునుని మరపును ప్రజ్ఞానశూన్యముగ భావింపరాదు అర్జునునకు కృష్ణతత్త్వము ఎంత విన్నను తృప్తి లేదనుటయే సత్యము. అగుచో కృష్ణుడు "అప్పుడు యోగయుక్తుడనై చెప్పితిని. మరల అది చెప్ప వీలుకాదు. తదర్థకమగు గాథను వివరింతు" ననుటయు యథార్థముగ భావింపరాదు.

ఒక మహావిషయమును మరల మరల వినవలయు నని ప్రతివారును కోరవలయు నని అర్జునుని ప్రవృత్తి వలన తెలియవలయును.

"మరల చెప్పవీలుకాదు"– అను కృష్ణవచనమువలన ఒక విషయము ఒక సందర్భములో ఆపరిస్థితులప్రాభవమున ఒకడు చెప్పగలుగును. అట్టి అవకాశమును జారవిడుచుకొన్నచో ఎంతటి గురువైనను దానిని మరల అ ఆనుపూర్విలో వివరింపలేడు," అన్న విషయము తెలియవలయును. కనుక ప్రథమపర్యాయముననే గురుముఖమున విన్నది శిష్యులు ధారణ చేయవలయును–అన్నదే పరమార్థము. "లోకములను ఎట్లు సృష్టింపగలడో అట్లు నాశనము చేయగలడు మరల అట్లే సృష్టింపగలడు," అని బహుపర్యాయములు అనేకవ్యక్తులచే నీ భారతమునందే కృష్ణుడు కీర్తింపబడెను. కృష్ణుడు గీతలను చెప్పి నప్పుడు యోగయుక్తుడై చెప్పితి ననుట యోగమహిమాతిశయప్రకాశనార్థమే కాని నిజము కాదు. అతడవతరించినది మొదలు వృష్ణివంశము క్షయమగు నంతవరకు అతనికి ఆదివ్య యోగసంపత్తి అవిచలితమై యున్నది. ఆ యాదవకుల సంక్షయసమనంతరము అతనికి ఆ దివ్యతత్త్వము నశించిన దని వివరింపబడినది.

కృష్ణుడు యాదవకులనాశమును స్వయముగా జరిపి తండ్రిని చేరి "నీవు స్త్రీలను కాపాడుచుండుము ధనంజయుడు వచ్చును. రాముడు నారాక ఎదురుచూచుచు వనమున నున్నాడు. నేను కురువంశనాశనము చూచినాను. ఇప్పుడు యాదవుల

నాశనము కనుగొంటిని. యాదవపురిని యాదవులులేక ప్రవేశింపలేను. వనమున రామునితో తప మొనరించెదను. అని పోకోవ స్త్రీలు ఏడ్చిరి. కృష్ణుడు వెనుతిరిగి "సవ్యసాచి వచ్చి దుఃఖమునుండి మిమ్ము ఉద్ధరించును".

పురీ మిమా మేష్యతి సవ్యసాచీ

స వో దుఃఖా న్మోచయితా నరాగ్ర్యః। (మౌ. 4-12)

అని చెప్పి వనమునకు పోగా అక్కడ యోగయుక్తుడైన రాముని ముఖము నుండి శ్వేతసర్పము వెడలుట చూచెను. వరుణుడు మున్నగువారు ఎదుర్కొని రాముని పూజించిరి.

తతో గతే భ్రాతరి వాసుదేవోఽజాన న్సర్వా గతయో దివ్యదృష్టిః।

(మౌ. 4-17)

రాముడు పోగా వాసుదేవుడు "దివ్యదృష్టిః, సర్వా గతయః అజానన్॥" అనగా దివ్యదృష్టులను సర్వవిషయకజ్ఞానములను తెలియనివాడైనాడు "జానన్" అని విడదీయవచ్చును. కాని కృష్ణుడు పోగా అర్జున శక్తులు నశించిన వని చెప్పు చున్నాడు. కావున బలరాముడు పోగా నా కృష్ణుని సర్వజ్ఞానములు దివ్యదృష్టులు అతనికి స్ఫురింపలేదని చెప్పుటే భావ్యము.

ఆ వతారము మొదలు ఏత దంతము కృష్ణుడు ఏది చేసినను, ఏది అన్నను అది అంతయు యథార్థ భగవత్స్వరూపముగనే భావింపవలయును. ఇందేకృత్యము మానవత్వప్రకటనార్థమో, లేక, మరోవిధముగనో జరిగిన దని వ్యాఖ్యానించుట తత్త్వజ్ఞులకు లక్షణము కాదు. కావున కృష్ణుడు ధర్మ మాచరించితిననినను, "అధర్మ మాచరించితి" ననినను, అ దంతయు భగవతత్త్వమువలెనే అప్రతిహతమైనది. అట్లే అర్జునుని ప్రవృత్తిలో కలిగిన వైవిధ్యమును వ్యాఖ్యానింపవలయును. ఆగుచో "అపరం భవతో జన్మ" ఇత్యాది అర్జునకృతములగు ప్రశ్నలు, కృష్ణునిసమాధాన ములు మున్నగున వన్నియు యుద్ధభూమిలో నున్న స్వపక్ష - పరపక్షయోధులకు యుద్ధవిషయమున కల సందేహనిరాసార్థమే ప్రవర్తిల్లినవి.

కావున అర్జునుడు మరచె ననుటకు అవకాశము లేదు. "బహుభి ర్బహుధా శ్రుతం" అనినట్లు అనేకులచే అనేక విధములుగ అనేకపర్యాయములు విన్న జ్ఞానమే జ్ఞానము అని చెప్పు వాక్యము ననుసరించి అర్జునుడు అట్లు వినినాడు. విన దలంచియే మరల మరల ప్రశ్నించినాడు.

కనుక ఈబోధ అర్జునునకు తెలియనిది కాదు. భీష్మసింహనాదప్రేరితుడై తత్సదృశ మగు బోధను ఇంతకుముందే కల్గియుండియు, మరల దానినే విన వలయు నని కృష్ణునకు శిష్యుడైనాడు.

ఈ అర్జునవిషాదయోగఘట్టము కేవలము ప్రథమాధ్యాయపరిమితము కాదు. 18 అధ్యాయములవరకును పరివ్యాప్తమై యున్నదని చెప్పబడినది. ఈ అభిప్రాయము నింకను దృఢీకరించుటకు ఈక్రింది యుపపత్తులను గమనింపుడు.

ఇ త్యహం వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః ।
సంవాద మిమ మశ్రౌషం అద్భుతం రోమహర్షణమ్ ॥ (గీ. 18-74)
వ్యాసప్రసాదా చ్ఛ్రుతవా నిమం గుహ్యతమం పరమ్ ।
యోగం యోగేశ్వరా త్కృష్ణా త్సాక్షా త్కథయతః స్వయమ్ ॥ (-75)
రాజన్ సంస్మృత్య సంస్మృత్య సంవాద మిమ మద్భుతమ్ ।
కేశవార్జునయోః పుణ్యం హృష్యామి చ ముహు ర్ముహుః ॥ (-76)

అను నీ సంజయవాక్యములచే ఈగీతాబోధ కేశవార్జునుల సంవాద మని తెలియుచున్నది. అనగా వా రిద్దరు భీష్మసింహనాదప్రేరితులై తమ తమ తేజోవీర్యబలపరాక్రమాదులను, వానికి పోషక మగు బ్రహ్మవిద్యను న ' కరించుకొనిరి. అందువలన అర్జునవిషాదయోగ మనగా అర్జునునకు మాత్రమే కలిగిన విషాద మని చెప్ప వీలు కలుగదు. అర్జునశబ్దముచే నరనారాయణు లగు కృష్ణార్జునులు ఇరువురు చెప్పబడుదురు. వారిరువురు విషాదునితో అనగా భీష్మునితో యుక్తులగుదురు. అనగా సమాను లగుదు రని చెప్పవచ్చును. అందువలననే—

య దహంకార మాశ్రిత్య న యోత్స్య ఇతి మన్యసే ।
మిథ్యైష వ్యవసాయ స్తే ప్రకృతి స్త్వాం నియోక్ష్యతి ॥ (గీ. 18-59)

ఈ శ్లోకమువలన తెలియ దగు నంశ మేమనగా, "నేను యుద్ధసన్నద్ధుడనే; నీవు అట్లు కాకున్నచో నా ప్రకృతి నీ చేత యుద్ధము చేయించును." అనగా—

మ యైవై తే నిహతాః పూర్వమేవ
నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్ ॥ (గీ. 11-33)

అనగా "ముందుగా నాచే చంపబడిన వీరలను నిమిత్తమాత్రుడవుగా నుండి చంపుము" అను భావమువలన "నేను ఇప్పుడు నా ప్రకృతికి వశుడనై యుద్ధమునకు గడంగితిని. నా యంశభూతుడ వగు నీవు ఆ ప్రకృతినియోగమును వీడలేవు, అను భావము వ్యక్త మగుచున్నది. కావున ప్రకృతివశత్వము ఇరువురియందు సమానముగా నుండుటచే —

"ప్రకృతిః కర్త్రీ పురుష స్తు పుష్కరపలాశవ న్నిర్లిప్తః ।"

అన్నచొప్పున నన్నేప్రకృతి నడుపుచున్నదో ఆప్రకృతియే నిన్నును నడుపును,

"నైవం పాప మవాప్స్యసి" ఇత్యాది పూర్వోక్త వాక్యముల నాధారముగా చేసికొని చూచినచో కృష్ణుని యభిప్రాయము ఇట్లు వ్యక్తమగును. "మన మిరువురము నిమిత్తమాత్రులమే; అవతారప్రయోజన మగు నీభూభారహరణము చేయుదము; అట్టి సంకల్పముతో మనము ప్రకృతివశులమై జన్మించినాము; ఆప్రకృతి కిప్పుడు మన సంకల్పమువలన కలిగిన బలము కలదుసుమా। ఆప్రకృతి నెదిరించు శక్తి నాకు లేదు, నీకుండదు; మనమిప్పుడేకాదు. ఎల్లప్పుడును,—

బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున।

తా న్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థ పరంతప॥

ఎన్నియో జన్మలు ఎత్తుచునే యున్నాము; ప్రకృతికి వశుల మగుచున్నాము; ఎంతవరకు మనము ప్రకృతికి లోబడగలమని సంకల్పించినామో అంతవరకు ఆప్రకృతికి లోబడవలసినవారమే. అది నాకు తెలియుచునే యున్నది. నీ వింకను గుర్తింపలేదేమో? లేక గుర్తింపనట్లున్నావు." "న త్వం వేత్థ" అనునప్పుడు "న" అనునది ఉపమావాచకముగూడ ఒగును. "నావలె నీవును ఎరుగుదువు", అన్న భావము చెప్పుకొనినచో సరి యగును.

కృష్ణుడు అర్జునునకు—

అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం ప్రజ్ఞావాదాం శ్చ భాషసే।

గతాసూ నగతాసూం శ్చ నానుశోచన్తి పండితాః॥ (గీ. 2-11)

అను శ్లోకము మొదలు,

ఏవం బుద్ధేః పరం బుద్ధ్వా సంస్తభ్యాత్మాన మాత్మనా।

జహి శత్రుం మహాబాహో! కామరూపం దురాసదమ్॥ (గీ. 3-43)

అను శ్లోకమువరకుగల గ్రంథభాగముచే, "దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ" (1-28) నుండి "త న్మే క్షేమతరం భవేత్" (1-46) అనునంతవరకును "కథం భీష్మ మహం" (2-4) అనునదిమొదలు "రాజ్యం సురాణా మపి చాధిపత్యం" (2-8) అనునంతవరకును అర్జునుడు పలికినపలుకులకు సమాధానముగ చెప్పవలసిన విషయమంతయు చెప్పెను. ఈమొత్తము గ్రంథభాగమున ప్రతిపాదింపబడిన విషయము నంతను నిరుపపదముగ యోగ మని కృష్ణుడు "ఇమం వివస్వతే యోగం ప్రోక్తవా నహ మవ్యయమ్" (4-1) అనువచనముచే చెప్పెను. దీనివలన ద్వితీయాధ్యాయములో, తృతీయాధ్యాయములో, కృష్ణుడు చెప్పిన విషయమేది గలదో అది అంతయు అవ్యయ మైన యోగముగా కృష్ణుడు చెప్పుటవలన అట నట ప్రయోగించిన సాంఖ్యబుద్ధి, కర్మబుద్ధి అనువిధముగ విభజించుట కవకాశమిచ్చు వచనములకు సామాన్యాకారమున విశేషమును సూచించుటకు అపద

ములు ప్రయుక్తములే. ఆ పదములు కర్మలను, జ్ఞానులను విడదీసి ఈవిషయము జ్ఞానులకు చెప్పినది, ఇది కర్మలకు చెప్పినది, అని తమతమవాదబలములతో వ్యాఖ్యానించుట గీతకు అన్యాయము చేయుటయే. భగవద్వచనమును అపార్థము చేసి తాము పతితులగుటయే గాక, ఆవ్యాఖ్యానములు చదువువారిని గూడ పతితుల నొనరించుటయే తప్ప వేరుకాదు.

"ఇమం" అని "ఇదం" శబ్దముచే భగవత్ప్రోక్తమైన ఆ అవ్యయ యోగము పేర్కొనబడుటచే ఆ యోగము కృష్ణార్జును లిరువురికికూడ అనుభూతి మధుర మగుచున్నదే కాని, అందు ఒకరికి తెలిసి ఒకరికి తెలియక యున్నదనుటయు అసందర్భప్రలాపమే యగును. ఇది వివస్వంతుడు మున్నగువారికి పరంపరగా బోధింపబడుచున్నను కాలాంతరమున సర్వజనులకు నష్టప్రాయముగ అగుపించు చున్నది

స ఏ వాయం మయా తేద్య యోగః ప్రోక్తః పురాతనః ।
భ క్తోసి మే సఖా చేతి రహస్యం హ్యేత దుత్తమమ్ ॥ (4-3)

ఇచట "అయం" "స ఏవ" "ఏతత్", అన్నపదములవలన వివస్వంతుడు మున్నగువారికి చెప్పినది ఇప్పుడు నీకు చెప్పినది ఒకటే. ఏతచ్ఛబ్దముచే పేర్కొన బడుటచే కాలాంతరములలో చెప్పబడిన ఈ యోగమునకు అనన్యత్వముసూచించు టయే భగవన్మతము. "ఇమం" "ఇమం" అని ఒకటి రెండు శ్లోకములలోను గ్రహింపబడినది "అయం" "ఏతత్" శబ్దములచే గుర్తింపబడుచున్నదీ ఒకే తత్త్వము. "స కాలేన" (2) 'స ఏవ' (3) అను తచ్ఛబ్దముచే గుర్తింపబడుచున్న తత్త్వము ఇదమాదులచే గుర్తింపబడుచున్న తత్త్వము, కాలభేదముచే వేరాః అన్నభావముసామాన్యబుద్ధికి తోచును. కాని తచ్ఛబ్దార్థము ఏత చ్ఛబ్దగృహీతమగు టచే తచ్ఛబ్దము, ఏతచ్ఛబ్దము రెండింటికి ఏకత్త్వము ప్రతిపాదించుటకు ప్రయో గింపబడినవి. మూడు శ్లోకములలోనుగూడ యోగశబ్దమును నిరుపపదముగ ప్రయోగించుటవలన "పురా ప్రోక్తః" "అద్యప్రోక్తః"అని కాలభేదముచేబోధింప బడుటను సూచించుచున్నది. కాని "ప్రోక్తవాన్" "ప్రోక్తః" అని కాలభేదముచే సూచింపబడుచున్న యోగమునకు సమానముగానే పూర్వకాలసూచకమగు "క్త" ప్రత్యము ప్రయోగింపబడుటచే "పురాతనః" (3) అని చెప్పుటచే కృష్ణార్జునుల విషయములో ఈ యోగము కాలభేదము లేనట్లే తెలియవలెను. తచ్ఛబ్దము "సః" అని రెండు మూడు శ్లోకములతో గ్రహింపబడుట యోగమునందు కాలభేదసూచక ముగా గ్రహింపరాదు. తచ్ఛబ్దము పరమాత్మవాచకము "రసో వై సః" ఇత్యాదు లయందు గ్రహింపబడిన పరమాత్మకు, "యోగః" అని గ్రహింపబడుచున్న

యోగవిషయమునకు పరమాత్మానన్యత్త్వము సూచించుట ప్రయోజనము. "సః,సః" అని 2, 3 లలో గ్రహించుట కృష్ణార్జునులిరువురు తత్త్వమున ఏకత్వమున్నను వ్యావహారికదశయందు వేరుగా గుర్తించుట జరుగుచున్నది కాన తత్పరస్పరముగా వారలను చెప్పుశబ్దముకూడ రెండు పర్యాయములు చెప్పబడినది.

అగుచో—

అపరం భవతో జన్మ పరం జన్మ వివస్వతః ।
కథ మేత ద్విజానీయాం త్వ మాదౌ ప్రోక్త వా నితి ॥ (4-5)

ఈ శ్లోకమునం దర్జునుడు భగవతత్త్వ మెరుంగని అజ్ఞానమును ప్రకటించెను.

బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున ।
తా న్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థ పరంతప ॥ (4-5)

ఈ భగవద్వచనము ఆర్జునుని అజ్ఞత్వమును బాహాటముగా వెలువరించుచున్నది. "అహం వేద" "న త్వం వేత్థ" అన్నపుడు నేనెరుగుదును; నీ వెరుంగవు అని చెప్పి పరంతప అని అర్జునుని సంబోధించినాడు. నీ వెరుంగకపోవుట వల్ల పరుడనగు నన్ను తపింపచేయుచున్నావు.

మా మాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషంతో ఽభ్యసూయకాః ।

అనగా తత్త్వ మెరుంగనివారు ఆత్మ పరదేహములయందుగల నన్ను గుర్తింపక ద్వేషాసూయలను ప్రకటించుచుందురు. అది భగవంతుడ నగు నాకు సంతాపకర మని భావము. ఆ యర్థమే ఇట కనుగొననగును. నీవు నన్ను గుర్తింపక నన్ను తపింపజేయుచున్నావు అని అర్థము. కాని నీవు గుర్తించియేయున్నావు. "న త్వం వేత్థ" అన్నచోటగల "న" కారము ఉపమావాచకము. "మృగో న భీమః" అన్నచోట "న" కారము ఉపమానాచకము. అట్లే ఇక్కడకూడ "న" కారము నుపమావాచకముగా గ్రహింపనగును. "యథా అహం వేద, తథా త్వం వేత్థ" అనగా నా జన్మలెట్లు నాకు గుర్తున్నవో అట్లే నీకును నీజన్మలు గుర్తున్నవి. నేను నా జన్మలతో నీ జన్మల నెట్లు గుర్తించుచుంటినో అట్లే నీవును నీ జన్మలతో నన్నును గుర్తించుచున్నావు. అన్న భావమే చెప్ప నగును. అగుచో తన అజ్ఞత్వమును అర్జును డేల ప్రకటించెను?

ఇట ఒక విషయము గీతాప్రచారకులు గుర్తింపవలయును. ఉభయ సేనల నడుమ కృష్ణార్జును లిరువురు చేయు నీ సంవాదము యుద్ధవాహినిలో నున్న ఇరువాగులవారియందు గల సమస్తవీరులను పురస్కరించుకొని జరుగుచున్నది. ఇందున్న వారందరు పరిణతభావము కలవారు కారు. అందరి హృదయములు

యుద్ధమున సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమబుద్ధి కలిగియున్ననే ఇది యజ్ఞ మగును. లేకున్న అపవిత్రత కలుగగలదు. కావున అర్జునుడు ఎవరెవరి యందు ఎట్టెట్టి సందేహములు పొడచూపునో, శోకవిషాదము లు కలుగునో వాటిని సంగ్రహించి ప్రశ్నింపగా కృష్ణుడు తదనుగుణముగా సమాధాన మిచ్చెను. కనుక గీతారూప మగు కృష్ణార్జునసంవాదము వారిరువురకే పరిమితము కాదు. ఈ విషయము విపులము ద్వితీయభాగమునందు విస్తరించి వివరింపబడును. కనుక కృష్ణార్జును లిరువురు జ్ఞానులే.

అర్జునుని 'అపరం భవతో జన్మ' అన్న ప్రశ్న మొదలుకొని జరిగిన కృష్ణార్జునుల సంవాదము గ్రహింపదగిన అనేక విషయములను గురించి ప్రసక్తానుప్రసక్తముగా సాగినది. ఇట "మే" "తవ" అని ప్రయోగించుటచే ఈ గీతలో 3 వ అధ్యాయమువరకు జరిగిన యోగబోధ పరంపరగా ప్రచారము పొందుచుండుట వీరిరువురలోనే అని తెలియవలయును. ఎప్పు డెప్పుడు ఈ బోధ అవసరము అన్నచో యుద్ధకాలమునందే అని తెలియును. అపుడు కృష్ణ డుపదేశించుచుండును. కృష్ణాంశ మగు అర్జునుడు వినుచుండును. వీరి సంవాదమువలన యోధవీరవర్గ మంతయు ఉత్తేజిత మగుచుండును. అర్జునుడు వివస్వంతుడు మున్నగు బోధ్య పరంపరలో బోధకు డగు భగవంతునివలెనే అనుస్యూతముగా వచ్చుచున్నా డని తెలియవలయును.

మొత్తము గీతాబోధ అంతయు జరిగిన తరువాత.

కచ్చి దేత చ్ఛ్రుతం పార్థ! త్వ యైకాగ్రేణ చేతసా ।
కచ్చి దజ్ఞానసంమోహః ప్రణష్ట స్తే ధనంజయ ॥ (18-72)

అన్న భగవత్ప్రశ్న గమనింప దగును. అర్జునుడు ధర్మసంమూఢచేతస్కుడు. ఇట కృష్ణుడు అజ్ఞానసంమోహము తొలగినదా? అని అడుగుచున్నాడు. నీవు ధర్మమని సమ్మోహము పొందినది అజ్ఞాన సంమోహము. అందుకే "సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య" అని ఇంతకు ముందు కృష్ణ డుపదేశించినాడు. నీవు ధర్మ మనుకున్న దంతయు అజ్ఞానవిలసితమే యని భావము. అర్జునుడు "మోహోఽ యం విగతో మమ" (11-1) అనును. ప్రస్తుతము భగవత్ప్రశ్నానంతరము—

నష్టో మోహః స్మృతి ర్లబ్ధా త్వత్ప్రసాదా న్మయాఽచ్యుత ।
స్థితోస్మి గతసందేహః కరిష్యే వచనం తవ ॥ (18-73)

ఈశ్లోకములో మోహము నష్టమైన దని అర్జునుడు చెప్పెను. సంమోహము నశింపలే దని చెప్పనే లేదు. "స్మృతిర్లబ్ధా" "గతసందేహః" అన్న పదముల వలన సంమోహము నష్టమైన దని వ్యంగ్యముగా గ్రహింపవలెను. ఈ గీత

అందరికిని చెప్పిన దగుటచే వారలను దృష్టిలో నుంచుకొని వారివారి యోగ్యత ననుసరించి కొందరికి మోహముమాత్రమే పోయినది. కొందరికి స్వస్వరూపానుభూతి కలిగినది. కొందరికి సందేహములు మాత్రమే తొలగినవి. అని అర్జునుడు కృష్ణునికి తాము చేసిన ఉపప్రసంగఫలమును వివరించినాడు.

అనుగీతలలో—

శ్రావిత స్త్వం మయా గుహ్యం జ్ఞాపిత శ్చ సనాతనమ్ ।
ధర్మం స్వరూపిణం పార్థ ... (ఆశ్వ 16–9)

ఇట పార్థ శబ్దము "కచ్చి దేత చ్ఛ్రుతం పార్థ" అన్న గీతలోని పార్థశబ్దమును ఆకర్షించుచున్నది.

ఇత్యహం వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః ।
సంవాద మిమ మశ్రౌషం అద్భుతం రోమహర్షణం ॥ (18–74)

అన్న సంజయవచనములోని పార్థశబ్దమునూ ఆకర్షించుచున్నది. "వాసుదేవ స్సర్వ మితి స మహాత్మా సుదుర్లభః" అని భగవంతుడు చెప్పిన వచనానుసారముగా సంజయవచనమున కిట్లు భాష్యము చెప్పవలెను. వాసుదేవుడే సర్వము అన్న భావము కలవాడు పార్థుడు, కనుకనే మహాత్ముడు. ఇట గల చకారము మాహాత్మ్యమున వాసుదేవ, పార్థులు ఒక్కరే అన్న భావము సంజయవచనసారము. అర్జునుడు అనుగీతలలో "మాహాత్మ్యం దేవకీమాతః" అని కృష్ణుని ప్రశ్నించెను. ఆ మాహాత్మ్యము కృష్ణార్జునుల ఏకత్వనిరూపకమైన గీతాబోధ. "తచ్చ తే రూప మైశ్వరమ్" నీ ఈశ్వరసంబంధ మగు రూపము అని చెప్పి అవి నానుండి తొలగినవి అని చెప్పెను. అప్పుడు కృష్ణుడు "గుహ్యం శ్రావితః సనాతనం జ్ఞాపితః", అని చెప్పెను. అనగా పురాతనమైన యోగ మని నాల్గవ అధ్యాయములో చెప్పబడిన పురాతనయోగమే సనాతనయోగముగా గ్రహింపబడినది దానిని ప్రశ్నప్రతివచన రూపమున సందేహరహిత మగునట్లు శ్రవణేంద్రియమధురముగా గీతలో వివరింపబడినది. ఆపరమాత్మస్వరూపము అర్జునునికి విశ్వరూపమున జ్ఞాపితము. అనగా చూపబడినది. ఈ రెండు అంశములు గీతలో అర్జునుని ముఖమున "గతసందేహః, స్మృతి ర్లబ్ధా" అన్న పదములచే సూచితము లైనవి. "గతసందేహః" అన్నది శ్రవణేంద్రియముద్వారా విన్న యోగాంశమునకు సంబంధించి చెప్పినది. "స్మృతి ర్లబ్ధా" అన్నపదముచే విశ్వరూపముద్వారా ద్రష్టవ్య దృష్టియోగవిషయక విశ్వరూపమునకు సంబంధించినది అని తెలియ దగును.

"ధర్మం స్వరూపిణం' అనుటచే మన యిరుపురి రూపములుగా నవతరించిన ధర్మము గీతలో వివరింపబడిన దని అర్థము. కనుక గీతలో కృష్ణార్జునుల స్వరూపమైన ధర్మము శ్రవణేంద్రియ, చక్షురింద్రియమధురముగా నిర్మాపితమైనది.

బలరాముడు నిర్యాణము చెందినపుడు ఆతని ముఖమునుండి శ్వేతసర్పము వెడలుట కృష్ణుడు చూచెను. సర్పమునకు "చక్షుశ్శ్రవము" అని పేరు. యోగయుక్తుడైన బలరాముని ముఖము నుండి సర్పాకార మగు కుండలినీశక్తి అనగా దృశ్య, శ్రవ్యరూపముగా నున్న యోగశక్తి భూభారహరణకార్యము పూర్తియైనది గాన పరిణష్టమైనది. తదుపరి కృష్ణార్జునులు యోగనిర్ముక్తులైరి. కృష్ణుడు వెంటనే నిర్యాణము చెందెను. అర్జునుడుకూడ శక్తిహీనుడై యోగరహితుడై మహాప్రస్థానము సోదరులతో చేసెను.

యోఽహం త మర్జునం విద్ధి యోఽర్జునః సోఽహ మేవ తు ।
య ద్వ్రియా త్తత్తథా కార్యం ఇతి బుధ్యస్వ భారత ॥ (మౌ. 6-22)

కృష్ణుడు తనకు చెప్పినట్లు అర్జునుని మేనమామ, కృష్ణుని తండ్రి యగు ఆనకదుందుభి యను వసుదేవుడు అర్జునునికి కృష్ణనిర్యాణానంతరము చెప్పిన ఈ పై వచనము కృష్ణార్జునుల ఏకత్త్వమునకు "ఏక మేవాద్వితీయం బ్రహ్మ" అన్న అద్వైతసిద్ధాంతమూలస్తంభమైన ఉపనిషద్వచనమువలె పరమ ప్రమాణ మైనది. ఏకసత్త్వమే నరనారాయణులుగా ద్విధా భూతమైనట్లు వ్యాసుడు చెప్పిన భావమును కాళిదాసు తన శాకుంతలమున మధుకరిక – పరభృతిక అను నామములుగల చేటికల ముఖమున వివరించెను. ఏక మేవ నౌ జీవితం ద్విధా స్థితం శరీరమ్ ।
(శా. అంక. 6)

ఏష నారాయణః కృష్ణః ఫాల్గునశ్చ నర స్స్మృతః ।
నారాయణో నరశ్చైవ సత్త్వ మేకం ద్విధా కృతమ్ ॥
ఏతౌ హి కర్మణా లోకా నశ్నువాతేఽక్షయా న్ధ్రువాన్ ।
తత్ర తత్రైవ జాయేతే యుద్ధకాలే పునః పునః ॥ (ఉ. 48-21, 22)
తవ భ్రాతా మమ సఖా సంబంధీ శిష్య ఏవ చ ।
మాంసా న్యుత్కృత్య దాస్యామి ఫాల్గునార్థం మహీపతే ॥
ఏష చాపి నరవ్యాఘ్రో మత్కృతే జీవితం త్యజేత్ ।
ఏష న స్సమయ స్తాత తారయేమ పరస్పరమ్ ॥ (భీ. 108-33,34)
భోక్తారం యజ్ఞతపసాం సర్వభూతమహేశ్వరమ్ ।
సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాంతి మృచ్ఛతి ॥
తం సన్తః శ్రోతు మర్హన్తి సదసద్వ్యక్తిహేతవః ।
హేమ్నః సంలక్ష్యతే హ్యగ్నౌ విశుద్ధిః శ్యామికాపి వా ॥
న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః ।

ప్రథమ భాగము
సమాప్తము.
ఓమ్ తత్సత్.

V. ... Library, ... No 27123

www.mohanpublications.com

మోహన్ పబ్లికేషన్స్‌లో లభించు

పుస్తకముల పట్టిక

(Book List)

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆయుర్వేద, మంత్రశాస్త్రాది
అనేక విషయాలు తెలుసుకోండి...

ఫేస్‌బుక్ **మోహన్ పబ్లికేషన్స్** పేజ్ లైక్ చేయండి.

Like us to follow :

MOHAN PUBLICATIONS

Rajamahendravaram

0883 - 246 2565
903 246 2565

MOHAN PUBLICATIONS

మోహన్ పబ్లికేషన్స్,

అజంతా హోటల్ ఎదుట, కోటగుమ్మం, రాజమహేంద్రవరం - 533101.

WWW.MOHANPUBLICATIONS.COM

మావద్ద లభించు గ్రంథములు

1. వ్రతకథలు - పూజలు

1.	శ్రీ వినాయక వ్రతం	వెల రూ.10-00
2.	శ్రీ విఘ్నేశ్వరపూజా-పుణ్యాహవాచనం	30-00
3.	శ్రీ విఘ్నేశ్వరపూజ (కాణిపాకక్షేత్రమాహాత్మ్యంతో)	10-00
4.	సంకష్టహరచతుర్థి శ్రీమహాగణపతి వ్రతం	30-00
5.	వరలక్ష్మీ వ్రతం	10-00
6.	కేదారేశ్వర వ్రతం	10-00
7.	త్రినాధ వ్రతం(కలర్)	10-00
8.	త్రినాధవ్రతం(సాదా)	5-00
9.	క్షీరాబ్ధి వ్రతం	12-00
10.	మంగళ గౌరీవ్రతం	10-00
11.	వైభవలక్ష్మీ వ్రతం ఫోటో యంత్రంతో	25-00
12.	శ్రీలక్ష్మీ కుబేర వ్రతం (ఫోటో యంత్రంతో)	25-00
13.	కనకమహాలక్ష్మీ వ్రతం (కామేశ్వరీపాటతో)	25-00
14.	సంతోషీమాతా వ్రతం	25-00
15.	ఏడు శనివారాల వ్రతం	25-00
16.	సత్యనారాయణవ్రతం	25-00
17.	శ్రీ సువర్చలాహనుమద్దీక్ష	30-00
18.	శివదీక్ష	10-00
19.	కాత్యాయనీ వ్రతం	20-00
20.	సౌభాగ్య గౌరీవ్రతం	20-00
21.	తిరుప్పావై (ధనుర్మాసవ్రతం)	36-00
22.	స్త్రీల వ్రతకథలు	36-00
23.	స్త్రీలవ్రతకథలుస్థూలాక్షరి (నేదునూరిగంగాధరరావుగారి)	54-00
24.	పెళ్ళి పాటలు - స్త్రీలపాటలు (కామేశ్వరిపాటతో)	36-00
25.	సర్వదేవతా పూజావిధానం	25-00
26.	ఆరువ్రతాలు	30-00
27.	రాహుకాలంలోదుర్గాదేవీపూజా	10-00

ఈ ధరలు నికరముకాదు, ఎప్పటికప్పుడు మారుచుండవచ్చును.

28.	తులసి నిత్యపూజ, తులసీఉపయోగాలు	10-00
29.	శ్రీ చక్ర రహస్య విజ్ఞానమ్	36-00
30.	శ్రీచక్ర పూజావిధానం(పెద్దది)	36-00
31.	లక్ష్మీ - గౌరీ నిత్యపూజ	10-00
32.	శ్రీ సరస్వతీ నిత్యపూజ	10-00
33.	శ్రీ దుర్గానిత్యపూజ	10-00
34.	కాలభైరవ నిత్యపూజ	10-00
35.	శివపూజ	10-00
36.	వీరభద్ర పూజ	10-00
37.	ఆంజనేయ నిత్యపూజ	10-00
38.	నాగేంద్ర స్వామి పూజ	10-00
39.	సుబ్రహ్మణ్య నిత్యపూజ	10-00
40.	రామదేవుని కథ	10-00
41.	శివదేవుని కథ	10-00
42.	లక్ష్మీనరసింహపూజ	10-00
43.	వేంకటేశ్వరపూజ	10-00
44.	బ్రహ్మంగారి నిత్యపూజ	10-00
45.	సూర్య నిత్యపూజ	10-00
46.	నవగ్రహ నిత్యపూజ	10-00
47.	రుక్మిణీ కల్యాణం	25-00
48.	ఉమామహేశ్వర వ్రతం	36-00
49.	శ్రీ కామేశ్వరీ వ్రతం	36-00
50.	16 సోమవారముల వ్రతము	25-00
51.	పార్వతీకల్యాణం	25-00
52.	సహస్రకమలవర్తి వ్రతము	25-00
53.	పంచముఖ ఆంజనేయ పూజావిధానము	36-00
54.	అష్టనాగపూజ	36-00
55.	పూజలు ఎందుకుచేయాలి ?	36-00
56.	ఏ దేవునికి ఏపుష్పాలతో పూజించాలి?	36-00
57.	ఏ దేవునికి ఏప్రసాదం నైవేద్యం పెట్టాలి?	36-00
58.	ఏదేవునికి ఏవిధముగాదీపారాధనచెయ్యాలి?	36-00
59.	ఏదేవునికి ఎన్ని ప్రదక్షిణలుచేయాలి ?	36-00
60.	హనుమద్ వ్రతం	36-00
61.	పంచాయతన పూజ	63-00
62.	28 వ్రతములు	120-00

63.	కలశపూజలు (9ఒకేసారి)	150-00
64.	కలశపూజలు (విడివిడిగా) (ప్రింటులో)	....
65.	హ్రీంకార మహాయజ్ఞం (ప్రింటులో)	....
66.	గోమాత	40-00

2. స్తోత్రాలు-సుప్రభాతములు సహస్రనామములు

1.	శ్రీ లలితా విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రాలు పురాణపండ రాధాకృష్ణమూర్తిగారి సంకలనం	45-00
2.	లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రములు (హిందీ) ,,	50-00
3.	లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రములు (ఇంగ్లీషు) ,,	50-00
4.	స్థూలాక్షరిలలితావిష్ణుసహస్రనామస్తోత్రములు(పత్రికసైజ్)	99-00
5.	లలితావిష్ణు (కేస్ బైండ్) 1/8 డెమ్మి	63-00
6.	స్థూలాక్షరీ లలితావిష్ణు (క్రౌన్‌సైజు)కేస్‌బైండ్	108-00
7.	సర్వదేవతా స్తోత్రమంజరి	120-00
8.	సకలదేవతా అష్టోత్తరశతనామావళిః (63)	24-00
9.	విష్ణుసహస్రనామస్తోత్రమ్ (క్రౌన్)	25-00
10.	లలితా సహస్రనామ స్తోత్రమ్ (క్రౌన్)	36-00
11.	లలితా సహస్రనామములు	24-00
12.	లక్ష్మీ సహస్రనామములు	24-00
13.	దుర్గా సహస్రనామములు	24-00
14.	ఆంజనేయ సహస్రనామములు	24-00
15.	శివ సహస్రనామములు	24-00
16.	విష్ణు సహస్రనామములు	24-00
17.	గణపతి సహస్రనామములు	24-00
18.	సుబ్రహ్మణ్య సహస్రనామములు	24-00
19.	గాయత్రి సహస్రనామములు	24-00
20.	లలితావిష్ణు సహస్రనామస్తోత్రాలు	24-00
21.	శ్రీరామా సహస్రనామములు	24-00
22.	సరస్వతి సహస్రనామములు	24-00
23.	సూర్యసహస్రనామములు & ఆదిత్యహృదయం	24-00
24.	శ్రీవేంకటేశ్వరసహస్రనామములు	24-00
25.	మణిద్వీపవర్ణన (పెద్దది)	24-00
26.	సంధ్యావందనం	24-00
27.	మంత్రపుష్పమ్	....
28.	త్రిభాషా హనుమాన్‌చాలీసా	15-00
29.	హనుమాన్ చాలీసా	10-00

30.	మణిద్వీపవర్ణన (పాకెట్)	10-00
31.	ఆరు చాలీసాలు	10-00
32.	శివారాధన (శివస్తోత్రాలు)	10-00
33.	వేంకటేశ్వర సుప్రభాతం (పాకెట్)	10-00
34.	ఆరుదండకాలు	5-00
35.	వేంకటేశ్వర గోవిందనామములు	5-00
36.	అష్టలక్ష్మీ స్తోత్రమ్ కనకధారాస్తోత్రమ్	10-00
37.	దేవీఖడ్గమాలాస్తోత్రమ్ (మహిషాసురమర్దనీస్తోత్రంతో)	10-00
38.	సుందరకాండ (పాకెట్)	10-00
39.	భగవద్గీత మూలం	27-00
40.	రామరక్షాస్తోత్రమ్	15-00
41.	స్తోత్ర రత్నావళి	36-00
42.	పురాణపండ లలితా-విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రమ్(మినీ)	10-00
43.	పురాణపండ లలితాసహస్రనామస్తోత్రమ్(మినీ)	10-00
44.	పురాణపండ విష్ణు సహస్రనామస్తోత్రమ్	10-00
45.	పురాణపండ ఆదిత్య హృదయం	10-00
46.	మంత్రపుష్పం (మినీ)	10-00
47.	శివానందలహరి-సౌందర్యలహరి	36-00
48.	కుజదోషం	10-00
49.	కాలసర్ప దోషం	10-00
50.	మీ అప్పులు తీరాలా?	10-00
51.	దృష్టిదోషాలు నివారణ	10-00
52.	పంచసూక్తములు	10-00
53.	సంధ్యావందనం	10-00
54.	రుద్రనమకమ్-చమకమ్	10-00
55.	గాయత్రీమంత్రాలు	10-00
56.	హయగ్రీవ స్తోత్రమాల	10-00
57.	దక్షిణామూర్తి స్తోత్రమాల	10-00
58.	ద్వాదశ జ్యోతిర్లింగాలు - పంచారామాలతో	10-00
59.	శ్రీసూక్తం పురుష సూక్తం	10-00
60.	నవగ్రహస్తోత్రమాల	36-00
61.	మహాన్యాసమ్	36-00
62.	సుందరకాండ గానామృతం	36-00
63.	గోమాతపూజావిధానము	10-00
64.	ఆనందసిద్ధి - 1 శ్రీదేవీ స్తోత్రమాల	108-00

65.	ఆనందసిద్ధి - 2 ఏ సమస్యకు ఏ స్తోత్రమ్ పారాయణచేయాలి	108-00
66.	ఆనందసిద్ధి-3 మానసదేవీ స్తోత్రమాల	108-00
67.	శ్రీ కాలభైరవ రక్షా కవచమ్	63-00
68.	అర్చన	40-00
69.	నిత్యదేవతార్చన	40-00
70.	సర్వదేవతా స్తోత్ర నిధి	99-00
71.	శ్రీచక్ర నవవరణార్చన	63-00
72.	చండీ సప్తశతి పారాయణ క్రమం	99-00
73.	శ్రీదేవి స్తోత్ర రత్నావళి 32 దేవి స్తోత్రాలకు తాత్పర్యంతో	99-00
74.	వనదుర్గా మంత్రానుష్ఠాన క్రమమ్	63-00
75.	శ్రీ కాలభైరవ వ్రతము	63-00

3. శ్రీ సాయి దత్త గ్రంథములు

1.	శ్రీ సాయిబాబా సచ్చరిత్ర	120-00
2.	సంపూర్ణ శ్రీ గురు చరిత్ర	120-00
3.	శ్రీ సాయిఆరాధన-షిర్డివైభవం	120-00
4.	శ్రీ సాయిబాబా జీవిత చరిత్ర (క్రౌన్)	63-00
5.	శ్రీ గురుచరిత్ర (క్రౌన్)	63-00
6.	నవనాధ చరిత్ర	99-00
7.	శ్రీసాయిచరిత్ర (బైండు) ప్రయాణపుపారాయణగ్రంథం	63-00
8.	శ్రీగురుచరిత్ర (బైండు) ప్రయాణపుపారాయణగ్రంథం	63-00
9.	సత్యదత్తవ్రతం దత్తాత్రేయపూజాకల్పం,సహస్రంతో	30-00
10.	అనఘాదేవీ వ్రతం	30-00
11.	భక్తుల ప్రశ్నలకు బాబా జవాబులు	30-00
12.	శ్రీ సాయిపూజాకల్పం (సహస్రంతో)	25-00
13.	శ్రీ సాయిభజనమాల	20-00
14.	శ్రీ సాయి భజన్స్	20-00
15.	శ్రీ సాయిభక్తి గీతాలు	20-00
16.	శిరిడిహారతులు (భావంతో)	20-00
17.	"శ్రీసాయి"కోటి	27-00
18.	"శ్రీసాయిరామ్"కోటి	20-00
19.	శ్రీ సాయినాథ స్తోత్రమంజరి	10-00
20.	శ్రీ సాయివేయినామాలు	8-00
21.	శ్రీ సాయి హారతులు (పాకెట్)	15-00
22.	శ్రీ సాయి స్తవనమంజరి	10-00
23.	హిందీ శ్రీ సాయి హారతులు	15-00

24.	శని సింగణాపూర్ క్షేత్రమాహాత్మ్యం	63-00
25.	ఇంగ్లీషు శ్రీ సాయిహారతులు	15-00
26.	షిరిడి దర్శనం-శ్రీసాయి వైభవం	99-00
27.	సాయిసత్యవ్రతం	30-00
28.	సాయి అనుగ్రహమ్	120-00
29.	నవగురువారాల వ్రతకల్పము	15-00
30.	శ్రీదత్తలీలామృతము	99-00
31.	హృదయంలో సాయి	15-00
32.	శ్రీషిరిడీసాయి లీలామృతం(శ్రీసచ్చరిత్ర)	120-00
33.	గజాననమహరాజ్ చరిత్ర	99-00

4. జ్యోతిషాలు

1.	'కాలచక్రం' గంటలపంచాంగం (గార్గేయ)	72-00
2.	గ్రహభూమి పంచాంగము (గార్గేయ)	108.00
3.	ఆనందసిద్ధి పంచాంగం (వై.వి.శాస్త్రి)	63.00
4.	ములుగు వారి రాశిఫలితాలు (12రాశులువారికి)	50.00
5.	ములుగు వారి రాశిఫలితాలు విడివిడిగాఒక్కొక్కటి	12.00
6.	కాలచక్రంజ్యోతిషక్యాలండర్	25.00
7.	గ్రహబలం క్యాలండర్ (శ్రీనివాసగార్గేయ-భక్తిటివి)	25.00
8.	శుభమస్తు (పిడపర్తి) క్యాలండర్	25.00
9.	సాదా క్యాలండర్	5.00
10.	పాకెట్ క్యాలండర్	15.00
11.	తాజకనీలకంఠీయమ్	100-00
12.	కేరళ జ్యోతిష రహస్యాలు	180-00
13.	జ్యోతిష బ్రహ్మ రహస్యాలు	180-00
14.	మానసాగరి జాతకపద్ధతి	180-00
15.	వరాహమిహిర జాతకపద్ధతి	180-00
16.	వధూవర వివాహమైత్రిద్వాదశకూటములు	99-00
17.	సింపుల్ రెమిడీస్	180-00
18.	శంభు హోరప్రకాశిక	250-00
19.	పూర్వ పరాశరి	100-00
20.	పరాశర జ్యోతిషవిజ్ఞాన సర్వస్వం	200-00
21.	ప్రశ్న సింధు	99-00
22.	నక్షత్ర విశేష ఫలితాలు	63-00
23.	సూర్యసిద్ధాంతపంచాంగగణితంచేయడంఎలా?	180-00
24.	దృక్సిద్ధాంతపంచాంగగణితం చేయడంఎలా?	180-00

25.	ఆయుర్దాయ నిర్ణయం	63-00
26.	జాతక గణిత ప్రవేశిక	63-00
27.	జ్యోతిషమర్మబోధిని	63-00
28.	జ్యోతిష ప్రశ్నోత్తరమాల	63-00
29.	ముహూర్తం నిర్ణయించడంఎలా?	63-00
30.	జాతక మకరందం	63-00
31.	జ్యోతిష సరస్వతి	63-00
32.	మీజననకాల విశేషాలు	63-00
33.	ముహూర్త విజ్ఞాన భాస్కరం	63-00
34.	జ్యోతిష స్వయంబోధిని	63-00
35.	శుభముహూర్త శిరోమణి	63-00
36.	నక్షత్ర ఫలమంజరి	36-00
37.	పంచాంగం చూసే విధానం	36-00
38.	సర్వార్థ జ్యోతిషం	36-00
39.	ప్రాథమిక జ్యోతిషం	36-00
40.	నవరత్నములు శుభయోగములు	36-00
41.	శుభశకునాలు	30-00
42.	హస్తరేఖాఫలితాలు	36-00
43.	సంఖ్యల్లో భవిష్యత్	36-00
44.	ముహూర్త దీపిక	99-00
45.	పుట్టుమచ్చలు ఫలితాలు	30-00
46.	కలలు ఫలితాలు	30-00
47.	జాతక చక్రం వేయడం ఎలా?	36-00
48.	మానసాగరి (ప్రాచీనజ్యోతిషగ్రంథం) -పుచ్చాశ్రీనివాసరావు	250-00
49.	జ్యోతిషశాస్త్ర చిట్కాలు	120-00
50.	గుప్తా శతాబ్ది పంచాంగం (1940-2050)	999-00
51.	ప్రశ్నచండేశ్వరమ్	63-00
52.	ద్వాదశభావ ఫలచంద్రిక	250-00
53.	జ్యోతిష శతయోగరత్నావళి (నూరుయోగాలఫలితాలు)	120-00
54.	అంగసాముద్రికం	36-00
55.	హస్త సాముద్రికం	63-00
56.	లాల్ కితాబ్	99-00
57.	శకునశాస్త్రం	63-00
58.	ఆధునికప్రశ్నశాస్త్రం	120-00
59.	పరాశరజ్యోతిష ప్రశ్నజ్యోతిషం	180-00

60.	అష్టకవర్గు (కొండపల్లి)	63-00
61.	బృహత్‌జాతకం (ప్రాచీనప్రతికిపునర్ముద్రణ)	250-00
62.	లగ్నరత్నాకరం	63-00
63.	షట్పంచాశిక	120-00
64.	40 రోజుల్లో జ్యోతిషంనేర్చుకొనండి	270-00
65.	40 రోజుల్లో సాముద్రికంనేర్చుకొనండి	180-00
66.	40 రోజుల్లో సంఖ్యాశాస్త్రం	180-00
67.	40 రోజుల్లో నక్షత్ర (నాడీ) ఫలితములు	270-00
68.	40 రోజుల్లో వైద్యజ్యోతిషం నేర్చుకోండి	250-00
69.	మీ పుట్టినతేదీ అద్భుతరహస్యాలు (సాయిగణపతిరెడ్డి)	270-00
70.	కె.పి.జ్యోతిషం (పరిచయం)	63-00
71.	ముహూర్తచింతామణి	99-00
72.	సూర్యచంద్ర గ్రహణములు	63-00
73.	ప్రసిద్ధవ్యక్తుల జాతకాలు (వేరేకొండప్ప)	180-00
74.	అదృష్టరెమెడీస్	144-00
75.	గ్రహసంచార ఫలనిర్ణయదీపిక	63-00
76.	జ్యోతిష రెమిడీస్	300-00
77.	జాతకమార్తాండం పాతప్రతికి యథాతథం (కొండపల్లి)	250-00
78.	జ్యోతిషవిద్యాప్రకాశిక పాతప్రతికి యథాతథం (కొండపల్లి)	250-00
79.	నాడీజ్యోతిషం	63-00
80.	నక్షత్రపారిజాతం (గోరసవీరభద్రాచార్య)	63-00
81.	లగ్నపారిజాతం (గోరసవీరభద్రాచార్య)	63-00
82.	గౌతమసంహిత	63-00
83.	హోరరత్నమాల	63-00
84.	జాతకఫల మణిమంజరి	200-00
85.	పుష్కర పంచాంగం (2013-14నుండి 2024-25)	560-00
86.	దశాభుక్తిఫల నిర్ణయం	250-00
87.	వింత జోష్యములు	63-00
88.	షోడశవర్గులు	200-00
89.	రవిగ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
90.	చంద్ర గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
91.	కుజ గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
92.	బుధ గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
93.	గురు గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
94.	శుక్ర గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00

95. శని గ్రహ సమస్త ప్రభావములు	99-00
96. రాహు & కేతు గ్రహముల సమస్త ప్రభావములు	99-00
97. ఆధునిక గ్రహములు-ఉపగ్రహములు సమస్త ప్రభావములు	99-00
98. ముహూర్తమార్తాండం	63-00
99. లఘుజాతకం	63-00
100. జాతకాలంకారము	63-00
101. మేషలగ్న ఫలితములు	99-00
102. వృషభ లగ్న ఫలితములు	99-00
103. మిధున లగ్న ఫలితములు	99-00
104. కర్కాటక లగ్న ఫలితములు	99-00
105. సింహలగ్న ఫలితములు	99-00
106. కన్యలగ్న ఫలితములు	99-00
107. తుల లగ్న ఫలితములు	99-00
108. వృశ్చిక లగ్న ఫలితములు	99-00
109. ధనుస్సు లగ్న ఫలితములు	99-00
110. మకర లగ్న ఫలితములు	99-00
111. కుంభ లగ్న ఫలితములు	99-00
112. మీన లగ్న ఫలితములు	99-00
113. నారద సంహిత	200-00
114. పంచాంగపీఠికలేఖికాగణితం	250-00
115. తారాబలం - చంద్రబలం (వేరే కొండప్ప)	99-00
116. సులభలగ్న సాధన (చిత్రాలగురుమూర్తిగుప్తా)	200-00
117. రాహు కేతువుల యోగము	99-00
118. ఛాయాగ్రహములు	99-00
119. జ్యోతిషవిజ్ఞాన దీపిక	63-00

బి.వి.రామన్ గారి గ్రంథములు

120. జ్యోతిష విద్యారంభం	50-00
121 గ్రహభావ బలములు	50-00
122. కాలచక్రదశ	50-00
123. అనుభవ ప్రశ్నాజ్యోతిషం	50-00
124. జ్యోతిషశాస్త్రంలో వాతావరణ భూకంపాలు	50-00
125. పురోగామి జాతకం	50-00
126. భావార్థరత్నాకరం	75-00
127. భారతీయజ్యోతిష సర్వస్వం	75-00
128. అష్టకవర్గ పద్ధతిః	75-00

129.	జ్యోతిషశాస్త్రంలో సందేహాలు,సమాధానాలు	75-00
130.	ప్రశ్నతంత్ర	75-00
131.	ముహూర్తం	75-00
132.	విశిష్ట జాతకములు	125-00
133.	భారతీయఫలితజ్యోతిషం	125-00
134.	300 ముఖ్యమైన యోగములు	125-00
135.	జాతకంపరిశీలించడంఎలా ?	300-00

రాష్ట్రపతి అవార్డుగ్రహీత, మహామహోపాధ్యాయ, వాచస్పతి
శ్రీ మధురకృష్ణమూర్తిగారి గ్రంథములు

136.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-1	200-00
137.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-2	200-00
138.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-3	200-00
139.	బృహత్పరాశరహోరాశాస్త్రము-4	200-00
140.	భావార్థరత్నాకరము	100-00
141.	ముహూర్త చింతామణి	100-00
142.	ముహుర్త చింతామణి-పార్టు2	200-00
143.	స్వప్న శాస్త్రము	36-00
144.	శతయోగమంజరి	50-00
145.	వ్రతనిర్ణయకల్పవల్లి	250-00
146.	దైవజ్ఞవల్లభం	75-00
147.	వసంతరాజశకునమ్ (బృహత్శకునశాస్త్రం)	250-00
148.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-1	100-00
149.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-2	200-00
150.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-3	100-00
151.	వాస్తుశాస్త్రవివేకము-4	200-00
152.	అనుభవసులభవాస్తు - 1	50-00
153.	అనుభవసులభవాస్తు - 2	100-00
154.	పంచాంగ వివేకము	99-00
155.	వశిష్ఠ సంహిత	360-00
156.	పంచపక్షి శాస్త్రం (కేస్బైండ్)	200-00

5. వాస్తులు

1.	40 రోజుల్లో "వాస్తువిద్య" నేర్చుకొనండి	180-00
2.	వాస్తుశాస్త్ర రహస్యములు	200-00
3.	వాస్తునుబట్టి మీ ఇల్లు	63-00
4.	మీరూ మీ వాస్తు	63-00

5.	గృహవాస్తు చిట్కాలు	63-00
6.	వాస్తు పూజ	63-00
7.	వాస్తు సూత్రములు	63-00
8.	వాస్తుశాస్త్ర రహస్యాలు	63-00
9.	గృహవాస్తు వర్గులు	99-00
10.	విశ్వకర్మవాస్తు శాస్త్రరీత్యా మీ ఇంటి ప్లానులు	63-00
11.	విశ్వకర్మ వాస్తుశాస్త్రరీత్యా మీఇండ్లఆయములు	99-00
12.	విశ్వకర్మ వాస్తు శాస్త్రం(చిత్రాలగురుమూర్తిగుప్తా)	180-00
13.	ఆధునిక గృహవాస్తు	99-00
14.	శుభవాస్తు	270-00
15.	వాస్తుయంత్ర రత్నావళి	120-00
16.	వాస్తుశాస్త్రం	120-00
17.	హౌస్ ప్లాన్స్	63-00
18.	గృహనిర్మాణ వాస్తు	63-00
19.	వాస్తు రెమెడీస్	63-00
20.	గృహవాస్తు దర్పణం	63-00
21.	జ్యోతిష-గృహవాస్తుచంద్రిక	200-00
22.	వాస్తురత్నాకరం (కొండపల్లి)	63-00
23.	వాస్తుశిరోమణి ,,	120-00
24.	వాస్తుసంగ్రహమ్ ,,	63-00
25.	పంచవాస్తు పారిజాతం ,,	120-00
26.	వాస్తుడిండిమమ్ ,,	63-00
27.	వాస్తుదుందిభి ,,	120-00
28.	విశ్వకర్మవాస్తుప్రకాశిక (కేస్‌బైండ్)	250-00
29.	కృష్ణవాస్తుశాస్త్రము	63-00
30.	జలవాస్తు,శల్యవాస్తు (దంతూరిపండరీనాథ్)	99-00
31.	మయవాస్తు (గోరసవీరభద్రాచార్య)	120-00
32.	వాస్తు జ్యోతి	63-00
33.	మన ఇల్లు-మనవాస్తు	99-00
34.	వాస్తవ వాస్తుపూజావిధానము	108-00
35.	వాస్తు దర్పణం	120-00

6. మంత్రశాస్త్రాలు

1.	మంత్రసాధన	63-00
2.	తంత్రజాలం	63-00
3.	మంత్రశక్తి	63-00

4.	దత్తాత్రేయ తంత్రవిద్య	63-00
5.	దత్తాత్రేయ మూలికాతంత్రమ్	63-00
6.	తాంత్రిక పంచాంగం	63-00
7.	యక్షిణీ తంత్రం	63-00
8.	మంత్రానుష్ఠాన చంద్రిక	63-00
9.	సర్వదేవతా మంత్రకవచములు	63-00
10.	మంత్రాక్షరాలరహస్యం (బీజాక్షరనిఘంటువు)	63-00
11.	సర్వదేవతా మంత్రరత్నావళి	63-00
12.	సదాచార దీపిక	63-00
13.	యోగినీ-వామకేశ్వరతంత్రం	63-00
14.	ప్రపంచసారతంత్రం	63-00
15.	బదనిక తంత్రమ్	63-00
16.	ఉచ్ఛిష్ట గణపతి తంత్రమ్	63-00
17.	గుప్త సాధన తంత్రం	63-00
18.	గంధర్వ తంత్రమ్	63-00
19.	సౌందర్యలహరి (మంత్రయంత్రరత్నావళి)	63-00
20.	యంత్ర మంత్ర తంత్ర	63-00
21.	పాశుపత తంత్రం	99-00
22.	పంచదశ మహాఖడ్గ తంత్రం	99-00
23.	రుద్రాష్టాధ్యాయః	99-00
24.	మంత్రసిద్ధి	120-00
25.	పరశురామతంత్రమ్	108-00
26.	శ్రీలలితావిలోమ పంచదశీ	108-00
27.	శ్రీ గురు తంత్రం	108-00
28.	గాయత్రీ తంత్రమ్	108-00
29.	మహాశక్తి మంత్ర తంత్ర రహస్యాలు	150-00
30.	శ్రీ దుర్గ తంత్రమ్	200-00
31.	మహామృత్యుంజయఅమృతపాశుపతమ్	200-00
32.	సర్ప (నాగ)తంత్రం	250-00
33.	హవన తంత్రం	250-00
34.	షోడశనిత్యతంత్రం	250-00
35.	శాక్తేయతంత్రం	250-00
36.	రుద్రయామళతంత్రం	250-00
37.	లక్ష్మీప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
38.	హిరణ్యశూలినీ తంత్రమ్	250-00

39.	మాయాప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
40.	శ్రీ విశ్వరూప ప్రత్యంగిరా తంత్రమ్	250-00
41.	స్వర్ణాకర్షణభైరవతంత్రం	250-00
42.	కాశీవిశాలాక్షి తంత్రం	250-00
43.	శాంతితంత్రమ్	250-00
44.	యంత్రసిద్ధి	360-00
45.	శ్రీ లక్ష్మీతంత్రమ్	360-00
46.	మంత్రమహోదధి (స్త్రీదేవతాఃకల్పమ్)	360-00
47.	మంత్రమహోదధి (పురుషదేవతాఃకల్పమ్)	360-00
48.	మంత్రశాస్త్రం (గ్రంథము)	360-00
49.	ప్రత్యంగిరాకృత్యాతంత్రం	360-00
50.	కామధేనువు తంత్రం	360-00
51.	శూలినీదుర్గాతంత్రం	360-00
52.	శ్రీవిద్య రహస్యం	290-00
53.	కులార్ణవ తంత్రమ్	150-00
54.	ఆచార్య సిద్ధ నాగార్జునతంత్రం (ఒరిజనల్)	390-00
55.	సిద్ధమూలిక రహస్యం (మంత్ర,యంత్రసహితం)	63-00

7. గ్రంథాలు - ఆరాధనలు

1.	భగవద్గీత శ్లోక తాత్పర్య సహితం	54-00
2.	భగవద్గీత (వచనం)	99-00
3.	భగవద్గీత శ్లోకతాత్పర్యం-కేసుబైండింగ్	72-00
2.	గణేశ ఆరాధన 1	99-00
3.	గణేశోపాసన 2	99-00
4.	నవగ్రహావైభవం	99-00
5.	నవగ్రహ రెమెడీస్	99-00
6.	నవగ్రహ వేదం	99-00
7.	శనిగ్రహారాధన	99-00
8.	ఆదిత్యారాధన	99-00
9.	సుబ్రహ్మణ్యారాధన	99-00
10.	శ్రీ శివ ఆరాధన	99-00
11.	లక్ష్మీ ఆరాధన	99-00
12.	హనుమదారాధన	99-00
13.	లలితారాధన	99-00
14.	శ్రీ చక్రారాధన	99-00
15.	గాయత్రీ ఆరాధన	99-00

16.	వీరభద్రారాధన	99-00
17.	కుజగ్రహారాధన	99-00
18.	భైరవారాధన	99-00
19.	దైవారాధన	99-00
20.	గీతారాధన (భగవద్గీత శ్లోకతాత్పర్యసహిత)	99-00
21.	శ్రీవేంకటేశ్వరాధన	99-00
22.	హయగ్రీవారాధన	99-00
23.	లక్ష్మీనరసింహారాధన	99-00
24.	శ్రీ బాలాత్రిపురసుందరీ స్తోత్ర కదంబం	99-00
25.	దేవీ లీలామృతం	99-00
26.	పురాణపండ సుందరకాండ వచనం	99-00
27.	పురాణపండ రామాయణం	99-00
28.	పురాణపండ భారతం	99-00
29.	పురాణపండ భాగవతం	99-00
30.	(సూరి) వాల్మీకి రామాయణం	99-00
31.	కాలసర్ప యోగం	99-00
32.	నిత్య జీవితములో రుద్రాక్షలు	99-00
33.	నిత్య జీవితములో నవరత్నాలు	99-00
34.	వేదసూక్తములు	99-00
35.	వేమన పద్యసారామృతం	99-00
36.	పండగలు పర్వదినాలు	99-00
37.	సూక్తిరత్నాలు	99-00
38.	హనుమచ్చరిత్ర	99-00
39.	నవగ్రహ దర్శనమ్	99-00
40.	నిత్యజీవితంలో నవగ్రహాలు	99-00
41.	సాలగ్రామములు	99-00
42.	గురుశుక్ర ప్రభావము చంద్రకళానాడీ	99-00
43.	శనిగ్రహరెమిడీస్	99-00
44.	జాతకసుధాసారము-జాతకమోక్షప్రదాయిని	99-00
45.	వివాహజ్యోతిషమంజరి-మ్యారేజ్‌మ్యాచింగ్‌గైడ్ (సాయిగణపతిరెడ్డి)	99-00
46.	మీపుట్టినతేదీనిబట్టి మీజీవితరహస్యాలు (న్యూమరాలజీ లైఫ్‌గైడ్) ,,	99-00
47.	మీఅదృష్టానికి (పేరు) నేమ్‌కరక్షన్ ,,	99-00
48.	న్యూమరాలజీ రెమిడీస్	99-00
49.	మూకపంచశతీ	99-00
50.	శ్రీరామకర్ణామృతం	99-00

51.	రహస్యకుక్కుటశాస్త్రం	300-00
52.	ఉపాసన విధానం	99-00
53.	పంచమవేదం మహాభారతం	99-00
54.	దేవుళ్ళు డాట్ కామ్	99-00
55.	గణపతిభాష్యం	99-00
56.	యజుర్వేద ఉపనయనవివాహప్రయోగమంజరి	99-00
57.	నవయోగులు	99-00
58.	ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోనిదర్శించవలసిన ప్రముఖదర్గాలు	99-00
59.	సకలదేవతాఅష్టోత్తరాలు(పెద్దది)-(180అష్టోత్తరశతనామావళులతో)	99-00
60.	సకలదేవతా అష్టోత్తరశతనామావళులు (కేస్‌బైండింగ్)	216-00
61.	సకలదేవతా సహస్రనామములు	99-00
62.	ఆధ్యాత్మిక సూక్తి నిధి	99-00
63.	బ్రాహ్మణులు గోత్రాలు,ప్రవరలు	99-00
64.	సర్వదేవతాస్వరూపుడు శ్రీ వేంకటేశ్వరుడు	99-00
65.	శ్రీ లక్ష్మీసన్నిధి	99-00
66.	శ్రీలక్ష్మీగణపతి హోమకల్పం	99-00
67.	మార్షల్‌ఆర్ట్స (కరాటే,కుంగ్‌ఫూనేర్చుకోండి)	99-00
68.	మ్యాజిక్‌గైడ్	99-00
69.	చదరంగం	99-00
70.	పంచముఖ హనుమత్ వైభవం	63-00
71.	గరుడపురాణం	40-00
72.	మాఘపురాణం	36-00
73.	శివపురాణం	36-00
74.	వైశాఖపురాణం	36-00
75.	కార్తీక పురాణం	36-00
76.	కార్తీక పురాణం (చిన్నది)	25-00
77.	సర్వకార్యసిద్ధికి రామాయణపారాయణ	63-00
78.	పెద్దబాలశిక్ష	50-00
79.	గాయత్రీ మహిమ	36-00
80.	వృక్షదేవతలు	63-00
81.	యాజుష స్మార్త సంస్కార చంద్రిక	200-00
82.	సనాతనవైదిక బ్రాహ్మణస్మార్తాగమకల్పమ్	150-00
83.	చతుర్వేదములు	120-00
84.	నవగ్రహారాధన	120-00
85.	తాళపత్ర సమాహార గోపురం	120-00
86.	మనుధర్మ శాస్త్రం (వచనంలో...) (కేస్‌బైండు)	250-00

87.	మానవధర్మములు		120-00
88.	వేదమంత్ర సంహిత		120-00
89.	సహస్రలింగార్చన		120-00
90.	శ్రీ శివగీత		120-00
91.	ద్వాదశఉపనిషత్తులు		120-00
92.	పురాణపండవారి సౌందర్యలహరి	(కేస్‌బైండ్)	250-00
	(శ్లోకతాత్పర్యసహిత విపులవ్యాఖ్యతో)	సాదా	120-00
93.	బృహత్ శివ స్తోత్ర రత్నాకరము		200-00
94.	బృహత్ దేవీ స్తోత్రరత్నాకరము		200-00
95.	బృహత్ విష్ణు స్తోత్రరత్నాకరము		200-00
96.	కేదారనాథ్ బదరీనాథ్ యాత్రాగైడు		63-00
97.	దక్షిణావృత శంఖములు		63-00
98.	108 దివ్యదేశాల విష్ణుక్షేత్రదర్శని		36-00
99.	ధర్మసింధువు(కేస్‌బైండింగ్)		270-00
100.	భారతీయ శైవక్షేత్రయాత్రాదర్శిని		99-00
101.	చిలుకూరి బాలాజీచరిత్ర		36-00
102.	భగవత్‌స్తుతి		63-00
103.	సూర్యోపాసన		36-00
104.	కాశీఖండం		250-00
105.	దేవీభాగవతం		360-00
106.	శ్రీ ఆంజనేయం		216-00
107.	ధర్మసందేహాలు		216-00
108.	ఆధ్యాత్మిక దైవిక వస్తువులు		250-00
109.	రామాయణం		600-00
110.	పోతన భాగవతం		900-00
111.	శివమంత్రములు		63-00

8. వైద్య గ్రంథాలు

1.	ఆహారం ఆరోగ్యం	36-00
2.	మూలికావైద్య చిట్కాలు	36-00
3.	ఆయుర్వేద వైద్య చిట్కాలు	30-00
4.	గృహవైద్య రహస్యాలు	36-00
5.	గృహవైద్యసారం	36-00
6.	హోమియోవైద్యం (ద్వాదశలవణచికిత్స)	63-00
7.	ప్రకృతివైద్యం	36-00
8.	ఆహారం-వైద్యం	99-00

9.	సంపూర్ణ ఆయుర్వేద-చిట్కా వైద్యం	99-00
10.	ఆయుర్వేదమ్	36-00
11.	ఆయుర్వేద మూలికావైద్యదీపిక	99-00
12.	దుంపకూరలు, ఆకుకూరలు, కాయగూరలు (వాడకం - ఉపయోగాలు)	99-00
13.	ఏకమూలికావైద్యం	99-00
14.	అష్టాంగ హృదయం (4భాగాలు)	1200-00
15.	రహస్యసిద్ధయోగవైద్యసారమ్	99-00
16.	ప్రాథమిక హోమియోవైద్యం	99-00
17.	ఒబెసిటీ	99-00
18.	హెల్త్‌గైడ్	99-00
19.	ఆయుర్వేదం-జీవనవేదం	99-00
20.	ఫుడ్‌థెరపి	63-00
21.	న్యాచురల్‌థెరపి	99-00
22.	సంపూర్ణఆరోగ్యానికి 20ని॥	63-00
23.	కీళ్ళనొప్పులు మీ సమస్యలైతే...	99-00
24.	యోగామంత్ర	63-00
25.	యోగా మండే టు సండే	63-00
26.	హెర్బల్ మెడిసిన్-హెల్త్‌టుడే	99-00
27.	హెల్త్‌ఫైల్	108-00
28.	వస్తుగుణపాఠం	250-00
29.	రసాయన వాజీకరణ తంత్రం	150-00
30.	వస్తుగుణ మకరందం	400-00
31.	నాటువైద్యం -(కేస్‌బైండ్)	360-00
32.	నాటువైద్యం (చిన్నది)	99-00
33.	ప్రాణాయామము-యోగ	63-00

9. అయ్యప్ప - భవానీ రకాలు

1.	శ్రీ అయ్యప్ప లీలామృతం	30-00
2.	శ్రీ అయ్యప్ప భజనపాటలు	63-00
3.	శ్రీ అయ్యప్ప పూజాకల్పం	20-00
4.	శ్రీ అయ్యప్ప భక్తి గీతాలు	20-00
5.	హారతిగైకొనుమా	40-00
6.	శ్రీ అయ్యప్ప దీక్ష F	10-00
7.	శ్రీ అయ్యప్ప భజనమాల F	10-00
8.	శ్రీ అయ్యప్ప నిత్యపూజ P	10-00

9.	శ్రీ అయ్యప్ప నిత్యనియమావళి P	10-00
10.	భవానీదీక్ష (శ్రీ భవానీ లీలామృతం)	36-00
11.	దేవీలీలామృతం	99-00
12.	శ్రీ దేవీ పూజాకల్పం	20-00
13.	దేవీ భక్తిగీతాలు	20-00
14.	భవానీదీక్ష P	10-00
15.	దేవీ భక్తిమాల F	10-00
16.	శ్రీ అయ్యప్ప భజనావళి	120-00
17.	అయ్యప్పపూజావిధి (జేసుదాసుసాంగ్స్‌తో)	24-00

10. భజనలు - కీర్తనలు

1.	అన్నమయ్య కీర్తనలు	20-00
2.	శ్రీరామదాసు కీర్తనలు	20-00
3.	సర్వదేవతా మంగళహారతులు	20-00
4.	వసుంధర మంగళ హారతులు	25-00
5.	సౌభాగ్య దేవతా మంగళహారతులు	36-00
6.	సర్వదేవతా భజనలు	36-00
7.	చిట్టి పొట్టి పాటలు	10-00
8.	జాతీయ గీతాలు	10-00
9.	దేశభక్తి గీతాలు	36-00
10.	పండుగలు-పుణ్యక్షేత్రాలు భక్తిగీతాలు	36-00
11.	గొబ్బిళ్ళపాటలు,లాలిపాటలు,కోలాటపాటలు	36-00
12.	అన్నమయ్య సంకీర్తనలు	99-00
13.	పెళ్ళిపాటలు-స్త్రీలపాటలు	36-00
14.	భక్తానంద భజనకీర్తనలు(ఓల్డ్‌సినీస్టైల్)	36-00
15.	సర్వదేవతాభక్తిమణిమాల	36-00
16.	బతుకమ్మ ఉయ్యాల పాటలు	36-00
17.	అన్నమయ్య సంకీర్తనానిధి(1000కీర్తనలు)	270-00

11. హిట్స్ సాంగ్స్

1.	ఘంటసాల భక్తిగీతాలు-భగవద్గీత	36-00
2.	ఎస్.పి.బాలు భక్తిగీతాలు	36-00
3.	ఘంటసాల సుమధురగీతాలు	99-00
4.	పి. సుశీల సుమధురగీతాలు	99-00

5.	ఎస్.పి. బాలు సుమధురగీతాలు	99-00
6.	ఎస్.జానకి సుమధురగీతాలు	99-00
7.	వేటూరి సుందరరామమూర్తిహిట్స్	99-00
8.	సర్వదేవతా సినీభక్తిగీతాలు	99-00

12. స్త్రీలకు ఉపయుక్త పుస్తకములు

1.	శ్రీకాంతామణి వంటలు (వెజ్)	63-00
2.	శ్రీకాంతామణి వంటలు (నాన్‌వెజ్)	63-00
3.	శాకాహార వంటలు	30-00
4.	మాంసాహారవంటలు	30-00
5.	చిట్టిచిట్కాలు	30-00
6.	అందానికి చిట్కాలు	30-00
7.	పిల్లల పేర్లు (పెద్దది)	30-00
8.	పిల్లల పేర్లు (చిన్నది)	10-00
9.	లేటెస్ట్ ఎంబ్రాయిడరీ శాలీబోర్డర్స్	36-00
10.	లేటెస్ట్ ఎంబ్రాయిడరీ డిజైన్స్	36-00
11.	చిన్నారులకు చిరుతిళ్ళు	30-00
12.	పసందైన ఫాస్ట్‌ఫుడ్ వంటలు	30-00
13.	పలావ్‌లు, ఫ్రైడ్ రైస్‌లు, వెరైటీరైస్‌లు	30-00
14.	వేపుళ్ళు-ఇగుర్లు	30-00
15.	బ్రేక్‌ఫాస్ట్ వంటలు	30-00
16.	పండుగలలో చేసుకొనే పిండివంటలు	30-00
17.	మైక్రోవోవెన్ వంటలు	99-00
18.	సర్వదేవతాభక్తిమాల	36-00
19.	పిల్లలపేర్లు (బాబు)	36-00
20.	పిల్లలపేర్లు (పాప)	36-00
21.	మోడ్రన్ మెహంది (గోరింటాకు డిజైన్స్)	36-00
22.	మోడ్రన్ పిల్లలపేర్లు	99-00
23.	నోరూరించే నాన్‌వెజ్‌వంటలు	99-00
24.	మోడ్రన్ టైలరింగ్ (లేడీస్ & జంట్స్)	99-00

వివిధ రకాలు

ఎందరోమహానుభావులు	270-00
యోగాసనాలు	36-00
సూర్యనమస్కారములు	36-00
పొడుపు కథలు (చిన్నవి)	10-00

హిందీ-తెలుగు-స్వబోధిని	20-00
ఇంగ్లీషు-తెలుగు-స్వబోధిని	20-00
జనరల్ నాలెడ్జ్	20-00
నూరు ఎక్కాలు	10-00
1-100 టేబుల్ బుక్	10-00
1-100 టేబుల్‌బుక్ (క్రౌన్‌సైజు)	4-50
శ్రీరామకోటి	27-00
శ్రీశివకోటి	27-00
మేజిక్	30-00
అంకెలతో గారడీ	30-00
హృదయస్పందన (కవితలు)	30-00
వాత్స్యయన కామసూత్రాలు	36-00
ఎ.పి.టూరిస్ట్ గైడు	36-00
ఇంద్రజాల రహస్యాలు	30-00
మహేంద్రజాల రహస్యాలు	30-00
శరీరభాష (బాడీ లాంగ్వేజ్)	99-00
క్రియాయోగం	36-00
ఆనందంగా జీవిద్దాం	99-00
హరిశ్చంద్ర నాటకం	50-00
వాత్సాయనకామసూత్రాలు	99-00
పంచసాయకం	99-00
రతిరహస్యాలు	99-00
అనంగరంగం (కంభంపాటి స్వయంప్రకాష్)	99-00
శృంగారకేళి (కంభంపాటి స్వయంప్రకాష్)	99-00
గాయత్రీవిజ్ఞాన్	99-00
చింతామణి (నాటకం)	50-00
బాలనాగమ్మ	50-00
కాళహస్తి స్త్రీల వ్రతకథలు	36-00
కాళహస్తి రామాంజనేయ యుద్ధం(బదిరెడ్డి)	50-00
కాళహస్తి గోవింద నామాల భగవద్గీత	36-00
కాళహస్తి గృహవాస్తు చింతామణి	99-00
కాళహస్తి గృహవాస్తు మర్మాలు (బైండు)	63-00
రామరాయవాస్తుశాస్త్రం(ముద్రగడరామారావు)	90-00
ఎం.ఎస్.ఆర్.హనుమాన్‌చాలీసా	10-00
ఎం.ఎస్.ఆర్.సుందరకాండ	80-00
బ్రహ్మంగారిజీవితచరిత్ర (జవంగుల)	125-00
శ్రీ ఆదిశంకరాచార్య దివ్యచరితామృతం	40-00

కాశీరామేశ్వర మజిలీ కథలు	63-00
శ్రీలలితాసహస్రనామము(భాస్కరభాష్యం)	600-00
ప్రకృతిసిద్ధాంతములు-వేదవిజ్ఞానము-ఫలితజాతక సూత్రములు	595-00
ముదుండి విశ్వనాథరాజుగారి గ్రంథములు	
విశ్వకర్మ ప్రకాశము	80-00
ప్రాచీనవాస్తుశాస్త్రాలు-ఆధునికవాస్తుపరిశీలన ,,	250-00
నారద సంహిత ,,	150-00
వాస్తురాజవల్లభము-మూలానువాదము ,,	60-00
మయమతము - వచనము ,,	80-00
బృహత్సంహిత - వచనము ,,	160-00
వాస్తువిజ్ఞానజ్యోతి	......
పురోహిత దర్శని (గోరసవీరభద్రాచార్య)	....
విశ్వకర్మవాస్తువిద్యారహస్యములు ,,	....
వాస్తు విజ్ఞాన చంద్రిక ,,	....
మహాదశా పారిజాతం ,,	....
వాస్తు నారాయణీయం ,,	120-00
యోగావళీఖండం ,,	120-00
ముహూర్తసింధువు	150-00
సర్వార్థచంద్రిక (4భాగాలు)	1208-00
మీరే న్యూమరాలజిస్ట్ (దావూద్)	370-00
నిర్ణయసింధు (2భాగాలు)	590-00
సాయి... ,,	45-00
శ్రీ దుర్గానందలహరి ,,	200-00
ఆరతిసాయిబాబా ,,	11-00
ప్రతిష్ఠకల్పః(సాగి నరసింహమూర్తి)	500-00
తాజుద్దీన్‌బాబా సచ్చరిత్ర	100-00

సుమారు 100 సం॥రాలునాటి ప్రాచీన ప్రతులు తిరిగి ఈ క్రింది గ్రంథములు ప్రచురించబడినవి.

శ్రీరామ మంత్రానుష్ఠానము	300-00
శ్రీరామనవరాత్రోత్సవకల్పః	300-00
సీతారామ కథా సుధ అయోధ్యకాండ	200-00
సీతారామ కథా సుధ బాలకాండ	150-00
అరణ్యకాండ	100-00
శ్రాద్ధము ఎందుకు పెట్టాలి ? షోడశ సంస్కారములు	200-00
స్మార్త కాపర్ది కారికలు	200-00
నపుంసక సంజీవనము, వైద్య శిరోమణి	200-00
విషవైద్య చింతామణి	200-00

హేమాద్రి సూరిణా ప్రాయశ్చిత్తాధ్యాయః	300-00
సర్వమూలికా గుణరత్నాకరం	300-00
ఆపస్తంబీయ ధర్మసూత్రాలు	300-00
సర్వశాంతి దర్పణం - అపర ప్రయోగ దర్పణం	200-00
గణకరంజని	200-00
సంతాన దీపిక	200-00
తిథినిర్ణయ కాణ్డః	250-00
ముహూర్త దర్పణం	200-00
జ్యోతిష శాస్త్ర రత్నము (శ్రీపతిజాతక పద్ధతి)	250-00
లఘుతాచకము	200-00
శ్రీ వైఖనస పైతృమేదిక ప్రయోగః	300-00
స్మృతి రత్నాకరము (ధర్మశాస్త్రం)	400-00
జాతకామృతతసారం	300-00
జాతక బోధిని	300-00
సంగీత విద్యాదర్పణం	300-00
సంగీత సర్వార్థసారసంగ్రహం	300-00
ముహూర్త మార్తాండం(టీకతాత్పర్యం)	450-00
జాతకరహస్యం	200-00
రాజమార్తాండం	200-00
ఆయుర్దాయదీపిక	200-00
వైద్యామృతం	200-00
అనుపానమంజరీ	200-00
నవగ్రహశాంతి విధానం-ఉదకశాంతి విధిః	200-00
చికిత్సరత్నము	200-00
స్వరచింతామణి	200-00
ద్వాదశలోహ భస్మవిధానం	200-00
దైవజ్ఞయశో విభూషణం	200-00
అనుపాన రత్నకరము	200-00
కాలామృతము	250-00
దైవజ్ఞకర్ణామృతము	300-00
రసేంద్ర చింతామణి	300-00
రసరత్న సముచ్ఛయం	300-00
వస్తుగుణరత్నాకరము	300-00
హోరానుభవదర్పణము	360-00
విశ్వకర్మ ప్రకాశిక వాస్తుశాస్త్రము	250-00
స్త్రీజన కల్పవల్లి	450-00
సంగీత సర్వార్థ సంగ్రహం	300-00
సంగీత సుధాసంగ్రహము	250-00
అర్క ప్రకాశము	200-00
సంగీత మార్తాండము	200-00
సంగీత ప్రథమబోధిని	200-00

వైద్యకల్పతరువు	200-00
రసప్రదీపిక	250-00
గణకానందము	250-00
శ్రీ లలితాసహస్రనామావళిః-వివరణాత్మక భావంతో	200-00
నవచండీ వేదోక్త శ్రీ దేవీ పూజాకల్పం	200-00
శ్రీ గాయత్రీ అనుష్ఠాన తత్త్వప్రకాశిక	360-00
సంగీతమార్తాండము	250-00
సారావళి	360-00
భేషజకల్పము	200-00
గురుశిష్య ఆయుర్వేద వైద్యచింతామణి	360-00
జాతకమణి	200-00
సర్వశకున ప్రకాశిక	200-00
యాజుష ప్రయోగ చంద్రిక	250-00
శిక్షావల్లీ-ఆనందవల్లీ-భృగువల్లీ	300-00
వసంతరాజ శకునము	250-00
తొట్టి వైద్యం	450-00
జ్యోతిష సిద్ధాంత సంగ్రహము (పంచాంగ గణితం)	300-00
సహస్ర యోగప్రకాశిక	300-00
శ్రీవిద్యారహస్యం	290-00
మహర్షుల చరిత్ర 1,3 300+300	
వేంకట సోమయాజీయం అను ధర్మశాస్త్రకాండము	250-00
శ్రీఆంజనేయం	216-00
రాశితుల్యవత్సర ఫలితం	200-00
నాడి జ్యోతిష విశ్లేషణ	400-00
రహస్యకుక్కుటశస్త్రం	300-00
స్త్రీ ధర్మరత్న బాండాగారము	200-00
శైవోత్సవరత్నాకరం	300-00
యాజుషప్రయోగ చిన్తామణి	300-00
సుస్వర ఋగ్వేద ప్రయోగదర్శిని	300-00
ఆయుర్వేద వైద్య సంగ్రహం	300-00
వశిష్ఠ సంహిత	360-00
హోమియోపతి గృహవైద్యం	200-00
వ్రతచూడామణి	300-00
వైశ్యధర్మప్రకాశిక	300-00
ఆలయ నిత్యార్చన పద్ధతి	200-00
స్మృతిముక్తాఫలం	300-00
ఆపస్థంబయల్లాజీయమ్	300-00
జ్యోతిషశాస్త్రసంగ్రహము	200-00
కర్మవిపాకాఖ్యయం	360-00
ముహుర్త రత్నావళి	250-00
సుధివిలోచనం	300-00
ఉత్తర కాలామృతం	200-00
సర్వవిషయ సర్వస్వసంగ్రహం	200-00

అరుదైన పాత పంచాంగములు, వ్రతకథలు,
పురాణములు,ఆరాధన గ్రంథములు,
సుప్రభాతములు,మహాత్మ్యములు, సహస్రనామములు,
పూజావిధానములు, స్తోత్రాలు, ప్రామాణిక గ్రంథములు,
కథలు, జ్యోతిష, వాస్తు, వైద్య, మంత్రశాస్త్రాది ఆధ్యాత్మిక
గ్రంథములకు

మోహన్ పబ్లికేషన్స్

ఆధ్యాత్మిక గ్రంథనిలయం

కోటగుమ్మం, అజంతా హోటల్ ఎదుట,
రాజమహేంద్రవరం.

www.mohanpublications.com

From : ☎ : 0883-246 25 65

MOHAN PUBLICATIONS

Fort Gate, Opp : Ajanta Hotel
Rajahmundry-533 101 (a.p.)

mohan
PUBLICATIONS
ఆధ్యాత్మిక గ్రంథనిలయం

ఉచిత Pdf బుక్స్ కై : - www.granthanidhi.blogspot.in

ఆధ్యాత్మిక, జ్యోతిష, వాస్తు, ఆయుర్వేద,
మంత్రశాస్త్రాది అనేక విషయాలు
తెలుసుకోండి... ఫేస్‌బుక్
MOHAN PUBLICATIONS
పేజ్ లైక్ చేయండి.

grantha nidhi
THE TREASURE OF PAGES
FIRSTEVER TELUGU FREE E-BOOKS DOWNLOADING WEB PORTAL
www.granthanidhi.com

Kinige.com
మా ఇ-బుక్స్ కినిగె ద్వారా కొనుగోలు
చేసుకొన వచ్చును.

dailyhunt
మా ఇ-బుక్స్ డైలీహంట్ ద్వారా
అత్యధిక డిస్కౌంట్ ఆఫర్‌లో లభించును.